

Дмитро Корчинський

ВІЙНА У НАТОВПІ

Annotation

Ця книга дихає гарячим повітрям подій на зламі епо - озпаду Радянського Союзу, народження незалежних держав і конфліктів, що розгоралися внаслідок краху могутньої і хворої імперії. Без пафосу і прикрас розповідають автори книги про свою участь у боях та заворушеннях у Придністров'ї, Абхазії, Чечні, Беларусі та інших гарячих точках новітньої історії.

За жанром це — репортаж з елементами нарису, історичних екскурсів, філософських спостережень. Текст — жорсткий, часом — жорстокий. Та хіба може бути лагідною ще не охолола вулканічна лава? Можна погоджуватись чи не погоджуватись з авторами та їхніми поглядами і підходами. Але не можна не прагнути дізнатися, як воно було насправді. Бо ж інакше ми приречені на нове коло брехні і фарисейства, цензури зовнішньої і внутрішньої.

- [ВІЙНА У НАТОВПІ](#)
  -
  - [Розділ І ІМПЕРІЯ, ЯКУ МИ ВТРАТИЛИ](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Полковник Боровець](#)
    - [Валерій Бобрович \(Устим\)](#)
    - [Полковник Боровець](#)
    - [Валерій Бобрович \(Устим\)](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Полковник Боровець](#)
    - [Валерій Бобрович \(Устим\)](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Полковник Боровець](#)
    - [Валерій Бобрович \(Устим\)](#)
    - [Полковник Боровець](#)
    - [Валерій Бобрович \(Устим\)](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Розділ ІІ ПЕРЕБУДОВА](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)

- [Анонім](#)
- [Дмитро Корчинський](#)
- [Славко](#)
- [Дмитро Корчинський](#)
- [ДЕПУТАТ ХМАРА І ПОЛКОВНИК ГРИГОР'ЄВ](#)
- [Славко](#)
- [Дмитро Корчинський](#)
- [Розділ III УНСО](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Полковник Боровець](#)
  - [Валерій Бобрович \(Устим\)](#)
  - [Славко](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Славко](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Анонім](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
- [Розділ IV АБХАЗІЯ](#)
  - [Валерій Бобрович \(Устим\)](#)
  - [Хорунжий Вашек](#)
  - [Ройовий "Явір"](#)
  - [Валерій Бобрович \(Устим\)](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Полковник Боровець](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Славко](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Славко](#)
- [Розділ V ПОДОРОЖІ](#)
  - [Славко](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Славко](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Білий](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)
  - [Ройовий Шкіпер](#)
  - [Дмитро Корчинський](#)

- [Славко](#)
  - [Розділ VI МІЖ ЧЕЧНЕЮ І БЕЛАРУССЮ](#)
    - [Владислав Дош](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Анонім](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Олександр Поліщук](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Ройовий Явір](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Владислав Дош](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Владислав Дош](#)
    - [Анонім](#)
    - [Владислав Дош](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
    - [Владислав Дош](#)
    - [Славко](#)
    - [Полковник Боровець](#)
    - [Анонім](#)
    - [Дмитро Корчинський](#)
  - [notes](#)
    - [1](#)
    - [2](#)
    - [3](#)
    - [4](#)
    - [5](#)
    - [6](#)
-

ВІЙНА У НАТОВПІ

Видавничий Дім "АМАДЕЙ" Київ — 1999 УДК 323.1 + 327.5 (47)
ББК 66.3 (4)31 + 60.4 (4) К 70

ISBN 966-95281-5-1

Редактор В. М. Грузин

Ця книга дихає гарячим повітрям подій на зламі епо - озпаду Радянського Союзу, народження незалежних держав і конфліктів, що розгоралися внаслідок краху могутньої і хворої імперії. Без пафосу і прикрас розповідають автори книги про свою участь у боях та заворушеннях у Придністров'ї, Абхазії, Чечні, Беларусі та інших гарячих точках новітньої історії.

За жанром це — репортаж з елементами нарису, історичних екскурсів, філософських спостережень. Текст — жорсткий, часом — жорстокий. Та хіба може бути лагідною ще не охолола вулканічна лава? Можна погоджуватись чи не погоджуватись з авторами та їхніми поглядами і підходами. Але не можна не прагнути дізнатися, як воно було насправді. Бо ж інакше ми приречені на нове коло брехні і фарисейства, цензури зовнішньої і внутрішньої.

© Дмитро Корчинський ("Війна у натовпі"), 1999

© Петро Починок (художнє оформлення), 1999

© Віталій Сердюков (фотозйомка), 1999

© "АМАДЕЙ" (редагування, верстка, оформлення), 1999

Розділ І ІМПЕРІЯ, ЯКУ МИ ВТРАТИЛИ

Дмитро Корчинський

Стільки жертв і крові, стільки героїзму, але так чи інакше — двадцяте сторіччя залишиться в історії як епоха єврейського гумору. Як через те, що все часто відбувалося, немов у старому єврейському анекдоті, так і через те, що саме цей жанр найбільше вплинув на культуру і політику сторіччя. Навіть цитатник Мао написаний у знайомому стилі "*Qualis artifex pereo*". Яка велика епоха минає!

Полковник Боровець

КАЗАХСТАН

Призначення з КДВО на Байконур я сприйняв стійко. По-перше, солдат служби не обирає, а по-друге, могло бути й гірше, наприклад, — Аральск або Сари-Азек Джебказганської області. У Байконурі принаймні існувало сучасне місто — Ленінськ. Його утримання до початку 80-х років обходилося у мільярд карбованців. Дивина, та й годі: як це взагалі вдалося більшовикам збудувати щось путнє, до того ж в абсолютно ворожому для людини середовищі?

Коли сприймати архітектуру як "овеществльонное время", то в пустелі боротьба людини з часом від самого початку приречена на поразку. У казахів і взагалі кочівників почуття часу в нашому розумінні, тобто згідно іудо-еллінської культурної традиції, геть відсутнє. Вони не створюють матеріальних форм. За родом своєї діяльності людина — це типовий хронофаг. Коли людина вперше ризикнула будувати з каміння, вона повстала проти Бога.

Ленінськ поділив долю міст-попередників. Коли летиш на гелікоптері, внизу бовваніють руїни найрізноманітніших епох. До них органічно приєдналися й новітні — покинуті старти. Наприклад: 113-й, з якого запускали на Місяць, 118-й — посадковий майданчик "Бурану", 140-й, з якого в 1966 році лякали Де Голля потрійним запуском стратегічної ракети.

Де Голль виявився хороброю людиною, що засвідчило його перебування на КП у семи кілометрах від старту. І це в часи, коли ракета могла полетіти у будь-якому напрямі. Таке часом траплялося з першими радянськими ракетами — копіями німецьких ФАУ-2. Як тільки репатріювали до Німеччини останніх німецьких фахівців, одразу ж розпочалися негаразди з гірокомпасами. Але годі було взяти прилад зі свастикою, проблема усувалася — ракети злітали суворо вертикально, ніби на Пенемюнде.

Під пуски ракет, зазвичай, списували все можливе і неможливе: віконне скло, тумбочки, ліжка в казармах. Один прапорщик примудрився подати на списання акт про чотири тонни картоплі. Зі стратегічними ракетами пов'язують ще одну неясну історію. В період

кубинської кризи нарощування бойової міці РВСП^[1] відбувалося щонайшвидшим чином. Масово утворювалися фальшиві ПУ^[2]. Пішли чутки про ракети, оснащені лише імітацією ядерної боеголовки, хоча при перевірці "еквівалента" заводськими бригадами контрольно-вимірjuвальні прилади видавали ті ж самі показники. Неймовірно, але факт: коли ці гігантські ракети з моноблочними мегатонними боеголовками, нарешті, зняли з бойового чергування, а самі ракети відвезли на ракетно-технічну базу (РТБ), до них спочатку приставили караул, а потім просто чергового солдата, який сидів собі на стільці біля прохідної. Зрештою солдат подівся невідомо куди. Згодом приїхала бригада з заводу, боеголовки зачепили краном, кинули на платформи й відвезли в невідомому напрямі.

Процес руйнації об'єктів помітно посилювався після висихання Аральського моря і поступового його перетворення на систему гнилих соляних болот. Процес цей — геологічний, а фактор людської діяльності сильно перебільшувався тими, хто жадав "погріти" руки на повороті на південь північних рік: надто вже крихітна людина порівняно з величчю природи. Власне, сам Байконур стоїть на дні давнього Аральського моря.

На окремих місцях морського дна, серед гальки траплялося знаходити навіть коштовне каміння. "Брудні" рубіни — мутно-червоні, на відміну від індійських, кашмірських, цейлонських, прозорих на 90 відсотків. Збирати їх можна було жменями. Командир роти капітан Авдєєв зробив дружині намисто. Камені спочатку обробляли н-пильником, після цього солдати шліфували їх на шкіряних ремнях де-небудь у караулі. Дійшло до політвідділу, вибухнув страшенний скандал:

— Чим у вас на бойовому чергуванні займаються? — гримало начальство. — Ви б ще коронки ставили.

Серед солдатів знайшовся такий умілець. За допомогою телефонного апарата ТА-57 він вбивав нерв, після цього висвердлював електродрилем пульпу, ставив з цементу пломбу та коронку з рандоли. Під час операції пацієнта прив'язували до ліжка. Одному караульному солдату цей "народний дантист" примудрявся поставити два зуби. Той три тижні плювався зеленою слиною, аж доки не почорніли всі інші зуби. Другий цілитель, вояк, родом звідкись з Удмуртії, претендував на лаври в галузі мануальної терапії. Прагнучи зцілити солдата, який

впав з драбини під час фарбування стелі, він поклав на спину нещасного двері, вдерся на них і почав усією своєю вагою підстрибувати на них. Страждалець заволав на всю силу легенів, і його потягли до санчастини.

Начальник політвідділу полковник Кузнецов — метр шістдесят на зріст, улюблена приказка: "І я подивився Де Голлю в очі" — був одержимий будівничий. Звів на плацу стенди з швелерів. Старанність помітили, перевели до Москви, та він від надміру старання перекопав якийсь урядовий кабель, і його звільнили. Надлишок будматеріалів справді підштовхував до будівництва. За два дні я спорудив із залізобетонних плит трибуну для начальства на плацу. Дорожні плити викопали на старому старті — добре, що техніка підіймала вагу до ста тонн. Проблема полягала тільки в тому, аби вирубати з бетона зірку, розміром з добрячий письмовий стіл. Рубали зубилами, тупими сокирами, шліфували цеглиною: єдину "болгарку" хтось вкрав у начальника інженерної служби. Зірку треба було закріпити на іншій плиті із заглибленням під неї, яке теж викресали в бетоні. Трибуна трималася, як піраміда. У пустелі її ніщо не спроможне зруйнувати, хіба що вибух. Вона і до сьогодні підноситься над плацом.

У такій справі головне — це правильний вибір будівельного матеріалу. В принципі я не поділяю "теорію руїн" Шпеєра, за якою не можна використовувати залізобетон для культових споруд. Один з прикладів марноти людських зусиль — цегла. Теоретично в умовах пустелі випалена цегла не підвладна часу. Однак на практиці ми пересвідчилися, що сіль спроможна роз'їсти її повністю і напрочуд швидко. Стіни туалетів у солдатських казармах руйнуються за кілька років, не переживають п'ятирічний вік.

Казахи гидують мешкати в кам'яних будівлях. З довічного вони будують тільки мазари й мавзолеї. Мазар — це невеликий чотирикутний паркан навколо могили. Самі казахи у вірі не тверді, хоча обрізати їх почали ще з часів Тамерлана. Навіть улеми і мулли у них, як правило, узбеки або татари. Скажіть, яка користь від мулли в юрті? З усіх давніх звичаїв мусульманського обряду казахи зберегли вірність лише обряду похорону. А от святі місця Коли в 1972 році з пустелі почали виселятися німці, депортовані туди Сталіним, вони залишили по собі оброблені поля, сади, виноградники й ошатні будинки під черепичною покрівлею. Продати їх було просто нікому.

Німецький порядок захищали підпільні сили самооборони з лютими вівчарками. Казахів, що надто наближались до їхніх поселень, могли справді вбити. Тож німців вони смертельно боялися і називали їх "фасистами". Лячно поводитись вони і перед дунганами або корейцями, які також могли, не дуже роздумуючи, замордувати казаха. А ще їх дивував звичай корейців їсти собак.

Коли, зрештою, казахи зайняли німецькі поселення, вони витравили своєю худобою поля і баштани, повирубували дерева, запустили овець у будинки, що одразу ж перетворились на окотні кошари, а на подвір'ях гордо поставили юрти. Через рік, як непотріб, бо дощів там обмаль, розібрали дахи і пустили на паливо всі дерев'яні частини. Зважаючи на їхню звичку відкрито відправляти свої природні потреби, невдовзі все навкруги було сплюндрованим і загидженим, немов тут пройшлися полчища Чінгісхана.

Спілкування з казахами збагачувало досвідом. Вони називали мене "жолдаз бастиком" (товаришем начальником), віддаючи належне моїй формі капітана, посаді коменданта гарнізону і дільничного уповноваженого місцевої міліції. Під моїм контролем знаходилася територія, що за площею дорівнювала половині Чернігівської області. Та, мабуть, ще більше мене поважали через свиту, машину ГАЗ-66, товмача-узбека, водія та двох охоронців з кулеметом РПК. Казахи були у захваті від сигнальнихвогнів та барабанного магазина до кулемета. Аксакали захоплено цокали язиками, особливо коли я наказував казащці напоїти в'язнів. У кузові під тентом була клітка.

Під час "бігового сезону" — навесні і восени — дезертири в степу йшли на звук поїзда. В пустелі його чути кілометрів за тридцять. Дехто втрачав напрямок і, страждаючи від безводдя, сам біг за машиною здаватися. Та не всі дезертири були налаштовані мирно. Траплялися серед них і агресивні шибайголови, особливо грузини й інші "особи кавказької національності". Такі захоплювали окремі кочів'я, об'їдали мирних казахів, гвалтували казашок. Самі казахи ставилися до цього лиха стійко, а їхні дружини — "апи", що, як правило, мали з десяток дітей, особливою чутливістю до таких справ не відзначалися.

Крім добре відомих традиційних причин, дезертирство провокувала й місцева специфіка неустанних стосунків. Особливо серед військових будівельників, де постійно спалахували бійки на ґрунті міжнаціональної ворожнечі. Підпалювались бараки,

переможену сторону били безжально. Ті, кому пощастило врятуватися, а таких було небагато, шукали найнедосяжніших притулків. Якось начхім полку протравив покинуту шахту хлорпікрином, аби винищити собак, що розплодилися в підземеллі. Яким же було наше здивування, коли з-під землі вибралася і кинулася врізнобіч ватага брудних обірваних людей. Солдати спіймали одного з них, явно азіатського походження. Залишки військової форми засвідчували його приналежність до будівельників.

— Ти хто?

— Салябон.

— Чому тут опинився?

— Льомом били.

Він показав розбиті пальці. Взимку будівельники мешкали в наметах на сорок місць. В них панував лютий холод. "Діди" і "пахани" тулилися навколо пічки польової кухні, що працювала на солярці, інші — по закутках. Оскільки прогріти намета жодною "буржуйкою" неможливо, умільці винайшли спеціальну конструкцію із труби великого діаметра, яку нарекли "ялиночка". Відра солярки вистачало на ніч, піч розжарювалась і не коптіла. Сам намет згорав ущент хвилини за три. "Ефіопи" вибігали звідти перелякані, але обгоріти не встигали. Від намета залишалися тільки матраци і смердючі палені шинелі, як відомо, вони не горять — лише тліють. Це була вже не "дідівщина", а невідомо що.

— Будеш погано служити, відправимо до стройбату, — лякали ми солдатів.

Вперше в житті я бачив замполіта роти у званні прапорщика. Хоча зустрічалися прапорщики навіть на посаді ротного командира. Хто був бригадиром у "зоні", залишався бригадиром і в загоні. Були містечка будівельників суцільно "чеченські" або "вірменські". Насправді ті ж "зони", хіба що без колючого дроту.

Одного солдата років двадцяти шести пускали в басейн для офіцерів завдяки його екзотичному вигляду: весь він, від нігтів рук до нігтів ніг, був розмальований татуюванням. Пускали з однією умовою — купатися голим. В його обіймах фотографувалися. Подивитись на нього приходили навіть баби з "воєнторгу", яких, здавалося, вже не було чим здивувати. Та й вони шаленіли в захваті від зображення мухи

на члені солдата. Що вона символізувала, я по своїй наївності не знаю й досі.

Якось зайшов у "тифозний барак". Лежить один з гепатитом, увесь жовтий. На столі замість ліків — кусень ракетного кабелю. На оплітці ножом вирізьблено: "Пар-політробота".

— Я зарізав одного, — зізнається будівельни-грузин.

— Як зарізав?

— Ножем.

— А чому прийшов до нас?

— До дому не дійду — далеко. А ці заріжуть. Тож краще до вас.

Телефоную до прокуратури. Ті ні в яку:

— Ти хочеш навісити на мене це гімно. Викинь його з майданчика. Ще раз візьмеш не нашого, приїду з перевіркою.

Він так чіплявся руками за ґрати, що ми ледве вибили його з камери. Потім спробував захватись за лазнею, та й звідти його викурили за стрільбище, і він подався на звук поїзда. Ми дали йому хлібину, аби не помер у дорозі. Як на загал, народ був паскудний.

Траплялися й справді незбагненні випадки. Одного разу солдати принесли з солончаків наскрізь об'їдений сіллю автомат "калашникова". Проведене розслідування не принесло жодних результатів.

У системі було щось "енкаведешне". Спочатку відбивали нирки, а по тому тягнули лікувати до санчастини, давали хліб, воду. Зараз дивуюся: навіщо? Нині вони мені були б на хрін потрібні. Тоді ж усі ми — я, прокурор, Язов, Горбачов — перебували в одній системі, скуті її ланцюгами.

Валерій Бобрович (Устим)

ІНДОКИТАЙ

Якось взимку 1991-92 рр. я познайомився з Юрком Романцем на з'їзді українських військовослужбовців. Тоді я погано знався на тонкощах "діаспорної" вимови і сприймав його за галичанина. В буфеті за чаркою чаю зайшла мова про колишні часи. Мій новий знайомий обмовився, що побував у В'єтнамі.

Слід зазначити, що в ті роки національної ейфорії розплодилося надто багато українських "комбатантів". Старше покоління любило наголошувати на своїй приналежності до УПА, молодші задовольнялися "локальними" конфліктами у країнах третього світу. Не дивно, що до слів мого знайомого я поставився з децицією недовіри. Тим більше, що служив він буцімто у "бригаді морської піхоти". Як відомо, ані радянської морської піхоти у В'єтнамі не було, ані в самій морській піхоті тоді не існувало брига — амі полки. Коли я виклав це своєму *vis-a-vis*, він аж скипів:

— Як це не було! А в Данангу хто був?

Лишень тут до мене дійшло, що співвітчизник служив в іншій морській піхоті — американській, яка справді боронила Дананг під час знаменитого весняного наступу північних в'єтнамців у дні свята Тет у 1968 р. Крилата фраза *US Marines* — "Аби утримати Кхе-Сан, нам потрібні тільки боеприпаси, свіжі бинти та боби" — тоді облетіла весь світ. Через чотири роки потому моя доля також виявилася пов'язаною із Данангом, хоча й дещо іншим чином.

Влітку 1970 р., по закінченню морехідного училища, мене цілком несподівано викликали до якогось штабного будинку в Одесі. Тоді у воєнно-морському флоті гостро відчувалася нестача офіцерських кадрів з ряду спеціальностей. Багатьох моїх товаришів уже "замели" — дії флотського начальства в цьому напрямку тоді анітрохи не відрізнялися від практики британського королівського флоту часів війни з Наполеоном, коли капітанам бойових кораблів дозволялося на власний розсуд знімати з торговельних суден будь-яку частину команди. Наслідки не змусили на себе довго чекати. У квітні-серпні

1977 р. кораблями прокотилася хвиля заколотів, що назавжди зафіксувалася в історії, як "вільний вітер у Спітхеді".

Я не мав ніякого бажання розлучатися з принадами закордонного плавання. Минав 1970 рік, і "залізна завіса" міцно утримувала радянський народ всередині кордонів СРСР. Тому я твердо вирішив чинити спротив. Каперанг у кабінеті, по-діловому покопирсавшись у моїй анкеті, прямо запитав, як я ставлюся до того, аби вирушити добровольцем у В'єтнам. Почувши негативну відповідь, він, схоже, не дуже — то й здивувався:

— Добро. Йдіть до секретаря і пишіть заяву.

— Яку заяву?

— Про звільнення з флоту. За власним бажанням. Боягузи нам не потрібні.

Мрія про "загранку" згасала на очах. З відчаєм — не воювати ж насправді — я виклав останній, цілком самогубний у плані кар'єри, аргумент:

— Мій дід був репресований як ад'ютант Петлюри і польський офіцер.

Формулювання в довідці про реабілітацію, зізнаюсь, викликало у мене деякий сумнів: як це "ад'ютант Петлюри" і водночас "польський офіцер"? Кадровик, схоже, теж поділяв мої сумніви. Він щось там промугикав у стилі "син за батька не відповідає", і колесо закрутилося. В русі бюрократичної машини багато що нагадувало дію добре відлагодженого конвейєра смерті: якщо потрапив у його коліщата, годі сподіватися зіскочити звідти. Певне, ті ж почуття володіли жертвами репресій. На щастя, у нас була одна безсумнівна перевага — ми могли пити скільки влізе.

Отак невдовзі я опинився у приміщенні, напханому особами підозрілого вигляду. Вхід, або краще сказати вихід, охороняв автоматник. Як водиться, командири кораблів і берегових частин під виглядом надання "інтернаціональної допомоги" поспішали позбутися найбільш непутящих, в основному через їхню пиятику. Контингент підібрався "кінчений". Схоже, його геть не бентежила перспектива відправки на війну. Принаймні, настроїв типу "Прощавай, Ревелек, нас убивати повезли" (В. Пікуль) не спостерігалось. Таємниця розкривалася просто: здавши документи і натомість отримавши довідку, найбільш пропащі кинулися "в загул". Вони справедливо

вважали, що краще пересидіти за ґратами в міліції, аніж опинитися під смертельним вогнем. Та не все вирішувалось так просто: за адміністративні порушення власників довідок міліція воліла не затримувати.

До В'єтнаму нас доправляли в якості воєнно-морського гарматного м'яса. Якби справа відбувалася лише в акваторії порту, доречнішим був би інший вираз — ибам на корм. Практика масового засилання воєнних радників, коли, як це було в Ефіопії, кількість радників перевищувала чисельність офіцерського корпусу країни, межує з відкритим військовим втручанням. Досвід Кореї, Куби, Конго, Заїру, В'єтнаму, Ефіопії має свою специфіку розв'язання кадрових проблем: починають "мести" всіх підряд. Хіба це жарт — набрати 11 500 тих, хто палко бажав вирушити в Ефіопію на війну*.

Зазвичай радянських військових радників добирали з великою ретельністю. Ще в двадцяті роки в академії РККА був створений східний факультет, на якому, а також в Інституті народів Сходу, готували фахівців для роботи за кордоном. Радянсько-китайський конфлікт багато в чому пояснюється тим, що Сталін робив ставку на Гоміндан, у який вкладалися величезні кошти, адже більшість генералів-мілітаристів одержали освіту в СРСР. Таємними операціями в країнах третього світу відав воєнний відділ ЦК КПРС, що керував діяльністю ГРУ і Першого головного управління розвідки КДБ, а також підготовкою командного складу РВСП.

Радників підбирали з усіх видів збройних сил і родів військ. Як правило, начальники політвідділів звертали увагу на випускників зі звичайних сімей, які закінчили училище з відзнакою. Новоспечених лейтенантів відправляли до поганеньких частин, де їх "вели" років з п'ять, спостерігаючи, як ті долають труднощі служби. Оскільки для воєнного відділу ЦК тупість радянських генералів не була таємницею, їхню присутність за кордоном прагнули обмежити якомога меншим числом радників при вищому військовому керівництві країни. Основну ж масу радників складали офіцери у званні підполковник — полковник, з досвідом командування на посадах командир полку — начальник оперативного управління. Вони добре знали на своїй справі, та проблема полягала в тому, що у тубільців про це були свої власні уявлення. Це була інша війна.

У Москві нас оселили в інтуристському готелі. Видали цивільний одяг — білі сорочки і темні штани.

Виходити з готелю не дозволялося, міліція на вході, як і персонал у ресторані, щодо нас одержали відповідні розпорядження. Годували непогано, але спиртного не подавали. До речі, в цьому пункті програми організатори "гастролів" припустилися серйозної помилки: у нас забули відібрати гроші, а з офіціантом завжди можна домовитись, до того ж, якщо звертатись до нього французькою.

— *Garcon.*

— Нічого, якщо я в чайничку подам? — сором'язливо спитав працівник "общепіту".

— Подавай хоч у кориті! — не витримали мої стражденні сусіди.

Невдовзі офіціанти з чайничками забігали від столика до столика, і атмосфера в залі одразу ж повеселішала. Ввечері, вже на шляху до номера, я відчув потяг до нових вражень. На поверсі під сходами містився бар. В кишенях ще залишалася ціла десятка, і я сміливо рушив уперед. За стійкою нудьгував стомлений бармен. Пара повій працювала над скандинавським туристом. На мій подив, пляшка коньяку коштувала зовсім недорого — всього вісім п'ятдесят. Широким жестом я протягнув червонець.

— Здачі не треба!

— Що ти мені суєш?

На практиці в "мореходці" я вже ходив у закордонний рейс, та й сама Одеса була "вільним" містом, де оберталася валюта, але таке презирство до вітчизняних грошей довелося побачити вперше.

— Долари давай!

Московське зухвальство також було в новину, тим більше, що мене влаштовувала практично будь-яка кінцівка конфлікту — коньяк я вже відпив.

Закипаючи праведним гнівом, бармен викликав міліцію. Напевно "прикормлений" ним, правоохоронець лише краєм ока поглянув на моє посвідчення і втратив до пригоди будь-який інтерес.

— Зі своїх покриєш.

Я допив коньяк і, наскільки дозволяла координація, переможно рушив до номера.

Наступного дня в літаку на шляху до Ташкента з'ясувалося, що, користуючись своєю тимчасовою недоторканністю, дехто з моїх

товаришів спромігся навіть звести безкоштовне знайомство з готельними повіями, тоді ще наділеними ореолом деякої недосяжності, і, як виявилось згодом, навіть заразитися венеричними захворюваннями. Добре, що епоха СНІДу ще не прийшла.

В аеропорту Ташкента, доки нас возили на обід, якась сволота поцупила із салону літака чотири пляшки горілки. До честі повітряного флоту, командир корабля підтримав претензії флоту морського і відмовився злітати доти, доки горілку не повернуть "звідки взяли". У такому веселому настрої, та ще й підігріті винними парами, ми приземлилися в Ханой.

Полковник Боровець

КАЗАХСТАН

Пістолет мені не видали — в казахських райвідділах міліції зброя тоді була в дефіциті. Навіть черговий сидів без пістолета, їх видавали тільки опергрупі. Автоматів не було зовсім.

Озброювати райвідділи почали після зняття Кунаєва в 1986 році. Призначення замість нього секретаря Новгородського обкому партії Колбіна казахи сприйняли як ляпас. Місцева молодь провела в Алма-Аті демонстрацію протесту, в якій взяло участь тисяч п'ятдесят-шістдесят. На думку росіян, це була не демонстрація, а перший прояв міжнаціональної ворожнечі в СРСР. Оскільки казахи тоді в Алма-Аті були в меншості, вони не знайшли розуміння у глядачів — "колбіти" почали відламувати шматки мармурового обрамлення і жбурляти в демонстрантів. Тоді ж уперше до наведення порядку залучили армію. За браком кийків курсанти пустили в хід проти натовпу поясні ремені.

В Алма-Аті розміщувався штаб Середньоазіатського воєнного округу. При штабі, як водиться, був готель. З його мешканців оперативно сформували офіцерські роти, які одразу ж кидали наводити порядок. Але успіху досягла не армія, а п'яні російськомовні трудящі. На заводах лунав клич: "Бити казахів!" До прохідних підганяли "Ікаруси", набивали в них людей, як оселедців, і везли на майдан. їм видавали палиці й обрізки шлангів.

Протистояння тривало майже тиждень, тож заготувати "озброєння" часу вистачало. Але цим не обмежились: нібито для молоді на майдані виставили пару контейнерів горілки. Адже п'яні казахи значно агресивніші, ніж тверезі.

Життя брало своє. Часом я ходив гарнізоном у міліцейській формі, чим вражав службовців, часом — у цивільному, задля різноманітності. Бувало прийдеш вранці в комендатуру, а тебе вже чекає казашонок, який привіз на косматому коні трилітрову банку кумису. Особисто я гидував пити з бурдюка, хоча й знав, що перш ніж везти кумис, його проціджували крізь марлю, аби до нього не потрапляло волосся та мухи. Такою була денна норма в сезон кумису. Кобили дояться лише місяць — у квітн-травні, а поза тим починався сезон айрану.

На свята ставки підвищувались і підношення у вигляді барана були правилом. Щоп'ятниці діяв інший ясак — так звана "винна порція", себто поставлялося по дві пляшки горілки з юрти. В цьому розумінні я був уособленням колоніальної адміністрації в найбільш одіозній формі. На відміну від усіх інших, я не боявся казахів: у чотири години ранку міг провести по юртах "шмон" і наловити безпаспортних родичів. Ми діяли за методою царських справників — зачепляли юрту тросом і тягали її машиною. Траплялося вилучати й незареєстровані рушниці часів Ост-Індської компанії. Казахи бували вражені, коли замість того, аби забирати рушниці собі, я гнув стволи в ступицях коліс і після цього викидав їх геть.

Виконуючи, за Кіплінгом, нелегкий обов'язок "білої людини", привелося займатися й освітою. Декого навчив гнати самогон, що потягло за собою зміну в соціальній структурі суспільства. Доки казашата збирали кізяки для топки, "ата" пив гарячий самогон ложкою з-під змійовика. У цей час "апа" була змушена пасти вівці, що раніше вважалося неймовірним. Процес самогоноваріння в степу дуже помітний, оскільки казашки не їздять верхи на конях, тільки неодружені ще ризикують скакати на верблюдах, переважно одногорбих. Таку "коломенську версту" видно здалеку. До того ж від юрти замість м'яса несе дріжджами. Раніше казахи пекли прісний хліб, та завдяки моїй науці виторг на дріжджах та цукрі у "воєнторгах" різко пішов вгору. Продавщиці мене обожнювали.

До своєї посади я йшов сім років з тринадцяти перебування на "заморських територіях" за Аралом. Спочатку був заступником командира роти, потім начальником штабу батальйону. Кілька разів мене висували на майора, та начальник полігону завжди повертав оті документи.

— Що, тобі погано живеться? Майорів багато, а ти один.

Моя зоряна година прийшла в 1980 році. Це сталося після курсів ЦК з проведення психологічної війни та спецоперацій, що проходили в Алма-Аті. Я вирішив застосувати на практиці теоретичні знання і здійснив грандіозний соціальний експеримент.

Окрім мене, на цю посаду претендувало ще кілька чоловік. Один з них навіть почав будувати комендатуру. Але він обрав невірний шлях. "Опустив" себе — замість того, аби брати за горлянку командирів підрозділів, він канючив у них людей і будматеріали. На їхньому тлі я

зробив кар'єру за три доби. Це було легко: заступивши черговим по частині, за одну ніч я відновив 50 бродячих солдатів, що здивувало всіх. Раніше у розташуванні частини безкарно, а то й у обіймах дівок із "воєнторгу", тинялися повари, днювальні, п'яні зенітники та інша наволочъ. Коли їх відловлювали, вони навіть не опиралися. На другий день пішли розмови, що дійшли до начальника управління. Той вже давно втомився від ба-дака і швидко зробив практичні висновки. Отак на плацу мене призначили комендантом гарнізону і начальником ВАІ. Інші командири зустріли це призначення в багнети. Та мені було байдуже. Не без задоволення я того ж дня затримав за порушення розпорядку 200 солдатів і доповів про це начальнику управління, долучивши поіменний список порушників. Після "розбору польотів" всі отримали відповідні стягнення. Ту ж операцію я повторив наступного дня, спіймавши ще 150 солдатів. Найкмітливіші командири не забарилися прийти з дарами в обмін на списки порушників.

Вони самі допомогли мені швидко побудувати "хап" (господарським) способом комендатуру, гауптвахту, сауну із басейном (для начальства) і обнести цю оазу триметровим дерев'яним (у пустелі!) парканом. Склади обгородили колючим дротом у три ряди, а на всіх під'їзних шляхах (окрім КПП) було врито надовби та їжаки. На-прибутковіший пост ВАІ обладнав на виїзді з автопарку. Головні позиції охоронялися вірними псами з комендантської роти.

Солдати боялися виїжджати з воріт, аби не позбутися водійських прав. Кількість "друзів" зростала щодня. "Наїхати" на мене намагалися тільки дві структури — політвідділ і особливий відділ. Позаяк на той момент я був виключений з партії і мав усі підстави посылатися на свою "аполітичність", я кілька разів "накривав" клуб і витягував на плац п'яних обриганих активістів та інших представників партійного активу. Після цього вони воліли краще взагалі зняти з мене партійний нагляд. Та начальник політвідділу не хотів так легко капітулювати і все ж таки всучив мені писаря-комуніста. Його ми ро-бещили за місяць, привчивши до пияцтва, хоча він був узбеком-мусульманином. Перед тим, як піти на гражданку, він споживав спирт як воду і навіть не згадував про свої арабські книги, якими спочатку так пишався.

З "особистим" полагодили іншим чином. Я взяв під крило його протеже — старшину роти. Цей прапорщик виявився чистим золотом: раніше він служив у Прикарпатському окрузі і, маючи великий досвід

оперативної роботи, легко вичислив усіх стукачів. Я призначив його помічником чергового по частині, щоб усі солдати зах-дали до штабу повз нього. За інструкцією в "особиста" був окремий вихід. Його кімната містилася біля туалету, аби солдати мали нагоду швиденько забігати в його закуток. Та ми зробили з нього справжній "глухий кут", заходити в який сексоти вже не насмілювались без ризику бути поміченими. їм доводилось іти через штаб, нібито "змішавшись із натовпом". Прапорщик "брав на олівець" усіх, хто не виходив з туалету, і в мене був список, який можна було "загубити на плацу", в разі "наїздів" з боку "особиста". Врешті-решт ми поділили сфери впливу: я віддав "кесарю — кесарево", себто наркотики і боєприпаси, а мені залишилося все інше.

Перший етап можна було вважати завершеним після обладнання виправних установ — гаупвахти і комендатури. Завівши купу таких друзів як начальники тилів, складів і "воєнторгу", котрі постійно шукали дармову робочу силу, створивши каральні органи у вигляді комендантської роти, служби ВАІ і тієї ж гаупвахти, я приступив до колонізації околиць, насаджуючи там твердий уставний порядок і соціалістичну законність.

Наш район називався Кармакчинський, але селища з такою назвою в природі не існувало, що викликало здивування казахів. До такого маскування вдавалися заради збереження військової таємниці, аби ускладнити уявному ворогу справу з прив'язкою полігону до місцевості. Проте в оману вводився не лише противник, а й фінансові органи. Станція Тюратам не входила ні до якого адміністративного району. Нашим центром було місто союзного підпорядкування Ленінськ. Гадаю, що печатка з відповідним написом у когось ще збереглася.

Офіційно Кармакчинський район не вважався територією з важкими кліматичними умовами. Доходило до маразму. Два майданчики, які знаходилися на відстані трьох кілометрів один від одного, мали різні пільги. Так, в одному з них один рік зараховувався за півтора року служби, а в іншому — ні. Це породжувало лицемірство й дволичність: комуністи першими не бажали бути осторонь і просили перевести їх туди, де важче, а служба біжить швидше. Врешті-решт, після численних катаклізмів, влада капітулювала і оголосила район зоною стихійного лиха.

Всі питання районного рівня вирішувались у Москві. Я второпав, що казахи, як й інші громадяни СРСР, насправді ніяких прав не мали, зокрема суворо обмежувалось їх право на пересування. Проте своєю владою я міг дозволити окремим сім'ям кочувати навколо військових частин, що надавало їм безсумнівні переваги, в тому числі можливість вести з військовими інтенсивний обмін.

З воєнного спорядження особливо цінувався брезент. Якось із заправника — цистерни з рідким киснем — викрали гумовий тент. Згодом його знайшли на юрті. Колеса для ЗИЛів і автомобільне масло йшли на машини радгоспних "бастиків". Солдати тягли на натуральний обмін з речового забезпечення усе, що погано лежало. Не диво було побачити казашку, одягнену в тілогрійку з протравленим вапном написом на спині — "Шоста рота". В процесі обміну не обходило без звичайнісінького шахрайства: замість яловичої тушонки наївним кочівникам підсовували аналогічні за вагою та за зовнішнім виглядом консерви "іці-борці".

Незаконно придбане майно казахи ретельно оберігали від моїх набігів, хитромудро ховали і навіть закопували його в пісок якомога далі від юрти. Основним платіжним засобом казахів була горілка. Цінність її особливо зросла в період "антиалкогольної" кампанії, коли проводились спеціальні рейди. Зазвичай горілка зберігалася в якій-небудь мазанці на відшибі. Ящики прикривались кошмою, на якій лежала стара "апа" — ніяких інших функцій по господарству вона вже виконувати не могла, їй не довіряли навіть пестити онуків. Процес обміну протікав приблизно таким чином: "апа" лежить на спині зі складеними на грудях руками, майже холодна.

— Апа, арак бар?

— Десять карбованців, тобі багато?

"Апа" дістає з-під себе пляшку і лежить собі далі. Коли замість грошей якийсь винахідливий солдат всучив їй облігації, гроші почав брати супроводжуючий.

Всі кочівники були прописані в селищі Кармакчі по вулицях Момиш-Ули, Абая, Кунанбаєва і Шевченка. На володіючи казахською мовою, розшукати потрібну адресу було неможливо. Вперше після підкорителя Туркесгану Перовського я почав вимагати з місцевих документи, чим усіх дуже здивував.

Після війни казахів ніхто по-справжньому не щемив. Їх нікуди не відселяли і не висилали. Казахстан і так був місцем заслання. Баїв відправляли до міста і там розстрілювали. "Підбайків", себто підкуркульників, призначали головами колгоспів. Мені привелося зустріти пастуха з партквитком. Отака свобода — "покласти на владу" — в тридцяті роки була неможливою. За сталінських часів паспортів у місцевих не було. Та й куди утече в пустелі казах?

Колгоспи були не виробничими об'єднаннями, як у нас, — що там виробляти? — а суто територіальними. Свідоцтва про народження видавалися казахатам уже в школі. Саме там бідних дітей уперше пробували при звичаїти сидіти за столом, та вони, звісно, тікали назад до рідного кочів'я.

Свідоцтва видавали всім. Безпаспортних тягли до комендатури, садовили на гауптвахту і годували свининою. На третій день правовірний, як миленький, їв "шашку" з перловкою і... — нечуване та небачене в цих місцях — уперше в житті мив підлогу. Коли я скажу, що на політмасових заняттях вони вивчали текст присяги і перші шість статей статуту внутрішньої служби, ви мені взагалі не повірите. Не дивно, що казахи завжди жваво цікавилися, чи не привезли родичі його паспорт і ясак.

Потрібно зрозуміти, що яса — е не хабар, а ритуал з поплескуванням по плечах і потискуванням рук. Що вищий начальник, то більший ясак. Улюблені хани накладали такі податки, що, траплялося, залишалися без підданих — надто ретельно ті старалися виконати завищені вимоги і просто вимирали від голоду. Отаких би платників податків нашим податківцям!

Мистецтву спілкування зі східними людьми мене навчив підполковник Абельгазин Карин Абельгазинович — начальник штабу полку, згодом військовий радник президента Назарбаєва. Ганяв він мене немилосердно, та ще під'юджував:

— Можеш говорити "блад неруский", але до ранку щоб усе було зроблено.

Зараз би мені потрапити в те оточення, я б їм показав суверенітет: обклав би такою даниною — "манати" несли б торбами.

Мене боялися. На Сході не існує такого поняття як повага. На Сході взагалі немає нічого гарного: довбанута країна, довбануті люди... Мешкати в піску, народитися і померти на кошмі, ви б таке змогли?

"Той" — так у народі називають тотальну об'їдаловку. Та призначається вона виключно для чоловіків — якщо пускати ще й баб, продуктів на всіх не вистачить. Горілку п'ють піалами, нажираються, що свині. Взагалі, п'яний казах — це щось!

Казахська кухня мене не приваблювала: бішбармак, м'ясо із вовною, порізане трикутниками тісто, заправлене цибулею, і все це зварене в казані сумнівної чистоти. Мене завжди неприємно дивувало ставлення росіян до східної кухні — вони від неї були у захваті. Навіть після того, як їх поперли зі Сходу, для них все ще залишалися солодкими всі ці пилави.

Єдине, що я споживав сміливо і залюбки, так це баурсаки — просте тісто, смажене в киплячому вершковому маслі. Можна їсти скільки завгодно і не гидувати. Мені їх доставляли загорнутими у хустку.

Уявіть собі: натовп лежить, жере м'ясо з блюда, запиває араком. Найкращий ритуал, коли дістають голову барана й починають її ділити. Поважному гостю дадуть око. Перш ніж заковтнути його, прапорщик Козятинський випиває піалу горілки (майже пляшку), потім запиває око ще двома піалами горілки. Аби не виблювати. Відригувати горілкою — недозволена розкіш, тому прапорщик валиться як сніп. Коли прокидається, залишаються лише маслаки. Прапорщик сильно шкодує, що проспав увесь "той".

Культурна програма зазвичай складалася з козлодрання. В тридцяті роки радянська влада було заборонила цей захід, але потім він якось сам по собі відродився. Як правило, вершники тягають освіжованого, випотрошеного барана, переможець одержує його в нагороду і варить разом з пилукою і кінським потом. Просто вимити будь-що в пустелі проблема, та й в голову це нікому не приходить.

Найважливіший чинник у діяльності колоніальної адміністрації — икористання казахів на певних посадах. Навіть мої звірства блідли у порівнянні з поведінкою начальника гарнізонної гауптвахти прапорщика Жанабаєва Жакпека Комбаровича, або просто — Жори. Він служив у Чехословаччині, де зіпсував зір.

— Там навкруги самі дерева, — озповідав він у каптерці. Прапорщик був з роду чингісидів, чим дуже пишався. Коли ми їхали машиною, він лупцював казахів камчою та прикрикував: "Чави їх, чорних", маючи на увазі казахів-простолюдинів — "чорну кістку".

Його старший син, до речі дуже вродливий, одружився на росіянці — дочці полковника. Дітей у нього було чоловік вісім. Пам'ятаю, як один з них, він тоді вчився у класі шостому-сьомому, переносив з машини до квартири непідйомні ящики з тушонкою, поки "ата" пив чай. Не надірався тільки з жадібності.

Роль товмача заслуговує на окрему розмову. Словниковий запас кочівника надто обмежений. Літературна мова існує хіба що в містах. Казахська вимова також дуже проста, і вивчити її за три місяці не забирає багато зусиль. Але горе тому адміністратору, якому прийде в голову така химера — засміють. Казахами завжди правили іновірці. Хівинці розмовляли узбецькою, хорезмійці та бухарці — аджицькою, каракиргиз — уйгурською. Чокан Валіханов, хоча і володів багатьма мовами, розмовляв російською. Його приклад наслідувало і радянське байство, що навчало своїх дітей у Кизил-Ординському педінституті імені Гоголя на факультеті, де готували вчителів російської мови та літератури.

Там же за ясак-спирт навчалися і підстаркуваті майори з середньою освітою, які чомусь віддавали перевагу факультету історії. Відвідувати інститут не вимагалось — просто треба було доставляти ясак двічі на рік.

Кизил-Орда раніше йменувалася форт Перовський. Від часів підкорення Туркестану збереглася і система місцевих фортифікацій. "Не будуйте більше фортець — будуйте залізниці", — навчав Мольтке. Залізничну колію по рівній як стіл пустелі прокладено серпантинном 1905 року. Будували англійці, які одержували гроші за кожную прокладену версту.

На великих станціях — Казалинськ, Джусали, Кизил-Орда — стояли козачі роз'їзди, які залишили по собі потомство казахів "урала" — білих вузькооких блондинів. Особливо це вражає в жіночій зовнішності.

Станції склалися з каменю. Їхні стіни були під два метри завтовшки з бійницями для стріляння з гвинтівок. Збереглися навіть клепані водопровідні башти. Більшість роз'їздів зараз переведено на автоматику, і там не знайдеш людей.

Якось у листопаді мене висадили на роз'їзді Дермен-Тюбе ловити дезертира. Там понаставили товарняків. Ходити й шукати його у мене не було жодного бажання. Станційну будову казахи використовували

як кошару для овець. Ясна річ, підлога по коліно була усипана киззяками. Прожив я там кілька діб, спав на блохастій кошмі, що смерділа, як сконалий вокзальний бомж. Зрештою спромігся розпалити піч. Велику, з царськими орлами на чавунних дверцятах. Перед цим, у боротьбі з нудьгою, хотів виламати собі на пам'ять оті дверцята. Уявляєте: її не топили з 1917 року! Я підпалив папір, потім кізяк, наламав гілок карагача. Аж ось загуло в трубі. Звідкілясь позбирався народ — думали, пожежа. Аксакали зачаровано цокали язиками і гучно втягували повітря носом, Їм було дивно, навіщо випускати тепло у залізну бочку. Нарешті один з них, із медаллю за місто Будапешт на чапані, промовив: "Я таке у війну бачив".

Казахів взагалі ми дивували безліччю речей: тим, що спимо на простирадлах, відганяємо від рота мух рукою. Казахи, наприклад, здувають з піали мух губами. Існує навіть прислів'я: "Дурний, як росіянин, що мух руками відганяє". Насправді, коли входиш до юрти, легко набути репутації навіженого, якщо почнеш відмахуватись від мух руками. Тяжко зберігати спокій і водночас здувати мух з носа і рота. До ранку мені вже остаточно набридло ловити дезертира. Я добре знав російську воєнну історію і пам'ятав сюжет картини Верещагіна "Забитий". Тож сів у товарний поїзд і повернувся на станцію. Повернувся до своєї частини, а там запитують:

— Ти чому на службу не з'явився, тебе вже шукають.

Єдиним позитивним результатом експедиції було те, що на роз'їзді я познайомився з казашкою Аміною і оказашеною німкенею Бертою. Працювали вони в роз'їзній крамниці. Задача у них була одна — скуповувати в проїжджаючих поїздах харчі (тоді в поїздах практично не годували). Узбеки затарювалися провіантом у Москві, а в дорозі продавали його втричі дорожче. В свою чергу, продавщиці обкрадали вже співвітчизників.

В пустелі шкала цінностей диктується потребою: в запас не візьмеш нічого, крім рису, борошна і цукру. На Сході існує прислів'я: "Одного верблюда можна купити і за одну монету, і за сто". Біля річки, де є дороги, верблюда можна було обміняти на "Запорожця" — ей автомобіль з повітряним охолодженням добре зарекомендував себе в умовах пустелі. Казахи взагалі були абсолютно байдужі до досягнень нашої цивілізації, хіба що крім мотоциклів і телевізорів. Машини, за винятком уже згаданого "Запорожця", або холодильники об'єкту

жадання не складали, а дача у казаха завжди з собою. Верблюда ж у пустелі можна виміняти на м'ясо або продати карбованців за триста.

Особливість казахського кочів'я — мала кількість тяглової сили: кілька в'ючних верблюдів та верхових коней. Інші залишаються напівдикими та йдуть на м'ясо. Артезіанська свердловина на роз'їзді притягує кочівників, оскільки служить єдиним джерелом питної води. Самі казахи вміють обходитися без води за допомогою молочних продуктів, а от баранів потрібно напувати. Начальник полкової пожежної команди якось повіз у пустелю воду, аби змінити її в казахів на горілку. Розтрощив машину об єдиний стовп. Мінова торгівля велася жваво.

В крамниці казахів дивували білі халати продавщиць — вони думали, що це лікарня, куди потрапляли тільки рідкі щасливці. Що особливо подобалось продавщицям, так це те, що казахи з будь-якої купюри не вимагали здачі. Гроші не мали для них номінальної вартості. Пани офіцери купували в крамниці виключно горілку та вино, в основному азербайджанські портвейни "Агдам", "Талас", "Арак". Офіцерських дружин вражав достаток дефіцитних промтоварів китайського та індійського виробництва, на зразок вельвету в дрібний рубчик. Навіщо він казахам?

На всіх великих роз'їздах існували "товкучки" — речові ринки, на яких дружини офіцерів продавали обмундирування та недоношені речі, які охоче купляли казахи. Особливо цінувалися офіцерські чоботи й ватні штани. Казахи, за тотальною непотрібністю, вивозили на "товкучки" масу дефіцитних книжок російською мовою, навіть такі рідкісні як класику, видану в тридцят-сорокові роки, а також засиджений мухами кришталь і килими. Торгівля здійснювалася без грошей, шляхом товарного обміну. Наприклад, шість пар офіцерської білизни прирівнювалися до зібрання творів Пушкіна, а за офіцерські чоботи можна було виміняти колесо до мотоциклу "Урал" (найпопулярніший транспорт серед прапорщиків). Там же, в мазанці, знаходилась імпровізована чайхана, в якій подавали які завгодно спиртні напої, окрім чаю. Коли прапорщик Микола "Борман", живою вагою кілограмів у сто тридцять, танцював навприсядки, підлога та стеля загрожували обвалитися.

— Аміна, блядь, де ти?

Сама Аміна теж була не худою. У вільний від роботи час вона жила з рудою Бертою.

Деякі німці-протестанти, а значить безбожники в душі, перейняли мусульманські звичаї. В силу якихось причин вони відбилися від німецької спільноти, опустилися, носили казахський одяг.

Жінки Середньої Азії в масі своїй цнотливі й покірні. Казашку, що в юрті зачепила подолом казан, могли запросто прибити. За родом своєї служби мені доводилося зіштовхуватися з асоціальним елементом. Єдиною ознакою видимої присутності радянської влади в окрузі були колгоспні молочні ферми. З Москви напередодні Олімпіади 1980 року та фестивалю молоді туди привезли масу "тунеядок". Вони й "опущені" німкені повинні були доїти корів. Мешкали в юртах і вагончиках. На деяких вагончиках було написано: "Нагороджу трипером. Безкоштовно". В середині температура сягала 60 градусів, простирадла були кольору такиру. Тож не дивно, що за сорокаградусної спеки "доярки" купалися в чанах, де напували корів. Баби сиділи по горлянку в каламутній воді, корови ревли, а казахи дивувались.

Зважаючи на відсутність косметики і безпробудну пиятику, баби опускалися миттєво. Пили все підряд, але здебільшого курили анашу — її було скільки завгодно. Поклав рослину в затінок — і за 15-20 хвилин продукт готовий до вживання. Тоді поширилась мода носити під солдатською панамою тампон, змочений у бензині й ацетоні.

Саме там я заглянув у безодню людського падіння. Оскільки всіх казахів в окрузі вони вже затрачали і нагородили трипером, я поставляв їм солдатів для злучки. Набивав вантажівку відчайдухами, готовими заради хвилиної розваги до ризику підчепити на "кінець" якусь хворобу. За це мені приносили ясак горілкою, бо пити надосне ними молоко гидували всі. Я так і не дізнався, куди його зрештою дівали. Не лише в гігієні справа: після полину для казахських корів і папір був делікатесом. Молоко на заводах перетворювали на порошок, змішували з привозним і так продавали. Інакше пити його неможливо. Якось двійко доярок випили по кружці нітрокраски. Мені разом з лікарем довелося виводити їх з коматозного стану.

Валерій Бобрович (Устим)

ІНДОКИТАЙ

До Хайфона нас повезли автобусами. Щось близько ста двадцяти кілометрів дороги. Запорошене розбите шосе було забите колонами техніки. В одній з пробок нашим очам явилася страхітлива картина — для мене перша з нескінченної серії "великого лиха війни".

На повороті танк Т-54 занесло з полотна дороги, машина з'їхала в кювет і перевернулася. Люди, які сиділи на броні, були вдавнені в м'який болотистий ґрунт і одразу не загинули. Вони жахливо голосили весь час, доки танк намагалися відтягнути тросами. Тоді я не знав, що в'єтнамці попросту добивають знівечених.

Відсутність інвалідів впадала в око на вулицях в'єтнамських міст: як-не-як, країна воювала вже двадцять п'ять років. У тому ж Гамбурзі безрукі та безногі п'ятд-сяти-шістдесятирічні чоловіки траплялися на кожному кроці. Було видно, що це покоління воювало. Пізніше поранені на милицях не були рідкістю в Тбілісі чи Загребі. Більш досвідчені товариші розвіяли моє здивування. З'ясувалося, що тих калік, які не володіли корисними ремеслами (наприклад, безногі кравці або шевці) чи не мали добре підвішеного язика (задля використання їх у пропагандистських цілях), у шпиталях просто присипляли.

Холоднокрівна жорстокість азіатів є наслідком їхньої традиційної культури, що дивним чином проявилось навіть у "ненасильстві" Ганді. Його пресловуті голодування на захист недоторканих або супроти мусульманських погромів — є не що інше як обряд спокути. Диктатура династії Ганді довгий час залишалася непоміченою світовою громадською думкою саме завдячуючи завісі з рожевих пелюсток. "Чому есесівці носили на кашкетах черепи, а не фіалки?" Адже кому поясниш, що традиція *Totenkopf* сходить до тюрбанних хусток угорських гусарів, які носили на внутрішній стороні головного вбрання цей символ християнського мученичества...

У вересні 1969 року помер Хо Ши Мін. У ході свого візиту до В'єтнаму Косигін застерігав нове керівництво країни проти будь-яких воєнних авантур на Півдні. Отакий вигляд мала диспозиція сторін

напередодні нашої появи в країні. Північний В'єтнам явно готувався до великомасштабних бойових дій.

Мета нашої місії у В'єтнамі полягала в деблокаді гавані Хайфон — річкового порту, розташованого милях у п'ятдесяти від моря в одному з рукавів Червоної ріки. Річковий фарватер був нашпигований американськими мінами, що скидалися з літаків. Діяти інакше американці не наважувались через міжнародно-правові зобов'язання. Наші змінні екіпажі повинні були виводити з мінного полону судна з гавані. В ході бойових дій до порту прибували стратегічні вантажі: зброя, боєприпаси, техніка "подвійного застосування", продовольство.

Як відомо, всерадянський рух за надання допомоги братньому в'єтнамському народу набув такого розмаху, що на Кубані почали вирощувати рис. Щоправда, самі в'єтнамці його не споживали — для них закуповували кращі сорти. Згодом СРВ чесно розрахувалася за всі воєнні борги віниками.

Прагнучи дотримуватись законів ведення війни, американці обмежували цілі своїх бомбардувань в'єтнамськими воєнними об'єктами. На час нашого прибуття у Хайфоні вже було зруйновано залізничний вокзал, нафтову гавань, склади. При цьому наслідки бомбардувань зовсім не нагадували відомі всім з кінохроніки руїни Берліна. Ніяких руїн, позаяк буквально кожен цеглину роздроблено на кілька уламків. На місці, де колись височів вокзал, нині проглядалася лише невелика купа сміття. Однак житлові райони залишалися практично неушкодженими. Килимових бомбардувань, про які так багато писала радянська преса, не проводилось. Взагалі, подальші події породили у мене сумнів щодо "агресивності" американської політики у В'єтнамі.

Якщо судити навіть по тих авіанападах, свідком яких мені привелося бути, американці воювали якимись "припадками", виходячи з малозрозумілих для нас воєнних розрахунків. Бомбардування на початку червня 1970 року поновилися після перерви, що тривала з листопада 1968 року. Наступного разу ешелони літаків з'явилися в небі В'єтнаму тільки напередодні новорічного свята у 1972 році. Весь цей час ми вели судна фарватером, який регулярно замінювався. У квітні 1972 року американці понизили в посаді колишнього командувача ВПС у В'єтнамі генерала Джона Лавелла за те, що віддав наказ здійснити двадцять несанкціонованих нальотів на Північний

В'єтнам під час найбільшого комуністичного наступу! В листопаді нальоти знову припинилися, але в грудні Ханой і Хайфон наражаються на останні в цій війні бомбардування.

В гавані Хайфона за весь цей час накопичилась чимала кількість суден під іноземними прапорами. Одне — якесь "незрозуміле", здається, сомалійське — під панамським прапором, два — "англійці", п'ять — "поляків", три — "німці" з НДР, два — "кубинці", маса — "китайців", одинадцять — наших, з них тільки два "москалі" (з Ленінграда), інші — "рідні", з Чорноморського морського пароплавства (ЧМП). З повітря іноземні судна розрізнялися легко, позаяк кришки люків кожного з них фарбувалися в кольори національних прапорів.

Після поновлення бойових дій цією обставиною під час бомбардувань користувалися китайці — відомі провокатори. На своєму буксирі вони підходили під чийсь борт і відкривали лютий вогонь зі зчетверених "максимів" по бомбардувальниках Б-52. Вогонь знизу неминуче викликав відповідний вогонь згори. Залишався єдиний засіб, якому нас навчили поляки. Білася "пожежна тривога", й зі стволів водомету баркас починали обдавати водою під тиском восьми атмосфер. У нас на баку була встановлена стаціонарна установка, що видавала тиск у дванадцять атмосфер. Такий струм води не лише розтрощував скло в рубці, але й виламував двері, змивав людей просто за борт. Причиною загальної ненависті моряків до китайців, окрім тодішніх політичних ускладнень, була і доля екіпажу польського "Конрада". Якось китайці провели в порт вантажену снарядами барку. Нам говорили, що детонатори американських неконтактних морських мін реагували на 17 джерел інформації про рух судна, основними з яких традиційно залишалися дані про зміни магнітного поля та шум двигунів. Проте китайська барка була дерев'яною і приводилася до руху за допомогою тестів. Вночі барку підігнали до причалу на місце "Конрада", а польське судно вивели на рейд. До ранку розвантажену барку сховали в комишах, а "поляк" знову зайняв своє місце. Польське судно було чималої водотоннажності і стояло в баласті, так що висота борту досягала метрів чотирнадцяти. Американці, які володіли найсвіжішою розвідувальною інформацією, наступного ранку атакували "Конрад". П'ятірка "Фантомів" обстріляла судно ракетами настільки влучно, що всі вони розірвалися всередині корпусу.

Під час нальотів ми у касках і рятувальних нагрудниках займали місця на палубі за пожежним розкладом. Слід відзначити, що хоча поляки й навчили нас прийомам боротьби з китайцями, самі поводитись вкрай необачно. Ніксон заявляв, що жодна бомба не впаде на польське судно, і вони цьому вірили. Коли з палуби нашого "Дивногорська" я почув глухі розриви ракет — "бух-бу-бух", команда "Конрада" спала в каютах. Пожежа швидко охопила внутрішні приміщення. Вогонь зірвав кришки люків, корабель палав. Якби поляків не застали знічев'я або вони були бодай тверезі, то, просуваючись коридорами на вихід, вони хоча б накрилися ковдрами і в такий спосіб зменшили дію вогню, адже це знає кожний моряк. А вони вискочили у чому мати народила і сильно обгоріли. Загинуло сім чоловік. Поруч з "Конрадом" стояло китайське судно водотоннажністю п'ятнадцять тисяч тонн і також знаходилося в баласті. Висота борту — метрів сімнадцять. Опалені поляки з руками, як на розп'ятті, ледве караскались майже прямовисним трапом у надії отримати допомогу, згідно усіх морських законів. Однак китайські вахтові не пустили нещасних на борт, і їм довелося сповзати вниз тим же порядком. Поляків підібрали "швидкі", але в лікарні померло ще сім чоловік, у тому числі і мій знайомий веселун-боцман. "Конрад" згорів вщент: прогоріли навіть листи обшивки, поскручувало балки.

Минув деякий час, історія, здавалося, підзабулася. Екіпажі суден замінювали раз на рік. Прийшов момент нагородження "моряків-інтернаціоналістів" в'єтнамськими медалями "За дружбу народів". На той час інтерклуб розбомбили, і в'єтнамці звели тимчасову споруду з бамбукових шестів, криту пальмовим листям. Зібралось нас досить багато: наших чоловік триста, двісті китайців, чоловік по шістдесят-вісімдесят — кубинців і німців і десь сорок поляків. Перед початком церемонії до нас підійшла делегація від поляків і повідомила, що будуть бити китайців. Для них це не становило проблеми, адже на польських суднах не було помполітів. Характерно, що на церемонію не запросили моряків капіталістичних країн, чиї судна також стояли в порту.

Столи були рясно заставлені пляшками "Столичної" і в'єтнамської "Лами". Якість місцевої горілки залишала бажати кращого. На поверхні чарки плавала пляма сивухи, перед вживанням її належало піймати папірцем і викинути геть. І лише після цього, затиснувши

вільною рукою носа, вихилити одним ковтком. А от ячмінне пиво було зовсім непоганим.

Заграла музика, почалися танці. Китайці роздавали значки із зображенням Голови Мао. Взяв і я. Поляк жбурнув китайський значок на підлогу, і бійка почалася. Німецькі та кубинські помполіти миттєво підняли своїх людей із-за столів і вивели у двір. Наших підвела жадоба. Дорвавшись до дармової горілки, вони не могли реагувати на події настільки ж швидко, як тверезі. Крізь натовп до нас прорвався добре-таки вже пошарпаний поляк і заволав:

— Слов'яни! Що ж ви дивитесь!

Користуючись перевагою в чисельності та живій масі, ми зім'яли китайців. Наступаєш чоботом на ногу китайця і б'єш в лоба — от і вся техніка. Споруда рухнула на наші голови, і клубок з добрих шести сотень чоловік накинувся на німців, які вже вкотре в своїй історії стали жертвами власної пунктуальності. Їхні помполіти вишикували особовий склад і вирішили перелічити людей. Прийшовши до тями, німці також почали бити китайців, можливо через те, що їх легко було розпізнати з першого погляду. У бійці я загубив значок, про що і досі шкодую. Проте медаль якимсь дивом збереглася. В'єтнамці підігнали десяток вантажівок з солдатами. Однак їм заборонили втручатися в бійку, і вони лише розтягували на різні боки "воюючі сторони".

Одягнені ми були у в'єтнамську форму — сорочку і штани, але замість повстяних капців носили високі американські чоботи. Шорти, як і високі чоботи, слугували розпізнавальною ознакою нас, європейців — в'єтнамцям і на думку не спадало носити щось подібне. Вони вважали це ознакою розкладу. За це нас і зневажали.

Коли на допомогу підтягайся додаткові загони солдатів, ми прорвали кільце і, взявшись за руки та співаючи "Варяга", рушили до порту. При цьому з'ясувалося, що у німців існує якась своя пісня на той же мотив, а наша створена за принципом — "слова народні, музика теж вкрадена".

В порту ми порозкидали шлагбауми і будки з охороною та розбіглися по суднах. Підняли трапи й засіли, як у фортеці, чекаючи на подальший розвиток подій. Зранку прибув представник торгпредства. Нас з підбитими очима, з опухлими кісточками пальців зібрали в каю-компанії. "Попик" бігав навколо представника і запевняв:

— Мої не билися, мої не билися...

А в самого наполовину відірване вухо. Представник, як водиться, почав з погроз. Обіцяв кару по ниспадаючій: спочатк — "загнати на Магадан", після цього — "позакривати візи" і, нарешті, — "діти ваші за кордон ходити не будуть".

Після виконання обов'язку оголосили і думку керівництва: "А все-таки добре, що ви їх..." Ентузіазм був непідробний: "Так, ми ще можемо!"

Дмитро Корчинський

"ПОДОЛАТИ СЕБЕ, ВІДНОВИТИ ЦЕРЕМОНІАЛ"

Безглуздість цих убивств перевершує їх потворну жорстокість. І все ж таки, чому нас так притягує терор? Чому слова RAF, "Червоні бригади", "Сендеро Лумін-зо" сприймаються як символи? Символами чого вони є? Яка істина проглядається в їхніх вчинках, тотальних як афоризми, в їхніх висловлюваннях, що провокують на вчинки нас?

Ви думаєте, що істина сяє божественним світлом? Істина проявляється як ганьба, як смерть, як безглуздя. Свідчення цьому — біографія втіленої Істини. Справа не в тому, що тортури, а в тому, що кара ганебна.

"Син Божий розіп'ятий — мені не соромно тому, що це ганебно. І помер, і похований — це цілком можливо, бо не може бути. І той, кого поховали, воскрес — вірю цьому, бо це безглуздо" (Тертуліан).

Це для нас Воскресіння свято, а тоді це було безглуздя. Соціалізм і справді могла побудувати тільки нова людина. Людина, що вижила в революції та війні, пройшла через безліч повторюваних рухів, сенсу яких вона не розуміла, через ряд ударів по нирках, ударів по свідомості невідомо звідки, через втілення ірраціональних гасел, через втілення саме тих гасел, що були найменш раціональні, пройшла через все це, як через обряд, в якому зруйнувалися і попередній світ, і попередня свідомість, і цим самим було звільнено дорогу чистій волі. "У пустелі приготуй шляхи Господу".

Сенс обряду саме в тому, що він тривалий і незрозумілий, безглуздий, що він ставить себе поза старими поняттями, старим сенсом, що він звільняє місце для чистої волі ззовні. Самурая робить чайна церемонія, а не фехтування. Піхотинця робить стройова, а не стрільби. Аби стати буддистом, недостатньо знайомства з великою і малою колісницями. Потрібно років з десять покрутити молитовний барабан.

Обрядовим діям можна приписувати той або інший сенс, але свідомі дії, якими спочатку є будь-який обряд, власне обрядом стають тоді, коли вони механізуються, коли людина обмежується

припущенням, що, можливо, деякий сенс все ж таки є. І чим більше механічності, чим менше сенсу, тим більше це — обряд.

Життя може сприйматися як обряд тільки за наявності попереднього знайомства з обрядом. Сенс обряду полягає в тому, щоб життя почало сприйматися як обряд.

Віра вимагає обряду. І це означає: маєш те, що віриш. Не "у що віриш", а "що віриш". Віра — не акт сприйняття, не акт простого відношення, але акт творіння. Істину не пізнають, істину створюють.

Уявіть себе в Західній Німеччині початку сімдесятих. В голові у вас тотальність, а навколо — мільйони, яким байдуже; свині, яких не цікавите ані ви, ані ваші альянзи Червоної армії. І ви єдина людина серед свиней. Ви бачите тільки свиней: день, місяць, рік, двадцять років ви ходите серед свиней, останні люди загинули в 45-му, наступні з'являться років через тридцять і ви їх не побачите, — є свині та свиняче багно в якості предмета і форми мистецтва — воно ж як накопичення капіталу і політичний процес. Природно, ви візьмете бомбу і потягнете її в універмаг. Ви будете апелювати до сатани.

Бог створив усе. Сатана зробив усе це цікавим.

Полковник Боровець

КАЗАХСТАН

Керувати двома третинами Казахстану для Назарбаєва не становило особливих проблем, позаяк кочівники їх не створюють. А от зі слов'янським населенням цілинних земель клопоту більше. На півночі Казахстану індустрія вийшла з "зон". До кінця п'ятдесятих років у Карагандинському вугільному басейні навіть директорами шахт працювали розконвойовані зеки.

За часів Сталіна в радгоспи і колгоспи просто не давали техніки. Одержав "машину ОСО" — дві ручки одне колесо — і будеш ганяти до повної перемоги соціалізму в окремо взятій країні. Керував усією цією імперією який-небудь підполковник. У 50-ті роки ціліша врятувала Росію від революції. Туди зігнали надмірне населення із сіл. Бо в тодішніх містах через нерозвиненість інфраструктури безробіття почалося на кілька десятиліть пізніше. Це була одна з найбільш вдалих авантур партії. Проте все змарнували за часів Брежнєва — ой розпочав урбанізацію. Сталін забороняв житлове будівництво: квартирні проблеми вирішувалися шляхом "ущільнення". Йосиф Віссаріонович явно не був марксистом — наслідки його діяльності свідчать більше про його схильність до фізіократів Сея і Мальтуса.

Промисловість, як це видно на прикладі СРСР, не створює прибуткової вартості, лише перерозподілює. Додаткову вартість виробляє енергія Сонця і природна плідність ґрунтів. Доки СРСР був аграрною країною, він був непереможний. Міста культивували хіба що ненависть до продуктивної праці та монополізували друк грошей. Підступні міські мешканці спокусили селян енергоносіями, видурюючи у них сільгосппродукти. Хто будував ці турбіни? Ті ж селяни-раби. Раніше в село продавали хіба що ікони та горілку.

Соціалізм на селі ліквідували задовго до "перебудови", коли Косигін впровадив товарно-грошові відносини замість абстрактних трудовнів. Великим "борцем" за аграризацію суспільства виявився Пол Пот. Уникнути урбанізації можливо лише шляхом невиробничих видатків, будувати культові споруди або мостити дороги каменем, а потім перекладати дорожнє покриття, перевертаючи його іншим

боком. Коли англійці колонізували Індію, вони зрозуміли, що колонізувати афганців, які заперечують продуктивну працю, вже понад їхню силу. Тож афганців залишили в спокої до 1979 року. Випадає, що казахи цей урок усвідомили, — вони пасли баранів, узбеки ж ні — вони рили арики.

Центром полігону була станція Тюратам: від неї розходилися залізничні колії до майданчиків. По них мотовозами доправляли офіцерів особового складу і воєнну техніку. З метою маскування жодного будівництва на станції не велося. Спорудили хіба що сучасний шикарний вокзал, за яким у трьохстах метрах починалося оточене колючим дротом місто.

З КПП ходив автобус. На півдорозі, себто в метрах ста від станції, стояла чайхана дяді Саші. Навіть зараз, згадуючи її вигляд, мене пересмикує. Складена зі шпал мазанка, на подвір'ї — ряд столів, паркан із ящиків з написами, щось на зразок "15А13".

Після чергування ми теліпалися до чайхани. Там пропонувалася баранина, як на мене, сумнівного походження. Такі почуття навіював пес без ноги, що спав у затінку від паркана. Аборигени, навіть на Півночі, ніколи не поспішали позбутися собаки, якщо у нього залишались передні і одна задня лапа. За наявності інших втрат песика вішали. Шашлики подавалися на уривках газет. Горілку дядя Саша (сам узбек) купував у корейців.

Уже тоді це була приватна "лавочка". Антисанітарія була страшенною і сморід стояв неймовірний — малі потреби справлялися тут же, по закутках. У "тій самій" ямі валялися нутроці розпатраних тварин. Величезні, як джмелі, зелені мухи ледве літали від переситу. Дочка дяді Саші була одноокою, і її зовнішність нагадувала про смертний гріх. Тому офіцеру, який ризикне на ній одружитись, тато обіцяв у придане автомобіль.

Начальників, які обиралися до органів місцевої влади, всі знали в обличчя. Нікому і на думку не спадало когось викреслювати. Вони вирішували конкретні питання. Коли заступник начальника полігону генерал Галкін прийшов на зустріч з виборцями, йому влаштували овацію хвилин на п'ятнадцять. Знали, що район, від якого його висували, житиме без особливих соціальн-побутових проблем.

Через те, що казахи не могли селитися в місті, вони розташувалися навколо станції. Селище слугувало ареною

різнобарвної злочинної діяльності. Будівельники продавали крадені матеріали. Це треба було бачити на власні очі: за повної відсутності дерев на вулицях легко проглядалися дували, з-поміж них визирали верблюди та вівці, а поміж них вештались будівельники з унітазами на спинах. Надто допитливим могли набити пику. Крадене перепродувалося кілька разів. Як уже згадувалося, основним платіжним засобом слугувала горілка.

Центр міста спорудили в 1955 році, зрозуміло, в стилі панівного тоді сталінського ампіру. Такий собі чотирикутник, який утворювався спорудами готелю, штабу полігону, універмагу, Будинку офіцерів, навколо них п'ят-поверхівки. За майданом розбили парк імені 30-річчя Перемоги. Хащі тугаїв і комиша, що проріс крізь асфальтові доріжки. Там навіть пити було огидно. В районі, де мешкав генералітет, — парк вищого рангу, з березами та соснами. Ще один шикарний парк, навіть з травичкою, прикрашав шпиталь. Якось шефи-дніпропетровці разом з ракетами привезли на наш майданчик вагон чорнозему. Додумались. Прапорщики одразу ж порозтягали його торбами по своїх городах.

На площі проводилися паради і демонстрації. Чи доводилось вам бачити парад бойових частин? Командування полігону не могло зібрати склад парадних підрозділів з полігону, тож доручало підготовку командирам частин, ті, в свою чергу, передоручали справу своїм заступникам. Відтак підготовка парадів перетворювалась на їхній головний обов'язок. Склад парадних підрозділів змінювався щодня. Вимагалось набрати "коробку" зі ста вільних від служби офіцерів. Таких не вистачало. Нічого не залишалось, як на прапорщиків одягати капітанські та майорські форми.

5 листопада ця банда з'являлася в Ленінську на генеральну репетицію. Подивитись на це несусвітнє видовище збирався і старий, і молодий. Описати побачене неможливо. Над містом щільно стояв мегафонний мат. Командир довіряв мені возити в машині прапор частини, аби не покрали ордени. Розпускати на обід учасників параду боялися. Якось такої помилки припустилися, і одна половина з них перепилася в усмерть, а інша половина розбіглася по крамницях та невідомо де. Годин через п'ять невгамовної муштри черговість уже не порушувалась. Йшли під барабанний дріб, ламаними рядами, дехто не в ногу, але таки крокували. Всі потішалися, коли йшли офіцери воєнно-будівельних частин: вилізаючи з-під засмальцьованих

кашкетів, пасми їх немитого волосся, а часом майже дівочих за своєю довжиною локонів, лежали на комірцях шинелей.

Оркестром керував майор, який дослужився до старшого лейтенанта. Випускник диригентського факультету, цей москвич навіть створив якусь увертюру, але, не знайшовши ніде розуміння, він спився. Ставились до нього зі співчуттям: не дати йому опохмелитися на полігоні вважалося страшним гріхом. Спостерігаючи вранці на розводі за муками декого із своїх підлеглих, сердобол-ний командир крізь зуби цідив:

— Піди до начальника тилу! — Або давав більш конкретну команду: — Нехай Кожанов тебе прийме.

А от бідолашному диригентові за три дні до початку параду похмелитися не давали. По обидва боки чатували політпрацівники, які обмацували всіх підозріливим поглядом. Адже не було секретом, що всі брали з собою на парад спиртне у флягах. В очікуванні урочистого проходження військ над натовпом кружляв сигаретний дим і винний дух. Диригент у недолугій шинельці, синій-синій, ритмічно сіпався. Але не від холоду. З натовпу лунали співчутливі голоси:

— Пашко, зіграй їм — сукам.

Не звертаючи на те уваги, Пашко диригував. Доведений до його відома сценарій незмінно порушувався, тож моряки йшли під звуки "Все вище, і вище, і вище...", а льотчики — під "Загибель "Варяга".

Після параду починався рух демонстрантів. Аби ввести імперіалістів в оману, підприємства ракетного комплексу маскували під молокозавод, льонокомбінат, цегельний завод. Несли плакати з відповідними закликами. Всі добре знали один одного і подихали від сміху. "Воєнторг" напивався в димину, і декого в колонах тягай попідруки. Чекаючи на свою чергу, всі відверто пиячили. "Воєнторг" до того ж зухвало закусовав дефіцитними ковбасами, викликаючи загальну ненависть і презирство трудящих. Народ пив за чергову річницю радянської влади, тому замполіти їх не чіпали, боялися нарватися на грубість. Учасники параду поспішали приєднатися до сімей і пройти повз трибуну ще раз, уже в колонах демонстрантів. Ніякого примусу: кожний, хто хотів, зустрічався із знайомими, "весело проводив час". Найсмішнішим було те, що на трибунах стояли такі ж сизоносі. Тільки дух від них йшов інший — легкий, коньячний.

Те ж саме спостерігалось і на виборах. Тоді влада ставилася до них серйозно. Якось у нашому будинку потікла труба, баби залупилися:

— Не підемо на вибори, і край!

Одразу ж полагодили. Іншим разом командир полку поїхав з водієм на риболовлю. При підрахунку голосів виявили, що одного солдата не вистачає. Розібралися. Командира по сідниці мішалкою вигнали. Щоправда, організація була дубовою. Вранці замість підйому вмикалася музика. В день виборів агітація заборонялася. Цієї формальності суворо дотримувалися. Ніхто не змушував іти на вибори.

Напередодні голосування всіх "губарів" випускали з гауптвахти. До лазні їх вів не хто інший, як начальник гауптвахти Жора Жанабаєв. Як батько рідний, навіть без автоматника. Запросто з ними смалив. Солдатів розпирало від гордості й усвідомлення своєї людської значущості. Вранці могли зухвало, не заправивши постіль, пройти повз старшину, навіть не звертаючи на нього уваги. Дехто доходив до неймовірного — демонстративно не віддавав честь навіть патрулю. Скрегочучи зубами, начальники повинні були терпіти. Жодного солдата не можна було затримати — ень вважався торжеством радянської демократії. І рядові демократи тріумфували.

Вибори починалися о шостій ранку з величезної давки перед клубом. Вперто циркулювала чутка, нібито фотографію першого, хто проголосував, надрукують у газеті і щасливчику нададуть відпустку. Хоча такі фото зазвичай робилися напередодні ввечері адже газета виходила зранку.

Місто було прив'язане до двох речей: річки Сирдарья, яка за останні десятиріччя значно обміліла, і радянської господарчої системи, що вправно заривала гроші в пісок. Нині тільки сьомий мікрорайон міста і аеропорт "Крайній" є базами Росії. Оця тридцятирічна оренда і порятувала місто від остаточного руйнування.

Наш 38-й майданчик, який особисто курирував генерал-полковник Яшин, заступник головнокомандувача Ракетних військ стратегічного призначення, наприкінці існування СРСР став об'єктом незбагненно циклопічного будівництва. Навезли каміння, розтрощили площу, спорудили два величезних мармурових фонтани, один з яких нарекли "Чорномором", другий — "Воєводою". Звели двоповерхові бараки.

Що, чому і навіщо? Відповіді на ці питання були страшною державною таємницею. Я підозрював, що будували шикарний генеральський бордель. Ленінськ їх уже не задовольняв, хотілося екзотики.

Присутність космічної індустрії в місті ніяк не відчувалася, хіба що на в'їзді стояв фалічний символ — макет ракети в натуральну величину, який заміняв канонічні зображення Леніна у вигляді фінікійського божества Ваала.

Була в Ленінську одна жінка легкої поведінки, яка завідувала космічним готелем. Плуталася зі всіма космонавтами. Тим до польоту забороняли мати діло з жінками, але вони якось примудрялися. Найбільше їй сподобався Герман Іванович Титов: той зумів відтрахати її як до, так і після польоту, з чого завідувачка зробила цілком прагматичний висновок: нічого мужикам суватися до космосу.

Якось командир, у нестримному прагненні вислужитися, захотів показати вищому начальству казарму. Її ремонтували десь з місяць. День і ніч. Зібрали звідусіль усі кондиціонери, білизну, ліжка з дерев'яними стінками. Прапорщикам-старшинам пошили нову форму, напахчували матраци одеколоном "Шипр". Такої дикої показухи ще світ не бачив. Солдатів туди не пускали, вони жили на стрільбищі. Командир підрозділу теж потайки сподівався достроково отримати підполковника. Та жорстоко помилився. Генерал сказав, як відрізав:

— Полковнику, мене останні тридцять років від солдатських портянок щось нудить.

Заступник головкома приїздив на полігон, як контрик. Без почту. За ним мовчки ходили всього два полковники. Він примкнув до ГКЧП, і таємний майданчик поховали навіки. Солдати засрали фонтани. Вважалося, що будувати туалети в пустелі — ознака поганого тону. Невдовзі руїни хтось підпалив. Як водиться, списали на будівельників. Напевне, отак будували і піраміди. Солдати ходили справляти свої потреби за бархан. Для офіцерів обладнали дощатий туалет. Спеціально для Устінова^[3] звели цегляний туалет із синім унітазом італійського фаянсу. Тільки охорону поставити забули. Прапорщики одразу ж скрутили унітаз і зарили його в пісок. Потім обміняли на горілку. Бачив я той унітаз в одній з квартир Ленінська.

Казахи займали в місті нішу обслуговуючого персоналу. Тоді це було вигідно. Спробуйте-но уявити собі казаха-сантехніка! Коли все

почало валитися, тільки частка щасливчиків продовжила співробітництво з колоніальною адміністрацією. В Ленінську залишилося п'ять тисяч мешканців, тому й красти було ніде і нічого. Нав'язливе жебрацтво закінчилося на початковому етапі. Раніше казахи одержували карбованців по сімдесят, та ще по смітниках воші збирали старі чоботи зі стертими підошвами, шинелі, фуфайки та інший крам, який продавали своїй кочовій рідні. Проблема стертих підошов вирішувалася надивовижу просто: вони носили калоші. Казахи відкручували навіть колеса від дитячих колясок.

Збирали вони й пляшки, які приймалися тільки у співплемінників, для білих завжди "не було тари". У деяких офіцерів накопичилося по лоджіях кілька тисяч пляшок, бо навіть винести їх з квартири воші лінувалися. Сміття виносилось один раз на чотири дні, а якщо класти у відро пляшки, сміття вже не вміщалося. В гуртожитках офіцери виставляли пляшки за двері.

За місце прибиральниць у гуртожитках казашки влаштовували справжні бійки — такою була конкуренція. І це при тому, що білі з ними, з причини їхнього раннього заміжжя і відсутності товарного вигляду, воліли не жити. Я знав тільки одного офіцера, що розлучився з дружиною і одружився на казашці. За три роки вона родила йому п'ятеро дітей. Він отупів до такого ступеня, що його не насмілювались призначити навіть начхімом полку. А був же нормальний хлопець.

Банки, однак, казахи не збирали, не вбачаючи в них товарної цінності. Цю жилу відкрив один грек. Другу жилу відкрили державні злочинці, які почали продавати кабель корейцям. Був у нас такий начальник штабу полку, кличка "Слива". В його розпорядженні перебувала покинута шахта — 141-й майданчик. Спочатку там був баштан. На майданчикові випробовували піроболти, і от на них він і піднявся. Дружини з економії він не заводив. Навіть цивільного одягу у нього не було.

Якось до нас прибули іноземці, і всім наказали вбратися в цивільне. Він з'явився в сорочці без погонів і формених штанцях. Командир полку заверещав:

— Тобі що, тридцятку дати, аби ти собі штани кутого?

Жив за пайкові: 20 карбованців на місяць. У наряд ходив через день, аби поїсти на кухні. Наряди продавалися прапорщиками, які не

хотіли йти на кухню. Всі зібрані ним у такий кривавий спосіб гроші зжерла інфляція.

Відсотків 20 покинутих баб жило в місті з "прапорів". Гнали самогон. З цього приводу до нас заявила делегація "жінок космодрому".

У деяких будинках казахи взимку палили вогнища. Тепер ці будинки нагадують Сталінград у день його визволення від німців. Хоча і тоді всі в тому місті почували себе тимчасовими мешканцями.

Валерій Бобрович (Устим)

ІНДОКИТАЙ

Після кожного бомбардування екіпажі вели дружні переговори — переклик по радіо на предмет можливих пошкоджень. Серед інших суден "Бабушкін" виділявся своєю фальштрубою вражаючих уяву розмірів. Ленінградці до нас так і зверталися: "Ей, ти, с вядром на трубс!" Лише потрапивши на Північ, я збагнув, що моя мова — відомий засіб міжнаціонального спілкування — не є зовсім російською, якою я її вважав за браком лінгвістичної практики. Нас, "хохлов", впізнавали одразу і скрізь. Навіть у в'єтнамських ресторанах.

У Хайфоні був єдиний ресторан для іноземців. Ситуація чимось нагадувала Мурманськ часів Другої світової війни, коли туди приходили союзницькі конвої. З тією суттєвою різницею, що діти не юрмилися біля входу, аби випросити трохи хліба, а в залі повністю були відсутні жінки, що пропонують свої послуги. Постачання в'єтнамського населення залишало бажати кращого: його продуктивний пайок складався з нешліфованого рису і рибного соусу. Соус виготовлявся шляхом бродіння рибних відходів і смердів, як і належить гнилій рибі. Тож в'єтнамці спали по 14 годин на добу, аби заглушити голоді зберегти сили. Звісно, якщо це не заважало потребам виробництва.

Специфічною рисою в'єтнамського характеру я б назвав відсутність індивідуалізму, домінування колективістського первня. Трохи розуміючи мову, можна було помітити, що навіть у повсякденних розмовах слово "В'єтнам" повторюється надміру часто. Дивним чином у в'єтнамців колективізм уживався з підприємливістю.

Загартовані випробуваннями, вони виявляли наполегливість у досягненні будь-якої мети. Побачивши у вас в руках долар або навіть донг, в'єтнамець міг пройти слідом не один кілометр і все одно заполучити його. В'єтнамці використовували нас, але нам до кінця недовіряли. Взагалі на Сході, у порівнянні з простодушними азіатами, білих людей прийнято вважати хитрими і підступними. Подейкували, нібито за нами стежать повсякчас. Особисто я, за незначністю власної

персони, цього не відчував, але генерала Лавриненка "опікали" відкрито.

Польський дипломат Ян Балицький розповідав таку історію. Коли ще в 1956 році він, проїздом у Лаос, висадився в аеропорту Сайгона, йому, незважаючи на дипломатичний паспорт, запропонували заповнити багатосторінкову анкету. Балицький присягався, що нічого подібного ані до, ані після йому читати не привелось. В анкеті бездоганною французькою мовою ставилося безліч запитань стосовно не лише самого дипломата і його дружини, але й прямих предків з кількох поколінь. Питання стосувалися освіти, починаючи від школи, всіх колишніх місць роботи, всіх випадків перебування за кордоном... і дівочих прізвищ усіх прабабусь їхнього подружжя. Ознайомившись з анкетою, Балицький старанно вписав у кожну рубрику стереотипну відповідь "Not your business"^[4]. Прийнявши документ, чиновник сайгонської адміністрації хитро поглянув на нього, вищирив в усмішці зуби і поставив печатку.

Обстоюючи на словах ідеологію інтернаціоналізму, Північний В'єтнам насправді залишався вірним вченню Хо Ши Міна, затятого націоналіста, який у расовому питанні не робив винятків навіть для французів. Я на власному досвіді пересвідчився, що навіть після кількох десятиліть після того, як французи залишили цю країну, освічені в'єтнамці ще цілком вільно володіли французькою.

Після багаторічних поневірянь по всіляких країнах третього світу, в мене склалося враження, що саме французи були найгуманніші з-поміж колонізаторів. Вони активно розповсюджували власну культуру, втягуючи в такий спосіб на орбіту інтересів метрополії найбільш освічених тубільців. Активну місіонерську діяльність вела і католицька церква. Англійці досягли у цій сфері скорше зворотних результатів. У дев'яності роки нашого сторіччя архієпископом кентерберійським став пакистанець, наступним, певне, буде зулус. Жінок-мусульманок охоче вербують на кораблі *Royal Navy*^[5], для них створено навіть спеціальну уніформу, в наборі якої замість купальника, за індонезійським зразком, запроваджено спортивний костюм. До речі, щодо статевої рівноправності на війсьній службі. Тільки у французькій армії жінки-офіцери з парадною формою (спідницею) поряд з сумочкою носять і палаш. Хоча для них я б запропонував ножиці Даліли.

А втім, навіть розуміючи французьку, познайомитися з місцевою жінкою було практично неможливо. Щодо цього діяла драконівська постанова: звинувачених у зв'язках з іноземцем і перелюбстві відправляли на виправні роботи. Якщо в момент скоєння злочину чоловік звинувачуваної перебував на фронті, дружину могли і розстріляти. Тому день у день ресторан заповнювався виключно чоловічою компанією. Це було неправдоподібне видовище, особливо коли в'єтнамський оркестр награвав "Ти з мене підманула, ти з мене підвела".

На національному рівні сексуальні проблеми в воюючій країні вирішувались успішніше. Офіцерам північн-в'єтнамської армії, крім основної сім'ї, дозволялося заводити жінку за місцем проходження служби. Вибір кандидаток здійснювався місцевою владою, без урахування їхнього колишнього сімейного стану.

Порівнюючи в'єтнамський досвід з китайським, слід визнати, що маоїстське керівництво явно погарячкувало з відміною багатожонства, принаймні в армії. Проживати в гарнізонах там дозволяється тільки сім'ям офіцерів у ранзі від полковника і вище, а тривалість відпустки офіцера Національно-визвольної армії Китаю — усього 10 діб на рік, аби не вистачило часу для ідейного розкладу. Та марно, один полковник примудрився на дозвіллі навіть зліпити найбільший у світі чайник. Я бачив його фото.

"Десять років війни промайнуть, як один помах вій", — Хо Ши Мін явно лестив жіночій частині населення В'єтнаму. У своїх сірих і темно-синіх спецівках, з незмінними велосипедами в'єтнамки викликали скорше співчуття, аніж симпатію. Сцена, в якій жінка по дорозі на роботу везе в тачці цілком здорового чоловіка, не була чимось рідкісним або дивовижним. Доки жінка працює на рисовому полі, чоловік сидить де-небудь у затінку, а у перервах вона ще встигає напувати його чаєм. Ввечері точно таким робом жінка везе його додому.

Чому, питається, вона його не кидала? Відповідь проста: в умовах загального воєнного дефіциту покинутого чоловіка одразу ж підбере інша, більш вправна жінка. А в той же час їх емансиповані соплемінниці в Південному В'єтнамі роз'їжджали на моторолерах в яскравому тайванському і гонконгському ганчір'ї і були куди більш доступні. Якщо вірити американській пропаганді, розповсюдження

венеричних захворювань у 1972 році досягло рівня 700 випадків на 1000 повій.

За часів війни з "В'єтмінем" співробітниці громадської служби французької армії, які мали охороняти моральний стан експедиційного корпусу, провідували всіх "нга-ке" призовного віку" (туземок, які годилися в сожительниці) і вели з ними бесіди щодо моральних принципів. Тільки одні сенегальці могли дозволити собі забирати з собою назад до Африки всіх дітей відрізних матерів, якими вони обзаводилися у В'єтнамі.

Єдиною сферою, де неформальне статеве спілкування залишалось ще можливим, були громадські туалети. Коли у Хайфоні я присів над знайомою з дитинства дівкою, увійшла в'єтнамка і, вклонившись мені, влаштувалася поруч. Я притьмом вискочив назовні, але жодних пояснювальних написів або знаків на туалеті не виявив. Тоді у В'єтнамі не було прийнято поділяти "місця загального користування" на чоловічі, жіночі і для начальства. Те ж саме коїлося і в Кореї чи в Китаї. В суворі роки "культурної революції" навіть розстебнутий гудзик на блузі міг служити надійною ознакою роду занять її власниці. Проте у В'єтнамі такий пароль мені був невідомий.

Позатим, у В'єтнамі я відчував себе людиною не лише антропологічно, коли з висоти моїх ста шістьдесяти п'яти сантиметрів був на голову вищий за весь базарний натовп, а й у фінансовому відношенні. На день я отримував вісім донгів, тоді як пляшка "Столичної" коштувала чотири. Кожного ранку до борту нашого теплоходу під'їжджав на моторолері розсильний з ресторану і починав вигукувати:

— Товалися, у мене все є!

Моторолер був обладнаний холодильником, так що горілка і закуски приємно освіжали навіть за найсильнішої спеки.

Якщо вірити очевидцям, коли я прів в Індокитаї, Індія виглядала як і в часи Афанасія Нікітіна — благословенною країною, яка купалася в молоці і меді. В Калькутті вечорами все населення міста висипало на вулиці й вмоцувалося на дахах будинків, аби поспати, насолоджуючись нічною прохолодою.

Проїхати вулицями можна було тільки на велосипедах. М'ясо на базарних лотках у спеку не гнило, а в'ялилося, завдячуючи відсутності комах і високій температурі повітря, яку комахи не виносили.

Очевидці при цьому мали зухвальство стверджувати, нібито у В'єтнамі також немає комарів. Та й, у порівнянні з В'єтнамом, в Індії було що купити. Відомий старий анекдот: якимось, перебуваючи з візитом у Москві в роки товарного голоду, Індіра Ганді звернула увагу на натовп біля однієї з крамниць. Перекладач, не довго думаючи, брякнув правду:

— Босоніжки викинули.

— Такі у нас теж викидають, — зазначила Індіра.

Низькі ціни індійських базарів зіграли з моїм приятелем кепський жарт: він накупив перед своїм від'їздом купу костюмів, що мали цілком пристойний вигляд, але, потрапивши під дощ, вкривалися синіми плямами по контуру тіла і починали випромінювати приторні благовонні пахощі. Він придбав поховальний одяг.

Дмитро Корчинський

Будь-яке суспільство репресивне. Не репресії забезпечують стабільність, стабільність сама відрізає голови високим. Досконала стабільність — на цвинтарі. Репресивний апарат Сталіна був менший за брежнєвський і на порядок менший за сьогоdnішній. Десяток есесівців тримав у покорі багатотисячні концентраційні табори. Ув'язнені самі підтримували порядок у бараках, самі себе охороняли, наглядали на роботах і добровільно йшли до газових камер.

Так функціонує суспільство. Не електричні млини перемелюють кістки репресованих, а відчужені форми.

В жилах культури циркулює кров, що повиливалася з трупів адептів. Ми і після перемоги залишимося у підвалах. Раз на місяць будемо робити наскоки на Кабмін чи на райпотребкооперацію, аби перевертати там меблі, палити папери, ставити голову Нацбанку обличчям до стіни й суворо запитувати: "Чому ж ти, сука, в танку не згорів?"

Спільнота повинна спілкуватися з більшістю через полюддя. Полюддя — єдина можлива форма оподаткування без посередництва бюрократії, без продукування відчужених форм. "І не врятує нечестя нечестивця".

Ми будемо прикрашати міста не будівлями, а руїнами. Мікельанджело вчить нас знищувати зайве. Міські ансамблі виграють, звільнившись від новобудов.

Полковник Боровець

КАЗАХСТАН

ХТО ТАКИЙ МЕНГІСТУ ХАЙЛЕ МІРІАМ?

Старшина з роти зенітників.

Усі прапорщики гребували ходити до офіцерської їдальні. Їли в солдатській за окремим столом. Тільки Жанабаєв і Кравцов з фінчастини, до речі, великого розуму мужик, їли в офіцерській їдальні і ходили у формі. Інші прапорщики мали звіроподібний вигляд — замащені на череві та на спині кителі, приплюснуті від спання на них кашкети. Їх не допускали на будь-які інспекції і навіть на прості перевірки, залишали сидіти вдома.

На стадіоні здавали тактику. Перевіряючий подав команду "лягай". Прапорщик Рязанцев — личка "Борман" — ліг на спину, поклав автомат на живіт.

— Ви що, не знаєте, як виконується команда "лягай"?

— Я завжди так лягаю.

Всі прапорщики закінчували у Ленінську технікум зв'язку, навіть один таджик, який був начальником банно-прального комбінату і продавав простирадла. Їдуть на службу мотовозом, грають у кості на гроші, виграш пускають на випивку в Тюратамі — іншої форми спілкування між собою вони не визнавали.

Служба починалася з пошуків — щоб його продати? Коли нічого путящого не знаходилося, починали схиляти начальника речового складу до продажу танкової куртки — вона тягнула на два літри спирту. Тут же знаходили покупця і того, хто потайки запише цю куртку на свого командира. Наприклад, я, командир роти, виявляю, що за списком не вистачає 50 простирадел або 70 шинелей. Записуємо на лопуха-майора, начальника вузла зв'язку. Перевіряємо, коли проходила остання звірка, якщо від того часу минуло вже два місяці, значить, це на тебе нависив сусід. Тож записуємо на лопуха: 70 мені, 30 прапорщичу. Коли майор переводився в Москву, на ньому стільки висіло! Ну і що з того? Зняли з нього два оклади за недбайливість, та й по тому. Він трохи поскиглив, але що поробиш: скаржитись в Москву означає накликати на себе сувору перевірку. Списали.

Один прапорщик пристосувався обкрадати узбеків, які відсилали на батьківщину танкові куртки. Там вважалося престижним красуватися в них. Наш прапорщик викрадав куртки з посилок і замість них підкладав старі тілогрійки. Тривало це років зо три, перш ніж узбеки чергового призову розкусили трюк.

Якось прапорщик Стебунов проспав і запізнився на мотовоз. Треба було добиратися на попутних 40 кілометрів. Він вийшов на дорогу голосувати, і тут біля нього зупинилась машина командира частини. В ній також сиділи замполіт і начальник штабу.

П'янь несусвітна, приїдеш до частини, я з тобою розберусь. — пригрозив командир. — Готуйся до суду честі.

Суди честі у нас проводили з регулярністю судів шаріатських — по п'ятницях, аби тільки не платити тринадцяту зарплату. З переляку прапорщик вчепився в запасне колесо ззаду "уазика", уперся ногами і так разом з начальством доїхав до штабу. Зістрибнув, крадучись обминув авто і хутко став у стрій. Перекличка вже почалася, але до його прізвища черга ще не дійшла. Підійшов командир.

— Капітан Кобелев, до мене! Де ваш прапорщик Стебунов?

— В строю.

— Як це в строю, де? Що ви мені голову морочите.

— Он стоїть.

У командира відвисла щелепа.

— Де ви були, товаришу прапорщик?

— Тут.

— Як ви приїхали?

— Мотовозом.

Всі прапорщики клятвено підтвердили, що їхали разом з ним і дорогою грали в карти. Ця колективна галюцинація так і залишилася для начальства нерозгаданою, хоча командир, замполіт і начальник штабу по черзі викликали Стебунова і все допитувались:

— Так це ти стояв на дорозі?

КОРДОН

У контакт з Комуністичною партією Китаю я вступив ще 1976 року. В училищі наш викладач марксизму-ленізму зібрав навколо себе кілька курсантів. Тодішнє тлумачення комуністичної ідеології уявлялося нам ревізіоністським. Один з корейських товаришів, що навчався в училищі, виявився китайцем. Нам стали доставляти

пропагандистську літературу. Цитатники, спеціальні випуски газет російською мовою. Антирадянська література маоїстського спрямування — це вам не часопис "Посев". Зважаючи на схожість термінології, замаскувати її було не важко. Книги прикрашались портретами класиків марксизму-ленінізму і мали реквізити московського видавництва "Политиздат". Я давав декому почитати. Вони читали. Політична неграмотність наших людей не давала їм шансів помітити підступ. Це після подій 1993 року корейці виготовили для КПРС партквитки з портретом Кім Ір Сена на обкладинці. Щоправда, граматичних помилок було море: яку літеру китайці не вимовляли, ту й не писали. На той час у Китаї вже перебили російських емігрантів, тож надії покладали на власних студентів-ілологів.

Цю діяльність ми продовжили і по закінченні училища у військах. У караулі слухали "Радіо Пекіна" або "Голос вільної Азії". На полігоні це не становило проблем: закидуєш антену на периметр, і приймач бере дуже добре. Жодних шпигунських відомостей від нас не вимагали, ми вели лише пропаганду. Але гроші давали. Незабаром після випуску я купив собі на весілля килим, а мій спільник — кольоровий телевізор. Я тоді на нього здорово наїхав:

— Хочеш, щоб нас всіх виявили? Звідки у лейтенанта такі гроші?

Про існування таємних шляхів через кордон я довідався, коли капітана Іловайського хотіли покласти в "дурку" на ґрунті його політичних переконань. Він виїхав до Алма-Ати, і незабаром нам передали його листа з умовним знаком. З'ясувалося, що перейти з Казахстану в Китай дуже просто. В 1979 році я міг граючись це зробити самотужки.

Ситуація з переходом кордону після 1959 року змінилася, передовсім через те, що сили громадської безпеки на тому боці почали влаштовувати облави на базарах. Безталанних "човників", незалежно від національності й громадянства, зганяли на риття каналів. При достатку населення робочої сили не вистачало. Доки у селянина є рис і поле, його нікуди не виб'єш. На каналах широко практикували метод "реактивних бригад" — ереносили землю бігом, після кожних шестисот ходок давали зайву миску рису. Казахам не всміхалося таке "щастя", та й в СРСР після Хрущова життя поліпшилось.

До 1959 року порядку не було і в самому Китаї: в провінції залишалася колишня, ледве не цинська, адміністрація, наскрізь просякнута місцевими феодально-байськими пережитками. Чисельність переважно кочівницького населення Синцзян-Уйгурського автономного району сягала 300 мільйонів чоловік. Водночас із проголошенням КНР у 1949 році мала бути проголошена і Синцзян-Уйгурська Республіка. Однак літак із новоспеченим урядом розбився в пустелі Гобі, точнісінько, як пізніше це сталося з літаком, на борту якого летів Лінь Бяо.

Прохідність кордону серйозно ускладнювалася умовами місцевості. Раніше кочівники використовували так званий Джунгарський прохід, завширшки майже 30 кілометрів. У кінці 60-х — початку 70-х, коли вздовж китайсько-радянського кордону почали зводити "Лінію Жукова" (ці укріплені райони знімали в фільмі "Наказ — перейти кордон" під виглядом японських), дефіле замінували ядерними фугасами. Вважалося, що через нього китайській армії відкривається шлях до серця радянської Середньої Азії. Ним же пересувалися і контрабандисти.

"Тотальність" сталінського терору дещо перебільшують. Як стверджують деякі американські криміналісти, жертви, в даному випадку політичних репресій, самі провокують свої нещастя. Наші, наприклад, інтегрувалися в систему, яка їх і згубила. Тотальний контроль був ефективний тільки в найважливіших містах і у вузькому прошарку "совслужбовців". Вони, як "соціально чужі", знаходилися на особливому рахунку, і з ними проводили політзаняття по дві години на тиждень. У випадку викриття подібний елемент неминуче потрапляв в список "шкідників" і "ворогів народу". Роботу ж з ними проводили аж до їхнього викриття. Інше діло ті, хто не інтегрувався в систему або перебував у низах суспільства. П-перше, вони були "соціально свої", хоча і несвідомі, оскільки політзанять із ними не проводилось. По-друге, простір для маневру був незрівнянно ширший.

Предки "човників" кінця вісімдесятих — початку дев'яностих років зухвало діяли на радянсько-китайському кордоні й за Сталіна, і за Хрущова. Особливу активність на цій ділянці виявляли азовські греки, заслані до Казахстану ще Сталіним і розконвойовані Хрущовим. У Середній Азії греки виконували функцію євреїв — посередничали в

торговельних операціях на Великому Шовковому Шляху. Розрив відношень з Китаєм вони сприйняли як особисту трагедію.

Китайські товари, в основному мануфактуру, крепдешин, крепсатин, креп-жоржет, шовк, чоловічі сорочки, носові хустки, парасольки від сонця, що розмокали від дощу, постачали до комісійних крамниць. В них ходила вся Москва. В обмін везли старі газети — китайцям на самокрутки. їх палили навіть в армії. Деяку кількість газет із портретами вождів міліція відбирала в поїздах. Решта благополучно проносилась через Джунгарський прохід.

Греки покинули радянську Середню Азію тим же шляхом. У китайських портах на них очікували грецькі консули, які видавали їм паспорти підданих Його Величності Басилевса Костянтина. Крім того, у греків були гроші. Тоді ж, у п'ятдесяті, Середню Азію покинули курди, свого часу заведені у радянське рабство одним із своїх вождів. Коли кочівників загнали у колгоспи, кілька тисяч невдоволених прорвалися через кордон разом з худобою і технікою.

Пересування комуністичним Китаєм не становило проблем: і в дев'яності роки у китайців немає паспортів. Квитки на поїзд або пароплав для трудового хліборобського чи скотарського населення недосяжні. Приватний транспорт був заборонений, вантажівки належали військовому відомству. Родичі мешкали поблизу, кількість святкових днів не перевищувала чотирьох на рік. Згідно китайського кримінального кодексу, навіть викрадення трамвая вважається "контрреволюційним злочином".

Слід розуміти, що китайська революція в переказах російською, окрім хіба мемуарів Володимирова, мала геть інший вигляд, ніж на батьківщині. Відомий чотиритомник Мао Цзедуна був написаний професором Юдиним. Коли його прочитав Чжоу Еньлай, який трохи знався на російській мові, він був вражений. Після приходу до влади Голови Мао селян повідомили про повернення імператора, що, зрештою, заспокоїло народ після сорокарічної республіканської смуги.

Тільки в 1958 році повій зігнали в профспілку трудящих жінок і офіційно закріпили їх за чоловіками. У портових містах лише культурна революція змінила сексуальні відношення. Освічені дівчата, заслані на перевиховання до комун, гидували жити з місцевими чоловіками і віддавалися лесбійському кохання. Рікша і проститутка

— дві основні професії в китайських містах — вижили навіть за радянської окупації Маньчжурії.

Коли роззброїли Квантунську армію, а це майже мільйон чоловік, виникла гостра транспортна проблема. Офіцерів і буржуазний елемент вивозили ешелонами й пароплавами до Сибіру, солдатів — до Японії. Перші три місяці Харбін нагадував божевільню. Старшим японським офіцерам залишили зброю. Ночами в місті лунала стрілянина — грабували райони, заселені російськими білоемігрантами, які не встигли втекти до гомінданівців. Полонених англійських і американських льотчиків радянські офіцери викидали з розкішних бараків. Японці помилилися в тому, що не будували концтаборів, — всю цю публіку нікуди було заганяти.

Воїни імператора — голота несусвітна — сиділи на березі в ганчір'ї, їли чумизу, дивилися на океан у бік сходу і плакали. Китайські проститутки їх навіть на поріг не пускали. На батьківщину поспішали вивезти трофеї, а про солдатів особливо не піклувалися. Радянським офіцерам заборонили їздити на рікшах, тож вони робили це ночами, за підвищеним тарифом. Якби не заборона, ніхто б і не катався, з економії. В буржуазні райони нові мешканці вселилися разом з "польовими дружинами"....

ОКРЕМА ІНЖЕНЕРНА ЧАСТИНА

Наш полк формувався у Малій Вишері в 1941 році якимсь капітаном. Після перших же боїв полк зник з обрію. Він вплив у резерві Головного Командування лише у 1944 році і таким чином розпочав свій бойовий шлях. На честь 20-річчя Перемоги наш Талліннський і Свінемюнденський полк був нагороджений орденами Кутузова і Суворова третього ступеня. Далеко не полководницькими орденами нагороджували офіцерів — від командира роти до командира батальйону. Підозрюю, що на той час до полку потрапив хтось із "блатних" і видрав у командування ці ордени. Інші частини на полігоні таких не мали. Будівельники виповзали з орденами "Знак Пошани", Трудового Червоного Прапора, якими здебільшого нагороджували офіцерів, а також медалями "За трудову доблесть".

В ознаменування бойового шляху полку до сорокаріччя Перемоги виникла ідея привезти до частини естонців. Альбомами з фотографіями пусків вдалося спокусити чоловік п'ятнадцять. Доки їх везли два дні по пустелі, дехто схаменувся. Естонців кинули до

карантину разом з узбеками. Всі вони одразу ж забули російську мову. Тільки один Баглушевич, хоча і говорив естонською, не зміг відкрутитися. Вранці естонці ставали в коло і виспівували псалми. Баглушевич пояснив, що всі вони — Свідки Ієгови.

Та батьки-командири були неосвічені в питаннях віросповідання. Тоді Баглушевич "застучав" в особливий відділ, що у всіх естонців є родичі у Швеції, а у одного — навіть в Америці. Це спрацювало. Секретна частина здійснює бойові пуски, а в ній виявилось одразу п'ятнадцять іноземних шпигунів. Почали шукати крайнього. Ініціатором ідеї виявився начальник штабу першої групи. З нього і спитали за втрату пильності. А естонців відправили назад, з переляку навіть до будбату не загнали.

Я вже був у Києві, коли наш полк знову відзначився: визнали нову владу, "митці" на плацу намалювали портрети членів ГКЧП, а в обід тих звалили. Руцкой надіслав комісію — доніс хтось з доброзичливців. Начальнику політвідділу полковнику Белкіну і начальнику управління полковнику Петренку якісь цивільні там же на плацу зірвали погони і заштовхнули до машини на очах вражених офіцерів, ніби на дворі був 1937 рік. Щоправда, години через три їх викинули: Горбачов підписав указ про позбавлення обох військових звань. "Петреня" з горя помер, як і Язов. "Старий дурень, біс мене смикнув", — сказав перед смертю. Начальника полігону генерала Кришка я все-таки влаштував на Україні начальником Центру адміністративного управління стратегічними військами.

РВСП були найдемократичнішою структурою: лейтенант з капітаном і капітан з підполковником були на "ти", дехто примудрявся посилати на хуй командира полку. За безладом ракетний полк можна поставити поруч хіба що з кадровим мотострілецьким. У ракетному полку сильна взаємозалежність між різноманітними структурами. На бойовому чергуванні (БЧ) разом сидять три офіцери: лейтенант, капітан, підполковник — 1-й, 2-й, 3-й. Перший і другий сидять поруч, стежать один за одним, третій подалі — на зв'язку, спить під ритмічний писк морзянки. Чергування — від третьої ночі до дев'ятої ранку. Десь після третьої з Москви починають валом валити учбові команди. Якщо чимось образиш лейтенанта, він може заснути і пропустити сигнал. Кому з Москви прийде службова невідповідність? Звичайно ж, начальнику обслуги. Начальники обслуги навіть спали з лейтенантами

в одних кімнатах, стежили, аби ті перед БЧ не напивалися і не грали до запаморочення в карти. Після чергування лейтенанта деякий час берегли — не посиляли в караули. Потім лафа скінчилася. Призначені чотири дні відпочинку пообіцяли приєднати до відпустки, після чого вони взагалі зникли. Один лейтенант навіть скаржився на партійній нараді:

— Мене за людину вважають тільки на бойовому чергуванні.

— Ніколи не ображай лейтенанта. Не приведи Господь, він стане твоїм начальником, — напучував мене майор Гумен.

Щоправда, лейтенанта Фархуддінова він ганяв. Вчив і навчив. Той був освічений, пробився в капітани, а Гумен так майором і залишився, у нього в помічниках. Його постійно і призначали відповідальним. Були ще спеціалісти-ракетники, що ставили ракету в шахту за графіком. Якось доведений до краю начальник пожежної команди заявив командирі полку, який знущався з нього:

— За хуй ви мене вкусіть, товаришу полковник. А завтра пожежна машина не виїде. Службова невідповідність вам прийде.

Підготовка ракети до пуску контролювалася Полі-бюро. Пуск ракети залежав від двох речей: повороту Землі — "довернулась" або "обернулася" (на жаргоні ракетників) — і політичного моменту. Цілі знаходились або на Камчатці, або в районі острова Гуам — "задрочували" американців.

Єдиним Полководцем був капітан Піхтовников, сам із флотських. Він здорово розбирався в тактиці й умів складати бойові документи. Прийшов він до частини капітан-лейтенантом 1964 року і пішов через двадцять років капітаном. Скільки пам'ятаю, його завжди судили судом честі за аморалку, в той час як інших в основному за пияцтво і невихід на службу. Французи ще в XVI сторіччі вважали, що розпуста більш почесний порок, аніж пияцтво. Якось Піхтовников повів у похід групу десятикласниць. Кілька з них повернулися вагітними. В полку він був потрібний усього кілька днів на початку року, коли складалися документи і йшла підготовка до навчань. Інший час він "сожительствовал в особенно изощренной форме".

Довести власну обмежену службову придатність означало значно полегшити для себе тяготи служби. Був у нас такий капітан Федорець, за прозвиськом "Боб", так його боялися ставити навіть старшим машини. Якось заїхав на переїзд і залишив кузов на колії: в результаті

кілька чоловік покалічило. З його обов'язків тільки те і залишилось, що прийти вранці на "розвод", а далі можна було кантуватися до вечора. Ходив з кашкетом під пахвою. Мав два вихідні, на госпроботи його не призначали, тільки й того, що вважався в бойовій обслузі.

До хлопців, які намагалися вдосконалити військові знання, ставилися дуже погано. Ще у війну товаришу Сталіну стало зрозумілим, що навчати цю публіку військовій справі — це невиправдані витрати. Уявіть собі заступника командира полку з інженерно-технічної частини або заступника з озброєння. Доки ті ділили між себе спирт і не втручалися в технічні моменти, машини їздили і ракети літали. Іспити до академії приймалися на майданчику. Приїздила комісія з Москви, оцінки виставлялися залежно від кількості спожитого спирту. В такий спосіб позбавлялися непотрібних. При мені поступили кілька чоловік, замполіти, начальник вузла зв'язку. Яким же було розочарування тих, хто намагався вирватись з цієї пустелі, але після закінчення академії вертався назад на полігон.

Мій конкурент по соцзмаганню Лапшин захотів злиняти від братви в Москву. Намацав "лапу". Почали помічати, що він зрання у мотовозі читає підручники, коли всі сплять або грають на гроші в карти, кістки чи доміно. Народ запідозрив щось погане і викликав писаря:

— Скажи, падла, куди Лапшин написав рапорт?

— Не знаю.

— Через день будеш у наряди ходити, згниєш на тумбочці, бо за вухо приколоти́мо.

Той отямився:

— В якусь академію.

— Ну йди, мудак, і пам'ятай, як мамку-батьківщину любити.

Так підступно братву ще не кидали. В черзі на академію стояли і більш заслужені. Цей хмирь навіть два роки ротою не командував, а були хлопці, що командували по три і чотири. Я викликав старшину роти, дав ключ від сейфа зі спиртом і наказав йому призвичаїти до пияцтва "земляків". Той відлив трохи і блискуче впорався із завданням. Солдати з лапшинської роти перепилися, один навіть обгадився. Вранці "академія" закінчилася. Начальник штабу розірвав рапорт Лапшина перед його пикою. Ввечері в мотовозі він уже грав у карти. Ми почали його знову поважати, особливо після того випадку, коли він

напився до безтями і міліція віднесла його на руках до комендатури. Вранці командир частини їздив його забирати.

Просинаюсь від того, що мене хтось трясє, — озповідав Лапшин. — Обличчя знайоме, придивився — їй командир. Заплющив очі — видіння зникло. А він мене знову трясє: "Прокидайся, сука, я не марєво, я твій командир". Тоді я обійняв його за шию і заплакав.

Це врятувало Лапшина від службової невідповідності. Командир розчулився, навіть відпустив додому помитися, привести себе до ладу.

— Що ж ти, синку, так п'єш, не соромно?

— Соромно, товаришу полковник.

Начальник тилу щойно вийшов з Академії транспорту і тилу, років зо два, доки не обламали, був несусвітний дурєнь. На вчення одягнув портупею і чоботи. Ми одягали солдатське х/б і панамі, а технарі чорні танкові комбінезони. Китель солдати можуть вкрати й продати казахам, та й як у кителі їздити в МАЗІ. Так він ще й узяв карту. Начштабу кричав на свого заступника:

— Який дурєнь йому дав карту!

Хотіли посміятися, але все обернулося трагічно. Ви коли-небудь бачили карту пустелі — "двохсотку"? На ній же нічого не нанесено, їхати по ній все одно, що по газеті. Тільки північ позначено написом "Генеральний штаб". Задля дотримання таємності старту на карту не наносились, ці аркуші лежали в "секретці", але ними не ризикували користуватись. Єдина "совсекретна," карта позиційного району полку лежала в сейфі командира. Колони повинні були рухатись розосереджено по напрямках і з годинними інтервалами. Творцем радянської школи перевезень був Лазар Мойсейович Каганович. На війну ходили суцільною колоною — навіть якщо частину і розбомблять, солдати були як бджоли навколо матки. За умов абсолютного радіомовчання, начальник зв'язку більш за все стежив, аби радіозв'язком не користувалися. Батарейки давно покрали, а радіостанції Р105 на лампах, перероблені "Телефункен", — станції УКВ з радіусом дії 30 кілометрів, у пустелі його можна збільшити до 70, якщо загнати солдата на дах.

От він і повів колону в протилежному напрямі. Орієнтирами були гори, одна і друга на відстані в 300 кілометрів одна від одної. Він їх і переплутав. Не доїжджаючи гори, дорога, як водиться в пустелі, зненацька скінчилася. Він повернув колону назад. На зворотному

шляху найбільш хоробрі з солдатів почали разбігатися порожніми майданчиками, підтверджуючи військову мудрість про те, що солдат, як і собака, живе інстинктами. Хіба можна навчити розумну істоту обов'язкам днювального?

Колону привели лишень наприкінці другої доби. Власне, її знайшла пошукова група. Весь цей час ми змушені були годуватися підніжним кормом, ловити рибу маскувальними сітками. Сіток під колір пустелі не було. З НДР надходили лісові, яскраво-зеленого кольору. З метою маскування нас змушували навіть казарми обмазувати глиною, хоча всім відомо, що маскувальні сіті надійно демаскують будь-які будівлі в умовах пустелі. Виготовлення рибальських сіток з маскувальних — досить трудомістка процедура. Сітку необхідно общипати, інакше її і МАЗом не витягнеш. Потім її розрізали навпіл і зшивали вздовж. Таким чином неводів робилося два. Їх ставили в протоці, "ефіопи" залазили у воду і з криком, свистом, улюлюканням гнали рибу. Сазан, якщо і перестрибував першу сітку, потрапляв у другу.

Організаторами таких дійств були, звичайно, перші ракетники, ветерани руху — пристарілі капітани. Це була порода. При створенні Ракетних військ стратегічного призначення надійшла директива: відібрати найкращих з усіх родів військ. Командирам частин нічого не залишалося, як переписати атестації, особові справи, характеристики, щоб тільки сплавити найбільш буйних. Цих "першопрохідців" потім розганяли років десять. За своїм віком, після п'ятого розлучення, вони вже нічим, крім бракон'єрства, мисливства і рибальства не цікавилися.

Береги рік поросли тугаями. Це рослина з листям, як у лози, і колючками, як у акації. Останнього туранського тигра вбили в 1934 році, а казахи стверджували, ніби тигри існують там і понині. В тугаях водилося досить багато фазанів. Ці умільці накривали тугаї сітками за допомогою солдатів. Після цього стріляли під сіткою, аби фазани не тікали, а злітали. Тих, що заплутувалися, добивали веслами, причому брали тільки півнів. У серпні качки-селезні линяють, змінюють махові пір'я. Їх відсікали від плавнів, загрибали бреднем. Кабанів ловили петлями. В системі "Зона" 1М застосовувався німецький дріт. Еластичний, він добре затягувався, на відміну від нашого, який міг зігнутися. Розірвати дріт діаметром у 2 мм було неможливо. Ставили

петлі на одній стежці по шість підряд. Двох-трьох кабанів буквально розрізало дротом.

В пустелі повно зайців. Казахи їх не їдять. Тваринка жує жуйку, але з кігтями на лапах. Місцеві їли б і свиню.

Та, хоча і з роздвоєними копитами, але жуйку не жує. Виїжджали вночі на ГАЗ-66 (теж мені, машина для пустелі), набирали каміння, фарою-шукачем ловили зайців. Задача — не упустити здобич з променя світла. Солдат підходив і метрів з двох бив зайця жменею каміння. Головне було не закрити собою світла, аби не нарватися на мат.

— Що тобі, по десять разів за кожним зайцем зупинятися?

Таким чином за три-чотири години випольовували 12-15 зайців. Здобич йшла в казан караулу, а тушонку продавали або міняли на горілку.

Виготовлення пательні в караулі також не вимагає багато зусиль: кладуть лопату і кілька разів на неї кидають тридцятишестикілограмову гирю, після чого беруть підходяще мастило — "ЦИАТИМ-100". Найбільш надійний спосіб перевірити вміст банок — дати собаці: якщо лизне, значить, можна їсти. Гарматне сало-суміш з оленього жиру і яловичого або китового також мало побутову цінність (в караулах солдати смажили картоплю), хоча і смерділо гумою. Системи охорони в караулі працювали від акумуляторів, для їхнього змащування і видавали "ЦИАТИМ-100".

Валерій Бобрович (Устим)

ІНДОКИТАЙ

30 березня 1972 року, висловлюючись офіційною мовою, "відбулося загострення". Частини регулярної північнов'єтнамської армії чисельністю до ста тисяч чоловік перейшли демаркаційну лінію й атакували Південний В'єтнам з кількох напрямків. Хоча Косигін застерігав Ле Зуана від таких дій, але в'єтнамське керівництво запевняло, що, як тільки перший танк перетне кордон, вдячне населення підхопить його на руки і понесе на собі до самого Сайгона. Я на власні очі бачив подібне в пропагандистському фільмі.

Американці відповіли міцною концентрацією авіаційних нальотів. Спочатку зруйнували дамби, а коли вода залила навколишні лани і звела нанівець свободу маневру, взялися за танки. Це вже була не війна, навіть не полювання, а тир. Фото спалених "п'ятдесятчетвірок" із зірками на баштах друкувалися світовою пресою. Здавалося б, черговий *casus belli* — свідчення агресивності комуністичного режиму — наявний, і можна було чекати великої війни. Панічна реакція Ханоя підтверджувала цю думку. До армії мобілізували десятки тисяч чоловіків. З ракетних і артилерійських батарей познімали зенітників і погнали на передову.

Всім радянським "радникам" незалежно від роду занять довелося перекваліфікуватися. Я став артилеристом. Коли військових радників призначають на батареї або в стрілецькі батальйони, як це мало місце в Ефіопії, це — вірна ознака того, що справа знаходиться під загрозою. В будь-якій колоніальній (визвольній, міжусобній) війні неминуче настає момент, коли до армії починають призивати чоловіків, не зважаючи на ценз освіти й осілість. Тоді на поля битв повертається традиційне воєнне мистецтво, перед яким ми, переважно, безсилі.

Наша зенітна батарея прикривала нафтосховище, побудоване французами десь у 1947 році. На нашому озброєнні були 24 зчетверені флотські артилерійські установки "ерлікон", чи то англійського, чи то американського виробництва, випуску кінця Другої світової війни.

Подача боєприпасів здійснювалася гідравлічно з бетонних погребів. Створена ще 1917 року класична машина для вбивства —

славетна конструкція німецького інженера Бекера — функціонує за геніально простим принципом віддання вільного затвору. За секунду кожна люфа вистрілює кілограм снарядів калібру 20x110 зі швидкістю 404-1200 пострілів на хвилину.

А поки ми без особливого успіху палили по американських літаках палубної авіації і навіть стратегічних бомбардувальниках. Скільки я тоді "збив" літаків — жах охоплює. Вранці, бувало, прокинешся, а навкруги все засіяно уламками повітряного флоту США. І всі наші дані найретельнішим чином склалися у вищих штабах. Якщо вірити зведенням, у В'єтнамі було збито літаків утричі більше, ніж їх налічували *US Air Force*^[6].

Ще в 1940 році під час бойових дій у Північній Норвегії німецький маршал авіації Шпеєрле видав красномовний наказ: "Будь-який льотчик, що доповість мені про пошкоджений або потоплений ним корабель противника, буде негайно відданий під військово-польовий суд". В подібному випадку, аналізуючи радянський досвід виконання п'ятирічок за чотири роки, американські аналітики дійшли висновку, що росіяни тепер можуть двадцять років взагалі не працювати. Насправді за півроку над Хайфоном радянськими ракетами "земля-повітря" було збито тільки два літаки противника.

Завдання нашої батареї — боротьба з винищувачами-бомбардувальниками "Фантом". На відміну від B-52, "Фантоми" діяли п'ятірками, підходячи до цілі ешелонами на різній висоті. Помітивши курний хвіст пущеної з землі ракети, перша п'ятірка розсипалася в сторони, а літаки другої бралися за станцію наведення. Підкрилові касетні установки ракет малого калібру "повітря-земля" були дуже ефективною зброєю. Дощ розривів накривав вогневу позицію, і ставало вже не до управління вогнем. Тоді з 24 наших установок стріляли тільки три: моя і ще дві, де стрільцями були старші матроси мого екіпажу.

В'єтнамці доповнили захисні споруди французів досить ефективними бомбосховищами. В землю закопували кільце каналізаційної труби і закривали люком. Сховатися в ньому можна було лише одній людині, проте накрити його вдавалося хіба що прямим влучанням. Та ховатися в цих трубах і трястися разом з землею було дуже лячно. Справді, коли сидиш у люльці установки, ловиш у перехрестя літак противника, хоча знаєш, що не влучиш, світ

навколо ніби й не існує. Натискаєш на педаль вогню і не чуєш власних пострілів, не те що розривів ворожих ракет.

Ми вели в основному загороджувальний вогонь, аби примусити "Фантоми", які літали по складках місцевості, підійматися над цією стіною вогню і таким чином потрапляти під ракетний обстріл. Будь на те моя воля та якісь технічні можливості, я б сам навів, нарешті, американців на ці нафтосховища.

У нас, моряків, не залишилось жодних ілюзій з приводу цієї бійні. Флот завжди був найбільш революціонізованою частиною радянського суспільства, ми ж ходили в закордонні плавання. Випадків переходу на сторону противника у В'єтнамі не помічалось, зважаючи на відсутність таких можливостей.

Хоч як дивно, основним джерелом інформації про стан справ у країні для нас, замкнених на суднах, були політінформації. Щотижня до нас приїздив представник посольства і доволі об'єктивно і докладно відповідав на всі наші запитання. Саме з цього джерела і походять мої відомості про еванзії, в'єтнамізації або бойові дії в Лаосі. Протягом історії в'єтнамці показали себе агресивним і експансивним народом. Сусідні правителі охоче набирали їх до власних армій. В'єтнам під номінальним правлінням династії Чи був історично поділений на дві території: північну, яка перебувала під контролем династії Трін і ставила на слонів; та південну, що управлялася династією Нгуен і віддавала перевагу вогнепальній зброї. Кордон між ними проходив на північ від міста Хюе, майже по лінії ОМ2. Згодом Нгуени поширили свою владу на території Лаосу і Камбоджі. В громадянській війні 1773-1803 років династію Трін було знищено, в Хюе влаштувався Нгуен Анх, який прийняв титул Гіа Лонг.

У середині ХІХ ст. в'єтнамці зіштовхнулися з французами, що на час відволікло їх від експансії в Лаос і Кампучію. Комуністичний режим повернувся до колишніх планів в обгортці "інтернаціоналізму". "В'єтмін" вдерся до Лаосу вже у квітні 1953 року. Нейтралітет країни був порушений утворенням на її території до 1962 року інфраструктури — "стежина Хо Ши Міна", каналу проникнення північно-в'єтнамських військ у Південний В'єтнам. Схід, південь і північ країни утримувалися повстанцями "Патет Лао".

В лютому 1971 року південно-в'єтнамська армія перенесла бойові дії на територію Лаосу і Камбоджі. Американці знищили бази на

"стежині Хо Ши Міна". Було взято величезні трофеї. В Лаосі на стороні американців активно воювали племена Мео. За французькою статистикою, населення Кохінхіну (Південного В'єтнаму) тільки на 37-38% складалося з в'єтнамців. Статистика комуністів претендувала на інший показник — 87% в'єтнамців по всій країні. Однак зона розселення племен починалася кілометрах у ста до південного заходу від Ханоя. Знаходилися вони на різних східцях суспільного розвитку.

Генерал Лавриненко якось потрапив у гості до племені, що дотримується матріархальних традицій. Це треба було бачити. Зріст у нього вищий за два метри, вага — кілограмів під сто п'ятдесят. Місцеві жінки ледь діставали йому до геніталій і могли робити мінет не нахилиючись. Тубільці, які позбігалися зі всієї округи, із замилюванням торкалися слоноподібних генеральських стоп. Вони вважали, що білу людину привезли для поліпшення місцевої породи. Вождь племені зі зрозумілої причини намагалася продовжити перебування генерала в гостях якомога довше, обіцяючи привезти його "потім".

В'єтнамський офіцер, який того супроводжував, не маючи в горах реальної влади, буквально валявся в ногах, бажаючи вчасно повернути генерала, інакше з нього (офіцера) в Ханой голову знімуть.

Єдина причина незадоволення тубільних племен Індокитаю урядами своїх країн має універсальний для всіх країн третього світу характер. У просуванні цивілізації неминуче приходить момент, коли подальший прогрес означає оподаткування. А яким чином можна обкласти податком кочівників — мисливців і збирачів лісових плодів? На відсоток від викопаних коренів?

Насильницьке прикріплення до землі і трудова повинність викликали опір. Якщо бути відвертим, я не знаю, хто, крім горців, воював у Лаосі. З кого ще, крім в'єтнамців, був набраний "Патет Лао", залишається глибокою таємницею. Лаосці тоді, як певно і зараз, перебували під нівелюючим тиском буддизму. Чисельність урядової армії ледве досягала 4 тисяч чоловік, сили "Патет Лао" оцінювали в 10-40 тисяч.

До тридцяти відсотків чоловічого населення країни перебувало в ченцях. Заїжджого лаоського бонзу на базарі легко було вирізнити за дзвіночками на ногах, якими він відганяв комах, аби не чавити їх при ході. Коли лаосців почали мобілізувати до армій воюючих сторін,

вони, перед тим, як іти в атаку, стріляли в повітря, наївно вважаючи, що противник відповідатиме в такий же спосіб.

Полковник Боровець

КАЗАХСТАН СУДНИЙ ДЕНЬ

Трубний глас замінювала сирена. В ролі архангела Михаїла виступав помічник чергового, прапорщик, який відчайдушно крутив ручку. Собакам на майданчику подобалось — вони дружно підвивали. В цей момент згряя ангелів-посередників із секундомірами влітала до казарми і, навчена досвідом, аби не затоптали, відразу ж ховалася в канцелярію. На десять хвилин казарма перетворювалася на "дурдом". По тривозі солдати хапали все підряд, щоб швидше одягтися і хутчіш стати в стрій.

Більше за інших страждали відповідальні за світломаскування: їм належало завісити вікна ковдрами (ковдри дорівнювали за розміром вікнам казарм). Вибігали в непарних чоботах, двох касках на голові. Найважче було видати зброю і записати, кому видано. Її, як і спорядження, хапали не дивлячись, номери записували свої, згодом у строю мінялися. Неймовірна тиснява, мат, стусани, штовханина — все це розподілялось у відповідності до старшинства, від більш заслужених до менш. Розлад посилювала конструкція казармених дверей. Аби не крали столи, тумбочки та ліжка, старшини забивали одну стулку. Наглухо забивали і запасні виходи: не приведи, Господи, днювальний вночі засне, тоді сусіди вкрадуть шинелі. Після викрадення вони могли зухвало в них ходити, позаяк потерпілий вважався опущеним: його називали "чайником", а гордовитого переможця — "Рексом". Щось вкрасти у сусіда вважалося доблестю. Кралось все, починаючи від телефону на тумбочці днювального. Особливим шиком вважалося поставити його в канцелярії та запросити туди командира потерпілої роти.

— Та це ж мій телефон.

— Та пішов ти...

Крізь двері можна було протиснутися тільки боком. З усіх трьох поверхів найгірше було мешканцям першого, їм усі звалювалися на голови і по них ішли ногами, не дай, Боже, комусь впасти або не одягти шинель у рукава — наступали і розривали до комірця. З

третього поверху солдата скидали на другий і після цього на перший. Трьох останніх сарбазів за хівинською традицією били нещадно. За десять хвилин рота повинна була стояти на плацу.

В цей же час, поки ми шикувалися, авторота з гиканням, свистом і улюлюканням неслася в автопарк. Її, як тигр буйвола, гнали ротний і взводні. "Мазистам" діставалося найбільше: їм ще належало отримати акумулятори, кілограмів по сорок кожний. Несли їх худосочні солдати першого року служби, "діди" бігли до машин.

Більше за всіх від цієї системи вигравали каптери. Вони залишалися в роті, зачинялися на замки і спали, обжираючись тушонкою з маслом. За прострочку нормативу можна було набрати стільки балів, що вчення могло закінчитися для ротного не розпочавшись. Допоки прибувала техніка, рота приходила до тями. Вимагалось вивести всю техніку, тому до кожної машини на ходу чіпляли по два-три "несамохідних" засоби. З автопарку виповзала кишка зеленого змія. За авторотою гордовито, в хмарині даму, струшуючи землю, виїжджали МАЗи. Вони завжди були на ходу. У них, сук, навіть бокси були теплі — ракетна техніка.

Наступний етап — погрузка особового складу і провіанту — також сцена жахів. Слідом за командою "По місцях!", після того, як всі розсілися по машинах, надходив невизначений час очікування, який тягнувся 6-7 годин. Годувати ніхто не збирався. Солдати нервово палили і тужливо давилися в бік їдальні. Кухарі та кухонний наряд обжиралися сніданком. Під час нашого чекання стратеги в штабі розробляли диспозицію виведення частини до запасного району. Всі боялися прийняти рішення: половина машин не на ходу, а їхати треба — всі терміни минають. Командир давився на довгу, в декілька кілометрів колону, вечоріло, куриво кінчалося.

Колоною сновигала сита тилова наволоч — всі ці начпроди, писарчуки, піддаті медики. У них в машині був і харч, і спирт. Хворих покидали на фельдшера, котрий потім сожительствовав з нещасними солдатами в підвалі. Санчастина була як дім розпусти, порядні солдати боялися туди лягати, спочатку трудотерапія, потім голодна дієта, потім насильницьке мужелозтво.

Що далі, то гірше. Особливою жорстокістю відзначалася процедура миття солдатів у польовій лазні в пустелі взимку. Я категорично відмовлявс — раще вже під трибунал. Був у нас один

садист — Белкін. Начитався фронтових мемуарів, сволота, і збиткувався надлюдьми. На вітру ставили намет і намагалися нагріти до температури людського тіла кілька діжок води. Солдати, які спали біля вихлопних труб МАЗів, були дуже брудні. Сажа в'їдалася в тіло, вода стікала з нього, як з гуся. Відмити такий бруд можна було тільки бензином чи пральним порошком у стаціонарній лазні. Коли нашу лазню-крематорій топили, всі розбігалися подалі, солдати починали кехкати, вдавати, ніби хворіють. До санчастини нікого не приймали з тої причини, що престижність теплих місць для сну у польових умовах підвищувалась.

Інстинкт підказував: розслабишся — пропадеш. Якщо деякі підрозділи приїздили в чоботах, а інші у валянках, можна було прокинутися в самих портках. Проте, звідки валянки у вузлі зв'язку? Прапорщик пропив їх ще минулої зими. Люди, як звірі в зграї, ділилися на своїх і чужих. Ніхто не виходив з розташування свого району, позаяк навколо крутилися чужаки.

Діставалося навіть клубним працівникам та писарям. Було затісно: спали в БМДС у теплі, покотом офіцери, прапорщики, солдати. Навкруги вартові, зв'язок тільки по селектору. Штабна еліта за кілька днів перетворювалася в чмуриків. Жили в утепленому байкою "зимовому" наметі або в клубній машині КУНГ-ГАЗ-66. З ними мешкали секретар комсомольської організації і завклубом. Більше ніде подітися. Завклубом навіть прийшов до моєї машини:

— Чи немає у вас гарячого чайку?

— Пішли ви, старшина, на хуй.

Мій старшина строкової служби Галкін додавав крізь зуби:

— Вам же сказали, командире роти, що йдіть на хуй.

Ходять тут, чаю просять, і не соромно вам.

Їх змушували оформлювати наочну агітацію, що правила солдатам за підтирку. Навіть кухарі над ними збиткувались, намагалися зачерпнути зверху, не розмішуючи, і вилити, не глядячи, на шинель. У мене був настільки розумний старшина, що кухарі спали у нас, шефу навіть організували матрац. Харч все одно був гидкий, проте набирали знизу, і ми їли в першу зміну. Під кінець, коли приповзала якась четверта команда, залишки доливали водою, аби вистачило всім.

Не було ані відбою, ані підйому. Солдатам подобалось — лежали спокійно. Нещадно різалися в карти. Ми несли охорону позиційного

району, тому були поза контролем. Мали ставити парні пости, секрети, патрулювати... Знаючи нашого солдата, я не ризикував відпускати його далі десяти метрів, навіть до вітру — мочилися з машини.

Єдиний офіцер, який ставився до солдатів з повагою, був майор Колпаков, начальник інженерної служби. У нього була рушниця, і він брав солдатів на полювання, як і я, жер з солдатами з одного казана. Взагалі, для офіцерів накривали окремо, навіть масло давали. Я знав, що таке кінчається погано, і не відокремлювався від особового складу. Командир повинен сидіти з солдатами в одному окопі і разом з ними годувати вошей.

Проживши у такому блядстві кілька днів, я збагнув, що треба вирішувати продовольчу проблему. Порадився з прапорщиком, схилив шеф-кухаря: відвіз казахам мішок цибулі, який вигідно обміняв на печиво та вино. Печиво було як цегла — довго жувати, проте поживно. Рота їла два дні. Потім завезли соняшникову олію і обміняли її на той самий асортимент. Прицілювалися до складу картоплі, але дали відбій. Ми б продали і вермішель. Ключі від продмашини були у нас, вартовий теж стояв "від нас". Шеф-кухар був у смерть п'яний.

— Ми забули, навіщо сюди приїхали. Так далі не можна.

Йому знов наливали вина, і він знов вирубався на кілька годин під впливом алкогольної інтоксикації.

Валерій Бобрович (Устим)

ІНДОКИТАЙ

Зізнаюся, мені було шкода бідних тубільців, зраджених своїми американськими "друзями". Бойові дії в 1972 році, які майже привели американців і південнов'єтнамців до перемоги, зненацька були перервані. 27 січня 1973 року Генрі Кіссінджер підписав у Парижі угоду фактично про обмін кількох сотен військовополонених на цілий Індокитай. У 1945 році США визнали "В'єтмін" на п'ять років раніше, аніж Китай і СРСР, посприявши розв'язанню кривавої бійні. Тоді їм був потрібний союзник проти Японії. Тепер коло замкнулося.

Підійшов час роздачі нагород. На сто чоловік видавалося два ордени Леніна, два — Червоного Прапора, п'ять медалей — "За бойові заслуги". На відміну від в'єтнамських, "свої" нагороди вручали без свідків, аби уникнути неминучих "розборок" і заздрощів. Насправді, нагороджували, як завжди, далеко не по заслугах. Як колись скаржився герой роману "Вінтерспельт": "Ну, дадуть мені на батальйон скількись-небудь залізних хрестів. Кому я їх дам? Командирам взводів, унтер-офіцерам, ну, кулеметникам, якщо залишаться".

Так от, ця німецька система була ще відносно справедливою, хоча тоді я свято вірив, що де-де, а у доблесній німецькій армії до нагород представляли за конкретні заслуги. Тепер залишається вірити, що хоч би британськими *Victoria i Georg Gross* нагороджують не випадково.

За родом занять ми, моряки, приречені на деякий професійний героїзм. "Хто біжить з корабля, який тоне, один хрен потоне". Це командиру дивізії нічого не варто уникнути долі своїх підлеглих, адмірал ризикує піти на дно разом зі всім екіпажем. У нашому екіпажі був хлопець, який більше за інших заслужував на орден.

Ми вивантажували селітру в тюках за допомогою стріл. Коли черговий підвіс завис над розкритим трюмом, оголосили повітряну тривогу. Всі, природно, розбіглися. Загорання селітри загрожувало вибухом і загибеллю всім суднам, які стояли у стіни. Найпотужніші вибухи, після ядерних, трапляються на складах мінеральних добрив. Хлопець, прізвище його я, на жаль, забув, був єдиний, хто подумав про наслідки. Якщо хтось знає, як поволі працюють корабельні лебідки,

уявляє собі, скільки часу довелося йому "маслать", перш ніж він завалив кран балки на сторону і змайнав підвіс за борт. Хлопцю, як і мені з моєю контузією, довелося задовольнитися медалями. Проте боцман, травмований в стегно (його збила машина), в якості компенсації одержав орден Бойового Червоного Прапора.

Зізнаюсь, я так і не спромігся, незважаючи на всю свою цікавість, зібрати якісь-бо відомості стосовно воєнного досвіду в'єтнамців, хоча генерал Лавриненко оцінював офіцерський корпус і рядовий склад як досить підготовлений і готовий до розв'язання поставлених завдань. У такому разі, до речі, не потрібні жодні особливі "тактичні" примочки. В'єтнамці воювали, як жили. Тоді я ще не знав, що люди можуть перебувати в плинні війни так само безрефлекторно, як чиновники в конторі. Якось на батареї мені спало на думку влаштувати перевірку стану стрілецької зброї. Перший же солдат, в чистоті "калашник-ва" якого я було засумнівався, миттєво дав у повітря довгу чергу і переможно ошкірився:

— Цистин, товалися!

В'єтнамці поводитися зі своїми автоматами, мов з палицями. Аби оцінити це прагматичне злиття людини і зброї, позбавлене будь-якого фалічного культу, потрібно було повоювати самому. Неминуче надходить день, коли починаєш заколочувати цвяхи прикладом свого АКМ. Я, зрозуміло, висловлююсь фігурально. Йдеться про точне знання: що слід і чого не слід чекати від зброї. Сторонні надто вже часто надають їй сакральну цінність.

Ми полишали В'єтнам морем, на врятованому нами "Дивногорську". Йшли до Гонконгу на ремонт. Останнє видовище цієї війни — фантасмагорія китайсько-в'єтнамського протистояння в Гонконзькій затоці. Південн-Китайське море славиться масою мілин і скель, деякі з них виступають над поверхнею води тільки під час відпливу. На спірних островах у приплив в'єтнамські солдати стояли буквально по горлянку в воді з національними прапорами в руках. І горе тому, хто роняв або мочив стяг, адже намочений він уже не міг майоріти. На сусідніх мілинах так само, з прапорами в руках, стояли китайці. Прибувала зміна, готували їжу. Якщо ці "спірні території" були такі важливі, чому на них не будували, скажімо, веж на палях? Відповідь проста: вежі обходилися дорожче за людей. Добре розвинене почуття обов'язку давало змогу в'єтнамцям витримувати занизьку для

них температуру води. Коли я взимку купався на батареї, вода здавалася мені, за чорноморськими масштабами, теплою, але в'єтнамці вилізали з неї, клацаючи зубами від холоду. Те ж саме спостерігав мій колега, радянський військовий радник в Індії. Мешканці південних областей зазвичай мерзнуть навіть при обмиваннях у Ганзі. Перебуваючи на військовій службі в штаті Джамму і Кашмір, вони витримують за кулеметами по 5-6 годин високо в горах, укутані лишень в одну ковдру.

Дивним чином доля знову звела мене з в'єтнамцями через багато років по війні. До кінця сімдесятих — початку вісімдесятих років досить багато в'єтнамців кантувалося у всіляких вузах України. В благословенні роки застою кожний іноземний студент прагнув щось продати. В'єтнамцям, зважаючи на відносну неприступність для них ринків далекогосхідного ширвжитку, продавати було особливо нічого.

Тоді в моду входило карате. Той, хто мав до цього бодай якісь задатки, кинувся викладати в'єт-во-дао — доморослий сільський різновид. Для іміджу інструктор вигадував собі бойову біографію "спецназівського розливу", прагнучи вразити уяву слухачів історіями- "страши-ками". Хоча за віком їх би навряд взяли в "червоні кхмери". Незрозумілим чином "легендування" поступово перекинулося на вітчизняних "сенсеїв". Один з них довігадувався до того, що ніби тренувався у Китаї, для чого нелегально переходив кордон. За викладання подібного "карате" тоді саджали за ґрати, а "перебування в Китаї" було "обтяжуючою обставиною".

По закінченні навчання в'єтнамці не дуже прагнули повертатися додому. Більшість осідала, одружуючись на в'єтнамських же робітницях, завезених для роботи на ткацьких фабриках. Частину зароблених, в тому числі педагогікою, грошей належало віддавати своїм старшим. На цьому ґрунті, траплялося, доходило до розборок. Дехто починав переховуватися від своїх. В еміграцію переносились і кланові протиріччя. Що залишалося незмінним, так це глибоке презирство до нас — білих.

Безглуздість офіційного кровопролиття робить війну огидною подвійно. Тільки громадянська війна хоча б якоюсь мірою має сенс: ми зіштовхуємося з тими, кого справді ненавидимо, і, якщо поталанить, можемо порахуватися навіть з родичами і сусідами. Покидаючи В'єтнам, я не зарікався на предмет "ніколи більше", але відтоді воював

лише під власним штандартом, за діло, яке вважав правим. Випадок для цього надався двадцять років потому.

Дмитро Корчинський

АРХЕОЛОГІЯ. МОТОПІХОТА.

Якось у 1982 році я сидів на лекції зі спеціальності у Київському інституті харчової промисловості. Була четверта пара, пізня весна, за вікном сонце, у студентів вітаміноз і, коли викладач написав на дошці тему "Економайзер", це викликало нервовий смішок аудиторії. "Чого смієтесь?—сумно мовив він. — Відтепер це буде справою вашого життя!"

Ну його до біса, щоб справа мого життя називалась "економайзер", сказав я собі і втік звідти.

І ось вночі я лежу в степу під небом з такою кількістю зірок, що перехоплює подих, і палкою ворущу картоплю, що печеться у вугіллі, а поряд спокусливо очікує крадений кавун. Немає на світі нічого смачнішого за крадені кавуни.

Тепер я лаборант Херсонської археологічної експедиції АН УРСР. На моїх руках бруд часу, ножем я торкаюсь історії, а переді мною не вульгарний "економайзер", а поховання половецького вершника.

Вдвох з таким самим бельбасом, як і я, охороняємо вночі це поховання від місцевої публіки з найближчих колгоспів, яка кол-не-коли забрідає на розкопки.

Херсонщина почала заселятися після завоювання Криму. Кажуть, що для стимуляції цього процесу існувало правило звільняти від переслідування навіть "беглих каторжників", які оселялися тут напостійно. Знаючи місцевих мешканців, я вірю цим переказам.

Поховання виявилось дивовижної збереженості. Курганчик був маленький і зовсім розораний — навіть не курган, а світла пляма на темному полі. Коли її почали прокопувати, то вже на другому штику наштотхнулися на дерево, яке було сприйняли за свіже, та з'ясувалося, що це покладені на могилу маточини велетенських коліс половецького візка. Колеса і дощечки від візка збереглися настільки добре, що саме на них ми і пекли картоплю, на дереві, яке було зрізане і оброблене вісімсот років тому.

Він лежав на спині на дерев'яних плашках. На ньому були високі шкіряні чоботи і каптан з яскравим візерунком. В ногах — обшите

шкірою дерев'яне сидло і згорнута броня. Крива шабля, булава, лук зі стрілами на грудях і глиняний глечик в головах.

Ніби загусло повітря, насунулося небо, і мене раптом гостро пройняла значущість цих кісток. Вісімсотлітню ситуацію цієї могили за день буде зруйновано. Та стан ностальгічного споглядання, викликаний цією ситуацією, буде жити в мені весь час, і смак пожежі супроводжуватиме кожний ковток, який я зроблю потім.

Мені було років п'ятнадцять, я брів по Одесі від залізничного вокзалу в бік порту. Був сонячний день, я дуже добре його пам'ятаю. На книжковому лотку я побачив грубий том Феофана Прокоповича і двотомник Гегеля "Філософія релігії". Я довго вагався, що придбати, і нарешті наважився на Гегеля. Ця покупка визначила моє подальше життя. Я поринув у Гегеля, як у море, і я був вражений. "Філософія релігії" — найпоетичніша частина його філософії і найцікавіша. Я, мабуть, небагато зрозумів тоді, але спосіб його поводження з предметом, спосіб його поводження зі словом, конструкції цих фраз вишикували мою душу новим чином, суворим порядком.

Відтоді я багато розмірковував про божественне і дійшов висновку, що Бог — матеріаліст, більше того, Він — вольтер'янець. Та траплялися в моєму житті випадки, коли містика найнахабнішим чином сміялась наді мною.

Якось я брав участь у розкопках невеликої курганної групи в чарівних місцях на березі річки Бакшали, там, де вона вливається до Південного Бугу. Я сидів на дні могили і розчищав скорчений кістяк епохи "середньої бронзи". За три тисячі років у маленький курганчик було зроблено десяток поховань. Яма була на ямі, і розібратися в усьому цьому коштувало здоров'я. Наді мною нависало метри зо три землі і небо з неймовірно красивими хмарами. На тлі неба виникла голова приятеля, який покликав мене на чай. Щойно я виліз на поверхню, бровка Кургана і все, що було під нею, — кілька десятків тонн землі — обвалилося, засипавши яму, в якій я щойно сидів. Смерть пройшла поруч, штовхнувши моє плече. Я подивився на сонце і хмари. "Ось як виглядає доля", — сказав я собі. Раціоналізм у мені зморщився і зблід.

На ті часи в сезонних археологічних експедиціях збиралась колоритна публіка. Бомжуваті митці, "слегка дісидентствующіє граждане", іноді дрібнокримінальний елемент. Вигнані за лінощі

студенти їхали на південь погрітися на сонечку, помедитувати над черепками, наїстися кавунів, відпочити від сімейного рабства, пошті горщки, потеревенити про абстракції, перечекати стрьом.

Одного з цих екземплярів я згадую із вдячністю. Петя був ідейним алкоголіком. Але коли він випивав дві склянки вина і в нього переставали трястися руки, встромляв у відвал розкопу лопату, кроків з двадцяти метав у держак ножа і завжди влучав. Ніж — єдине в житті, в чому він був художник. Він вчив мене, і відтоді я належу до секти, яка вважає, що необхідно робити важким руків'я.

Від ножа він і загинув — зарізали десь у Миколаєві. Так його життя набуло стилістичної довершеності.

1985 року мене пригребли в армію. Я потрапив до учбової частини під Ригю. До взводу, котрий готував командирів БМП-2 (тоді порівняно нова техніка).

Динаміку демографічних процесів в імперії найкраще можна було відчувати в Радянській армії. З кожним роком зростав відсоток закавказької та середньоазіатської молоді, меншало слов'ян. В учбовому полку під Адажі переважали азербайджанці.

Полк був зразково-показовим. Це означало, що весь той час, який солдати не стояли в строю, вони білили бордюри, виривали руками траву, фарбували, копали, мили, чистили — і все це залишало зовсім обмаль часу на бойову підготовку. Система була побудована таким чином, що, в принципі, не могла спродувати жодного хоч більш-менш тямущого механіка, наводчика чи командира БМП. Учбовий процес в Радянській армії було максимально заформалізовано. Нікого не цікавив результат. Усі два роки солдати стріляли ту саму вправу з АК-74, де на тих самих відстанях, у тому самому порядку з'являлася грудна мішень, ростова мішень. Ту саму вправу стріляли і наводчики БМП, і танкісти. Нікого не цікавило, що найважливіше в стрілянині — це вірно виставити приціл, а значить, зорієнтуватися у відстанях.

За штатним розкладом мотострілецької роти, в складі кожного взводу передбачався снайпер. Я не бачив жодного (а бачив я їх багато), хто б умів пристріляти свою гвинтівку. Через рік служби, як сержант, я був поставлений дрючити трьох снайперів роти на якихось чергових стрільбах. Стріляли по ростовій мішені на стандартній відстані 400 метрів. Усі троє були з останнього набору і належали до різних національностей — вірменин, азербайджанець і українець-

п'ятдесятник з Вінничини. Коли після перших пострілів стало ясно, що ворог може не хвилюватися, я сказав землякові: "Якщо хто-небудь з цих двох влучить раніше за тебе, я тебе замордую". Він помолився, примружив зі страху очі і став стріляти не цілячись. Він не промахнувся жодного разу. "Бачите, — сказав я кавказцям, — Бог — п'ятдесятник".

Пізніше земляк відмовився приймати присягу і був переведений до будівельних частин (у вісімдесятих за відмову присягати вже не саджали). Він належав до секти, яка занадто буквально сприймала заповідь "Не убий". Його талант пропав даремно.

Навіть гвинтівка СВД вже є занадто складною технікою для солдата строкової служби. Армія вчить ненависті до техніки, ненависті до зброї і до своїх бойових товаришів. Якби почалася війна, я першим ділом відстріляв би чоловік десять з моєї роти, аби вони не відстріляли мене.

Іще я спробував би вбити декого з офіцерів.

Користуватися сучасною зброєю та військовою технікою здатні тільки добровольці, люди, які займаються війною як справою свого життя. Втім, у радянському підході до застосування військовослужбовців була своя логіка. Піхотинця робить стройова, а не стрільби. Якщо середня передбачувана тривалість життя мотострілецького полку в повномасштабному воєнному конфлікті дорівнює сорока хвилинам, то чи варто зосереджуватись на індивідуальних якостях бійця?

Наприкінці терміну перебування в учбовому полку я одержав свій перший досвід організації локальної міжетнічної війни. Невдовзі нас мали відправляти у війська. Роту виселили з казарми. Вдень нас возили на будівельні роботи до Риги, а вночі ми спали на підлозі в одному з учбових корпусів.

У підвалі одного з недобудованих будинків у мене виникла сутичка з черкесом, який примикав до азербайджанського земляцтва, позаяк був єдиний черкес у полку. Він схопив мене за одяг і притиснув до бетонної стіни. П'ястю долоні я вдарив його в носа і через задаю підніжку повалив на підлогу, після чого побив ногами.

Я вийшов з підвалу і почав розмірковувати над ситуацією. Не пізніше ніж сьогодні увечері мене почне бити половина полку. Ну, не половина, але чоловік тридцять набереться напевне. В гіршому

випадку мене покалічать або заб'ють до смерті, в ліпшому — я когось покалічу або швидше вб'ю, і мене посадять. Я збагнув, що необхідно створити організацію. Я зібрав усіх слов'ян роти (їх набралось чоловік двадцять) і звернувся до них з промовою:

— Товариші! — сказав я їм. — Півроку вас тут б'ють, і жодного разу ніхто з вас не допоміг іншому. Нам тут залишилося тиждень-два. Це час "беспредела". За цей час вас опустять остаточно. Я пропоную домовитись діяти разом, як кавказці. Тому ж, хто в разі чого не підпишеться за другого, всі разом повідбиваємо нирки. Нас досить багато. Пару разів відіб'ємося, ніхто більше не сунеться.

Всі погодилися, хоча я не помітив в їхніх очах вогню завзяття. Якби мені тоді трохи більше досвіду, я міг би вповні передбачити поведінку кожного. Подібні союзи слабких людей (союзи, спричинені страхом) доцільно скріпляти кров'ю. Я мав би тоді вибрати найслабшого, спровокувати його на заперечення мені й побити, при всіх зламати йому що-небудь і примусити кожного вдарити бодай по разу. Такий ритуальний жест дав би поштовх, породив би спільну психологію груші. На деякий час перетворив би це стадо в зграю. Крім того, треба намагатися врівноважити страх. Троцький мав рацію: "Солдат мусить бути поставлений перед вибором між можливою смертю на фронті та неминучою смертю в тилу".

Але тоді я не знав цього.

Мордобій почався увечері. Слов'яни перелякалися, мене мляво підтримав лише один, та й той з внутрішньою готовністю бути побитим. Так і сталося: його "виключили" на самому початку. Я схопив іржаву косу з обламаним до половини держакон (її я передбачливо спер з пі-собки) і кинувся на них, мов франк на сарацинів. Одному я таки добре влучив по руках і по голові, і всі зрозуміли серйозність моїх намірів. Склалася патова ситуація, я стояв спиною до стіни і махав косою. Вони, чоловік п'ятнадцять, трималися на безпечній відстані і робили загрозливі жести. Так стояли ми кілька хвилин і галасували відчайдушно. Нарешті один з них запропонував мені бійку сам на сам.

— Давай вийдем! — сказав він. — Єслі ти мужчіна.

Я погодився. Ми вийшли за учбовий корпус і побачили там натовп азербайджанців.

— Ти ж сказав, що сам на сам — сказав я.

— Что поделаешь? — відповів він. — Такой солдатскій судьба!

Я спробував прорватися та втекти, але ззаду мене вдарили по голові колодою і, коли я впав, стали добивати. Я одразу ж втратив свідомість. Потім хтось відвів мене до шпиталю. Як не дивно, мені нічого не зламали й не відбили нічого серйозного, якщо не враховувати струсу мозку.

Наступних пару днів я провів у шпиталі і був би класно відпочив, та знезацька до мене завітав майор-"особист" і влаштував мені допит. Як виявилось, моя організаційна діяльність мала деякі наслідки. Бійки продовжувались і на другий день, і це перекинулось ще на одну роту. В результаті одному зі слов'ян порвали селезінку й ще щось у животі. Його не встигли довести до окружного шпиталю, як він помер. Натомість серед наших у когось вистачило духу, й він проломив молотком вилицю азербайджанцю.

"Особист" шукав зачинщиків й підозрював, що я один з них. Я зрозумів, що треба лияти. Я пішов до одного знайомого негідника (він був штабний писар) і попросив записати мене до команди, яку того ж дня відправляли у війська. За пару днів я вже був командиром "о-деленія" одного зі взводів мотострілецької роти зразков-показового полку "Залізної дивізії" Прикарпатського воєнного округу.

Тієї зими мені поталанило взяти участь в останніх великих навчаннях Радянської армії "Грім-86", що відбувалися в західній Беларусі та Прибалтиці. В них були задіяні всі роди військ, включно з флотом.

Одночасно в Західній Німеччині проводились великі навчання НАТО. Американські солдати їхали на навчання, як на пікнік, у купейних вагонах у Баварію, де через кожних сто метрів як не пивна, то сосисочна. Нас везли в "теплушках" — не в дерев'яних, як у громадянську, а в залізних товарняках. В середині кожного вагона були настелені нари й поставлені "буржуйки". Полк разом з технікою завантажився в ешелон і відбув прямо в беларуські болота. Виїзд полку вимагав стількох зусиль, нервів, травм, що обмежитись заурядними навчаннями і не розпочати після цього похід на Європу, як на мене, було марнотратством. Не знаю, якими були нормативи, але по бойовій тривозі з парку могло виїхати менше чверті усієї наявної техніки. Думаю, що в перший тиждень Третьої світової війни американці мали б проти себе вчетверо менше військ, аніж могли очікувати за даними космічної зйомки.

Зима була надзвичайно суворою: морози сягали сорока градусів. Через місяць навчань половина особового складу роти лежала в медичній частині з обмороженнями й бронхітами.

Там я зрозумів, що ворогів — троє: холод, голод і недосипання. Вони вбивають більше, ніж противник, тож вогонь чужих батарей лише незначна неприємність.

Я з великим зацікавленням спостерігав за тим крайнім отупінням солдатів, яке спричиняється тривалим перевантаженням, а також за проявами власної пригніченої психіки. Звідти я виніс впевненість, що більшість людей не здатна примушувати себе до боротьби за виживання. Злам суспільної машини або вихід за межі вузького життєвого алгоритму означає смерть для дев'ятох людей з десяти. Я думаю, всі, хто вмер у тридцять третьому та сорок сьомому році, вмерли від нестачі волі, а не від нестачі їжі. Гюрджієв має рацію: людина — це набагато більше машина, ніж здається. Те, що зазвичай приймають за прояв волі, всього лишень прояв суспільної інерції. Саме тому і можливі масові армії.

Виведені з місць постійної дислокації великі маси військ втрачають організованість. Першою руйнується система постачання. Я бачив, як солдати підбирали з землі кашу, яка розлилася з казанків три дні тому, і жадібно її ковтали. Їли замерзлі шматки комбіжиру. Якось вночі я нарешті добрався до намету, куди набилося чоловік п'ятдесят. У темряві я відштовхнув якесь тіло й не встиг сісти біля "буржуйки", як заснув. Моя рука торкнулася залізного боку пічки й опеклася, але я не прокинувся й не відсмикнув руки. Я зрозумів, що сталося, тільки згодом по опіках й пухирях на руці.

В армії я виконував функції командира відділення, а згодом заступника командира взводу. Найбільше випробовування, з яким людина стикалася в армії, це — орстока нудьга. Коли полком поширювалася чутка, нібито кількох людей мають відбирати до Афганістану чи Анголи, в стройовій частині вишиковувалась черга бажаючих. Коли сталась пожежа на Чорнобильській атомній станції, частину полку було вивезено для аварійних робіт. Той, хто від'їздив, не приховував своєї радості: куди завгодно, аби тільки вирватись.

Весь час служби не обходилося без бійок. Якось мені таки серйозно перепало. Сталося це на Яворівському полігоні. У мене виникла сварка зі здоровенним азербайджанцем. Він навалився на

мене ззаду. Я кинув його через стегно й навіть сам здивувався, як гладко вийшло. Тоді я кілька разів вдарив його по голові ногами. Підшва мого чобота розсікла йому шкіру на голові. З рани одразу вилилось досить багато крові, але це його не приголомшило. Я мав би знати, що по голові добити важко, треба було б бити по корпусу, й до того ж робити це ґрунтовно. Зазвичай людину не так вже легко затоптати.

Я хотів вже піти, та в цей момент дуже недоречно поряд трапилось кілька співвітчизників мого візаві. Вони повалили мене, а він тим часом піднявся, й тут я зрозумів всю мудрість татарського прислів'я: "Немає нічого гіршого за недобитого ворога". Хтось відвів убік мою ліву руку, а мій "недобиток" впав коліном мені на ребра, там, де серцевий м'яз. Я думав, що помру. Ще місяців зо два потому я не міг нормально вдихнути. Це було кепсько, бо час видався бурхливий у плані мордобою. Я не міг битися повноцінно, й мені добряче діставалося.

В армії я вперше звернув увагу на дивовижну непоінформованість населення щодо будь-яких абстрактних речей. Щотижня в роті проводились політінформації. Від замполіта вимагалось, аби солдати щось знали про НАТО та Варшавський Договір. Кілька місяців він намагався примусити нас запам'ятати хоч якісь країн-члени НАТО, та це йому не вдалося. Серед рядових і сержантів роти нас було двоє, хто на географічній карті міг показати Африку, і тільки я один був здатен показати екватор. Відтоді я пишаюсь своїми знаннями з географії. Але минуло два роки, й навесні 1987 року мене демобілізували. Я повернувся в іншу країну, в якій вже було все: демократія, проституція й квадратні пакети для молока. Тоді я ще не мислив категоріями філософії смуту, але серце моє переповнювалось радісним передчуттям.

Розділ II ПЕРЕБУДОВА

Дмитро Корчинський

Раніше я думав: "Окови тяжкіє падут, темніци ру-нут", і, мов таргани, зі всіх щілин повилазять митці, філософи, мислителі, станеться культурологічний вибух. Проте нічого такого не сталося, не було там ніяких тарганів. Диктатура нікого не гнобила. Єдине, що ми привнесли у скарбницю світової цивілізації, — це чорнобильський вибух. Тільки через нього нас й запам'ятають.

Я поступив на історичний факультет Київського університету і почав навчатися в його "червоному" корпусі. Колись, наприкінці двадцятих, тут вчилися мої дід і бабця. Дід розповідав, що початкову військову підготовку їм викладав старий прапорщик, який напучував: "Студенти, запам'ятайте: "Вартового з поста, крім розводящего та начальника караулу, може зняти тільки Государ Імператор".

Іноземну літературу моїй бабці викладав неокласик Зеров, один з найосвіченіших українців двадцятого століття.

Влітку 1987 року в Києві виникло невеличке націоналістичне угруповання "Український культурологічний клуб". Було організовано кілька публічних зборищ з дійсно культурологічною тематикою. Влада виявилася настільки дурною, що замість того, аби зігнорувати клуб, розгорнула проти нього ідеологічну кампанію в газетах, чим зробила клубу величезну рекламу.

Політичне чи історичне явище — це не вчинок, це — реакція на вчинок. І явище тим більш значне, чим більш неадекватна реакція.

Кількість трупів не важить. Важить культурологічний ефект. Гаврила Принцип убив лише одну людину і став історичною постаттю. Можна знайти тисячу сербів, кожен з яких міг би посміятися над цим кількісним показником, проте жоден з них не мав такої преси (а пізніше такої літератури).

Перед однією з лекцій до нас на перший курс завітало комсомольське начальство і запропонувало ухвалити лист, що засуджував діяльність Українського культурологічного клубу.

Я виліз на кафедру і виголосив першу в своєму житті політичну промову, закликаючи утриматись. Так всі і вчинили.

Два роки тому подібне зухвальство призвело б до негайного виключення з університету, але у 1987 році начальство визнало за доцільне не звертати уваги на моє фрондерство.

Через день до мене підійшов низенький старшокурсник і запитав про мотиви мого вчинку. Я відповів, що прагну виховувати в собі інтелектуальну чесність. Він розсміявся і запросив на засідання клубу. Ввечері ми увійшли до комунальної квартири на третьому поверсі будинку сталінської архітектури неподалік Парку ім. Фрунзе. До кімнати набилося чоловік двадцять п'ять. Хтось почав проголошувати лекцію — щось невнятне про голод тридцять третього. Я впізнав одного з присутніх. Ми познайомились біля пам'ятника Шевченку 22 травня 1985 року. Це число вважалось націоналістичною датою (день перезаховання Шевченка в Україні, яке супроводжувалось політичними виступами). В сімдесятих у цей день біля пам'ятника відбувались зібрання національно свідомої публіки, що зазвичай закінчувались арештами. Збиратись у вісімдесяті вже ніхто не наважувався.

Нас було троє. Ми сіли на лавці й розмовляли. Час від часу до пам'ятника підходив хто-небудь з перехожих, клав квіти й поспішав відійти геть. Мій новий знайомий розповідав про декого з них. Це були люди, відомі в українофільських маргінальних колах. На сусідній лавочці прилаштувалось двоє мордатих молодиків. З нашого місця було помітно, як з-під журнальчика один з них фотографує в профіль тих, хто покладає квіти. Було цікаво вперше спостерігати оперативну роботу органів.

Раз на тиждень я відвідував сходки клубу. На той час до Києва почали повертатися випущені на волю дисиденти. Це не були люди вчинку, це були люди позиції. Як і всі шістдесятники, кожен з них мав добру дикцію, вмів декламувати і був готовий виголосити яку-небудь промову в будь-яку хвилину свого життя. Невідомо, з чим пов'язане те, що наступні покоління не набули жодної культури мовлення. Вони розмовляють мляво, блякло й затинаючись, як і мислять. Попереключайте телеканали і прислухайтесь, як всі ці нещасні намагаються уривками слів висловлювати уривки думок. Особливо це стосується місцевого російськомовлення, "местного рускоязыческого населения" як називав їх патріарх Володимир.

ПЕРЕДДЕНЬ: СПОДІВАННЯ І РОЗЧАРУВАННЯ

Мова подібна до флори, значною мірою — це природний феномен. Певній території в кожному дану кліматичну епоху відповідає певний рослинний ансамбль, а в кожному історичну епоху — певна вимова приголосних й звуковий посил, певна коренева й інтонаційна система, певна структуральність, себто, — певна мова. Інша тут не буде повноцінно рости.

Якщо нам закидають, що все у нас обмежується балачками, слід зосередитись на балачках: на інтонації, приголосних і словниковому запасі. Освіта не буває закінченою, казав Куринський. Необхідно раптом усвідомити катастрофічну нестачу власної освіти, біль від цього і почати проголошувати, декламувати. Зосередитись на тональних аспектах мови. Ці — айлегший спосіб досягти прориву. Я, наприклад, часто читаю проповіді ближнім з єдиною метою — поставити базар, себто вдосконалитись у демагогії.

Свого часу Сократ постійно бачив той самий сон, ніби якийсь голос з неба говорить йому: займайся музикою, Сократе, вдосконалюйся в ній.

Я хотів би наснитися вам зі словами: займайся висловленням, негіднику, вдосконалюйся в ньому.

Давно помічено, що збідніння, зблякання мови, безумовно, є наслідком прогресу. Більш примітивні суспільства мають багатшу мову — мову з багатшою технічною базою — більше граматичних форм, більше синонімів, більший словниковий запас.

Майже ідеальна за своєю технічною простотою англійська мова раніше мала більше часових форм, розділення на "ти" й "ви", безліч інших зайвостей. З розвитком цивілізації мова поступається математичній мові, образ — числу, подібно до інших фізіологічних функцій, які змінюють своє значення. Раніше їжу "вкушали", потім нею вечеряли, сьогодні її споживають, завтра — вводитимуть внутрівенно.

Понти є підставою політики, а відтак будь-якого людського співжиття. В політиці, в бізнесі, в бандитизмі, часто навіть у війні 90 % успіху здобувають артистичні якості, добре поставлений базар, вміння говорити.

Зрештою, людина — це вішалка для язика.

На початку березня 1988 року в гуртожитках фізичного факультету Київського університету утворився студентський

націоналістичний гурток "Громада". Я потрапив на його другі чи треті збори й одразу ж активно включився в роботу. Тут було веселіше, ніж із шістдесятниками.

Минуло десять років. Я згадую всіх своїх товаришів по клубах, спілках, партіях, асамблеях, боївках і ловлю себе на тому, що мені не хотілося б побачити їх знову.

Є лічені особистості та безліч ситуацій. Більшість людей є людьми однієї ситуації. Ситуація підіймає людей: у цій конкретній ситуації вони — сильні, красиві, натхненні, проте ситуація минає, і решту свого життя ці люди доживають нікчемами, викликаючи здивування тих, хто бачив їх раніше.

Починалася мітингова епоха. Я з головою занурився в організацію перших в перебудовній Україні масових акцій, у випуск політичного "самвидаву", в утворення гуртків, вербовку прихильників. Я мріяв і складав плани майбутньої революції, жоден з яких не здійснився.

Анонім

"Розробка" Корчинського з боку Київського управління КДБ здавалася перспективною. Незважаючи на поширення правозахисного руху, в ньому помітно відчувався брак "буйних". У період застою народ настільки далеко зайшов у справі емансипації від властей, що думка про терор нікому й на розум не спадала. На обов'язкових інструктажах щодо підготовки до святкових заходів двічі на рік — 1-го Травня та 7-го листопада — полковник Ветров, заступник начальника 9-ї служби, не міг навіть пригадати жодного вартого уваги "теракту", крім хіба що того, коли на стадіоні затримали старшого лейтенанта, який виявився зовсім не старшим лейтенантом, а... небезпечним психічним хворим. Підступи націоналістів, якщо вірити полковнику, не йшли далі фарбування стовпів, вітрин і навіть машин ДАІ в синьо-жовте кольорове сполучення. Тобто один стовп замальовували синім, інший — жовтим, а якщо придивитися здалеку, за великого бажання кольори утворювали крамольне поєднання.

У сімдесяті тільки вірмени виявилися спроможними на безмотивний терор. Після відомого вибуху в московському метро, коли подібна акція очікувалася в Києві, не знайшли кращого засобу пошуків злочинців, як організувати зовнішнє спостереження в кожному вагоні метро. Співробітники Київського управління їздили з таким завданням майже два тижні до повного одуріння. Вибух прогрімів на Хрещатику напередодні першотравневих свят. Автор бомби, інакше не можу його наректи, використав досить складний електронний детонатор з часовим уповільненням, по якому його згодом і вичислили. Заряд чорного пороху був споряджений у пляшку і не міг викликати ані жертв, ані руйнувань — залишився лише незначний слід на бруківці. Як йому вдалося закласти бомбу, досі не збагну. З іншого боку, я сам бачив людські екскременти посеред Київського вокзалу.

Досвід з чергуванням у метро визнали успішним. У 1985 році на Міжнародному фестивалі молоді і студентів у Москві в кожному вагоні підземки туди-сюди попарно походжали курсанти, перевдягнені міліціонерами.

Не дивно, що заходи по охороні вищих посадових осіб перетворювались на формальність. Невдовзі по війні внутрішні війська припинили охорону урядових дач, передоручивши це почесне заняття місцевій міліції. Лише Шелесту, Щербицькому та кільком наближеним до них особам надавалися тілоохоронці. В комплексі будинків ЦК КПУ караул несло лише близько тридцяти прапорщиків КДБ. Зовнішній периметр резиденції був огорожений фотоелементами, однак дахи сусідніх будинків залишалися вільними для доступу. Під час урочистих заходів у палаці "Україна" караул несла 4-та добірна рота полку ВВ, особовий склад якої був ретельно перевірений "особистами". П'ята рота залишалася резервною. В палаці виставлялося 36 постів: на даху, зверху біля кріплення люстри, на кухні, біля виходів на сцену, біля вентиляційних систем. На постах водночас стояли двоє охоронців — солдат і "кагебешник". Штаб розміщувався в сусідній школі. В караул заступали на 4-5 діб, спали за буфетними стойками. Одного разу солдат з розбігу застрибнув за стойку, а там буфетниця кимарила. Як заверещить! Потім, звичайно, пожалкувала. Подібне неподобство спостерігалось і в Жовтневому палаці.

Напередодні парадів і демонстрацій на Хрещатику співробітники КДБ, кожний у супроводі чотирьох солдатів, обходили трибуни і заглядали під них. Тодішні трибуни — це такий собі низький східчастий дерев'яний настил. Начальник інженерної служби, що виконував тоді обов'язки вибухотехніка, зі взводом саперів строкової служби перевіряв підземний перехід. Одного разу в переході цей вибухотехнік-аматор почув підозріле тікання. Звук доносився з автомата для продажу газованої води. Не чекаючи прибуття відповідальної особи, сапери розібрали пристрій — всередині капала вода.

Урядову трибуну охороняли міліціонери з райвідділу. В день параду або демонстрації з шостої години ранку центр міста брав в кільце той же полк ВВ. Разом з працівниками комунальних служб перевіряли горища всіх будинків на Хрещатику, наявність пломб на опечатаних дверях, навіть громадські туалети. З вулиць всередині кільця "витісняли" сторонніх. Те ж саме відбувалося і з бойовою технікою. Напередодні події люки і кришки бензобаків опечатувалися. Яюсь під час останнього параду, що проходив Хрещатиком, навпроти

трибуни заглохла установка "Град". От-от повинна була розпочатися демонстрація. Знаменно, що компетентні органи не запам'ятали уроків замаху на президента Садата на параді в Каїрі 6-го жовтня 1981 року. Парадні підрозділи проходили повз трибуни з бойовою зброєю. Тоді здавалося, що вистрілити з парадної "коробки" неможливо. Товариші завадять. Що у нас, на відміну від єгиптян, солдатів-терористів немає? Скільки було в ротах інформаторів, готових донести "особисту"! Якось у Золочеві, в учбовій бригаді внутрішніх військ перед строем роти проходили майор з особливого відділу і капітан — командир роти. Раптом капітан скомандував:

— Хто працює на цього майора, крок вперед!

Вийшли п'ятнадцять чоловік. Солдати були дезорієнтовані мирною бесідою двох офіцерів. А таких рот в бригаді двадцять. "Особиста" одразу прибрали. Взагалі, ця публіка не відповідала завданням, які на них покладалися. Вони ледь закінчували одинадцятимісячні курси в Новосибірську. В той час, як навчання у Вищій школі КДБ тривало цілих два роки. Прихід нової епохи в Києві ознаменувався і переїздом Київського управління та самої Вищої школи за новою адресою. У межичасі в цих священних для мене стінах розмістилися якісь фонди і навіть "духовна республіка" Олеся Бердника.

Дмитро Корчинський

Восени 1988 року, переважно колишніми політв'язнями, було створено Українську Гельсінську спілку, до якої я незабаром вступив. Робити цього я не збирався, позаяк великих сподівань на цю організацію не покладав, бо не вірив у політичні спроможності старперів, хоча і ставився до них з повагою. Надія була на студентів. У той час я робив спроби перетворити "Громаду" на революційну організацію, від чого вона згодом розвалилася.

Якось я підійшов до "червоного" корпусу університету, аби переговорити з кількома студентами. Це було наступного дня після організованого нами першого справді масового мітингу, на який вдалося вивести кілька тисяч чоловік. Ми пішли до парку Шевченка. На бічній алеї нас заблокували автобусом і кількома міліцейськими машинами й усіх пов'язали. Тоді я був настільки недосвідчений, що помітив ментів лише за мить перед тим, як мене схопили попід руки.

Нас відвезли до райвідділу, де розвели по різних кабінетах. Мене допитував начальник РВВС. Я розповів йому, що скоро станеться революція й всіх міліціонерів піддадуть військово-польовим судам. Він запитав, чи не є я членом Гельсінської спілки (вона здавалася їм основною антирадянською організацією). Мені спало на думку: скажи я йому правду — і він подумає, що я боюся. І я відповів ствердно.

Через кілька годин нас відпустили, пригрозивши переслідуванням і конфіскуванням весь "самвидав", що виявився при нас. Того самого вечора я з'явився на збори спілки й розповів, що вступив до неї прямо на допиті.

Восени 1988 року ми почали кампанію проти вузівських військових кафедр. Ніяк сьогодні не можу пригадати, чим вони нам так не сподобались. Якщо мріяти про революцію, вони — надзвичайно корисна річ. А втім, предмет протесту не важить, головне — готовність до протесту. На одне з пікетувань військової кафедри в університеті з'явилась дівчина з плакатом на грудях: "Не пущу чоловіка до армії". Насправді в неї не було ніякого чоловіка — їй було лишень сімнадцять років. Позаяк все своє подальше життя я мав намір займатися змовами

і провокаціями, то подумав: саме така дружина мені й потрібна. І одружився з нею.

Я не помилився. Таким чином я набув відданого і надзвичайно здібного товариша. Вона вчилася на першому курсі фізичного факультету Київського університету, який, поринувши в бурхливу діяльність, зрозуміло, не закінчила. Отже, стиль на майбутнє було витримано. Всі великі революції робляться студентами-недоуками.

1989

Влітку 1989 року в багатьох областях України почали утворюватися так звані Спілки української молоді. Я взявся за це діло у Києві. Почав збирати у себе на квартирі молодь, яку навантажував націоналізмом. Я розумів, що орган формується функцією.

Батальйон, як дієдатне дисципліноване ціле, існує лише на марші. Тиждень привалу, і це вже — скупчення негідників, яких легко зашугати складаним ножичком.

Робота будувалася як безперервна серія конфронтаційних акцій. Від самого початку з'ясувалося, що міліція була абсолютно не готовою до зіткнення зі спротивом та активними, організованими діями натовпу. Наявність сміливого організованого ядра дозволяла нам кілька разів маневрувати натовпом. Чим пишаюся й досі.

У 1988 та 89 роках було здійснено ряд спроб організувати Народний фронт, на зразок прибалтійських. Всі воші виявились невдалими, позаяк до цієї справи не залучили жодної більш-менш відомої номенклатурної особистості. Нарешті за справу взялися парторганізація Спілки письменників України і дехто з Академії наук. Перші збори відбувались у підвалі напівзруйнованого будинку, в атмосфері романтичного піднесення й легкого стрьому. Приходили всі бажаючі. Далі все перемістилося до приміщення Спілки письменників. Пам'ятаю перше засідання спілчанської парторганізації, що відбувалося в двох кроках від приміщення ЦК КПУ.

Маніхеї брешуть, думав я, коли все на світі зводять до глобального конфлікту добра і зла. Насправді існує лише два види конфліктів: поганого — з ще гіршим та доброго — з ще ліпшим.

На той час існувало дві України: Україна дисидентська і Україна радянська, ліпшу частину якої я бачив у Спілці письменників. Обидві були жахливі. Обидві поєдналися у Народному Русі. Обидві мені не підходили. Треба було створювати щось інше.

Зараз багато хто вважає, що Народний Рух був створений партійними органами, котрі бажали мати контрольовану ними помірковану організацію, як противагу радикалам. Це не зовсім так. Безумовно, якийсь елемент зубатовщини в усьому цьому був, проте в рядах партгоспактиву в Україні та в Союзі значно більше було розгубленості і деморалізованості. Вони не здатні були нічого створити, не здатні були нічим керувати, в тому числі й опозицією.

Революція — не вбивство, це — закопування трупів. Ще до революції ці люди та ідеї вже були мертві. Завжди повторюється те саме: безсилля перед смертю. Свого часу Зубатову теж нічого не вдалося. Крім того, глобальних змов не буває. Пізніше мені самому доводилося брати участь у багатьох змовах в Україні та поза її межами, тому я більше не вірю в дієвість змов.

Можливості спецслужб завжди перебільшують: вони здатні спричиняти неприємності, проте не здатні визначати перспектив навіть маленької організації. Нищівного удару по бойовій організації есерів завдав не провокатор Азеф (за його керівництва вона ефективно функціонувала), а революціонер Бурцев. Розповідають, що до 25 відсотків складу Армії Крайової складала агентура гестапо. Навіть у безпосередньому оточенні Штефана Ровецького перебували агенти. Проте організація діяла і залишилась в історії як одна з найвизначніших підпільних організацій двадцятого століття, хоч би як це було неприємно нам, українцям.

З власного досвіду можу стверджувати: парадокс полягає в тому, що люди та явища, зазвичай, є такими, якими здаються на перший погляд — їхній зворотний бік написаний на їхньому обличчі, свої таємниці вони розповідають на перших хвилинах знайомства. Втім, трапляються винятки.

Людина цікава своїми вчинками та публічними висловлюваннями. Поза цим немає цікавого. Уявіть собі історію Наполеона, написану його камердинером. Там не було б нічого іншого, крім брудних шкарпеток та носовичків. Про Аустерліц та Маренго ми звідти не дізналися б.

Що може бути нудотніше за правду? Істина завжди тавтологічна. Сказати, що СРСР розвалився через те, що все коли-небудь розвалюється, буде правильно, але так нецікаво! Набагато цікавіше повірити у змову.

Людина має перед собою суцільний потік життя і відчуває потребу його систематизувати. Систематизувати — найчастіше означає знайти причину. І знаходять, зазвичай, неправильно. Лише з плином часу починаєш усвідомлювати: явна історія цікавіша за таємну, а наслідки цікавіші за причини.

В дитинстві нас цікавлять казки, в юності — пригоди, згодом — романи, а вже далі — тільки мемуари.

На той час на мені висіло кілька адміністративних справ за несанкціоновані масові акції та була заведена кримінальна справа за рецидив. Якимось мене засудили до п'ятнадцятидобового ув'язнення. Засунули в автозак і відвезли до спецприймальника, що на Ремонтній вулиці.

— Работать будешь? — спитав офіцер.

— Звичайно, ні, — відповів я.

— А что будешь делать?

— Вести антиурядову агітацію.

— Ну, ступай тогда в лентяйку.

"Лентяйкой" називалася камера, куди саджали тих, хто відмовлявся працювати. Там годували через день. Камера була переповнена. Я поцікавився, чи є клопи, і, діставши ствердну відповідь, втиснувся на нари. Заплющив очі, згадував свій перший адміністративний арешт. Це сталося навесні 1989 року. Під час масової акції біля Верховної Ради УРСР міліція пов'язала трьох хлопців. Я вліз на ліхтар і закликав рушити на Хрещатик, аби перекрити рух транспорту. Я повів за собою натовп, який на марші, щоправда, значно порідшав. Ще не встигли ми перекрити вулицю, як привезли затриманих.

Через пару днів, коли я снідав, у двері подзвонили. До квартири вдерлося з десяток міліціонерів, схопили мене в чому я був і відвезли прямо до районного суду.

За кілька хвилин мене засудили на п'ятнадцять діб і під посиленою охороною відвезли до КПЗ на Глибочиці. Політичних тоді поважали, і мене помістили в камеру на двох. Там сидів син покійного режисера Василя Викова. Його взяли з голодовки, яку він оголосив проти заборони на виїзд за кордон. Я висловив своє здивування: "Для чого їхати на Захід, адже тут стає по-справжньому весело?" Проте він затався, а Захід був для нього якоюсь релігійною силою мрії.

Через кілька годин мене перевели в одиночку, а за півтори доби — в камеру до кримінальників, і мені стало трохи веселіше. Ані книг, ані газет не дозволялось, натомість весь час грало радіо. З нього ми дізналися, що обвалився портал Київського поштамту. Під уламками загинуло дев'ять чоловік. Це було місце збору зацікавлених політикою, і я тривожився, чи не було серед них ког-небудь з наших.

В камері я вперше спостерігав всі стадії наркотичної ломки. Це був молодий хлопець з Кубані. Його взяли з маком на Київському вокзалі. Мучився він страшенно. Там же мені припало бути свідком історичної події: якимось, після ранкового обшуку, залізні двері прочинилися й до камери занесли кілька абсолютно нових матраців. Раніше ми валялися на голих нарах. Мабуть, вийшла якась нова постанова. Всі були настільки вражені цим актом гуманізму, що навіть повірили в "перестройку".

Поки я нудгував на нарах, моя дружина влаштовувала на Хрещатику акції протесту. Вона була вагітна. Прикметно, що жоден з тих хлопців, з яких почалася ця історія, не погодився їй допомогти. Тоді це її дивувало.

Ледь промайнув рік, а я знову опинився під адміністративним арештом. Під вечір наступного дня мене вивели з камери й відвезли до начальника. Там якийсь чиновник у цивільному зачитав постанову міського суду про заміну адмінарешту грошовим стягненням, після чого мене відпустили.

А трапилося ось що. У Київ для зустрічі з якимось західним президентом мав приїхати Горбачов. Ясна річ, місцевому начальству було зовсім не потрібно, аби в центрі міста вирували мітинги з вимогами мого звільнення. В разі нехтування цих вимог протестанти обіцяли на день приїзду провести особливо хуліганські акції.

Нахабність наших публічних заходів зростала. Відбулося кілька бійок з міліцією. Нарешті після однієї демонстрації, яка закінчилася покладанням вінка з колючого дроту до пам'ятника Леніну, заарештували двійко наших активістів. Їх кинули до Лук'янівської тюрми.

Ми розпочали кампанію за їхнє звільнення. На той час в організації зростало глухе незадоволення моєю діяльністю. Воно мало цілком психологічну природу. В основі незадоволення, як це часто буває в подібних випадках, лежав страх. Зазвичай молодь збирається в

політичні угруповання, аби відчувати власну значущість, з потреби спілкування або від бажання долучитися до якогось вищого сенсу, але ніколи задля того, щоб сісти в тюрму.

Спершу, коли можна було відчувати себе героєм без особливого ризику, ситуація всіх задовольняла. Та на якомусь етапі хлопці і дівчата зрозуміли, що в'язниця зовсім поруч. Як на ті часи, навіть п'ятнадцятидобове ув'язнення уявлялося серйозною загрозою. І невелика небезпека, якщо вона нависає постійно, відчутно пригнічує особистість. Я весь час гнав їх вперед, а їм здавалося, що — в тюрму.

Я завжди вважав, що людям в пограничних психологічних ситуаціях необхідно утримуватись від випивки. Виходить так, що важливі рішення приймаються у похмільному, депресивному стані. Честертон має рацію: пити допустимо з радості. Проте в жодному разі не в стані нервового напруження. Крім того, система стосунків застілля часто-густо протирічить системі стосунків, яка складається в результаті спільної боротьби. І це протиріччя є небезпечним для спільноти.

У напівпідвалі в Музейному провулку відбулися збори, де я сам порушив питання про своє провідництво. Майже ніхто не підтримав мене, і я був змушений залишити організацію. Зі мною вийшло лише четверо.

В цей час в інших обласних організаціях розгорнулася ініційована мною боротьба між націоналістами та демократами. Це призвело до розколу. Відтак, я став фактичним вождем націоналістичної фракції. Демократична невдовзі зійшла зі сцени. Здібних там не залишилось.

Влітку 1990 року з кількох маргінальних груп та гуртків була утворена Українська Міжпартійна Асамблея. Це була спроба створити велику націоналістичну організацію. Ми ввійшли туди і через кілька місяців здійснили переворот, перетворивши її на централізовану партію.

Головою обрали Юрія Шухевича, сина однієї з найвідоміших фігур української історії — Романа Шухевича. Свою творчу біографію старший Шухевич почав у 1926 році вбивством польського чиновника Собінського. Якість підготовки та майстерність виконання вказувала на те, що дев'ятнадцятирічному Романові призначено бути одним з талановитіших терористів століття. Він був організатором чи співучасником найбільш гучних акцій УВО, а згодом ОУН.

Вважається, що саме він підготував убивство міністра внутрішніх справ Польщі Перацького.

У 1941-42 роках він командував батальйоном СС "Нахтігаль", а з 1942 року був командуючим УПА. Вбито його в бою з МДБ у 1950 році. Він розв'язав польську проблему в Західній Україні. Ми мусимо завдячувати нашим попередникам за те, що вони зробили за нас брудну роботу, і тепер ми маємо можливість вправлятися в гуманізмі.

Юрія Шухевича завжди переслідували за батька. В загальній кількості він провів в ув'язненні 35 років і повністю осліп. Йому дозволили повернутися в Україну лише 1989 року.

ПРАГА

Взимку 1990-91 років у Празі відбувся великий з'їзд католицької молоді. В ньому брали участь майже сто тисяч католиків з усієї Європи. Приїхав дехто й з України, і серед них навряд чи знайшовся б один, хто не затиноючись міг би прочитати "Отче наш".

Мені кортіло подивитись на Прагу, і я затесався поміж них з двома такими ж, як і я, негідниками. Місто мене вразило. Раніше я вважав, що маю якесь уявлення про архітектуру, базуючись на зразках Києва, Львова, Ленінграда, Москви. Це була помилка. Коли входиш до собору Св. Віта, потрапляєш у світ зовсім інший, просторіший, світліший за той, де ти знаєш все, як буденно знаєш географію трамвайних зупинок. Ти входиш до Віта і знову відчуваєш себе учнем, маленьким хлопчиком у незнайомій майстерні великого майстра.

Досконала готика Св. Віта навалюється на тебе згори. Внутрішній простір Св. Мікулаша летить тобі в обличчя. Барочні лінії та деталі розташовано в такому ритмі, що створюють враження постійного руху назустріч. Особливо при повороті голови. В цьому сенс бароко: помістити людину у вир і залишити в ньому.

До мене в Празі побував Наполеон. Він вкрав чеську скарбницю. Я хотів би вкрати собор.

Мені завжди бажалося дослідити вплив архітектурних шедеврів на психіку населення. Взяти заштатне сіре місто, скажімо Житомир, й поставити посеред нього собор Св. Віта. З часом у головах житомирян щось таки му сило б змінитися. Хоча бомбою, безумовно, ефективніше.

Метою споглядання мистецтва є набуття здатності споглядати та будувати життєві ситуації як витвори мистецтва. Силу дає вміння

повсякчас витягати з життя естетичні переживання. Смакувати контекст "ЗАРАЗ".

Прагою гуляли вчотирьох: я, Славко, Олесь і одна львівська курва. На мені був кожух та монгольська шапка, на Славкові — танковий комбінезон з плямами мазута, мабуть, знятий ще його дідусем з вбитого танкіста. Олесь носив потерте шкіряне пальто, румунська модель тридцятих років. Празькі міняли поглядали на нас з жахом, чомусь сприймаючи нас за чорногорців.

Славко

Популярні зовсім нещодавно у нас шкіряні плащі у Албанії, Румунії та Югославії носили люди певної професії. Пригадую, як на початку нашої епопеї у Празі ми намагалися помінати гроші. Там ще існувала вимираюча нині професія вуличних мінял. Проте у Прашної брами на нашу голосну пропозицію "ченч!" ніхто не реагував. Міняли мовчки оточили нашу четвірку. Коли водночас мовчить багато народу, це справляє загрозливе враження. Тоді я не знав, що іноземці цілком безневинні. Нарешті один з них жестами висловив побажання, аби один з нас наблизився. Пішов я. Зустріч та відбулася на "нейтральній" розділовій смузі. Перше його запитання:

— *Sind sie Kroaten?* (Ви хорвати? — Нім.)

Не знаю чому, але мене осяйнуло (чи тому, що їхали дійсно до Хорватії, хоча звідки їм знати?):

— *Ja, ja, Kroaten, Kroatia in meiner Herz!* (Так, так, хорвати, "Хорватія в моєму серці!" — гасло усташів).

Міняла втішився, дав знак своїм наблизитися, нас оточив схвильований натовп, повторюючи: "*Montenegri! Banditi!*" Ми нарешті збагнули, що через одяг, особливо шапку, нас прийняли за чорногорців у стилі "*kacula la pyrozok negru*" (шапка пиріжком чорна. — Рум.). Ті учиняли напади на мінял і під виглядом обміну доларів на крони віднімали у них чесно зароблені гроші.

Дмитро Корчинський

Спали ми на підлозі шкільного спортзалу. Крім нас, там було ще близько сотні молодих католиків — ереважно поляки, кілька іспанців, бельгійці. Всі вони чомусь нас побоювались, і це було непогано, позаяк давало можливість трусити їх на харчі.

Настав Новий рік. Прага вкрилася битим склом від пляшок з-під шампанського. Прокинувшись першого січня, я згадав, що сьогодні день смерті Бандери. Організатором нашої поїздки був один дуже здібний вісімнадцятирічний шахрай, який видавав себе то за греко-католицького священика, то за ченця-домініканця. Я призначив його служити молебень в пам'ять по Степанові. Я обійшов всю школу і зігнав на молебень усіх, хто там був, до залу на другому поверсі, вишикував їх і виголосив найдовшу в своєму житті промову англійською мовою:

— *This is the service about Bandera — the lider of Ukrainian nationalists and all progressive people.*

На моє здивування, всі вони дисципліновано відсто-ли сорок хвилин молебня. Жоден поляк не наважився втекти. І тоді я усвідомив наші перспективи.

ДЕПУТАТ ХМАРА І ПОЛКОВНИК ГРИГОР'ЄВ

Наприкінці 1990 року, в день Великої Жовтневої Соціалістичної Революції, демократична громадскість вирішила перешкодити комуністичній демонстрації на Хрещатику. З вечора напередодні цього "свята" на майдані Жовтневої Революції зібрався великий натовп з наміром простояти там усю ніч, бо вранці нас не пустили б туди міліцейські кордони.

Рано-вранці в підземному переході під майданом виникла сутичка між полковником міліції Григор'євим та депутатом Верховної Ради Степаном Хмарою. З кількома своїми хлопцями я кинувся у вир цього конфлікту. Утворився натовп з наших та переодягнених в цивільне курсантів школи міліції, які діяли вкрай неорганізовано. Я схопив полковника ззаду, а поряд зі мною опинився депутат Хмара, який на зеківський манір копав його ногами по литках, зберігаючи при цьому відсторонений вираз обличчя (збоку нічого не було помітно). Тим часом у полковника витягли пістолет і радіостанцію й вивели його на поверхню. Пістолет, щоправда, повернули набіглим представникам влади, а радіостанцію заховали.

Комуністичній демонстрації перешкодити не вдалося, позаяк міліції було в кілька разів більше, ніж нас та комуністів разом узятих. Через деякий час за розбійний напад на співробітника міліції заарештували Хмару (Верховна Рада дружно проголосувала за позбавлення його недоторканності), а також кількох чоловік, яких вдалося ідентифікувати за даними оперативної зйомки.

Ані мене, ані нікого з наших не взяли. Ми були вже досить досвідчені й уміло ховали обличчя від оперативної камери.

У подібних випадках першим ділом потрібно спробувати розбити оперативну камеру — в натовпі легко дати підніжку оператору. Перед кожною акцією комусь зі своїх треба ставити окреме завдання на роботу проти оперативної камери. Всі інші повинні мати хустки, щоб натягати їх на обличчя в разі виникнення будь-якої стрьомної ситуації.

Ця історія набула неабиякого розголосу. Міліція й КДБ були страшенно роздратовані. Ми вирішили порадувати братів. Витягши

нутроці з рації (вони могли знадобитися для прослуховування міліцейських переговорів), ми поклали корпус до камери схову на залізничному вокзалі та повідомили про це анонімним дзвінком у приймальню КДБ. Вони влаштували там засідку і кілька днів чекали у сподіванні, що хтось туди прийде. Врешті-решт, діставши корпус, могли вони звітувати, що знайшли рацію, хоча і в пошкодженому вигляді, а ми залишилися при своїх. Я жалкував, що не прихопив пістолет.

ВОГНЯНИЙ ХРЕСТ

Пам'ятаю відзначення нами літнього сонцестояння 30.06.91. День цей співпадає з датою проголошення у Львові 30.06.41 самостійної Української держави в обозі гітлерівської армії. Проте вогняний хрест був споруджений у Львові через зовсім іншу, більш глибоку причину. "Три тисячі років йде наша війна", — говорив Корчинський в одному зі своїх віршів. Слід розуміти психологію цієї людини — він щирий лише в своїй творчості і називає це "інтелектуальною чесністю". Там є ще одна характерна фраза відносно "високої ступені" (присвяти. — Лет.). Так, як і його найулюбленіше звернення до найближчого, довіреного оточення — "Діти" (вдови. — Авт.). Було б вкрай безглуздо в даному випадку обійтися ходульним визначенням "масонства", що стало вже поганим смаком в російській публіцистиці. Але щось таке, не цілком ортодоксальне, в цих образах було.

Для успіху такої важливої акції, як перший прилюдний виступ у всесоюзному і навіть міжнародному масштабі, адже кадри хроніки цієї події показують по телебаченню і зараз, вісім років потому, було вжито ряд заходів. Усіх учасників, числом близько трьохсот чоловік, перед операцією ізолювали — вивезли в учбовий табір у тернопільських нетрях. Три дні особовий склад займався інтенсивною фізичною підготовкою — групові дії, прорив строю супротивника. Особливе значення надавалось психологічній підготовці — зміна розпорядку дня, раціону, промивка мозку.

Прикриттям акції служив якийсь безневинний санкціонований захід у приміщенні порохової вежі. Оскільки всілякі патріотичні ходи у Львові на той час відбувалися з будь-якого приводу, залишалося тільки повідомити місцевому управлінню КДБ свідомо неправдивий маршрут. Під тиском з Києва ті ще могли вжити якісь попереджувальні заходи на предмет "неприпустимості" — перекрити вулицю, підвезти пару автобусів ОМОНу. Свою порцію інформації одержало і Тернопільське управління, яке навіть спромоглося перевести на інший шлях поїзд до Львова, куди збиралася завантажитись уся ця публіка. Вкінці озвірілі від постійних тренувань бойовики, мов татарська орда, ломилися через

вокзал у ні в чому не винний поїзд на Москву, що стояв поруч. Навіть подумати не можна було їх якось зупиняти в мирному, націоналістично налаштованому Тернополі.

У Львові так і не збагнули, що хода рушить не звичайним маршрутом патріотичних демонстрацій — дугою вулиць від пам'ятника видатному українському поету Міцкевичу до оперного театру, а найкоротшим шляхом — глухою вуличкою до площі перед оперним і вже звідти до Міцкевича, а потім кудись далі в невідомому для них напрямі. У своїх розрахунках організатори акції врахували і святковий захід в опері. Натовп якраз вибрався на "стометрівку" по його закінченні і розходитися не хотів, очікуючи нових видовищ. Він і прислужився прикриттям для бойовиків та їх неорганізованим резервом.

Дмитро Корчинський

Вечоріло, перед фасадом опери колона з ходу перешикувалася в каре, всередині якого було встановлено дерев'яний, змащений напалмом хрест. Натовп, який швидко зібрався, припинив. В урочистій тиші запалили хрест. Від нього запалали смолоскипи. Згорнувшись у колону, ми рушили. Натовп посунув за нами, немов загіпнотизований, — йому передалося наше збудження.

Освітлена смолоскипами колона прорізала місто. Ніколи пізніше, в жодній публічній акції, нам не вдавалося досягти такого емоційного піднесення. Ми відчували готовність зім'яти все, що виникне на нашому шляху, і, якщо треба, із захопленням вмерти самим. Наступного дня кожен з нас відчував себе вичавленим і спустошеним.

Розділ III УНСО

Дмитро Корчинський

Вранці 19 серпня 1991 року я з кількома людьми висадився з київського потяга на львівському вокзалі. Місто було приголомшене переворотом. Наділені генетичною пам'яттю львів'яни хутко зняли синьо-жовті прапори з вокзалу та львівської опери. Ми зайшли до обласної Ради. Там була тиха паніка. Вивозили комп'ютери і ксерокси.

Штаб розмістили в квартирі одного з наших у центрі міста. Ми привезли з собою свіжий гираж газети "Капітуляція", розрахованої на деморалізацію офіцерського складу Радянської армії. Організували роздачу її військовослужбовцям.

Я нашвидкуруч написав наказ обласним організаціям Міжпартійної Асамблеї про створення підрозділів Української Народної Самооборони (УНСО) з метою організації саботажу та спротиву ГКЧП.

Наказ та інструкцію по створенню та функціонуванню підрозділів зачитав усім областям по телефону. Організація загального страйку видавалася нагальною справою. Всіх, кого можна, я засадив писати заклики до страйку на великих листах цупкого паперу. Їх одразу ж вивішували в людних місцях.

Почали домовлятися на заводах про зупинку роботи і, хоча всі були налякані, декого ми таки переконали.

Але тільки-но почала налагоджуватися справа, надійшло повідомлення про закінчення путчу. Я був у розпачі: страйк, повстання, революція залишилися у мріях. Проте віднині існувала УНСО і для неї необхідно було знайти яку-небудь війну.

Під час путчу й одразу після його раптового закінчення до УНСО записалося чимало колоритної публіки різного віку, статі, соціального становища. Їх формували по районних командах. Розробили програму навчання, по вихідних проводили вишколи та інструктажі — виготовлення та застосування запалювальних сумішей, вибухових речовин, тактичні заняття, рукопашний бій і таке інше.

Полковник Боровець

Це був один з найбільш нудних днів в історії України. Спрямована на Київ Білоцерківська дивізія застрягла на півдорозі, нібито через відсутність акумуляторів і бензину. Це було навіть не цікаво. Рухмани обережно бузили у міській Раді. В штабі КВО офіцери ходили в черевиках, а не в чоботах. І тривожних валіз не було. З Кіровограда перегнали десантників. На загальну заздрість обірваних солдатів, вони походжали штабом з автоматами і в рідкісних тоді камуфляжах. Ми всучили їм "летючки". Прибіг якийсь переляканий полковник з політу правління:

— Що ви тут роздаєте?

Дали і йому.

Я зрозумів, що Київ підняти не вдасться ані "за", ані "проти". Киянам просто було байдуже. У військ не було оперативних планів на випадок внутрішніх заворушень, за радянської влади вони з цією метою не застосовувались. Незважаючи на всі їхні недоліки, наші правителі мали уявлення про рівень боєздатності армії. Тож хіба був сенс виводити її на вулиці до першої горілчаної крамниці? Коли третина особового складу роти перебуває у звільненні, вже місця собі не знаходиш. А ще зі зброєю? Кинути їх на картоплю в якийсь глухий колгосп було ще можна. Подейкують, що в Москві дійшло до того, що сержанти почали уганяти танки десятками. Один "землячок" заготував навіть синьо-жовтий прапорець. Тиждень виловлювали їх по підвалах, по дівках. Командир Білоцерківської дивізії знав, що робив, приймаючи рішення не дійти до Києва. Доки не призвуть свідомих резервістів віком близько сорока років, навіть на війну їх страшно відправляти.

Валерій Бобрович (Устим)

Путч ГКЧП зненацька перервав мої остогидлі трудові будні нафтовика. Через два десятиліття після В'єтнаму я знічев'я згадав про те, що я — бойовий офіцер. Тож 20 серпня я вже перебував на барикадах біля Білого дому з боку Москва-ріки. Наш синьо-жовтий прапор чомусь викликав у кацапів непідробний захват. Пам'ять закарбувала такий епізод. Сидячи на своїх "укріпленнях" у стані бездіяльності, ми відстежували все, що рухається. Природно, нашу увагу миттєво привернув буксир, який тягнув невимовно іржаву баржу.

— Хлопці, подивіться, до чого москалі "Аврору" довели!

Що правда, то правда. Під час так званого ремонту броненосний корпус крейсера просто викинули. Рештки справжньої "Аврори" закінчили свій шлях на смітнику Балтійського заводу або де її там "реставрували". А на Неві мирно погойдувався макет у натуральну величину. Все-таки руські так і залишилися сухопутним народом.

Перед лицем такого варварства що ще залишалося мені, офіцеру флоту, як не вступити в УНСО? Туди справді брали всіх. Навіть до моєї заяви на предмет того, що я "бойовий офіцер", поставились спокійно. Тоді всі вигадували собі минуле. Звичайна біографія українця — "гнав самогон і людям допомагав" — на хвилі патріотичного чаду викликала відчуття сорому.

Пов'язані з ГКЧП події протікали на Україні цілком провінційно. Не скажу, що ми зробили належні висновки з перших московських або, скажімо, вільнюських подій. Те, що формула озброєного повстання: "вокзал, пошта, телефон, телеграф, мости" — зазнала суттєвих змін, ми збагнули пізніше. Кажуть, що біля Білого дому тоді зібралося сто п'ятдесят тисяч народу (включаючи гаволовів). Але де ж були інші? Часи масової політики залишилися в минулому. Нерозуміння цього більшістю учасників подій і визначило подальші перемоги УНСО.

Славко

Прибивалися до УНСО і діти. Взагалі, п'ятнадцятирічні — це найкращі солдати. Їхній організм достатньо розвинутий, і фізичні навантаження у цьому віці переносяться легше, ніж дорослими. Для них не існує багатьох "дорослих" бар'єрів, вони ще грають в життя, навіть такий стримуючий чинник як гроші і необхідність їхнього здобування — для них це теж гра.

Першим "сином полку" став "Віталік", учень інтернату з математичним ухилом. Він виростав в УНСО від своїх 15-ти до 21-о року і за ці шість років перетворився на одного з найкращих бойовиків, з чисто організаційним, не пов'язаним з армією воєнним досвідом і досвідом командування. На жаль, "Віталік" пропав безвісти під час штурму бойовиками Грозного. Військові здібності жінок і дітей належним чином, ще до Пол Пота, оцінили палестинці. "Кривавий шабат" 11.3. 78 (37 вбитих, 76 поранених) влаштувала група бойовиків ООП віком від 15 до 18 років. А командувала ними сімнадцятирічна дівчина.

Саме жінки є найбільш послідовними, переконаними і безжалісними терористами. Бути такими їм допомагає впевненість у тому, що вони самі — це справжні жертви. Однією з ознак життєздатності тієї або іншої ідеології, організації є число жінок-прихильниць.

Вперше "група сексуальної підтримки військовослужбовців" зголосилася ще до утворення УНСО влітку 1991 року. Складали її здебільшого громадянки США — студентки вузів, що вивчали політичні науки. Вони прибули в Україну до місця, як тоді припускалося, кризи, на практику. Як і належить нащадкам українських емігрантів, у них були цілком фольклорні імена: Мотря, Хивря, Христина... Ми називали їх "слониками" за непробивну наївність і габарити.

Як не дивно, "слоники" добре проявили себе у дні ГКЧП. Тоді, буквально в останній момент, Дмитро Корчинський і його оточення виїхали до Львова. Обладнання прес-центру в Києві також перевезли на конспіративні адреси. Зранку 19 серпня Львів являв собою

жалюгідне видовище. Зникли синьо-жовті прапори, до тих пір вивішені буквально на кожному громадському сортирі. У львівському "Гайд-Парку" на "стометрівці" біля оперного театру під дощем сиротливо горбилося чоловік 150 найбільш непримирених. От у такі дні, завдячуючи лихоманковій активності Дмитра Корчинського, і народилася УНСО.

"Слоники" виконували всю технічну роботу. Тоді я вперше пересвідчився, що російська — не така вже зрозуміла мова, навіть для тих, хто говорить українською. Всі матеріали для військовослужбовців йшли російською мовою. Активність "слоників", коли у всіх місцевих було тільки одне бажання — "звалити", можна пояснити. Вони розраховували на кризу, до участі в ній їх готували. Крім усього іншого, у них були американські паспорти. В тому, як американці сподіваються на захист свого паспорта в кризових зонах від Чечні до Ефіопії, є щось від релігійної віри. Мимоволі відчуваєш повагу і заздрість до країни, здатної надіслати на оборону своїх громадян морську піхоту та авіаносці. А тоді, в рідкі хвилини перепочинку, Корчинський, сидячи на столі, займався зі "сл-никами" вивченням радянських статутів.

— Почувши команду: "Мотря!", — військовослужбовець повинен чітко відповісти: "It's me !"

— Почувши лай караульного собаки, вартовий повинен негайно повідомити про це в караульне приміщення.

На жаль, антична ясність цих фраз до "слоників" не доходила. В плані особистому від спілкування з ними залишився світлий спомин про те, що безпечний секс все ж не обтяжлива обережність, а приємне для обох проведення часу. Як склалися їхні подальші долі, мені невідомо.

"ВНУТРІШНІ ОРГАНИ" НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Нашим успіхам сприяла веремія, що панувала в органах КДБ, міліції та юстиції. В обстановці *der Sturm und Drang* — масових заходів — після провалів у Тбілісі та Вільнюсі ані начальство, ані підлеглі не були готові взяти на себе хоч якусь відповідальність: кожний очікував вказівок від вищого керівництва. Аби не збуджувати натовп, "організаторів" і "учасників" якщо і брали, то, звичайно, на зворотному шляху. Тому застосовували правило: щоб у післямітинговій ейфорії не "забути" когось із бійців, які могли потрапити під статтю

Кодексу про адміністративні правопорушення, всім належало повідомляти керівництво про своє благополучне повернення додому. Правило це постійно порушувалося.

Після ГКЧП стан невизначеності в органах змінився на явну розгубленість і паніку. Міліцію взагалі на досить тривалий час поглинув процес "зрощування" з "новою" злочинністю. Лише після перетворення України на поліцейську державу протидія з боку МВС стала відчутною. Органи КДБ перебували під загрозою розформування, що й визначало їхню позицію. В ті години 19 серпня, коли ГКЧП захопила владу, особовий склад Київського управління ще до обіду зібрали в актовому залі. Проте всі пояснення з боку керівництва звелися до читання відомої всім постанови. Не було жодної команди ввести в дію будь-який складений на такий випадок план.

Пізніше в Тернопільському управлінні вдалося ознайомитися зі списком осіб, які підлягали затриманню. Перші місця в ньому відводились нашим хлопцям. Тоді вони ще були революціонерами.

Коли начальник Київського управління звернувся до голови, як бути зі співробітниками, які перебували у відпустці, той відповів: "Не відкликати". Разом з тим, аби відвернути масову втечу співробітників, всі подальші відпустки скасували. Так усі й просиділи перший день на робочих місцях. Натомість функціонери різних політичних організацій перетягували майно на "конспіративні квартири". Їм здавалося, що за ними стежать. Наступні події довели: спішним перевезенням всього цього добра зуміли скористатися лише найбільш кмітливі.

Маса народу сподівається на всілякого роду безлад, чомусь куди рідше — на стихійні лиха, як на прекрасну нагоду звести рахунки чи збагатитися. Нісенітниця! Як показали події в Москві, мародерські інстинкти у маси прокидаються із запізненням. Для успіху будь-якого злочинного заходу конче потрібен навіть не умисел — можна все життя будувати плани, — а психологічна готовність до дій при першій можливості. Реальні злочини в своїй масі скоюються, як на загал, спонтанно, щойно це дозволяють обставини, або коли людина набуває, нарешті, достатньої рішучості. В моменти заколотів і раптових "револьт" подібна рішучість у людей активних спрямовується, в першу чергу, на досягнення цілей, які здаються їм основними, тобто — політичних і воєнних.

Зміна орієнтирів у діяльності КДБ була настільки навалюючою і разючою, що викликала замішання у багатьох співробітників. Якось, напередодні 7 листопада 1991 року, мій знайомий Є. К. із завзяттям згадав про необхідність вивідати плани комуністів на предмет демонстрації: мовляв, вони ж "гекачепісти", вони ж за Союз. Потім схаменулися:

— Твою мати! Кого ж ми ловимо?

Як чесна людина, він згодом потурбувався про пенсію і поринув у приватне життя. Відходило покоління. Тільки найбільш зубасті зуміли скористатися якимись кар'єрними можливостями. Хтось навіть заkontakтував із спецслужбами США і отримав генеральське звання. Інший, рангом нижчий, пристав на посаду начальника райвідділу і, завдяки цьому, набув господарської самостійності.

Період замішання і наступної "соціальної реабілітації" органів був використаний Корчинським для встановлення пробних контактів із вищим керівництвом КДБ і УКДБ по Києву й області. Структура СБУ багато успадкувала від КДБ, що спочатку ускладнювало проникнення нових людей: "Як це? Він до мене прийде? Буде у мене порпатись у сейфі? Читати все, що я на нього зібрав?" Здається, основну паперову масу "відомостей з оперативних джерел" було знищено перед першими виборами до Верховної Ради незалежної України.

"Я очікував чогось більшого..." — після перших же контактів Корчинський був явно розчарований картиною, яка йому відкрилася, починаючи з інтер'єра в Київському управлінні. Хоча він і раніше зневажав КДБ за "комунально-кухонні" методи боротьби.

"Проникнення" в структуру, подібну КДБ і СБУ, як воно бачиться аматорам пригодницького жанру, з тим, щоб працювати там "зсередини", позбавлене для політичних організацій сенсу. Переходячи з однієї структури в іншу, щоб не бути відторгненою, людина змушена приймати моральні пріоритети, які їй пропонуються. Я довго не міг зрозуміти, чому китайці так послідовно винищували власних агентів, які працювали на відповідальних постах у Гоміндані, навіть якщо це були "старі, перевірені товариші". Потім зрозумів, що з моменту, коли стали гомінданівцями, ці люди переставали вважати себе комуністами. Використовувати їх як джерела інформації — це одне, а терпіти їхнє подальше існування, коли воно не викликане оперативною потребою, — зовсім інше.

В період "перебудови" з боку КДБ робилися неодноразові спроби втілити міф про фінансування контр-розвідувальної (нелегальної) діяльності з легальних джерел приватного підприємництва. З цією метою засновувались "дочірні" фірми, що функціонували за допомогою КДБ. Проте, якщо вони виявлялися прибутковими, то дуже швидко втрачали зв'язок з відомством. Може, хтось у керівництві і отримував з них гроші, але те, що до фінансування не дійшло, так це точно. Взагалі, ті, хто займався боротьбою з "ідеологічними диверсіями", згодом виявилися в програші, що засвідчує такий тепер загальноприйнятий критерій "престижності", як кількість виділених на відділ "іномарок". Під нас виділили всього одну — білий "пежо". На той час у міліції цих іномарок було чимало.

Дмитро Корчинський

Ми перейменували Міжпартійну Асамблею в Українську Національну Асамблею (УНА). Насправді у нас було дві назви і одна організація. Вживання аббревіатур залежало від політичних вимог моменту: коли ми були в краватці і з течкою — це була УНА, коли з ножем в зубах це УНСО. В цій назві, як на мене, реалізовувалась асоціація з Французькою революцією. Вважалося, що УНА й УНСО мають спільне керівництво. Головнокомандувачем визнавався Юрій Шухевич, хоча він нічим ніколи не керував і за всю історію УНА-УНСО не прийняв жодного рішення. Він був символом спадковості поколінь.

Фактично на той час в організації остаточно встановилася моя одноосібна диктатура.

Можна сказати, що нація — це універсальна спільнота, яка визначається національною свідомістю та волею членів нації належати до неї. Це важко сформулювати й важко вловити. Але ця важковловима річ існує і за масштабами наслідків, за кількістю жертв перевершує всі людські витвори, окрім, хіба що, соціальної справедливості. Якщо вона вбиває — значить, вона існує. Нація це парадокс. Виникнення націй парадоксальне. Ймовірно, першим носієм української національної свідомості був кат українського народу Ярема Вишневецький. Він будував українську націю на лівому березі Дніпра — там, де її тільки і можна було збудувати. Його противники здогадалися про свою національність хіба що під Берестечком, за два дні до того, як їх утопили в болоті.

Ключова подія в плані націогенези — Хмельниччин — мала своїм першочерговим завданням знищення зародку української нації Вишневецьчини. В польській історіографії війна 1648-54 рр. трактується як громадянська. Громадянською вона була також для українців. З обох боків воювала приблизно рівна кількість українців (це стало національною традицією в усіх подальших війнах, до Другої світової включно). Визвольною ця війна була лише для татар. Принаймні, вони воювали тільки з одного боку. Татари створили кілька націй, в т. ч. українську. Всім, що є у нас сильного, офензивного,

перспективного, мусимо завдячувати татарам і більшовикам. Вони знищували наше тіло і творили нашу душу. Хмельницький платив татарському мурзі вдвічі більше, ніж козацькому полковнику. І все ж таки Хмельницький — перший національний герой. Руйнування конструктивніше за будівництво. Для того, щоб народитись, нації необхідно когось вбити. Найчастіше своїх батьків. Всі нації збудовані негідниками, немає жодної, збудованої святими.

Восени 1991 року в Києві активізувалися проросійські гуртки. Можливість політичного відродження булгаковщини здавалася мені небезпечною. У Києві завжди діяло значне російське інтелігентське ядро. На початку століття непогану соціальну базу тут мав Шульгін зі своїм "Киевлянином". Після революції сюди тікала білоофіцерська наволоч з усієї Росії й відчувала себе вдома, аж доки петлюрівці, з одного боку, а більшовики — з другого не нормалізували духовну атмосферу. І якби не будівельний бум шістдесятих-сімдесятих років, коли населення міста зросло вдесятеро, здебільшого за рахунок припливу з українського села, справа залишалася б досить важкою.

Я вирішив приборкати діяльність русофілів на самому початку. Першу акцію було намічено в підземному переході на виході з метро під площею Дзержинського. Там постійно торгували розповсюджувачі російської патріотичної преси.

О шостій вечора, в час пік, до міліціонера, що чергував на виході з метро й міг бачити ту частину підземного переходу, яка нас цікавила, підійшов заплаканий підліток і поскаржився на хуліганів, що бешкетували на платформі підземки. Коли міліціонер пішов вниз, кілька хлопців підбігли до розповсюджувачів преси й мовчки почали бити їх. Це тривало близько двох хвилин. Повз них сунув натовп, проте, як і очікувалось, ніхто з перехожих не зупинився, аби втрутитись у бійку.

Коли справу було закінчено, унсовці вшилися, прихопивши, в якості трофея весь товар. Час пік було обрано тому, що в натовпі легко втекти. Спостерігач, якого залишили неподалік від місця події, пізніше розповідав, що міліція з'явилась лише хвилин через двадцять.

Для молоді такі вправи мають неабияку користь, і ми їх продовжували. А після того, як ми розігнали зібрання русофілів у Політехнічному інституті, за нами закріпилась монополія на захист спільнослов'янських інтересів.

Згодом я познайомився з одним із вождів партії Слов'янської Єдності Олегом Бахтіяровим. Він розповів мені, що після цих художеств вони планували мене вбити. Але до рук йому потрапила збірка моїх поезій, і він вирішив, що цього не треба робити. Втім, гадаю, що до реалізації наміру справа у них все одно не дійшла б.

На день Жовтневої Революції в 1991 році відбувся перший вихід УНСО в люди. Ми протидіяли комуністичній демонстрації, очолюваній майбутнім Головою Верховної Ради Олександром Морозом. Демонстрація мала закінчитися мітингом біля Республіканського стадіону, де спалахнула бійка. Перепало і Морозу. Найбільш буйних пов'язали менти. В райвідділі і наші, і їхні опинилися в одній камері. Цікаво було спостерігати, як хтось з наших чорнявих татаркуватих львів'ян (таких на Галичині багато) доводив якомусь росіянину, що росіяни взагалі не слов'яни і не арійці, що вони походять від суміші татар з угоро-фінами та самоїдами. Як на гріх, росіянин виявився цілком нордичної зовнішності: високий на зріст, білявий, блакитноокий, з твердим, як у скандинава, обличчям. Все зло в світі від об'єктивної реальності.

Розпад Радянського Союзу ще більше загострив проблему сепаратизму всередині республік. У 1991 та 1992 роках очікували антиукраїнське повстання в Криму. Чорноморський флот у своїй масі відмовився присягнути Українській державі. Особливо зловісною здавалася фігура командувача ЧФ контр-адмірала Касатонова.

Я вважав, що для приборкання Криму та флоту досить лише гучніше тупнути ногою. Аби довести це, я вирішив здійснити вояж на південь. Один буржуй закупив для нас цілий потяг. Я завантажив туди з півтисячі бійців, фольклорний хор і кількох православних священиків. Відтак усе це набирало вигляду поїздки на молебень на могилах українських моряків у Севастополі. А задля прикриття з нами вирушив депутат Хмара. Одразу ж після провалу путчу його випустили з Лук'янівської тюрми.

Влада все ще була дезорієнтована. Ніхто не знав: чи перешкоджати нам, чи навпаки — сприяти. Нарешті до нас підсадили залізничну міліцію, і ми вирушили.

Спочатку завітали до Одеси. Напередодні там відбулися санкціоновані міською прокуратурою обшуки на квартирах наших хлопців. На залізничний вокзал наш потяг не пустил — загнали на

сортировочну. Ми вигрузились, посперечалися з керівництвом місцевої міліції і рушили в місто.

Ми вишикувались біля міської прокуратури. Я взяв десяток чоловік, депутата Хмару і зайшов усередину. Там було тривожно й порожньо. В кабінеті міського прокурора я поставив хлопців біля вікон та дверей. Прокурор перебував на грані нервового зриву. Він стояв біля стола, й руки у нього тремтіли. Ми розвалилися в кріслах і по черзі вичитували його. Я насолоджувався ситуацією.

Тоді я не здогадувався, наскільки швидко менти отямляться й побудують державу під себе. В тому, що їм це вдалося, спільна провина всіх активних людей. Треба було адекватніше реагувати на всі спроби підняти голову. Виніс суддя несправедний вирок — вогонь! Прокурор порушив справу — вогонь! Висунувся міліціонер — вогонь! Недогледіли.

Познущавшись над одеським прокурором, ми провели мітинг на Дерибасовській, повантажились на потяг і рушили далі. По дорозі ми зупинилися в Херсоні. Двоє наших бійців дозволили собі трохи випити, і їх довелося висадити з потяга. З поштамту дали телеграму: "Штаб Чорноморського флоту, контр-адміралу Касатонову. Буду завтра. Зустрічай. Цілую, твоя УНСО". Пізніше нам повідомили: Касатонов буцімто заявив, що швидше з'їсть свою фуражку, аніж пустить нас до Севастополя.

Сімферополь проїхали вночі. Рано-вранці потяг зупинили на невеличкій станції в сорока хвилинах їзди до Севастополя. Я вийшов, аби з'ясувати, в чому справа. Повідомили, що далі нас не пустять. Я дав команду вийти з вагонів й вишикуватися впоперек залізничних колій.

Міліцейському начальству й прикордонникам я заявив, що не пропущу жоден потяг, доки нам не відкриють шлях. Так простояли ми кілька годин і настільки збили залізничний графік, що, нарешті, нас таки пропустили.

У Севастополі ми зробили все, що хотіли. Міліції нагнали з усього Криму, але флотських щось не було видно. Ми помарширували туди-сюди центром міста, провели молебень. Десятків зо два навіжених з плакатами жалюгідно протестували проти нашої появи.

На великому прогулянковому катері пройшли севастопольською бухтою. Зірвали зі щогли червоний прапор і повісили наш. На знак

привітання деякі військові кораблі та підводні човни підіймали синьо-жовті прапори.

Вояж нашого "бронепоезда дружби" довів, що антиукраїнські сили в Криму не мають потенціалу, що командування флоту — це паперовий тигр, а настрої особового складу флоту далеко не однозначні. А проте українські патріоти ще довго скавчали, нібито ми провокатори. Немає на світі тваринки підлішої за переляканого націонал-демократа.

Навесні 1992 року Бог нарешті послав війну.

Це було Придністров'я. Війна в садах.

ВІЙНА В САДАХ

Гряде велика смута. Можна сприймати це як трагедію, як катастрофу, та раціональніше полюбити це, знайти в цьому сенс. Зросла небезпека, але для цілих націй, груп і видатних осіб з'явилася можливість прориву, шанс вхопити за хвіст долю, розпочати власну історію.

Продерши поглядом безліч додаткових неприємностей, саме у Придністров'ї 1992 року можна було побачити цікаву модель ідеального стану справ й ідеального суспільного устрою. Суспільство живе у стані духовної мобілізації, помірного напруження сил і піднесення, коли життєві почуття яскравіші і гостріші. Порівняно високий рівень добробуту. Чіткі цілі. Ясно окреслений ворог. Кожен має те, у що вірує, має можливість займатися тим, що йому споріднене: хто хоче — працює; хто хоче — гендлює; хто хоче — воює. Важливий момент: хто хоче — може воювати, і воює тільки той, хто хоче.

Говорять про приватизацію державного чи комунального майна, а мову потрібно вести про приватизацію влади, приватизацію державних функцій, приватизацію війни. Про новий феодалізм.

Феодал (чи то польовий командир, промисловий барон або олігарх) мусить дати своїм людям порядок — те єдине, чого вони хочуть після закінчення епохи повстання мас. Порядок — це коли робітник має високооплачувану роботу, заможний дім, можливість виїхати в неділю зі своєю великою сім'єю до чистої річки на дорогому авто. Порядок — це коли священик має церкву, до якої ходять, коли люмпен має гігієнічний смітник, коли митець має світлу майстерню, а науковець — обрешчену лабораторію. Порядок — це коли наші

барити товстіші за сусідських, коли у всіх багато грошей і скрізь — солодощі, а лицар усім цим керує і має можливість трохи повоювати для свого задоволення. Це, безумовно, утопія, але хіба це не чудово? Хай скніють вороги, головне, аби люди були задоволені, аби, як у здоровому організмі, кожний орган виконував властиву йому функцію, а не всі функції одразу. Ногами не думають, а головою не ходять.

Вороги переконують народ, що війну можна виграти зусиллями обозу. Що авангард не потрібний. Війну за майбутнє виграємо ми, а панам з обозу дамо вволю помародерствувати на полі бою і погендлювати чоботами, які вони постягують з трупів ворогів. Головне, аби люди були задоволені.

Ще до війни в Придністров'ї виникли дві українські організації: очолювана нині вже покійним Бутом "Спілка українців" та очолювана Олександром Большаковим спілка "Повернення", з якою ми щонайтісніше співпрацювали. Його заступник, голова Слободзейського виконкому Микола Остапенко, став першою жертвою відомої пізніше "групи Ілашку". 23 квітня 1992 року його машину обстріляли по дорозі між Слободзєю та Коргашем. Нападників було двоє. Вони ховались за деревами на узбіччі. Один стріляв по колесах, други — о салону. Водій отримав легкі поранення, натомість в Остапенка влучили 18 куль калібру 7,62. Нападники втекли машиною "Лада". Остапенко помер через день.

Терористів з "групи Ілашку" виловили у 1993 році, їх судили. Націонал-демократи в Україні виступили на їхній захист. У війні між українцями Придністров'я та молдаванами Україна підтримала молдаван. Вивчаючи будь-який епізод української історії, одразу треба шукати, де зрада. Це ключ для розуміння ситуації. Історія нової Української держави почалася зі зради українців Придністров'я. Було встановлено блокаду. Пізніше, коли ми займали позиції під Кошницею та Кочієрами, коли вклали багато зусиль у відродження проукраїнських симпатій серед населення, у Кишиневі з'явився головний український демократ, колишній політв'язень Чорновіл. Виступаючи по молдавському телебаченню "Меседжеру" (яке дивиться Придністров'я), він заявив, що вся Україна підтримує молдаван, а придністровці — це сепаратисти і негідники. Потім він мав нахабство повторити те саме на мітингу в придністровській Рибниці. Його ледь не розірвали. Як говорить полковник Боровець: "У нас зазря нікого не

сажали". Виступаючи в ті дні на мітингу, я заявив: "Коли вам кажуть, що в Придністров'ї складна ситуація, відповідайте: це в Україні складна ситуація, але ми її спростимо!"

В обороні Придністров'я брало участь кілька формувань. Найбільша за чисельністю і найліпше організована — Республіканська гвардія, Чорноморське Козаче Військо (ЧКВ), Територіальні рятівні загони (ТРО). Найтісніше ми співпрацювали з ЧКВ. У них одержали першу зброю, і наші позиції були завжди поруч. У них також крутилося багато добровольців з Дону, Кубані, Тереку, Уралу. Вояки — мов діти, особливо на початку війни. Вони страшенно люблять різноманітні брязкальця, значки, медалі, нашивки. За значок з тризубом можна було виміняти гранату або дві пачки автоматних набоїв. За допомогою Большакова ми розташували свій штаб на п'ятому поверсі готелю "Аїст", що на самому березі Дністра. Добровольців з Росії брали до себе козаки або гвардійці, а більшість з тих, хто прибував з України, брали до себе ми.

Пам'ятаю робітника років сорока із Західного Донбасу. За кілька годин він настільки при звичаївся у шанцях під Кошницею, що, здавалося, він у них народився. У нього було абсолютне відчуття ситуації. Він знав, яка територія замінована, де вогневі точки противника, що відбувається на позиціях гвардії праворуч і в голові гвардійського підполковника вночі, блискуче орієнтувався у позбавлених будь-якої логіки перестрілках, які велися крізь яблуневий сад. Існують люди з вродженим талантом до війни. Воював він натхненно і дисципліновано, а по закінченні бойових дій погрузив на відбиту в когось вантажівку залізничця, яким встиг обрости (стволів, мабуть, п'ять), і зник так само, як з'явився, — в нікуди.

За моїми спостереженнями, відсотків двадцять наших чоловіків мають прихований мілітарний інстинкт. Людина все життя працює конторником чи робітником і випадково трапляє у шанці. І більше її звідти не витягнеш. Інстинкт прокинувся. Людина знайшла себе. Мир по відношенню до цих красенів — річ жорстока.

Ніколи не забуду ще одного прилюдного, років двадцяти. Йому дали псевдо "Богомаз". Він недобре показав себе двічі, чим викликав підозри. Його відвезли на нашу базу до Рашкова й посадили в "зіндан". Так наші називали пристосований під гауптвахту льох.

Рашків весь підритий льохами. Рити схованки, сховища та печери — найдавніший інстинкт українця.

Я приїхав до Рашкова, коли він сидів там уже три дні. З собою взяв Юрка Шухевича. Мені здавалося, що цим я створюю метафору. Сліпий Шухевич, мов сліпий Жижка, унсовці, мов таборити. Я уявляв, як він сидів у таборі старий, сліпий, марив подвигами батька, життя його впиралося в глуху стіну, і навіть уявити собі не міг, що мине лише кілька років — і очолювані ним підрозділи візьмуть зброю в руки і почнуть війну. Мене це страшенно розчулювало. Славко дав йому покрутити в руках пістолет, СКС, автомат, гранатомет.

База розміщувалася в сільській школі. З галявини перед входом можна було бачити Дністер і протилежний молдавський берег. На базі перебувала та частина людей, яка не була на позиціях. Вони проводили час у вишколах, якими керував Славко. На ці вправи, шикування, дисципліну і вартових місцеві мешканці дивилися з острахом.

На вечір я призначив трибунал, що відбувався в присутності всього загалу. В центрі посадив Шухевича, хлопці стояли півколом. Богомаз зі зв'язаними руками стояв перед строєм. За п'ятнадцять хвилин його присудили до розстрілу. Через дві доби. Ми взяли вантажну машину, кинули Богомаза до кузова. З ним сіли двоє наших, я сів у кабінку до шофера. Поїхали до лісу в бік українського кордону. Богомаз був абсолютно спокійний, навіть сміявся анекдотам, які розповідали дорогою хлопці. Ми розв'язали його, коли знайшли підходяще місце в лісі. Після того, як він сам викопав могилу, його сильно побили, вимагаючи в чомусь там зізнатися. Він мовчав. Йому наказали повністю роздягнутись й стати на краю могили. Один з наших став перед ним у десяти кроках і навів СКС. Він вистрілив двічі так, щоб кулі пройшли в кількох міліметрах від правого та лівого вуха. Богомаз похитнувся. Ми мовчки сіли до машини і поїхали геть. І тут мої уявлення про людську природу похитнулись. Богомаз біг за нами голий і кричав: "Куди ж ви? Ви ж обіцяли взяти мене на Кочієри!" Він спіткнувся і впав, а ми собі поїхали.

Тихе, сумне замилування викликають спогади про війну 1992 року у всіх її учасників. Сонце, легкість, досягання плодів у садах, зброя і свобода. "Насолоджуйтесь війною, мир буде жахливим". Це наймудріше зі всього, що було сказано після Екклесіаста.

Був у нас один француз Олів'є (наші дали йому поганяло Вінегрет). Років вісімнадцяти. Він страшенно пишався партійним квитком французького національного фронту. З його розповідей я зрозумів, що це якесь "кидалово", на зразок Народного Руху. Олів'є був дисциплінований і смішний.

Існує хибне уявлення щодо ролі Чотирнадцятої армії. Насправді під час боїв у Бендерах поранені придністровці вмирали під воротами армійських частин. Їх не пускали всередину. Озброєння козацтва та Республіканської гвардії відбувалося таким чином: натовп жінок оточував склади і змушував охорону до здачі, після чого чоловіки виносили зброю. Іноді вартові чи начальники караулів просили їх зв'язати. Ані Чотирнадцята армія, ані Росія нікому і ні яким чином не допомагали. Все, що було доброго з їхнього боку, — це ініціатива окремих осіб, яка не схвалювалася начальством. На замітку майбутньому сепаратисту: метрополії завжди зраджують своїх у колоніях.

Наша участь страшенно дратувала як молдаван, так і росіян. В бюрократичних надрах ООН це сприймалось як розширення числа учасників конфлікту. Кравчуку закидали з усіх сторін. В липні його прес-служба заявила про підписання указу Президента України про вивід усіх українських добровольчих підрозділів з Придністров'я. Я був вражений: таке могло статися тільки в божевільній ситуації початку дев'яностих. У відповідь я опублікував свою заяву: згідно до указу Президента України, УНСО розпочинає поетапне виведення своїх підрозділів з території ПМР, яке мусить бути завершене не пізніше травня 1995 року.

Найцікавіше було в Дубоссарах. Лінія фронту проходила через приватний сектор. Гілки дерев ламалися від достиглої черешні. Ти дивишся і міркуєш: піти нарвати підстрелять, не нарвати — жаба задавить. Як правило йшли. Пригадується історія, як спекотного дня іспанська принцеса ласувала морозивом і примовляла: "Боже, як добре! Якби до того ж це було й грішно!" Якою смачною була черешня, за яку ти ризикнув життям!

Усе добре колись та минає. Закінчувалась і війна. Почалися проблеми з придністровськими ментами, проросійською частиною Республіканської гвардії та розвідкою Чотирнадцятої армії. Нас примушували складати зброю. Викрили і нашу схованку зі зброєю та

боєприпасами (близько півтонни), що ми їх приготували для вивозу в Україну. Нас здав один негідник, котрий деякий час виконував функції заступника по тилу. Більшу частину людей довелося вивозити в Україну.

Ми стежили за тим, аби люди виходили чисті, без зброї та набоїв, які вивозились централізовано. Зазвичай робилося так. Бійців, що від'їжджали з бази, обшукував командир, витрушуючи з них гранати, набої, тротиллові шашки тощо. Далі їх везли до кордону і там шмонали ще раз і, що дивно, знову знаходили в заנачках гранати, набої, тротил. Очищені в такий спосіб люди самі рушали через кордон, де їх перепиняли на найближчому посту міліції (героїв видно здалеку!) і під час нового обшуку знову знаходили в них повний джентльменський набір криміналу. Таким чином, частина людей одразу ж потрапляла в тюрму.

Одного ранку казарму із залишками нашого війська оточили гвардійці. Одночасно заарештували командирів підрозділів. Хоча наші були вже беззбройні, гвардійці не наважувалися зайти всередину. Так тривало до ночі, коли нашим вдалося вислизнути й вшитися в бік українського кордону. Гвардійці тримали в облозі порожню казарму майже добу.

Завершилася придністровська кампанія. Для варягів усі кампанії закінчуються однаково. Єдиний спосіб уникнути принизливого роззброєння — це або вчасно забиратися самим, або роззброювати дружній уряд. Усі ми, організатори й учасники війни, зробили велику помилку. Необхідно було перетворювати Придністров'я у слов'янську Чечню, робити його територією, вільною від закону, йти на збурення Одеської області та Молдавії, оголосити Придністров'я притулком революції. На жаль, реалізовувалась банальна сепаратистська ідея.

Нині Придністров'я перебуває в жалюгідному стані. Деморалізація та економічний занепад, незважаючи на те, що республікою керують здібні і сильні люди. Проте вони не знали, що революцію не можна зупиняти.

Частині людей просто не було куди повертатися. Це були "отпетые". Вони могли існувати лише в умовах жорсткої дисципліни. Або їм треба було стріляти в потилицю. Ми оселили їх в якійсь ничці в Тернополі, сподіваючись у скорому часі почати ще яку-небудь війну.

На жаль, невдовзі з'ясувалося, що ні в кого не доходять руки ними займатися. Хлопці розслабилися. Якось увечері, тиняючись поблизу залізничного вокзалу, вони здибали якогось сержанта (чи то відпускника, чи то дезертира). Випили з ним пива, потім посварилися, задушили, викололи йому очі (розповсюджений забобон, що в очах вбитого лишається зображення вбивці) й втопили труп у ставку. Їх накрили на другий же день. Вони мали нахабство не втекти.

Ми починали з того, з чого починало козацтво у XVI ст. — з молдавських походів. Нам багато що закидали, проте я так і не можу зрозуміти: чому це Вишневецькому було можна, а, наприклад, Корчинському — ні?

Експортувати революцію необхідно. Чим більше її вивозити, тим більше її стає. Для того, аби панувати, треба тікати. Втікачами, вигнанцями, емігрантами створено імперії, цивілізації, світи.

Гадаю, свого часу переселення народів здійснювалося так само, як і сьогодні. Завоювання відбувались не як походи, а як еміграційні хвилі. Вже сьогодні в Європі найцікавіші не праві (які здебільшого гомосексуалісти), а алжирці, турки і курди. Азербайджанські вірмени цікавіші за вірменських вірменів. Українська нація може бути створена тільки за межами української території.

Ісламська ера "Хіджра" починає свій лік від втечі Мухаммада до Медини. Пройшло всього лише двадцять років, і його учні перемогли Еран-Шахр та Єгипет і нарешті спалили всім обридлу Олександрійську бібліотеку.

Славко

ФОРТ РАШКІВ

Під час перебування в ПМР мені, тоді виконуючому технічні функції, довелося, зважаючи на відсутність стройових командирів, деякий час "покомандувати" тиловою базою УНСО в Рашкові. Там на відпочинку перебували зміни з-під Кошниць та Кочієрів, а також з караулу в Рибниці. Вірний принципу не залишати солдату зайвої хвилини вільного часу, я допікав особовий склад інженерним обладнанням позиції, за що отримав наганяй від Корчинського. Мовляв, перетворив бойовий підрозділ на будбат. Я передбачав зло, яке тягне за собою "тактика", але зробити нічого не зміг. Так, на перше заняття з рукопашного бою особовий склад прихопив бойові "стволи" і саперні лопатки. В ході відпрацювання "блоків" однією зброєю колотили по іншій.

Переді мною пройшла ціла галерея дуже цікавих типів бойовиків. Зовні цілком "типовий" персонаж — старшина Тур, родом з Одеси. Він переховувався в ПМР від покарання за перевищення меж необхідної оборони — 16 рубаних ран на голові жертви. Приєднавшись до УНСО, він виявився чудовим старшиною. Ретельно шукав і зберігав наші боеприпаси, а міг би і вкрати. Стежив за своїм зовнішнім виглядом у повній відповідності зі стройовим статутом, а коли командував відділенням на позиціях, влаштовував "пресинг по всьому полю". Цікаво, що самоорганізація казарменого побуту в УНСО відбувалася без дідівщини. Її заміняв спрямований силовий вплив від імені командування — буки. Добровольці також охоче грали в свою колишню строкову службу, в тому ідеальному вигляді, в якому вона інколи їм згадувалась.

По закінченні бойових дій Тур все ж таки потрапив до пазурів одеської міліції і просидів три роки. Потім відійшов від політики, але службою в УНСО пишається і досі, як чимось таким, чого в житті ніколи більше не буде.

Слід розуміти основну масу фронтовиків, які в роки війни пережили, мабуть, чи не єдиний сплеск духу. А потім тупо гнули спину. І так до пенсії. В цьому небезпека воєнних спогадів: людина

усвідомлює, що вище себе вже не стрибне. Так сталося з багатьма рядовими унсовцями з Придністров'я, особливо з тими, що "засвітили" себе і тому не залучались до "оперативної роботи". Відірвані від подальшого перебігу боротьби (адже коли йдеш уперед, минулі досягнення нічого не варті), вони неминуче опускалися все нижче. Місце лоточника або охоронця — їх сьогоднішня доля. З усього життя — тільки одне літо, і нескінченні спогади про те, як побував людиною.

З особливим сумом згадую про Шрама. Афганець, який уже на громадянці заробив "тілесні ушкодження" голови, він мав непогані шанси. Його підвів досвід "виживання" в камері на одного в'язня. Я ставився до нього скорше як до молодшого компаньона юридичної фірми. Боявся, що яка-небудь ідіотська відмова приведе в дію машину "військово-польового самосуду". Знайшов йому заняття за інтересом. Був у нас авантюрний (ідіотський) план увести БТР прямісінько з самого КПП української Національної гвардії під Кучурганом. У парниках приготували для нього тайник. Шрам регулярно вирушав на розвідку в цивільному. Цілі дні він лежав у лісосмузі, спостерігаючи за чисельністю, розпорядком дня "супротивника". Все йшло до нападу. Але Шрама понесло. Ночами він часто вештався гористими околицями Рашкова "для підтримки фізичної форми". Місцеві скаржилися, що він сидів на дувалах у місячному світлі. Оскільки все було тихо, ніяких заходів я не вживав. Рушаючи в ці нічні подорожі, він ввічливо просив карабін СКС. Я йому давав, аби він не ліз до піраміди без дозволу. Пригадую, як нам знову відмовили у виконанні задуму. Обурений нерішучістю нашого місцевого союзника, командира рашківських ополченців "Робін Гуда", Шрам десь схитрував. Прихопив карабін і пішов "на діло". Я сподівався, що він мирно поспить у лісосмузі, тому вранці спокійно прийняв його рапорт.

— Командире, це голіме діло. БТР не на ходу. Я там був, всіх вишикував, але потім мені їх жалко стало.

Незабаром Шрам вирушив додому. Вляпався у чергову історію з убивством (не хотів підкорятися місцевим авторитетам) і сів. Зізнаюсь, я йому тоді не повірив. За якийсь час після зникнення Шрама я відвозив чергову зміну відпускників до українського КПП в Кучургані. На посту їх демонстративно обшукали і відправили на батьківщину. Смішно, але такий наївний захист від провокації з "викриттям" зброї інколи допомагав.

На нейтралці до мене підійшов офіцерик і поцікавився, чому ми носимо на лобі чорні пов'язки. Почувши відповідь — мовляв, для маскуванню вночі в окопах, аби лоб не світився крізь бійниці, — він розповів абсолютно неймовірну історію. Якось вночі до них у вагончик вдерся точно такий же, з пов'язкою на лобі, вся голова в шрамах (показав де саме), вигнав усіх на вулицю, пошикував, перевірів БТР і пішов. Зі слів лейтенанта, вони (і це дев'ять чоловік!) дуже перелякалися. Адже у них — пістолети, автомати, а у того — карабін, а в ньому, як відомо 10 (!) набоїв. От вам й історії про геройські вчинки. Дарма я тоді не повірив Шраму на слово.

З людей, створених для війни, я можу назвати ще "приблуду", шахтаря років сорока. Зріст 180, руки як лопати, в шкіру обличчя по самі очі в'ївся вугільний пил. Проситься на війну, ледь не плаче. Каже: "Омонівці в Дубоссарах убили брата, хочу поквитатися". Дав йому на розміркування добу, яку він мовчки просидів у готельному номері і вирушив на передову. За два дні він знав усе передпілля перед опорним пунктом, пристріляв орієнтири та рубежі для ведення загороджувального вогню. За весь час перебування на позиціях мав рекордне число підтверджених влучань. Повірте, убити ворога в Придністров'ї було подією. Знаходячись у тилу в Дубоссарах, знайшов доступ до бази в Глинному. Роздобув ГАЗ-51, декілька ящиків набоїв, парочку стволів, ще якесь майно, поділився з нами і поїхав бічнями на батьківщину. Казали, що таки дістався Донбасу.

Буває, що людина народжена для війни, тільки про своє призначення до пори до часу не знає. Такі "мужики" складають цвіт воюючої армії. Саме до таких належав і рашківський лісничий на прозвісько "Робін Гуд". До війни потроху крав ліс, упорядковував господарство. Знічев'я, без видимих причин, одягнув форму (таким і запам'ятав його — в "погранцовському" маскхалаті). Як раніше дефіцитні будматеріали — за коньяк і вино — вимінював в Глинному боєприпаси і зброю. З метою створення інженерних загороджень на випадок прориву молдавсько-румунської бронетехніки, командування ополчення видало йому концентрований заряд тротилу, електродетонатор і батарею. Я поділився з ним саперним майном і подарував ще півбочки напалму. Мрією Робіна були вогневі фугаси. А вершиною мрій — поквитатися з численними недругами з числа районного партгоспактиву. Пам'ятаю, як він засумував, коли дізнався,

що війна скінчилася і доведеться знов займатися "озелененням схилів". Його неодноразово "шмонали", але він вижив і навіть зберіг роботу. Ми з Корчинським зустріли його в 1995 році. Він плакав у наших обіймах і з надією запитував, коли все це розпочнеться знову.

Траплялося, хоча й зрідка, що прибивалися тямущі військові. Почати слід з дезертирів з армії на війну. Пригадую матросика з Одеси, який у повній формі, з баульчиком, приєднався до транспорту УНСО і так проминув усі бар'єри в Роздільній і на кордоні. Він прибув до "Аї-та", щоб "демобілізуватися". У тій самій формі я бачив його потім серед ополченців — перший "військово-морський" унсовець.

Ще двоє жертв "неуставних відношень" з бази зберігання в Умані. Чи то їх хотіли підрізати, чи, скорше, вони когось. Перший, на ім'я "Лис", нічим не виділявся. Зате другий — "Ровер" — виявив неабиякі здібності і під кінець війни командував секцією-роєм (в УНСО, як і в армії США, відділення діляться на дві секції — вогню і маневру). Коли все скінчилося, пішов "здаватися". Ось розповідь у його викладі:

— Іду я по плацу. В камуфляжі, темних окулярах і кросівках. Командир мене побачив і кричить: "Уведіть його на... Звідси. Закрийте на гауптвахті". Ведуть мене. Начальник штабу мене побачив, каже:

"Чого ви його так ведете. Йому ці ваші автомати, як два пальці об землю". Я йому ще гранату віддав, "ефку", на зберігання. Мене до самого "дембеля" на гауптвахті протримали.

Залишмо на совісті розповідача протокольність правдивого перебігу подій. Важлива тональність.

В 1993 році в Абхазії Ровер уже командував відділенням і піввзводом (двома відділеннями). В його господарстві все було в порядку, але ці повадки вічного "дембеля"! Капці на босу ногу, майка, автомат "на ремінь" і хода сновиди в десяти кроках за строєм. Він показав себе і на оперативній роботі. Та одружився і відійшов від політики.

Що є мета такого жорстокого в своїй послідовності месіанства? Діяльність екстремістських політичних організацій і їх парамілітарних формувань приречена, якщо вони не спроможні довготривалий час контролювати будь-яку територію. Неможливо видобувати все необхідне у супротивника і постійно перебувати на його території. Подібні "звільнені зони" якраз і служать тилом: за їхній рахунок здійснюється постачання, там переховуються бойовики після акцій.

Першу спробу створити звільнену зону УНСО здійснила в Придністров'ї влітку 1992 року. Припускалося в разі падіння Бендер і Тирасполя відрізати території на північ від Рибниці й створити на них якесь "українське" утворення. Спроба "державного перевороту" з тріском провалилася. Формування УНСО в Рашкові та Кам'янці були роззброєні і поступово розбіглися, "просочившись" на територію України. В цій авантурі брало участь понад 80 бойовиків, на 20 більше, ніж білих найманців у відомій біафрській історії з Чомбе.

Дмитро Корчинський

Якось я черговий раз повертався з Придністров'я. З глибокою меланхолією розмірковував над тим, що перетягти війну на Хрещатик ніколи не вдасться. Ніколи вже не будуть підірвані мости через Дніпро, ніколи засмагли хлопці в брудних камуфляжах не виб'ють двері Кабінету Міністрів, не затягнуть ДШК на дзвіницю Святої Софії, не використають підземних комунікацій для несподіваного прориву... Аж раптом задзвонив телефон.

— Добрий день, — мовив приємний задушевний голос, — я отець Борис Табачник, секретар Київської Митрополії. Мені сказали, що ви можете мені допомогти...

1992 року релігійна ситуація в Україні була динамічною та цікавою. На хвилі національного піднесення в Західній Україні майже повністю відновила свої позиції Греко-Католицька церква. Це викликало серію конфліктів з тими, хто зберігав вірність православ'ю. Цікаво і те, що до греко-католиків перейшов майже весь політичний актив, що дало їм якісніші кадри.

Неодноразово доводилося спостерігати ситуацію, коли кілька греко-католиків могли зашугати православне село, відібрати під себе церкву, перемогти численну православну громаду. Нерідко доходило до крові. Грек-католики зазвичай перемагали. В двадцятому столітті вони мали двох визначних предстоятелів. Перший — митрополит граф Андрій Шептицький, який брав участь у всіх українських, австрійських, польських та німецьких інтригах першої половини століття. Другий — ардинал Йосиф Сліпий. Коли Сталін розправлявся з Греко-Католицькою церквою, його запроторили до Сибіру. В кінці п'ятдесятих років американці виміняли його на якогось шпигуна. Решту життя він провів у Римі. Це була сильна людина. Розповідають, що його побоювався Папа й недолюблювала ватиканська публіка. Він вибивався з ряду. Як і Шептицький, він мріяв про утворення Українського патріархату. Йому на зміну прийшов кардинал Мирослав Любачівський, постать настільки бліда, що цілком задовільнила Ватикан. З початку дев'яностих років він разом зі своєю канцелярією

перебрався до Львова, у стару резиденцію уніатських предстоятелів — собор Св. Юра.

Наприкінці вісімдесятих було відновлено Українську Автокефальну Православну церкву. Вона була не зовсім канонічною, але тамтешня публіка мені подобалася найбільше. Патріархом був Мирослав Скрипник. Один з найцікавіших українських авантюристів ХХ століття. Свій творчий шлях почав в ранзі ад'ютанта Петлюри, потім брав участь в українському легальному політичному русі на Західній Україні. В тридцяті роки був послом (депутатом) польського сейму від Волині. В сорокових — співробітничав з німцями, після війни — з Богом, в якості предстоятеля УАПЦ. Резиденцію мав у Бавнд-Бруці (США), був надзвичайно владолюбною, сварливою й колоритною особою. У 1992-93 роках бував в Україні.

Я навідував його у першокласному номері готелю "Київ". Це була літня людина мефістофельської зовнішності, з великими, якось дивовижно загостреними догори вухами. Він розслаблено сидів у глибокому кріслі. Я привітався. Слабким капризним голосом він повідомив, що він знесилений, майже конає, і що такі-то й такі-то не виявляють до нього належної поваги, а такий-то, напевне, є ворогом України. Далі послідував двогодинний монолог — говорив швидко, не зупиняючись, то збуджувався й кричав, викривав і спростовував, то шепотів і скаржився, то казав, що нічого вже не хоче, то загрожував помстою. В цьому висохлому тілі клекотів вулкан. Він пересварив між собою всю православну еміграцію й відчував сили взятися за Україну.

Та найбільшу кількість парафій в Україні мала Російська Православна церква. Власне, українські парафії були її найбільшою частиною. Довгі роки тут господарював митрополит Київський та Галицький Філарет. Він мав розкішну резиденцію на Пушкінській вулиці в Києві і правив залізною рукою, чим, безумовно, викликав щиру дитячу ненависть усього кліру.

Наприкінці вісімдесятих він ледь не став Московським патріархом, але замість нього обрали Олексія, який був його відвертим ворогом. Тоді Філарет зрозумів, що його порятунок — в сепаратизмі. Його вороги, а ними були всі єпископи, скликали Харківський собор українських парафій. Філарета позбавили сану, а трохи згодом розстригли. Він вирішив боротися. Філарет усе ще утримував за собою

резиденцію та кафедральний Володимирський собор, коли наважився звернутися до мене.

Аби уникнути раптового захоплення ворогами собору, я виставив біля нього охорону. Влада боялася буд-якої визначеності. Міліція то наїжджала на нашу охорону, то допомагала їй. Я переконав автокефалістів почати переговори з Філаретом на предмет об'єднання. Їм було важко, позаяк Філарет (подібно до св. Павла в молодості) свого часу активно нападав на автокефалію та нацьковував на неї владу. Проте інтрига закрутилася. Справа потроху йшла до об'єднавчого собору.

Тим часом до Києва з Москви мав прибути новий керівник українських парафій митрополит Володимир Сабодан. Передбачалося, що він оселиться у Києво-Печерській лаврі. Вона, як і всі інші монастирі, виступила проти Філарета. Ми вирішили захопити її напередодні приїзду Сабодана. Необхідно було добитися нейтралітету з боку міліції. Філарету симпатизував один із заступників міністра внутрішніх справ, на якого покладалася відповідальність за те, щоб конфлікт не переріс у серйозні сутички. Якось я сів до його "Волги" і ми поїхали оглядати Лавру. Він обернувся й заговорив про Філарета:

— Ось я дивлюся в ці чисті сині очі, — мовив він, — і думаю: як це можна щось мати проти такої людини. Він же святий!

Філарет був "матьорий человекіще". Проте це був єдиний з вищих служителів церкви, кого я знав (а знав я їх багато), хто серйозно ставився до церковної відправи. Він міг годинами ходити своїм кабінетом, наспівуючи вибрані місця. Моменти відправи були найсвітлішими моментами його життя. Окрім моментів, коли він рахував гроші.

Дальня частина Лаври, яка нас цікавила, оточена цегляним парканом вісімнадцятого століття з вузькими рушничними бійницями. Операцію я намітив на вечір. Основна наша мета — захопити головний адміністративний корпус, після чого ввести туди Філарета. Я навіть мріяв не міг, що приведеється воювати в таких романтичних обставинах, розігравати трагедію в історичних декораціях. Справа ускладнювалась тим, що протилежна сторона була на стрьомі. Про можливість штурму здогадувались. Я поінформував про дату і час акції та посвятив у деталі плану тільки трьох чоловік. Вони виготовили штурмову драбину і заховали її біля наміченого місця під

стіною. За годину до початку акції я зібрав своїх (близько сотні чоловік) у Володимирському соборі, розбив їх на групи і наказав кожній окремо доїхати до місця збору на схилах Дніпра попід Лаврою. Тільки там я пояснив їм причину збору і поставив завдання.

За десять хвилин двоє скромних молодих людей постукали у двері адміністративного корпусу. Коли вони прочинилися, зав'язали розмову з келейником. Розмова перейшла в сутичку. Один з наших вистрелив із газового пістолета. Це був сигнал до загального нападу. Зі стіни на подвір'я посипалися бійці. На дзвіниці тривожно закалатав дзвін, почали вибігати ченці. Завдання цих двох полягало в тому, аби утримати вхід протягом хвилини. На випадок невдачі було заготовлено невеличку саморобну тротилову шашку, щоб висадити двері. Цього не знадобилося. Адміністративний корпус захопили одразу.

Далі за допомогою палиць, ланцюгів та шматків гідравлічних шлангів почали розганяти монастирську публіку. Вона чинила спротив. Я послав людей стягти дзвонарів з дзвіниці.

В цілому в побуті монастирського начальства я не спостеріг аскетизму. Кухня була переповнена делікатесами, які наші одразу ж з'їли, щоб у разі чого не залишати їх ворогові. Я очікував на Філарета, аби ввести його у володіння. Після його появи ми були б бодай трохи прикриті по відношенню до Кримінального кодексу. Тоді наша акція була б не розбійним нападом, а взяттям під охорону власності під керівництвом законного власника.

"Коли він прийде, — думав я, — він вже не відкрутиться". Проте його все не було. Натомість під'їхало кілька машин ОМОНу. Я згрупував бійців на невеличкому підвищенні поблизу адміністративного корпусу, щоб легше було оборонятися. Втеча була неможливою — ми перебували у замкненому подвір'ї, а ситуація цього разу не була такою, аби лягати кістьми. Міліції все прибувало. Я вступив в переговори. Командував начальник Печерського райвідділу міліції. Він явно не симпатизував Філарету, ймовірно, райвідділ трохи підгодовувався з Лаври. Після довгих суперечок й багатьох, зроблених за допомогою гучномовця, попереджень я вирішив здатись. Проінструктував своїх, щоб скинули кримінальне, і нагадав, щоб ніхто не давав жодних показань.

Усіх нас закрили в клітках райвідділу. Мене потягли на допит. Міліціонери не приховували зловтіхи. Нарешті вони могли

поквитатися за все попереднє.

— Не розумію, чого ви радієте, — мовив я. — Ви щойно зірвали державної ваги справу, яку я здійснював спільно з Міністерством внутрішніх справ.

До протоколу допиту було занесено епізод моєї поїздки на рекогносцировку в машині заступника міністра.

Мене кілька разів повертали до камери і знову тягли на допит. Під ранок я нарешті заснув, поклавши голову на коліна одного з товаришів. В камері опинився і директор стадіону "Динамо" Анатолій Калоша. Він брав активну участь у церковних справах і того вечора був разом з нами.

Рано-вранці до райвідділу примчав мій заступник міністра. Ситуація дійсно була скандальною, і він трохи налякався. Він забрав собі до портфеля всі протоколи і сам вивів всіх нас з райвідділу. Опинившись на волі, я подивився на ранкове небо і зітхнув з полегшенням. Я думав, що цього разу таки запроторять до буцегарні.

Як з'ясувалося, Філарет таки під'їздив до Лаври під час штурму, але не наважився в'їхати. Лавра залишилася за Московським патріархатом. З тих і пізніших подій я виніс стійке переконання в тому, що духовним особам не можна втручатися у справи церкви.

Це відповідає і сутності українського православ'я, де справи, зазвичай, вирішували братства, складені з мирян, а не духовні особи. Найбільш відомим українським православним діячем був Петро Могила. Митрополитом його проголосили кілька чоловік, серед яких не було жодного духовного, але у всіх були шаблі. І непоганий вийшов митрополит.

Трохи згодом наші вінницькі хлопці вирішили захопити будинок місцевого єпархіального управління — осідок єпископа Агафангела. За його кабінетом хлопці знайшли цікаву кімнатку з двома ліжками, забиту спиртним, порнографічними журналами та відеокасетами. З часом Агафангела перевели на Одеську єпархію, де він набув популярності як активний гомосексуаліст. Відтоді, як ми впритул зайнялися справами церкви, кількість атеїстів в організації суттєво зросла.

Пізніше відбувся об'єднавчий собор, на якому філаретівська частина церкви з'єдналася з автокефальною. Все це стало називатися Українська Православна Церква Київського Патріархату. Частина

автокефалістів з об'єднанням не погодились і виділились в окремий патріархат. У ті дні я писав: "Останнім часом мені доводилось інтенсивно спілкуватися з ієрархами трьох християнських конфесій. Весь час я ловив себе на тому, що в голові моїй постійно звучить фраза: "Ла Іллаху іл лалаху ва Мухамма-дун Расул Ляхи". А може, і дійсно — Расул Лахи?"

За півроку мені довелося розширити досвід середньовічного штурму досвідом середньовічної оборони. До мене звернулося кілька "афганських" сімей. Їм обіцяли квартири в новозбудованому будинку в "Царському селі" на Печерську. Проте, коли будинок був готовий до заселення, з'ясувалося, що всі квартири розписані за різними начальниками з Кабінету Міністрів, Верховної Ради та Міністерства оборони. "Афганці" наважилися вселитися самочинно і мали намір захищатись. З ними були їхні сім'ї тадесь двадцятьох наших хлопців.

Справа полегшувалась тим, що це був високий шістнадцятиповерховий будинок на один під'їзд, який наші одразу ж забарикадували. Незабаром з'явилася міліція і, зрозумівши серйозність наших намірів, оточила будинок широким кільцем. "Афганці" повивіщували з балконів плакати з гаслами, що пояснювали сенс їхньої акції. Облога тривала три доби. Міліція спробувала розібрати барикаду на вході за допомогою невеличкого екскаватора, але наші обстріляли його кульками від підшипників зі спеціально зроблених великих рогаток.

Екскаваторщик втік і більше не наважувався наближуватись. Міліція не хотіла атакувати за допомогою пожежних драбин: існувала велика ймовірність того, що хтось розіб'ється при штурмі. Міліцейське начальство передчувало страшенний скандал у разі появи бодай одного трупа. Про всяк випадок, наші заготували напалм у пляшках і час від часу стріляли з рогаток, якщо хто-небудь підходив близько.

З кількох тисяч "афганців" Києва акцію ніхто не підтримав. Немає там у них ніякої солідарності.

Міліція тиснула весь час на психіку за допомогою гучномовців, обіцяючи різноманітні жахіття з Кримінального кодексу. Нарешті частина "афганців" не витримала і вирішила здатися. Всього кілька сімей наважилося триматися до кінця. Вони попросили наших полишити їх, позаяк тепер розраховували не на силу, а на те, щоб спекулювати власними стражданнями. Позиція мучеництва буває

раціональною в межах сучасного "великого стилю". Ти можеш бути вбивцею, але виглядати мусиш як мученик. В усіх сучасних конфліктах сторони демонструють світові власні страждання та приховують перемоги. Цю моду завели євреї в своїх післявоєнних ігрищах. І дуже вірно вгадали.

Наші хлопці вишлися підземними теплотрасами. Увірвавшись до будинку, міліція була страшенно розчарована, коли не знайшла нікого з наших. Я згадую ті часи з тихим сумним замилюванням.

Мені запам'яталася розмова Славка з одним знайомим бандитом. Той жартома підбивав на якийсь "хл-пок", на що Славко відповів: "Не треба грузити. Я дуже добре розумію різницю між кримінальним злочином та політичним". Він мав на увазі, що за політичний загрожує дів'ятнадцять або умовне покарання. Як це смішно сьогодні, коли ми ходимо під розстрільними статтями, а кримінальні елементи відкупляються навіть від вбивства.

До речі, "афганцям", які залишилися, квартири таки дали. Ті, що капітулювали, — пролетіли.

Анонім

Прийоми оперативної діяльності КДБ ґрунтувалися на широкому використанні інформаторів, у меншому обсязі — технічних засобів підслуховування. Найбільш розповсюджені з них були телефони. Конструкція даного виробу давала змогу підслуховувати не тільки телефонні переговори, а й розмови в приміщенні. Щоправда, місткість системи була обмежена. В обласному місті середніх розмірів можна було підслуховувати одразу не більше кількох десятків телефонів. "Жучки" розміром з таблетку використовувалися КДБ куди рідше. Для початку їх треба було ще доставити до місця передбачуваної бесіди. Ласим до витворів західної культури "правозахисникам" якось підсунули "жучка" в корінці альбома з репродукціями. Ці лохи навіть не звернули уваги на того, хто їм його приніс. Спроби затертися в компанію, наприклад, супроводжуючи якусь відому особу "на сходку", дозволяли запідозрити такого візитера. Надмір бюрократичних процедур і секретність деяких радянських установ дозволяли досить успішно "вживляти" підслуховуючі прилади в одяг "об'єктів". Наприклад, людину могли викликати до військкомату, благо, майже всі ми були тоді військовозобов'язаними, і, доки він дочікувався прийому, вшити "жучок" у його куртку або пальто. Якось кмітливий антирадянщик виявив прилад і витягнув його. Звичайно фургончик з обладнанням для відтворення і запису розмов крутився поруч, тому одразу ж примчали оперативники і зажадали повернути "це".

— Що "це"?

— Самі знаєте.

Жодними законодавчими актами даний вид оперативно-розшукової діяльності не регулювався, тому люди посміливіше просто посиляли невдачливих чекистів.

— В туалет викинув.

Все довелося вигрібати відрами і проціджувати. Добро, вигрібні ями у нас, як правило, не відокремлюють від писуарів — не Франція. Взагалі, черги в усіляких громадських місцях, від ЖЕКів до лікарень, широко використовувалися для встановлення контактів джерел з об'єктами. Запис бесід безпосередньо на магнітофон застосовувався

куди рідше. Оперативний диктофон-мікрокасетник радянського виробництва розмірами трохи більший за портсигар, з металевим корпусом і мінімумом кнопок на панелі з торця. Мікрофон виводили через одяг, диктофон клали в кишеню. Таких виробів було обмаль, тому з розгортанням гуманітарної допомоги всіляким "опозиційним" групкам трофейні диктофони корейського або тайванського виробництва знайшли широке застосування. Записувати на них ще щось і вдавалося, але прослухати було практично неможливо. Тоді на всіляких сходках було модно і "престижно" виставляти диктофон на стіл і записувати — це свідчило про зв'язки власника з діаспорою.

Віде-і фотоапаратура для спостереження застосовувалися зрідка. На відео в основному фіксували факти правопорушень під час проведення масових заходів на зразок несанкціонованих мітингів. В очікуванні візитів якихось важливих шишок на деякий час відеокамеру встановили в під'їзді будинку, де мешкав Корчинський. Взагалі, за оперативними зйомками особового складу в ході акцій УНСО можна було розпізнати будь-кого. Ніколи не забуду орієнтовку, яку видали в ранній період нашої історії, що досить точно передає суть проблеми: "Розшукується чоловік (жінка), 25-40 років, який пише на стінах Києво-Печерського державного заповідника гасла антирадянського змісту, флейцовим пензлем шириною 25 мм. Одягнений в темну куртку і брюки".

Навести будь-який порядок на політичних тусовках Києва або Львова (провінцією, крім Чернігова, я гидував) навіть в інтересах елементарної безпеки було неможливо. Для цієї публіки ступінь поінформованості в їхньому власному сприйнятті і сприйнятті оточення співвідносилась з мірою політичної ваги. Як водиться, з недбалістю уживалася шпіономанія.

На щастя, рабське слідування більшості "джерел" інструкціям КДБ давало змогу з великої часткою ймовірності локалізувати цю публіку навіть шляхом аналізу і зовнішнього спостереження. Що б там не казали, а провокацій на той час офіційно, та й фактично, не влаштовували — боялися відповідальності. Тому "джерело", цілком у стилі інструкцій департаменту поліції часів Азефа, повинно було триматися осторонь активної діяльності, організації й участі в несанкціонованих мітингах. Ця публіка, як правило, крутилася навколо начальства з якимись невизначеними організаційними функціями або

сама була керівництвом, яке вирішувало загальні чи, навпаки, дуже "приватні", наприклад, фінансові питання.

Пам'ятаючи колишню діяльність КДБ по формуванню правозахисного руху, особливо підозрілий вигляд мали всілякі "борці з режимом" зі стажем, котрі писали антирадянські памфлети і передавали їх на Захід. Вони перебували на контакті у третього секретаря посольства США, де перебували в списку кандидатів на отримання статусу "біженця". Такі частенько навідувались до Москви і "стукали" відразу на обидві сторони. Мої підозри відносно однієї людини, назвемо його В. М., підтвердилися у 1997 році. Тоді у центрі Києва дійшло до невеликої перестрілки. Троє потерпілих одностайно голосили, насправді як "потерпілі", про те, що у них повинна була відбутися зустріч із цим самим В. М. А замість нього прийшли озброєні бойовики. Один з них наставив пістолет до грудей жертви і перед тим, як натиснути на курок, навіть промовив:

— Будеш знати, як запускати лапу в організаційну кишеню В. М.

Того навіть на допит не викликали: очевидно, він вчасно переметнувся до ментів.

Від самого початку троє з керівництва УНСО, немовби близько пов'язані із закордоном (це були В. М., О. В. і А. Л.) проходили по іншій лінії і не "висвітлювалися" звичайним порядком так, як "висвітлювався", наприклад, Корчинський. Мені відомі троє осіб з керівництва, які в різний час зізнавалися Корчинському у своїх зв'язках з КДБ-СБУ. Він зберіг їхні зізнання в таємниці, й у мене немає підстав розголошувати подібні відомості.

В гарячці політичної активності початкового періоду діяльності УНА-УНСО було досить легко виявити "джерело" засобами зовнішнього спостереження. Довідавшись про щось важливе, що вимагає негайного оповіщення начальства, — наприклад, план акції змінюється, пройдуть іншою дорогою і т. ін. — одразу ж біжить до телефону або до когось на зустріч. У бурхливі дні політичних заходів парки та задвірки навколо управління КДБ перетворювалися на місце прогулянок таких собі пар, що, похлихо озираячись навсід, обговорюють якісь важливі проблеми, щось записують, щось підраховують. Колишні конспіративні квартири "мирних часів" благополучно накрилися. Зустрічі в готельних номерах не

приживалися. Зрештою, зійшлися на машинах — висиджували в них, як гомосексуальні коханці.

Непереборне прагнення з боку противника отримувати інформацію було основою для контррозвідальної діяльності УНА-УНСО. Це було необхідно хіба що як засіб прикриття найважливіших організаційних заходів, що і досягалося шляхом тотальної дезінформації. Інформацію щодо приготування, які самі приготування, приховати неможливо — щось та просочиться і стане поживою для міркувань. Так от, цієї поживи має бути якомога більше, в п'ять-десять разів. Противник, приречений на власний розум, як інструмент аналізу, неминуче потоне в навалі суперечливих відомостей. Прийняття того чи іншого варіанта дій УНА-УНСО зобов'язувало СБУ і міліцію, які ледь контактували між собою через вищестоящих посередників, до розробки власної диспозиції на предмет майбутньої "екзекуції". Змінити її в ході акції вже не уявлялося можливим. У Корчинського є всі підстави пишатися його першими тактичними перемогами.

Дмитро Корчинський

Створення української армії почалося зі знищення військової освіти. В цьому були зацікавлені Сполучені Штати та Ізраїль, позаяк у військових вузах України навчалися тисячі курсантів з арабських країн. Американці розуміли, що, готуючи військові кадри в Україні, інші країни прив'язуються до радянських систем озброєнь. Це суперечило інтересам американського ВПК.

Багато зусиль витратили вони і на те, аби впливати на військове керівництво України. Втім, декого з наших генералів та полковників тоді можна було купувати і за жуйку. Міністр оборони стільки ж часу перебував в Америці, як і в Україні. Один з перших його кроків — створення Управління військової освіти та науки. До цього військові вузи перебували у віданні родів військ. Управління очолив генерал Прокоф'єв. Він підготував проект реформи військової освіти, яка передбачала ліквідацію елітних училищ. Після виконання цієї функції він опинився в Ізраїлі на синекурі у вигляді посади військового аташе. Живий, здоровий, непогано себе почуває. Куди дивиться інтіфада?

В ті роки я активно інтригував проти реформи. УНСО була єдиною політичною організацією, яка активно і послідовно воювала проти Міністерства оборони. Спочатку нас намагалися приручити. Я зустрічався з Прокоф'євим, а пізніше з міністром оборони. Пам'ятаю, як вразила незначущість цих людей. Це були випадкові, нудні, нецікаві негідники у великих розкішних кабінетах.

КАВКАЗЬКИЙ НАПРЯМОК

Навесні 1993 року до наших рук потрапив звіт командуванню Чорноморського флоту командира групи кораблів, які виконували бойове завдання на рейді Гудаути. Через імпровізований термінал вони закачували на берег пальне для абхазької бронетехніки, обстрілювали грузинські літаки тощо. Пікантність ситуації полягала в тому, що Чорноморський флот формально перебував під спільним українсько-російським командуванням. Я, звичайно, не знехтував можливістю поставити в незручне становище українську владу, опублікувавши ці документи. Я вважав, що Україна мусить підтримувати Грузію. Для

того, щоб не мати фронту в Криму, ми musiли постійно підтримувати фронт на Кавказі.

Проте спочатку ми заkontakтували з абхазами. Вони самі вийшли на нас. Я послав когось зі своїх ознайомитись із ситуацією в Гудауті. З'ясувалося, що вони більше зацікавлені в політичній підтримці, ніж у добровольцях. Хоча всі наші знайомі по Придністров'ю воювали за абхазів, я вирішив вийти на контакти з київськими грузинами. Це було неважко, позаяк наш політреферент "дядя Толя" давно і безладно мутив з кавказцями.

Це був колоритний тип. Вперше його заарештували наприкінці п'ятдесятих років під час поїздки на Кавказ. Йому було дев'ятнадцять років. Сибирські "зони" тоді були величезні за розмірами — десятки тисяч чоловік, серед яких не бракувало буйного елемента: бандерівців, вл-совців, прибалтів. За півроку на "зоні", куди він потрапив, розпочався страйк. На голову страйкового комітету старші товариші висунули Толика (вирішили підставити як наймолодшого). Страйк придушували за допомогою танків. Хлопця при цьому сильно покалічили. Певний час він взагалі не міг ходити, згодом почав пересуватися на милицях. Він пережив кілька років "критої", примусове годування під час довготривалих голодувань. Звільнився через десять років, але ненадовго. 22 травня 1972 року на сходці біля пам'ятника Шевченку в Києві прочитав власного вірша, після чого його знову заарештували. Цього разу більшу частину часу провів у психіатричних лікарнях. На загал відсидів двадцять три роки.

Дядя Толя носив пропечене сонцем татаркувате обличчя, сиву бороду та довге волосся і, якби не надлишок суєтності у вузьких очицях, був би схожий на даоського ченця. Харчувався кавою та сигаретним димом. За три дні перетворював новий костюм на ганчірку. Здатен був говорити годинами й ненавидів слухати інших, але при тому володів даром спілкування та необхідною для шахрая здатністю вселяти довіру. Його можна було викинути з літака в будь-якій незнайомій країні без грошей та документів і за два дні зустріти в кабінетах міністрів і президентів. Знаходилося все: машини, квартири, "вікна" на кордонах, ефірний час на телебаченні. Через тиждень його вже знали всі і він знав усіх. Він миттєво орієнтувався в ситуації і вже сам пояснював її аборигенам, повчав і розводив з неймовірним апломбом. Але на те саме пасовисько його не можна було пускати

вдруге: надто швидко встигав він усе витоптати, забрехатися і зіпсувати своєю паталогічною безвідповідальністю. Він був з тих, хто спалює ліс лише задля того, аби припалити цигарку. Люди, обтяжені значним тюремним досвідом, як правило, мають схильність збирати навколо себе рідкісну наволоч й тягати її за собою. Це якісь дуже вже потаскані курви, злодійкуваті чоловічки, мутнячки, хробачки. Зрештою — ми.

Наприкінці весни я попросив дядю Толю зібрати знайомих грузинів у приміщенні однієї швидкобанкрутуючої фірми, яка орендувала кімнати в Київському будинку офіцерів. Після тривалої розмови вони погодились фінансувати відправку людей на абхазьку війну.

Постмодернізм — це суміш. Це — знищення відстаней і часу. В Нюрнберзі судять Валленштайна. Він сидить між Герінгом та Лінкольном. Емпидокл є учнем Декарта. За ідеєю, постмодернізм — це ситуація переповненості. А насправді — порожнечі. Наприкінці століття відбулося не зростання рівня поінформованості, а збільшення числа хромосом. Дауни роблять телебачення. Дауни ним насолоджуються.

Я завжди багато уваги приділяв пропаганді. Сучасні війни — це озброєні політичні демонстрації. І демонстративний момент в них не менш важливий, аніж власне момент застосування зброї. Взагалі, пропаганда спрацьовує тоді, коли люди ходять по коліна в пропаганді. Але, коли на це не вистачає коштів, зброєю пролетаріату є скандал. Між іншим, якісний скандал не така вже й легка справа. На Заході варто заявити, що міністр крадій, — і це скандал. У нас такого ніхто не помітить. Скорше здивує протилежна заява.

Свого часу до наших рук потрапила копія медичної карти одного з міністрів, з якої випливало, що він ВІ-інфікований (за датою — один з перших в Україні). До того ж інфікування відбулося, як випливало з паперів, внаслідок гомосексуального контакту. З великим задоволенням ми поділилися цим маленьким відкриттям з депутатами Верховної Ради, чиновниками Кабінету Міністрів та адміністрації Президента. Ви думаєте, це викликало скандал? Аж ніяк! Мабуть, там багато таких. Сучасну людину не проб'єш сексуальними переверзнями, моральними вадами, несправедливістю. Єдине, що здатне збурювати підсвідомість, — це обігрування загрози прямого насильства.

Люди мусять боятися Піфагора, щоб цікавитися ним. Існує лише те, що вбиває. Наша просвітницька місія полягає в тому, аби показати: абстракції агресивні. Коли говорять про духовність, уявляють волошки, а ц — ожежі. Будь-яка філософія закінчується хімією. Хоча б з цієї причини нею треба цікавитись.

У 1992 році мені потрібно було донести свою точку зору до кримчан. Це можна було здійснити за допомогою серйозної кампанії в засобах масової інформації. Але, п-перше, у нас їх не було, а по-друге, люди відпорні щодо нової інформації. Її не так вже й легко нав'язати. Я випустив заяву, яка складалася всього з одного речення: "Крим буде українським або безлюдним". Минуло шість років, проте в Криму ці слова пам'ятають усі.

Командиром абхазького підрозділу я призначив Валерія Бобровича ("Устима"). В минулому флотський офіцер, воював у В'єтнамі. Свого часу я помітив, що кожна людина має такий невеликий проміжок життя, коли вона відрощує очі, якими буде дивитися на себе в подальшому. У багатьох ці очі відростають під впливом однієї-двох книжок, прочитаних в юності. Устим дивився на себе очима авторів і героїв літератури про УПА. Це специфічна пропагандистська емігрантська література, написана здебільшого в п'ятидесятих роках учасниками подій. Під впливом гнітючої емігрантської дійсності вони романтизували війну. Щоправда, там було що романтизувати.

Наш підрозділ мав діяти спочатку у складі батальйону морської піхоти, сформованому однією невеличкою грузинською партією. Перед відправкою наших перших людей до Грузії мене запросили до центрального офісу СБУ на Володимирській вулиці. Там я мав бесіду з двома зампредами, які умовляли не вступати в цю війну. Вони повідомили, що Україна підписала якусь міжнародну конвенцію про боротьбу з найманством. Мені було нудно. Ймовірно, їм був потрібен факт проведення профілактичної бесіди, аби підтвердити, що вони "бдять" у межах чинного законодавства.

Я вилітав з аеропорту "Бориспіль" разом з двома десятками унсовці — оповненням нашого підрозділу. Перед вильотом я дізнався, що наші в Абхазії вже пройшли важкі бої і втратили двох убитими.

Розділ IV АБХАЗІЯ

Валерій Бобрович (Устим)

ЕПОПЕЯ "АРГО"

Чи був перший законно обраний демократичний президент незалежної республіки Грузія батоно Звіад Гамсахурдіа кривавим тираном, мені невідомо. Ставлення населення до подій взимку 1992-1993 років якнайбільш яскраво ілюструється оповіданням мого грузинського колеги. Коли під час боїв на проспекті Руставелі в одному з гастрономів вибило вітрину, а грабувати там уже було нічого, мешканці навколишніх будинків встановили у проїмі стільці, і з цього подіуму, як у кіно, із зацікавленням споглядали за тим, що відбувається. Часом якийсь глядач падав, забитий випадковим осколком, і тоді його місце займав наступний.

Усе почалося з грузинської військової експедиції проти Абхазії з єдиною метою — перекрити кордон з Росією. Рушили на трьох десантних баржах. На одній з них як вогневий засіб встановили БМП. Експедицію готували в обстановці суворої таємності. Яким же було розлютування бійців, коли, спіймавши радіоприймачем хвилю тбіліського телебачення, вони почули репортаж про хід операції і переможну реляцію про закінчення акції, що ледь встигла розпочатися. Десь на широті Гудаути конвой зупинив російський сторожовик і завернув його до берега. На пляж десантувалися під кулеметним вогнем.

У травні 1993 року з партією Громадянський Конгрес Грузії була досягнута домовленість про направлення в Поті групи радників для формування батальйону морської піхоти. На той час озброєні формування мала кожна поважаюча себе партія. "Мхедріоні" роззброювала в горах райвідділи міліції. Кетовані, в просторіччі "Кетуші", формував Національну гвардію.

Був такий намір — сформувати у складі батальйону групу бойових плавців. Грузинським ВМС, що складалися з озброєних ДШК і "зушками" сейнерів і суден на підводних крилах, нічого було протиставити кораблям Чорноморського флоту, можливо, крім кількох гармат берегової оборони, гаубиць Д-30 і зенитних гармат калібру 85-100 мм. Хтось запропонував здійснити розвідувально-диверсійні

операції проти кораблів і суден супротивника, що перебували на якорних стоянках. Проти портових споруд планувалося застосувати малі штурмові засоби. Оскільки мій досвід підводних занурень обмежувався аквалангом, довелося збирати відомості про інструкторів підводного плавання, які мають досвід користування кисневими приладами замкнутого циклу. Невдовзі знайшли кандидата — такого собі "Обуха".

В минулому бойовий плавець-надстроковик, він надто довго вештався серед туристичних, спортивних і кіношно-декораторських тусовок, обмежуючи коло своїх занять інструктажем, рятуванням потоплюваних і культуризмом. Взагалі, людина досягала до того, аби стати "толкієністом", "військовим реконструктором" чи ще чимось подібним до цієї цілком безневинної публіки, якби 1992 року не вступила до УНСО. Коли підвернулася війна, Обух вирішив забути про сивину. До цього часу його син "Цвях", якому щойно виповнилося 18 років, вже встиг на свій страх і ризик взяти участь у Нагорно-Карабаському конфлікті на боці Азербайджану.

З першою партією унсовців батько і син були відправлені до Абхазії, де почалось формування українського батальйону "Арго". Спочатку я думав обмежити коло їхніх обов'язків такими прозаїчними речами, як придбання водолазного спорядження і підготовка особового складу. Обух довгий час прожив у Абхазії й міг навіть спілкуватись не лише грузинською мовою, а й на тубільному наріччі. Але не так сталося, як гадалося. Мій "інструктор" твердо вирішив наслідувати ідеал "білого найманця", подібно до "Конго-Мюллера" або Боба Денара та інших безіменних авантюристів часів кризи в Біафрі і Катані. Цій людині не можна було відмовити в своєрідній цілеспрямованості. Готуючись до подорожі, він наростив цілком пристойні м'язи найбільш неефективним способом гімнастики — ізометричним. Гірше йшли справи з підводними диверсіями.

З'ясувалося, що чималий запас технічних засобів батумського дельфінарія з невідомих мені причин був недосяжний. Грузини, по простоті душевній, гадали обійтись цілком непридатними для військових цілей "пузи-ковими" аквалангами. їхні комісіонери з готовністю запропонували закупити їх у Туреччині. Обух замріяно пускав слину в передчутті появи довгоочікуваних іграшок: скутерів, гідрокостюмів, гарпунних рушниць і ножів. Я наполіг на придбанні

спорядження в Києві. На колишній учбовій базі ДТСААФ знайшлася якась кількість кисневих приладів та іншого легкового транспортного спорядження. Не існувало проблем і з вибором цілей. Уздовж сочинського узбережжя на будь-якій з якорних стоянок атаку можливо було здійснити цілком безкарно. Тут варто згадати античний принцип простоти задуму і виконання. Атакувавши якомога легшу ціль у російських територіальних водах, ми досягали достатнього пропагандистського ефекту. Приклад? Історія з "Авразією", що трапилася пізніше.

Власне, технічні проблеми було зведено до мінімуму. Забортне розміщення контейнерів зі спорядженням дозволяло уникнути викриття навіть при проведенні митного та прикордонного догляду. Як-ні-як, а майже десять років я, власне, як і весь плавсклад торговельного флоту, промишляв контрабандою і, без зайвої скромності, досяг на цьому ґрунті деяких успіхів.

Судновий корпус легко руйнується знизу, поблизу бокового килля, концентрованим зарядом ТНТ масою 5 кг. Застосування двох зарядів по обидва борти в умовах підводного середовища значно підсилює ефект. Вода, як відомо, не стискується, і частина вибухової хвилі, відбиваючись від дна, посилює дію вибуху. За тодішнього безладдя в судноплаванні, викликаного втратою монополії пароплавання, не вимагалось якихось особливих зусиль, аби придбати потрібні для прикриття фрахтові документи для каботажного рейсу. Резервним варіантом залишалося рибальство.

На жаль, наступні події війни поставили хрест на наших воєнно-морських планах.

Згадую про це тому, що для характеристики епохи мають значення і відомості про нереалізовані плани. Діяльність терористичних груп на дев'яносто відсотків складається з підготовки заходів, що так і не вдається реалізувати.

На той час в Абхазії проживало близько 60-65 тисяч абхазців і 350 тисяч грузинів. Безумовно, і дурню зрозуміла неможливість будь-якого серйозного збройного опору за такого співвідношення населення. Щоправда, там проживало ще близько 250 тисяч так званих російськомовних — вірменів, росіян, греків, українців, але до початку конфлікту їм все було по барабану. Згодом вони просто порозбігалися, крім вірменів, які в своїй більшості склалися з сільського населення

і взяли активну участь у конфлікті на антигрузинському боці. Виходячи з того, що за кількістю вони переважають абхазців, проживають компактно і за національними ознаками є непоганими бійцями, вірменський фактор в абхазській війні був другим після російського.

Вірменська громадськість Абхазії сформувала кілька окремих національних батальйонів, що діяли автономно. З одним з таких підрозділів, а саме з батальйоном імені маршала Баграмяна, нам довелося зіткнутися.

Було це на початку червня. Як командир добровольчого загону УНСО "Арго" я одержав наказ захопити село "М". Форсувавши річку і не доїхавши до села метрів 800, ми позлізали з машин, розгорнулися в розстрільну. Встановивши на флангах кулемети, почали просуватися до села. Розвідка доповіла, що в селі перебуває близько 50-60 озброєних людей, що вони — не росіяни, погано обмундировані і явно не складають враження регулярного підрозділу. Над кабіною нашого головного ЗИЛа майорів жовто-синій прапор. Напевно, по ньому вірмени й визначили нашу національну приналежність. Як тільки розстрільна рушила вперед, над крайнім будинком замахали білим прапорцем. Ми зупинилися і про всякий випадок залягли. Я взяв двох стрільців і рушив назустріч трьом невідомим воякам, що, вимахуючи білим прапорцем, вийшли з села. Ми зійшлися десь приблизно посередині між нашими позиціями. З їхнього вигляду я зрозумів, що вони — не грузини і чомусь бовкнув:

— Салам алейкум.

Вони перезирнулися і старший відповів:

— Бареф дзес.

Відтак стало зрозуміло: вірмени. Ще й хрести на грудях. Старший, будемо називати його Леон, чи то спитав, чи підтвердив:

— Ви не гогі (так називають грузинів, аналогічно: фриц, Іван, томмі.)

— Ми українці, — відповів я і показав тризуб на фуражці, ще й дістав із пазухи хреста в надії розвіяти його сумніви, викликані моїм мусульманським привітанням.

Леон був небалакучий:

— Ми воюємо з гогі. Ані українці нам, ані ми українцям нічого поганого не робили. Чого хочеш?

Беручи приклад з Леона, і я відповів стисло:

— У мене наказ взяти село.

— І що, будеш брати?

— Буду, — впевнено відповів я, помітивши краєм ока, як на сусідньому пагорбі хлопці встигли розвернути у напрямку села нашу "зушку".

Леон помовчав, поміркував і сказав:

— Ну і бери його на хер. — Повернувся та пішов геть.

За 25-30 хвилин ми побачили, як з села потягнулася вервечка вірменських ополченців. Через годину ми взяли село під контроль. Отак безкровно закінчилася зустріч українських і вірменських бойовиків в Абхазії.

Повернімося до початку літа 1993 року. Російська агресія на Кавказі розворушила і наш український мурашник. Враховуючи традиційну україно-грузинську дружбу, сотні, навіть тисячі людей в Україні готові були зголоситися захищати зі зброєю в руках маленьку волелюбну республіку. Завадила, як завжди, тупа політика українського уряду. Ці "архистратеги" почали скиглити: як би чого не вийшло, як нас зрозуміє європейська співдружність, чи не образиться Москва. "Природно, образиться", — заявив лідер УНА-УНСО Дмитро Корчинський. Від того часу питання збройного російсько-українського опору на Кавказі цілком перейшло під "юрисдикцію" УНСО. Мене призначили командиром добровольчого загону УНСО, який згодом назвали "Арго". Перед від'їздом я почав цікавитись історією Абхазії.

Морське піратство було водночас славою і трагедією народів, що населяють цей край. Морський та прибережний розбій, продаж полонених і власних співвітчизників у рабство було головним промислом черкесів і абхазців.

Один з перших споминів про геніохів — давніх абхазців — теж пов'язаний з піратством. Ось свідчення Діодора (307-301 рр. до Р. Х.): "... Для захисту плаваючих по Понту, він (Євмел) вступив у війну з варварськими народами, як правило, тими, що займаються піратством: ніохами, геніохами, ахейцями, й очистив від них моря". Довідка: ахейці мешкали на південному сході Геленджицької бухти.

У XVI-XIX ст., під час колонізації Кавказу, ахейці були повністю знищені російськими військами, як і безліч інших народів: натухаї, абадзехи, ігапсуги, ногайці, убихи. Не дивно, що від абхазців

залишилося всього лише 60 тисяч чоловік і работоргівля серйозно підірвала розвиток абхазців як нації. Подумати тільки: понад двадцять століть піратства і работоргівлі. Виникали і гинули держави, переселялися народи, розвивалося мореплавство, а в цьому регіоні нічого не мінялося.

Як пише Ф. Дюбуа де Монпере: "... Можна вважати, що кілька мільйонів черкесів і абхазців було продано в рабство і вивезено морем за ці сторіччя". В усі часи давня Зихія (Черкесія) була ринком рабів. Це тривало два тисячоліття. Цим самим безповоротно був підірваний етнічний потенціал нації. Масштаб работоргівлі у Східному Причорномор'ї порівняємо з широковідомим вивезенням негрів-рабів з Африки до США.

Все ж повернімось до сучасності. Настав день нашого вильоту до Закавказзя. Аби уникнути ускладнень з боку СБУ, ми вилітали в цивільному, але більшість везла форму у валізах. Перша група була невелика — 11 чоловік. Схвильовані, немов вирушали на весілля, а не на війну. Казацький дух ще не вмер. Всі хвилювалися, що нас може затримати рідна СБУ. Полегшено зітхнули лише тоді, коли внизу побачили гори багатостраждальної Картлі. Цю землю нам випало боронити. Віднині вона нам стане другою батьківщиною.

Я дозволив хлопцям по черзі перевдягатися в туалеті. Коли звідти один за одним почали виходити хлопці в малознайомій на той час грузинам унсовській формі, в салоні запанувала тиша. От так, у повній тиші, ми і сіли в аеропорту Тбілісі.

Нас зустріли друзі. Вилетіти до Сухумі того ж дня не було ніякої можливості. Там артилерійським обстрілом вивели з ладу злітну смугу. Розмістили нас у готелі, а вже ввечері московське телебачення передавало, що в Тбілісі висадився полк, сформований з галицьких українців, який візьме участь у бойових діях на стороні Республіки Грузія. Хлопців аж пороздувало від гордоців — ще б пак, одинадцять чоловік прийняли за цілий полк! Що то буде, коли ми, як планувалося, розгорнемося до півсотні. Насправді з одинадцяти чоловік лише один був із Західної України. Московська пропаганда діяла за старими штампами, не помічаючи, що націоналізм на сході України розвивається швидше, ніж у традиційних національно свідомих західних регіонах.

На другий день почалася посадка до літака на Сухумі. Це видовище шокувало. Літак брали хіба що не штурмом, як приміську електричку. Представники різних родів військ, загонів, цивільні, але всі до зубів озброєні, лізли у літак, штовхалися, сперечалися. Стояли у проходах. Забиті людьми були навіть обидва туалети. Від товарних поїздів часів громадянської війни це відрізнялося хіба що тим, що ніхто не сидів на даху і не висів на приступках за дверима. Все ж нам, як гостям, звільнили сидячі місця.

Мене попередили, що в Сухумі нас зустрічатиме командир батальйону морської піхоти на чорній "Волзі". Природно, я не сподівався побачити такий собі лакований лімузин. Усе ж війна. Але те, що нас зустрічало в Сухумі!.. Уявіть собі машину без передніх і з одним заднім крилом та рясно посіченим кулями тим, що залишилося від кузова. В подальшому мені довелося користуватися послугами цієї "бойової машини піхоти" досить часто.

Батальйон, куди нас привезли, розмістився на території пансіонату "Синоп". Того ж дня ми отримали зброю. Дивувала відсутність караульної служби в нашому розташуванні, тож на пости довелося розставляти своїх людей. Вдень біля воріт, вночі — біля складів з боєприпасами. Першої ж ночі мене розбудив постріл, за яким почулися божевільні вигуки: "Убили, убили!" Прихопивши зброю, я вискочив назовні. Стискаючи в руках автомат, поблизу КПП стояв вартовий Шаміль. Він був блідий і весь тіпався. В двох метрах від нього на землі корчився грузин. Підбіг поручник Байда з двома стрільцями. Я нахилився над грузином: на його щастя, рана не була серйозною — куля зачепила тільки ліве плече. Переляканий Шаміль (ще б пак, вперше стріляв у живу людину) доповів:

— Стою на посту. Він іде. Кричу: "Стій! Пароль!" А він напідпитку. "Я тебе дам пароль. Я тут десять лет хажу. Сечас уші надеру!" Ну я і стрельнув.

Вартового на посту замінили, грузину надали першу медичну допомогу, а мені треба було доповідати командирі батальйону. Йдучи до нього я, відверто кажучи, хвилювався. Що не кажи, міжнародний скандал — союзника підстрілили.

У кімнаті на ліжку сидів батоно Вахо, наш комбат, і задумливо чесав живіт.

— Сотнику, що там за галас?

— Та розумієте, пане комбат, мій вартовий підстрелив вашого хлопця. Той не хотів говорити пароль.

— Що, убив, чи як?

— Та ні, лише подряпав, куля пройшла по дотичній.

— Шкода. Якщо б убив, могли б дисципліну підтягнути. А то лазять п'яні по ночах без діла.

Вахо підвівся, підійшов до столу, налив дві чарки коньяку:

— А взагалі, сотнику, давай вип'ємо за маму мого солдата. За те, що не доведеться їй плакати за свого сина, і за маму твого стрільця, що не навчила його влучно стріляти!

— Ну, щодо влучності стрілянини, то це мені мінус, мовив я, перехиляючи чарку.

Наступної ночі історія продовжилась. Десь приблизно о першій ночі, перевіряючи пости, я почув галас поблизу КПП. Швиденько підбіг. З одного боку шлагбаума з автоматом наготові стояв мій вартовий, ройовий Рута. З другого — лейтенант Тітілебі. Він кричав:

— Падажді! Не стреляй! Сечас вспомню. Вах! Как же он называется? А, вспомніл, лошад паласатий.

Я все зрозумів. Тієї ночі пароль був "Зебра". До речі, нічні вештання наших союзників після цього припинилися.

За кілька днів нас підняли по тривозі і перекинули в район сухумського маяка і радіолокаційної станції, де очікувалась висадка російського морського десанту. Я приблизно уявляв собі, що це таке. Кораблі завжди прикривають десант гарматами головного калібру. Якщо такий залп накриває піхоту, все, що від неї залишається, тільки місиво з крові та прибережної гальки. А для відповіді, крім спареної 23-мм "зушки", ніякої серйозної зброї у нас не було. Залишався єдиний вихід: закопатися якомога глибше в землю, підпустити десант до самого зрізу води, сподіваючись, що він прикриє нас від артобстрілу.

Всі отримали завдання, й інженерні роботи закипіли. Я пішов знайомитися з сусідом праворуч. Це був невеликий грузинський підрозділ, чоловік 10-12, але їх прикривала добре замаскована "Шилка". Повернувшись, я побачив натовп грузинів із сусідніх підрозділів. У центрі стояв ройовий Обух і, розмахуючи руками, щось жваво розповідав. Він присідав, падав, перекочувався — все це здалеку нагадувало шлюбні танці гамадрилів.

— Обух, вам наказано вирити окоп для стрільби лежачи, — звернувся я до нього. — Що ви тут робите? Ще й купу людей навколо себе назбирали.

— Розповідаю союзникам, пане сотнику, як воюють білі найманці в Родезії, — витягнувся Обух.

Во ідіот, подумав я, тут серце зупиняється в очікуванні обстрілу 12-тидюймових гармат, а він влаштував на берегах Колхиди античний театр.

— А окоп,—доповів Обух, — я вже викопав, можете подивитися.

Ми підійшли до невеликого заглиблення, яке, здавалося, вигріб кіт для своїх фізіологічних потреб. Я навіть розгубився:

— Але ж, враховуючи нахил до води, атакуючим буде видно над бруствером ваш зад і ваші ноги.

— Нічого подібного,—відбивався Обух, влаштувавшись для наочності у заглибленні. — За Клаузевіцом, — він назвав том і сторінку, — окопи для стріляння лежачи копають саме так.

Я вирішив не заглиблюватись у суперечку, що підтримується посиленнями на високий авторитет. Мовчки підійшов до зрізу води, зупинився і почав знімати з плеча автомат. З-понад невеликого бруствера визирнув Обух, нашорошено буравлячи мене очима, запитав:

— А що це ви там збираєтесь робити?

— Так от, "не мудрствуя лукаво", проведемо невеликий іспит. Розряджу по вашому окопу автоматний ріжок. Якщо вас не зачепить, ви з Клаузевіцом маєте рацію. Ну, а якщо зачепить... — я зробив паузу і розвів руками.

Нервово підкинувши догори свій зад, Обух кулею вилетів з окопчика.

— Ви що! Ви що! Окоп ще не закінчений, треба провести ще деякі косметичні роботи, — схопивши лопату, він почав заглиблюватися в землю.

На інших ділянках робота йшла успішно, часом навіть занадто успішно. Підходячи до місця, де повинна була розташуватися кулеметна ланка, я побачив глибоку яму, з якої вилітала земля. Зазирнувши туди, я побачив ройового Руту. Яму він видовбав вище свого росту.

— Як же ти будеш звідти стріляти?

— Все передбачено, — бадьоро відповів він. Рута показав ослін, явно позичений з одного із зруйнованих будинків, яких навкруги було безліч. — Треба стріляти, стаю на ослін. При обстрілі — опускаюся вниз.

Логічно, подумав я, і рушив далі.

Цього дня висадки десанту не було. На другий день на рейді з'явився російський катер. Явно промацуючи нашу оборону, почав обстріл узбережжя. Бив навмання, але, враховуючи, що робилося це з носової автоматичної гармати, приємного було мало. Не діставши відпору, знахабів і підійшов зовсім близько до берега. Вогонь став прицільним. Тут вже стало не до жартів. Петляючи між стовпами піску і гальки, піднятими вибухами снарядів, я підбіг до "Шилки". Відхекавшись, постукав автоматом по броні. З люка висунувся грузинський офіцер.

— Чому не стріляєте? Чому не потопите цю консервну бляшанку? Ви що, хочете, щоб він створив тут місячний ландшафт?

— Не можемо, катер російський, а ми офіційно з Росією не воюємо. Тільки за прямою вказівкою командуючого корпусом.

Наша 23-мм "зушка" була встановлена на старенькому ЗИЛі, який дотягнув її на собі до будови РЛС і здох — сів акумулятор. Але справу все одно треба було в якийсь спосіб вирішувати. Катер підійшов метрів на 300 і гамселив на всю катушку. Я вліз у кабіну, поставив перемикач коробки передач у нейтральне положення і, як тільки катер розвернувся до нас бортом, хлопці штовхнули машину, і вона викотилася з-за будівлі. На наше щастя, перша ж черга пришилася по рульовій рубці та кормі. На катері щось запалало. Туди кинулися матроси, але були зметені автоматно-кулеметним вогнем з берега.

Підбадьорені нашим успіхом, стріляли всі, навіть сторож маяка зі своєї дупельтівки 16-го калібру. Потрапивши під такий шалений обстріл, моторний човен, який намагався прийти на допомогу палаючому катеру, за кілька секунд затонув. Катер намагався вийти із зони обстрілу, але кілька снарядів "зушки", пущених під корму, пошкодили кермо. Катер почав циркулювати колами і, отримавши чергову порцію снарядів у борт нижче ватерлінії, завалився на лівий бік і затонув.

За кілька хвилин на воді залишилася лише пляма солярки і плавало якесь сміття. В бінокль я розгледів два рятувальних пояси, але

людей видно не було.

Так закінчилася перша морська баталія УНСО. До річч, десант у тому місці так і не висадився. Росіяни висадилися наступного дня поблизу Очамчирі. Приблизно 600 десантників прорвали оборону і спромоглися доставити в Ткварчельський анклав боєприпаси, медикаменти і живлення для радіостанцій. Після цієї операції вони розбилися на дві групи й подалися в гори, де їх мали евакуювати гелікоптерами. Під час боїв приблизно половину з них знищили грузинські війська. Всі вони були росіяни, добре озброєні — кожний мав автомат з підствольним гранатометом. Для порівняння, у нас не було жодного підствольника. Якщо судити з рівня їхньої бойової підготовки, я думаю, це був підрозділ морської піхоти.

Через два дні з морського узбережжя нас перекинули в гори. Діяли ми в межиріччі Східної і Західної Гумісти. Завданням було взяти села і закріпитися на позиціях уздовж лівого берега Східної Гумісти. Ця бурхлива річка тече в розколині глибиною до 120-300 м, і тому переправа через неї не всюди можлива. Піднятися нею також можна лише в деяких місцях. Як завжди, нам доручили контролювати таку ділянку, де навіть і мови не могло бути про якусь суцільну лінію фронту. Катастрофічно бракувало людей.

Наш провідник-мінгрел працював у цих місцях до війни лісником. Він показав стежки, якими можна було піднятися від річки до наших позицій. Ми поставили розтяжки і протипіхотні міни. Уздовж узбережжя по верху розщелини через кожні 500-600 м — пости по п'ять чоловік. Але на душі було якось тривожно — насторожував оптимістичний настрій союзників. Вони чомусь вважали, що противник пересуватиметься нанесеними на карти стежками і дорогами, якими туристи і місцеві пастухи ходили до війни. Я ж бачив, що в окремих місцях, навіть маючи початкову альпіністську підготовку, піднятися вгору не вимагає особливих зусиль. Тому, взявши дванадцять стрільців, вирішив обійти наші позиції знизу і на власні очі пересвідчитись, де саме може пройти противник. Обійшовши навкруг наших позицій та позначивши на карті небезпечні місця, ми повернулися назад вже верхом.

Увесь маршрут складав кілометрів 16-18. Стояла страшенна спека, люди запарилися. Стежка, якою ми верталися, в деяких місцях проглядалася з іншого берега, і ми, аби не потрапити під мінометний

вогонь, розтягнулися довгим ланцюжком з інтервалом у 20-50 м. Останнім ішов відомий вже читачеві стрілець Шаміль. Він був другим номером гранатометника, тому, крім автомата, на нього був навішений наплічник із запасними гранатами для РПГ-7. Не звиклий до таких фізичних навантажень, цей київський хлопець страшно втопився. Вирішивши схитрувати, він зрізав кут дороги, але, занурившись в ліс, загубив орієнтацію і пішов в іншому напрямку. Воно і не дивно в субтропічному гірському лісі, де росте папороть заввишки майже в людський зріст.

Повернувшись на базу і не дорахувавшись бійця, я був змушений вирушити з двома автоматниками на пошуки. Я був водночас і злий, і збентежений: страшенна втома після багатокілометрового маршруту помножувалась на тривогу щодо Шаміля. Здавалося, ноги перетворилися в ласті. Нарешті з'ясувалось, що бачили, як він проминув наш крайній пост. Куди ж він міг подітися? Якщо вбили, це означає, що в нашому тилу діє диверсійна група противника. Тут вже не до жартів. Прочісуючи місцевість, я з жахом розсував листя папороті, кожного разу наражаючись побачити зарізаного Шаміля.

Безрезультатно пролазивши лісом кілька годин, ми були змушені повернутися назад. На базі, з превеликим задоволенням стягнувши з розпухлих ніг чоботи, я сів під деревом. Мозок напружено працював у пошуках виходу з ситуації. Сонце вже сідало за гору. Саме цієї миті вартовий підвів до мене двох грузинів.

— Ти сотник? — запитав старший, але, розгледівши відзнаки, не став чекати відповіді. — Не хвилюйся. Ми знайшли твого хлопця. Живий. Він тут, неподалік. Боїться підійти. Коли до вас вели, навіть заплакав і все говорив: "Що зі мною сотник зробить? Тільки б не відправив додому, до Києва. Мене ж вся вулиця проводжала". Во хлопець! — грузин підняв вгору великий палець і причмокнув. — Командира боїться, а смерті ні!

— Ми з розвідбату, — продовжив другий. — Нас 15 чоловік оглядали район лісу. Там і наштотхнулися на твою людину. Думали, руський. Хотіли спочатку вбити. Потім дивимось: автомат за спиною, заморений такий, ледь ноги пересуває. Вирішили взяти в полон. Вискочили на дорогу, оточили, наставили автомати. Здавайся, кричимо, руки вгору! Як у нього граната в руках опинилася, досі не зрозумію, — широко розвів руки грузин. — "Самі здавайтеся, абхази хренови! Всіх

підірву!" І розумієш, а? Кільце з гранати взяв і висмикнув. Якщо б пістолет у руках тримав, убили б точно, а то — граната. Хто знає, куди осколки полетять? Ну і за абхазів, теж. Зрозуміли: свій. Не кидай, кричимо, гранату, ми — не абхази, ми — грузини. А він у відповідь: "Покажи документ". І матом лається. Білий став, увесь труситься. Ну, думаємо, точно кине. Намагаємося спокійно пояснити. Який такий документ у розвідці, а? А він говорить: "Так нехай хтонебудь збігає і принесе". Ну ми і хотіли побігти, а він як заголосить: "Стояти! Один піде, інші тут постоять". Так і протримав нас з півгодини.

— Після, як принесли документи, ми йому пальці хвилин десять розтискали, — додав перший. — Так руку звело. Ти вже, пативцемулі, будь ласкавий, не карай його. Гарний хлопець. Джигіт!

Самі розумієте, після таких дифірамбів довелося Шаміля амністувати.

Єдине, що в цій історії залишилося загадкою: що міг зрозуміти в тих документах Шаміль? Вони ж написані грузинськими закарлючками. Хоча, може саме це його остаточно й переконало.

Взагалі, в спілкуванні з грузинами більше за все мені подобалися їхні інтерпретації наших прислів'їв. Наприклад: "Не так страшен чорт, как его малютка". Або "Слушай, сотнік, не перегібай кутьке хвост": Тут потрібні пояснення. Шляхом логічних міркувань, а також опитуванням місцевого населення, я дійшов висновку, що це означає в творчій обробці сванського народу: "Не переливай в кутю меду".

Наступного дня нам уточнили завдання: утримуючи оборону лівого берега Східної Гумісти, забезпечити таємний перехід міліцейського батальйону на правий берег. У другій половині дня підійшов міліцейський батальйон — до двохсот багнетів. Він справді у своїй більшості був сформований з працівників МВС Грузії. Багато з них були вдягнені в сірі міліцейські мундири. Здавалося, цілком боєздатний підрозділ. Добровольці, знають, що таке дисципліна, володіють зброєю. Але життя ще раз показало, яка прірва лежить між поліцейським і армійським вишколом.

Під покровом темряви ми забезпечили їм переправу через річку. Все пройшло тихо. Вдосвіта вони мали несподіваною атакою взяти село, що знаходилося на горі над ними. Після того, як наші групи забезпечення переправилися назад на лівий беріг, почався наступ. Для початку на місці свого "таємного" місцезнаходження міліціонери

розпалили вогонь і добряче повечеряли з горілкою. Після цього застрелили свого командира батальйону, що знічев'я вночі пішов перевіряти свої п'яні пости. Майже до ранку нам, на іншому березі, були чутні розборки з лайкою, погрозами і поодинокими пострілами.

Вранці з важкими головами вони вишикувалися колоною і рушили в напрямку села. Попереду, метрів за 600-700, йшла "розвідка", теж колоною чоловік десь 25. Зайшовши до крайньої хати, застали там двох літніх вірменів, чоловіка і жінку. На запитання, чи є в селі озброєні люди, жінка відповіла ствердно. Старий вірменин заперечив: дурна жінка, вона навіть старого діда з дрючком побачить і їй вже маряться озброєні люди. Мовляв, немає в селі нікого.

Що робить у такій ситуації звичайний армійський сержант? Розгортає відділення в розстрільну, на краю села залишає прикриття. Діда, звичайно ж, бере з собою, пообіцявши йому у випадку засідки використати в якості щита. Тобто, якщо збрехав, перша куля — твоя.

Так от, читачу, ти не вгадав. Взявши до уваги свідчення підозрюваних (користуючись міліцейською термінологією), так само колоною вони рушили до центру села. Давши їм достатньо підтягнутися, з двох сторін по колоні вдарили кулемети. Ті з небагатьох, хто вцілів, розповідали, що це нагадувало бійню. Недобиткам у кількості шести чоловік пощастило вирватися з цього кривавого мішка лише тому, що, очікуючи атаку основних сил батальйону, росіяни тримали на околицях села значну частину своїх вогневих засобів.

І насправді, маючи понад сто п'ятидесят бійців, існувала реальна можливість атакувати село і, якщо не взяти його, то хоча б визволити з оточення розвідку. На жаль, цього не сталося. Почувши стрілянину в селі, міліціонери зрозуміли — "підслідний не колеться", і, як зайці, миттєво розбіглися по лісу. Слава Богу, бігати там є де: аби прочесати ці ліси, дивізії буде замало. Це зрозуміли і росіяни: вони не переслідували втікачів, а влаштували засідки в тих небагатьох місцях, де можна форсувати річку. Голод виганяв міліціонерів з лісу і гнав їх на переправи. Протягом трьох ночей ми чули постріли, крики і бачили світло-сірі міліцейські мундири, що пливли Гумистою вниз.

Ніякої практичної допомоги, крім малоефективного автоматно-кулеметного обстрілу лісу з протилежного берега, ми їм надати не могли. Тим більше, що обидва наших кулемети були марки ПКТ

(кулемет Калашникова танковий). Цю зброю було знято з підбитих танків і, відтак, зовсім не пристосовано для використання в польових умовах. На них не було прицілів і наводилися вони по стволу, як пожежні брандспойти, а саморобні, кустарно зварені сошки були занадто легкі. Тому після довгої черги кулемет перекидався. Ми їх називали "на переляк". Невідомо було, для кого вони були більше небезпечні — для ворога чи для кулеметника. Щоправда, своїми басистими голосами створювали неабиякий психологічний ефект.

Лівим флангом нашої оборони було село Старушк-но. За українськими мірками — це хутір з півтора десятками халабуд. Противник залишив його без бою ще три дні тому, а місцеві мешканці повтікали. І от на ранок четвертого дня приїздить до нас полковник генштабу в американському камуфляжі, весь розшитий позументами, на кепі золоте дубове листя — ні дати, ні взяти, занзібарський адмірал. Ми поряд з ним — такі собі зачухані лісовички. Вручив мені пакет. Відкриваю, а там наказ форсувати Східну Гумісту і взяти з боєм село Старушкіно. Я не витримав:

— Батоно полковник, ви карту читати вмієте?

— А як же!

— Так от, Гумісту ви щойно переїхали, а Старушкіно — це тут, де ви зараз знаходитесь. Так що, пативцемулі, непорозуміння якесь вийшло.

Зробивши вигляд, ніби він уважно читає карту, полковник за кілька хвилин темпераментно висловився:

— Чорт, опат дуракі в штабе напуталі.

Сів у машину і поїхав назад. У цей час до мене підійшов комбат Вахо:

— Ти што, савсем тупой. Надо біло сказат: есть. Через два часа по рації саабщілі би: "Ламая атчаянний сапративленіє пратівника, село Старушкіно біло взято нашімі войсками. Пріказ випалнен!" Нас би і отметілі. А так хорошего челавека в неудобний палаженій паставіл. Я знаю етого полковніка, он до войны яблакі в Сухум продавал. Очень хороший яблакі білі. А ти прістал. Карту чітатъ умееш? Карту чітатъ умееш? Ну не умеет. Ну і што? Єму что надо местніє покажут.

Вахо відійшов, щось незадоволено бурмочучи під ніс. А я подумав: може, він дійсно має рацію? От так, вік живи, вік учись, а дурнем помреш.

Хорунжий Вашек

В УНСО мене одразу попередили: "Хоча ви й офіцер радянського флоту, але, згідно нашого статуту, службу будете починати рядовим стрільцем".

— Нічого, — заспокоїв мене пан Корчинський, — подивіться на Устима: навіть його досвід і воєнна освіта не завадили йому дослужитися до сотника. Ваші перспективи прямо залежать від того, наскільки ґрунтовно зможете забути все, що знали раніше.

Як говорилося, так і сталося. Свою абхазьку кампанію 1993 року я починав вже у ранзі хорунжого УНСО. Йшло літо 1993 року. Основні сили загону УНСО "Арго" вели тяжкі бої в містечку Шрома. Я зі своїм підрозділом займав позицію праворуч від нього — селище Апіанда. Щодня з боку Шроми ми чули канонаду, а вночі над горами займалася заграва — це горіло місто. У нас було порівняно спокійно. Ми тримали під контролем брід через Східну Гумісту. На іншому березі розмістилося село Ахалшені. Там уже були росіяни. Праворуч над Апіандою нависала гора, вкрита лісом, як ведмежою шкурою. Судячи по карті — 920 м над рівнем моря. От з цієї гори і почалася наша халепа.

Постійних постів, ані наших, ані противника, на ній не було. Та час від часу з'являвся бродячий загін і починав нам набридати, обстрілюючи з гори. Вогонь вели поодинокими пострілами з автомата по всьому, що рухалося, включаючи кіз і собак. Снайпер, на щастя, був недосвідчений, але нерви псував і, зрештою, хтось на кулю таки натрапив би. За кілька днів спостереження ми виявили двоповерховий будинок, добре замаскований лісом. Скоріше за все, він використовувався противником як база.

Наступного дня, взявши з собою автоматника і приблудного собаку, я рушив на ту гору. Підійшовши до будинку, ми наштотхнулися на колючий дріт — у такий спосіб місцеві селяни захищали свої городи від диких тварин. Перекинули через огорожу собаку, звверху на дріт кинули плащ-палатку і перелізли самі. Пес — добре тренований курцхар, незамінна для розвідки в лісі собака, — повернувшись у напрямку будинку, тихо загарчав. Стало ясно — в будинку чужі люди.

Залишивши стрільця прикривати головний вхід, я тихо обминув будинок, підстрибнув, підтягнувся і заліз на терасу, що тягнулася вздовж всього другого поверху. Більше за все боявся, що обваляться гнилі балки. Тихенько підкрався до вікна.

В приміщенні точилася жвава розмова, рясно пересипана матом. Грузини майже не вживають мат, та й у нас російська лайка суворо заборонялась. Крім усього іншого, ще й тому, що вночі стріляли на голос. Тож національна приналежність співрозмовників не викликала сумнівів.

Коли так, висмикнув кільце, порахував до двох, і -1 полетіла у вікно. Відірвані вибуховою хвилею двері просвистіли над головою, ледве не зачепивши стрільця, що підбіг до будинку. Ведучи автоматний вогонь, вскочив до будинку. На тлі вікна в диму і піднятій пилюці я побачив силует людини і останньою чергою різонув по ньому. Він плавно завалився назад у кімнату. В те, що залишилося від дверей, влетів захеканий автоматник. Пес завбачливо залишився внизу.

В кімнаті кисло пахло вибухівкою. Перекинуті догори ніжками ліжка і стіл. На підлозі чотири фігури, двоє з них проявляють ознаки життя. Нас здивувало, що на поясах у всіх були прилаштовані наручники. Ними й закували тих, хто залишився живий. У нагрудних кишенях знайшли посвідчення. От це так! Ризький ОМОН! Наскільки мені відомо, вони залили за шкуру прибалтам багато сала. Тепер, виходить, перебралися сюди.

В цей момент по вікнах бризнули автоматні черги. Ми вискочили з будинку, витягнувши за собою обох омонівців. Щільність вогню засвідчувала, що стріляло чоловік 12. Поки що нас прикривав будинок, від якого аж тріски летіли. Я пригнув до землі автомат стрільця:

— Ти що, здурів? Як тільки почнемо стріляти, вони відразу зрозуміють, що нас лише двоє. Тоді кінець.

Омонівці лежали мовчки. Це були люди, які нікого не щадили і добре розуміли, що марно просити пощади. Забрати їх із собою ми не могли, залишити в живих — теж. Найманці, у яких руки по лікті в крові. Та серце мого стрільця здригнулося:

— Що хочете робить, пане хорунжий, але полонених розстріляти не можу.

— Добре, — кажу, — забирай собаку і тікай. Я наздожену.

Але нікого було забирати: розумний пес уже визирав із-за дерев з іншого боку загорожі.

— Ну, давай, наздоганяй свого Сірка, — я підштовхнув стрільця в спину. За півгодини я наздогнав їх уже в лісі. Він глянув на мене й усе зрозумів. Обстріл наших позицій припинився.

Ройовий "Явір"

БІЙ ЗА ШРОМУ

Дорога прострілювалася важкими кулеметами. Росіяни квапливо перетягували вогневі засоби з інших ділянок. З'явилися перші поранені. Поранили перший і другий номери нашого кулемета. Їх відправили в тил. Серед союзників було кілька вбитих.

Аби виправити становище, комбат наказав: "УНСО, вперед!" У нас була можливість прорватися через обстрілювану ділянку дороги, але це призвело б до втрат 30- 40% особового складу. Після півгодинної суперечки вдалося переконати союзників у тому, що під час бойових дій не конче треба пересуватися лише дорогами. Після того, як ми отримали свободу дій, загін лісом обминув Шрому.

Ми вийшли до урвища висотою метрів 200. Ані росіяни, ані грузини не могли навіть уявити, що тут може пройти більш-менш значний підрозділ, тому якогось серйозного спостереження за цією ділянкою не велося. На мотузках спустилися вниз з озброєнням та боєприпасами. Було ще темно, тож зробити це було нелегко, але, на щастя, обійшлося без жертв. Внизу ми опинилися на відстані 35-40 метрів від російських окопів. Заборонено було палити і розмовляти.

В горах світанок настає зненацька, немов хтось крутить ручку реостата. О 5 годині 10 хвилин сонце визирнуло із-за гір і залило все навкруги своїм світлом. У той же час пролунала команда: "Гранатами — вогонь!" Даремно навіть намагатися змалювати картину майже одночасного вибуху 46 гранат Ф-1 (*довідка: граната Ф-1, теоретично розліт осколків до 200 м, практично — на 50-60 м змітає все живе*). Це треба бачити. Повір на слово, читачу, це — ражаюча картина. Ані до, ані після цього я нічого подібного в житті не бачив. Щоправда, сотник казав, що після американських бомбардувань у В'єтнамі у нього залишилися сильніші враження.

Ще не встигли впасти підняті вибухами пил і земля, як пролунала команда: "Вперед!" Майже не пригинаючись, з вигуком "Слава!" загін рвонув уперед. Автоматн-кулеметне стрекотання, вибухи ручних гранат, і над усім цим, посилене луною в горах, — Слава! Слава! Слава!

Росіяни розгубилися, почали тікати. Ми пройшлися містом, наче розігріта праска. Вриваючись до будинків, бачили покинуті на підлозі блазенські козацькі нагайки, намилені пензлики для гоління, а в одній з кімнат знайшли — свята святих для москаля — недопиту пляшку горілки. Свідчення панічної втечі.

Діставшись центру міста, ми з сотником піднялися на горище триповерхової школи. Звідти було видно дорогу на Новий Афон, якою панічно відкочувалися росіяни. Дорога була забита піхотою, легковиками і вантажівками, серед яких виділявся червоний "Ікарус". Якщо б у цей час ударила грузинська артилерія, розгром був би повний. Але вразило мене не те, що мовчали грузинські гармати, а кількість відступаючих — їх було не менше 600 чоловік. Згодом, уже в шпиталі в Тбілісі, сотник зізнався:

— Якби я знав чисельність гарнізону Шроми, то навряд чи наважився б атакувати місто з півсотнею стрільців.

Побачивши, що їх ніхто не переслідує, росіяни переформувалися, відправили найбільш деморалізовані частини в тил і, отримавши в допомогу батальйон ДШБ, перейшли в контрнаступ. Діяли вони нерішуче, промацуючи нашу оборону. Це скоріше нагадувало розвідку боєм. У нас катастрофічно бракувало людей для оборони всього міста, тим більше, що у росіян була перевага в тому, що вони шість місяців просиділи у місті, добре знали околиці, кожний кущик, хвіртку, провулок. Окремі групи автоматників почали просочуватися нам у тил. За цих умов сотник прийняв рішення: створити на панівних висотах вогневі точки, які б перехресним вогнем накривали вулиці між ними. До речі, в нагоді стала вантажівка з мішками солі, яку кинули росіяни, відступаючи. За допомогою цих мішків будинки на горбах, зайнятих нами, швидко переобладнали в доти.

Потрапивши під перехресний вогонь наших кулеметів, росіяни відступили і того дня нас більше не турбували. Всю ніч на позиціях кипіла робота. Все, що можна було замінювати, замінювали, сарайчики перетворились на маленькі фортеці, а поміж ними у важкому скелястому ґрунті видовбали шляхи сполучення. Вранці при підтримці мінометів москалі почали наступ. Атаки йшли одна за одною, як хвилі прибою, і так само, розбиваючись об нашу оборону, відкочувалися назад. У мене була можливість ще раз пересвідчитись у тому, що в

росіян немає ані краплі жалю навіть до своїх солдатів. Капловухих кацапчат їхні ж командири гнали прямо на наші кулемети.

В розпал чергової атаки до головного командного пункту ввалився ройовий Рута. Збиваючи з себе пил, він нервово доповідав:

— Кулемети від безперервного вогню розігрілися. Рукою до дула не доторкнутись. А москалі все пруть і пруть. Що робити?

Потягнувшись до хрсту в суглобах, сотник відповів:

— А ви, українулі, поставте біля кулеметів відерця з водою, мочіть в них ганчірки і охолоджуйте стволи. Ми ж не можемо обмануть надії руских ребят погібнуть за рідину.

Більш за все нам набридала батарея ротних мінометів. Росіяни розмістили їх за триповерховим будинком так, що ми своїми РПГ-7 ніяк не могли їх дістати. Допоміг випадок, точніше — збіг обставин. На протилежному від наших укріплень боці, прикриваючись будинками, маневрував танк Т-80. Він досить ретельно обстрілював нашу оборону. На другий день боїв поручник Байда зловив російські переговори. Якийсь капітан Лісицин істерично волав:

— Я відмовляюся атакувати втретє. Це не грузини, це або українці, або якісь найманці із Західної Європи.

Ми засікли хвилю. Наступного дня, з'ясувавши квадрат, з якого били російські міномети, сотник вийшов в ефір російською мовою і від імені капітана Лісичина почав кричати, що у квадрат 14 (розташування російських мінометів) прорвалися українські автоматники. Треба негайно накрити їх вогнем. Наш старий знайомий, танк Т-80, зреагував миттєво: розвернув башту і врізав по своїх мінометах. Їхній вогонь відразу ж вщух, а ефір загус від російського мата. Танкістів крили вздовж і впоперек. Явно розгубившись, вони підставили свій бік, а наші хлопці першим же пострілом з ПТУРСа підпалили цю обридлу залізну коробку. Горіла вона, як сніп соломи. Ніколи раніше не міг собі уявити, що залізняка може так палати, але, як сказав поет: "Життя триває, точиться війна".

Не зважаючи на постійні вимоги сотника, підкріплення нам не давали, а на третій день боїв припинилося й постачання боєприпасами та продовольством. Сотник на машині, яка на той час лише обрисами нагадувала "Волгу", по прострілюваній дорозі прорвався до штабу корпусу. Там його знову нагодували "завтраками", пообіцявши все, але не зараз, а найближчим часом. Пересварившись з командуванням і

набивши машину тим, що вдалося вирвати у інтендантів, сотник Устим уже в темряві повернувся до Шроми. Перед від'їздом оголосив ультиматум: якщо завтра не буде підкріплення, о 18:00 він почне виводити УНСО зі Шроми.

Ситуація справді склалася неприємна. Противник пристрілявся, наша система оборони не давала змоги для маневру, тож нас досить влучно накривали вогнем. Доставити щось на позиції вдень або винести поранених було майже неможливо. Ситуацію можна було змінити, зробивши кидок уперед, але це було нездійсниме через нестачу особового складу і повну відсутність важкого озброєння. Аби врятувати людей, залишався єдиний вихід — вивести підрозділ з міста. Труднощі полягали в тому, щоб відірватися від противника, винести озброєння, поранених і при цьому звести втрати до мінімуму. На нараді вирішили о 17:45 відкрити вогонь з усіх видів зброї, імітуючи підготовку до наступу. З гранатометів РПГ-7 випустити всі снаряди, залишивши по 2 про всяк випадок, і під вогневим прикриттям почати повзводний відступ. При цьому один взвод відступає, закріплюється і прикриває другий, потім третій. На жаль, поетапний спосіб відступу пройшов не так гладко, як хотілося. Росіяни нас випередили на дві години. О 16:00 почався масований обстріл наших позицій: били міномети і установки "Град".

Другий тиждень у нас було напружено з продовольством. Але того дня поталанило: в одному з будинків хлопці знайшли мішок з борошном. Байда з Гонтою напекли перепічок, і весь загін, окрім спостерігачів і кулеметників, зібрався на камбузі, де, не звертаючи уваги на обстріл, який дедалі посилювався, насолоджувалися цими ласощами. У розпал хлібної оргії до саклі увірвався розлючений сотник: "Ви що, здуріли? Це ж треба, за такого обстрілу зібратися в одному місці! Та вас же одним снарядом накриють! А ну, негайно розосередитесь!"

Незадоволено бурмочучи і обпікаючись до пухирів перепічками, стрільці порозбігалися по бойових позиціях. Обстріл посилювався, від вибухів тремтіло повітря. Аж раптом дві мінометні батареї перенесли вогонь на позиції сусіднього Ахалцихського батальйону. Перший залп ударив перед окопами метрах у семи-восьми. Я все це чітко бачив. Як правило, наступний залп лягає на 10-12 метрів далі. Тому досвідчені військові або залишаються на місці, або пересуваються метрів на 20

вперед, щоб вийти із зони обстрілу. Ахалцихський батальйон був сформований з 18-19-річних юнаків, яких не те що навчити, обмундирувати не встигли. Після першого ж залпу вони, мов згря переляканих горобчиків, піднялися з окопів і кинулися навіч. На схилі гори, праворуч від нас, їх накрив другий залп. Видовище страхотливе. Разом з уламками каміння в небо полетіли клапті піджачків, кашкетиків. У такі моменти проклинаєш дядів з великими зірками, що сидять в тилу і посилають на смерть дітей. Шкода хлопців, але треба думати про своїх.

Під вогневим прикриттям першого і другого роїв третій відійшов за дорогу і там закріпився. За ним успішно переправився другий рій. Залишився перший і розвідники. В цей час я разом з сотником знаходився на першому поверсі будинку, де розмістився головний командний пункт. Зненацька на другому поверсі застрекотів кулемет. Сотник здивовано позирнув на мене:

— Як це так! У нас всього два кулемети, і обидва, згідно наказу, повинні бути на іншому боці, прикривати своїм вогнем відступ решти сотні.

Потрапити на другий поверх можна було тільки зовнішніми сходами і терасою, які прострілювалися противником. І от цими сходами сотник рвонув нагору, як справжній спринтер. Я за ним. Сходишки аж загули під ногами. Понад головою пролітали осколки мін і свистіли кулі. Захекані, але цілі, ми вломилися на другий, майже зруйнований поверх. Біля пролому в дальній стіні стояв ройовий Обух і довгими чергами бив крізь пройму вікна. Я поглянув на сотника — і у мене відняло мову.

— Обух! — він аж побілів від люті. — Чому не відійшли зі своїм роєм?

— Що? Оце я буду перед москалями відступати? Та я до останнього набою буду відстрілюватися, а свою позицію не залишу.

— Не будеш ти до останнього набою відстрілюватися, — сказав, як припечатав, сотник і потягнув із-за спини автомат.

— Це чому ж? — едовірливо запитав Обух.

— Та тому, що я тебе власною рукою прямо на місці розстріляю. За невиконання наказу.

Обух зблід, нахилився, миттєво позбирав свої "пасочки", закинув на плечі кулемет і як блискавка кинувся до дверей. Дорогою

перелякано бовкнув:

— І чого оце психувати? Так би одразу і сказали.

На сходинках він за щось перечепився і заgrimів вниз. Складалося враження, що хтось спустив сходами мішок, набитий металевими каструлями. Я навіть подумав: чи бува він не вбився? А за п'ятнадцять хвилин його кулемет уже застрекотів з іншого боку дороги.

На той час, коли ми спустилися вниз, усі наші відійшли. Залишився тільки один автоматник з рою розвідки — Цвях. На прощання я заскочив у приміщення штабу, поклав на диван дві гранати від РПГ-7, рясно полив приміщення бензином і підпалив. От і все, прощай, Шрома. Залишилося найважче — проскочити дорогу, коли на п'яти вже наступають росіяни. Сходу перескочив дорогу, але вже на другому боці мене таки наздогнала куля. В стегно. Я перекотився під прикриття стіни якогось напівзруйнованого будинку. Навіть підвести голову не давали. Та я чітко бачив усе, що робилося на дорозі.

Пролунав сильний вибух. Наш командний пункт охопили густий дим і полум'я. Скориставшись цим, сотник з Цвяхом рвонули через дорогу. Але пізно — через кукурудзяне поле, навперейми їм, бігло майже десяток російських солдатів. Вони програвали противнику лишень кілька секунд, але цими секундами вимірювалося їхнє життя. Прямо посередині дороги сотник став на коліно і відкрив вогонь. Цвях став позаду і почав стріляти через голову сотника Устима. В такий спосіб вони намагалися сконцентрувати вогонь, притиснувши ворога до землі, і виграти отих кілька дорогоцінних секунд. Це їм вдалося, але в цей момент позаду Цвяха розірвалася міна. Як з'ясувалося пізніше, він прийняв у спину і ноги більше сорока дрібних осколків. Цвях упав на дорогу, сотник завалився на лівий бік, але потім підвівся. Осколок міни пробив підсумок, патронник з набоями і застряг у нього в стегні під шкірою. Це було останнє, що я побачив, тому що знепритомнів.

Чим все це закінчилося, я дізнався в тбіліському шпиталі Святого Георгія, де лежав в одній палаті з паном Устимом.

Валерій Бобрович (Устим)

Ззаду на мене навалився Цвях і поволі сповз на бруківку. В той же момент я відчув сильний удар у правий бік. Від несподіванки підскочив на повний зріст і відразу ж праву руку як канчуком вдарило. Болю ще не відчуваю, але напружую плече, а рука не слухається, висить як чужа. Глянув, мундир розірваний, кров, кістки стирчать. А тут якраз у кукурудзі знову москалі завовтузились. Навряд чи зараз зміг би повторити те, на що спромігся тоді: лівою рукою підняв автомат і розрядив усе, що було в магазині, в кукурудзу. Нахилився до Цвяха, чую — він щось булькає, на губах кров пузириться. Встиг подумати: "Схоже, пробиті легені".

— Не кидай мене, сотнику, — ледь чутно шепоче. — Дострель.

Просити легше, ніж зробити. І не тільки психологічно. Магазин автомата порожній, однією рукою не перезарядити. Та й мій час кінчається — кров з руки так хвещая, що вже в чоботі хлюпає. В полон здаватися не можна. Наші противники люди чесні, благородні, ще перед початком бою попередили: "Хохли, в полон не здавайтесь, ми з вас з живих будемо шкіру драти". Я їм вірю. Та й з дитинства терпіти не міг фізичних розправ. Тому виймаю гранату, лягаю поруч з Цвяхом. Дочекаюсь росіян і вирву кільце, або коли почну втрачати свідомість. На моє щастя, в цей час два наших роя перейшли в контратаку, чим і порятували мені життя. Цвях загинув, його чотири з половиною години несли в тил. Всі серйозні поранення у нього були в спину. Він зійшов кров'ю.

Під час цієї розповіді до палати зайшли наші союзники — грузинські офіцери. Принесли фрукти, коньяк. Добре випили, почали згадувати останній бій. Я розпалився, почав критикувати дії грузинських підрозділів. Тітілебі запитав:

— Так ти що, вважаєш всіх грузинів боягузами?

— Ні, чому ж, — відповідаю. — От командир Аха-цихського батальйону. Весь батальйон розбігся, а він один до кінця залишався з нами. Я чув, як він кричав: "Я тут! Я не втік! Я з вами!"

Тітілебі почухав потилицю:

— Одне, на всю Грузію один хоробрий грузин відшукався. І той на прізвище Шевченко.

— Як це? — я похлинувся коньяком.

— Все просто, у нього батько українець, а мати наша, грузинка.

Дмитро Корчинський

У тбіліському аеропорту ми повантажилися на пасажирський літак, переповнений людьми в камуфляжах, ящиками зі зброєю, боеприпасами та консервами, і вилетіли на Сухумі. Летіли вночі, щоб літак важче було збити. Проте сісти нам не вдалося — сухумська злітна смуга обстрілювалася. Ми повернулись до Тбілісі і ніч провели під літаками на теплих бетонних плитах.

З Сухумі таки зміг вилетіти якийсь літак. З нього вивантажили поранених, і тільки тут я почав відчувати війну: оте дивне відчуття щему під грудьми і той дивний відсторонений настрій думок, які завжди з'являються в присутності смерті. Там, вночі, на бетонних плитах, я винайшов для себе критерій, за яким можливо вирізняти посправжньому високе мистецтво. Це те мистецтво, яке може бути сприйняте в приграничних душевних станах. Я намагався мугикати якісь мелодії, і всі вони лише дратували мене. Я раптом зрозумів їхню фальш, неадекватність, необов'язковість. Але старовинна, неймовірна мелодія "Чорна рілля ізорана" знайшла моє серце. Ті, хто склали її, знали цей стан, вони винесли його із прикордоння. Це було справжнє. Чистий щемливий сум і мужність цих нот вражали. Спогад про цю мелодію залишився найсильнішим естетичним переживанням мого життя.

Першим, кого я побачив у розташуванні батальйону, був наш "капелан" отець Роман. Він був страшенно переляканий попередніми подіями, і це читалося в його очах. З-під рясид виднілися зелені штани "афганки", а в кишенях він носив по гранаті.

— Єпископ абхазський, — сказав він, — запропонував мені служити разом з ним. Повірте, це дуже важливо. Але якщо ви накажете, я й надалі перебуватиму разом з хлопцями.

Я міг би наказати, але тоді він помер би від страху.

— Добре, — огодився я, — двічі на тиждень будете доповідати командирі підрозділу.

Я вислухав доповідь Устима. Права рука у нього була на перев'язі: кулеметна куля пробила передпліччя. Хлопці встигли відійти від напруги останніх днів і насолоджувалися відпочинком. Я вклонився

двом цинковим трунам (їх повинні були сьогодні поховати) і відвідав поранених у шпиталі. Після цього представив бійцям (і вже бувшим у боях, і прибулим зі мною) нового командира. Йому не поталанило. У першому ж бою, його поранило осколком міни, й мені довелося призначати іншого.

Ввечері влаштували поминки по загиблих товаришах, грузинах і наших. Двоє бійців дозволили собі випити на півсклянки виноградного вина більше, аніж було вказано. Тут же, перед строєм, кожному всипали по десять палок. Це покарання називалося "буки". Назва збереглася з часів УПА. В Карпатах росте бук, і саме буковими палицями в сорокових роках підтримували дисципліну. Тут, в Абхазії, били бамбуком. Покарання має здійснюватись так, аби завдати болю, але не принижувати людину. Били перед строєм, що перебував у положенні "струнко", демонструючи повагу до волі командира. По закінченню процедури той, що провинився, повинен був подякувати езекутору.

— Ваш новий командир, — сказав я бійцям після езекуції, — як і пан Устим, має право призначати фізичні покарання і навіть розстрілювати за дисциплінарні провини. Бо, коли хоча б одного з вас буде поранено або вбито через те, що командир не зміг підтримати дисципліну, я розстріляю командира.

Я не був у Сухумі до війни, але місто мені сподобалось навіть зараз. Руйнування ушляхетнюють обличчя міст. Розпал сезону. Я часом виходив на пляж. Жодної живої душі на кілометр ліворуч і кілометр праворуч. Лише де-не-де воронки від вибухів. Світило сонце, і море було лагідним. Я кидав у воду пластикові пляшки та стріляв по них, а після купався.

Війна має терапевтичну дію. Хвороби не витримують присутності смерті. Той, хто залишився живий і не був поранений, повертається з війни новою людиною. До зброї звикаєш дуже швидко. Звикаєш до гострого сприйняття життя. Ти повертаєшся з прикордоння, ти підіймаєш руку, щоб зупинити машину, а вона проїжджає повз тебе. Здивований, ти машинально тягнеш руку туди, де повинен бути автомат, а його там немає. І сутінки огортають твою душу. Зіштовхуючись з життєвими ситуаціями, ти не одразу при звичаєшся думати не про прицільну планку, а про присутність прокуратури.

Свобода — це абстрактний принцип, який може оживати лише в одній формі — формі війни.

Я виїхав з Сухумі дорогою, що вела на Шрому. Плануючи ще один наступ, грузини мобілізували для цього людські ресурси. Зліва над дорогою нависала гора, праворуч було урвище. Дорога обстрілювалася установкою "Град". Снаряди падали в урвище, а вояки притискалися до схилу гори, ховаючись від осколків. Біля машини зв'язку стояв грузинський полковник (згодом я дізнався, що він був полковником ще Радянської армії). Я підійшов до нього:

— Бачите он ту гору? На місці росіян, я втягнув би туди міномет і накрити би всіх вас. Давайте я пошлю туди кілька чоловік зайняти висоту.

— Не треба, — сказав він. — Там така стежка, що туди нічого не втягнеш.

— Як знаєте, — мовив я і поїхав собі.

Наступного дня росіяни втягнули туди міномет і першою ж міною накрили машину зв'язку разом з полковником.

У локальних війнах більшість офіцерів проявили себе погано. Їх можна було використовувати лише як воєнспеців: відремонтувати БМП, навчити особовий склад коригувати мінометний вогонь тощо. Серед грузинів я зустрів лише одного здібного воєначальника — заступника міністра оборони Гію Вашахідзе (сержанта Радянської армії). Він по-діловому організовував оборону Очамчіри. Там була російська база підводних човнів, яка зіграла певну роль під час висадки російського десанту на початку літа. Гія розташував батарею з кількох гармат десь у ста метрах від бази і повідомив її командування, що, в разі повторення десанту, бомбардування Очамчіри або інших воєнних дій, відкриють вогонь не по кораблях, а прямо по базі. Відтоді він не мав проблем.

Заїхавши до штабу, я зі здивуванням побачив карту, рясно покреслену позначками. Видно, що з нею добре працювали. До штабу завітали російські військові спостерігачі, які стежили за дотриманням умов чергового перемир'я. Старший групи, якийсь капітан, довго придивлявся до нас і нарешті сказав:

— Чтой-то ви не похожі на грузин, ребята.

— Обіжаєш, начальник, — відповів я.

В оточеному Сухумі підрозділ квартирував на дачі Сталіна. Сидячи вечорами на терасі, можна було спостерігати, як внизу ворог бомбардує місто, як загасає море. Під дачею — субтропічний парк з бамбуковою рощею та павичами. Саме приміщення не вражало розкошами. Просто великий будинок. Поруч — санаторний корпус для членів ЦК, збудований у тридцяті роки. Вони були аскетами. На поверхах — один для всіх туалет. Тут же, на дачі Сталіна, була резиденція місцевої "поважної людини" Борі Кокубави. Він носив професорську борідку й АПС із подовженим під глушник стволом.

Я загорівся воювати так, як того вимагали місцевість та оперативна ситуація, — невеликими рухомими групами. В кожній з них мусить бути гранатомет, СВД та ПК. Цього добра не вистачало. Вирішив потрусити Борю. Він довго відмовлявся, але, нарешті, погодився:

— Харашо, я дам вам два СВД, два РПД, два гранатомьота с оптикой. Но это — моє лічне оружие!

До речі, обманув, нічого не дав.

Тим літом мені привелося проїхати машиною від Абхазії до Тбілісі. Вирушили двома машинами. Разом з сухумським ватажком "Мхедріоні". На колінах кожного лежав автомат. Усі відтинки шляху контролювались різними угрупованнями. Проїхали ділянку, яку контролював Кетовані, і зупинилися на посту, який тримали мінгрели, хлопці місцевого князька Кобалії. Чоловік п'ятдесят. Вискочили звідкись і оточили нас. На узбіччя виїхала БРМ і розвернула башточку з кулеметом у наш бік. Вони тицяли у вікна автоматами, гранатометами і страшенно кричали. Я про всяк випадок зняв автомат із запобіжника. Мхедріонівці заявили, що на нас чекає Кобалія і в разі запізнення всім буде погано. Ця публіка була вкрай розчарована тим, що не може розтягти нас та нашу машину по гвинтиках. Під посиленням супроводом нас відправили до Зугдіді, столиці Мінгрелії. Як з'ясувалося згодом, маєчку з водія другої машини вони таки зняли.

Кобалія розмістився в будинку колишнього райкому. У дворі стояло два бронетранспортери, біля яких тусувалося сотні півтори озброєних бороданів. У Мінгрелії були озброєні всі, навіть підлітки. Без зброї ми бачили тільки міліціонерів на дорогах. Їм не довіряли зброю. Вони стояли і безпорадно махали смугастими паличками навздогін машинам.

Нас ввели до кабінету. Там, нахиливши один до одного голови, сиділи Кобалія та Кетовані і про щось змовлялися. Ми бесідували десь півгодини, після чого Кетовані попросив у мене людей, пообіцявши кожному дати бронежилет. Схожий на хрестоматійного містечкового єврея, Кобалія весь час хитро посміхався.

Ми рушили далі. Весь час посеред дороги нам траплялися сумні, зморені спекою корови. Вони підставляли боки вітерцю, який утворювався за машинами. Я дивився і думав: яка дивовижна мішанина епох, стилів, типажів, формацій. Князьки, що, мов павуки, засіли в своїх гніздах. На оперативних лініях проти південного флангу НАТО діють розбійники і пірати. Партії, племена, армії, тейпи, вірди, клани.

Я дивився на картини, що змінювалися за вікном машини, на виноградники і згадував, як доволі молодим потрапив на один з київських винзаводів. Запам'ятався розливочний цех з довгим конвейєром. На початку його один автомат розливав у пляшки вино, а в кінці другий автомат ці пляшки закорковував. Уздовж конвейєра жінки вставляли в пляшки пластиковий корок. Поруч з кожною стояла велика кортонна коробка з корком. Жінка брала корок і вставляла в горлянку пляшки, брала і вставляла, брала і вставляла... І так вісім годин на день, п'ять днів на тиждень, одинадцять місяців на рік, тридцять років життя. Я дивився на все це і думав: моє життя може скластися будь-як: я можу жебракувати, ризикувати, воювати, сидіти в тюрмі. Одним я не буду займатися ніколи, ні за яких обставин — родуктивною працею. Життя людині дається для того, аби грати його. Футболіст на полі стадіону витрачає вдесятеро більше зусиль, ніж селянин на колгоспному лані, проте перший весело грає, а другий нудно працює. Першому додається сил, а з другого вони витікають. Я відкрию вам таємницю: всі ми помремо. І тому ніяка праця себе не виправдовує. Що роблять засуджені до смерті? Грають у карти.

Під час війни в Абхазії проявилася дивна закономірність: усіх наших поранених і вбитих було поранено і вбито по суботах. Якоїсь п'ятниці ми виїхали на пост прикривати ділянку окружної дороги поблизу Сухумі. Місцевість являла собою пагорби з лісистими й відкритими ділянками. Атакувати позицію можна з будь-якого напрямку. Я розставив своїх людей на найбільш імовірному напрямі атаки, домовившись з грузинами, що вони прикриють усі інші. Так

минула ніч. На сусідніх постах до ранку лунала безладна стрілянина — налякані союзники стріляли в темряву, аби себе підбадьорити. Втім, ніч була місячна. Невеличкий табун здичавілих за час війни коней пасся на наших позиціях. Частину ночі мені вдалося поспати, хоча заважали кишені, набиті набоями та гранатами.

На ранок я обійшов тили і з обуренням побачив, що грузини не несуть службу. Вони позбиралися біля якоїсь халупи, жерли солодку вермішель або спали, не виставивши жодного вартового. Я посварився з ними й пригрозив, якщо вони не виправляться, забрати з позицій своїх людей. Підвечір я так і зробив, позаяк грузини були невинуваті. Крім того, була субота. Я повантажив своїх вояків у кузов машини, сам сів до кабіни, і ми вирушили. Гадав, що цього разу минеться. Коли машину обстріляли, ми їхали понад ущелиною. Водій додавав газ, і ми з'їхали з небезпечної ділянки. Я вискочив з кабіни — в кузові був поранений. Куля влучила йому в сідниину. Взявши двох чоловік, я кинувся до урвища, проте нікого не побачив. Імовірно, нас обстріляли навмання з дуже далекої відстані. Одна з куль випадково залетіла до кузова. Поранення було легке, але навіть тут нас дістала субота. І я видав наказ: "По суботах більше не воюємо".

До речі, пост, який ми залишили, через добу був повністю знищений. Рок переслідував нас довгий час і після Абхазії, в Україні. Втрати ми несли по суботах. Один з бійців — Ігор Лисак-Кучеренко (Непогода), повернувшись в Україну, працював у львівській організації. Одного суботнього вечора під час сутички з міліцією він був смертельно поранений пострілом з пістолета. Через рік слідчий застрелився з того самого пістолета, яким було вбито Непогоду. Арештовували нас теж здебільшого по суботах.

Повернувшись додому, я написав вірш:

Порожній берег моря.
В море я дивлюсь і граю В різнокольорові камінці,
Я знаю все,
Я різнокольорові істини тримаю у руці.
Як впали перші міни —
Вибухнули ніби в голові,
Ось протоколу першого рядки,
Години в камері, а шийють на роки,

Забуду символ віри і положення теорій,
Бо я воюю за порожній берег моря.
Мета моя конкретна, і ця війна шляхетна.

Випадковість, як завжди, переможе систему і дивовижних тонів вечірнє море виллється з моєї свідомості через живіт, розірваний осколками мінометної міни або ударами міліцейських чобіт. Берег буде останнім спогадом. У моїх кишнях знайдуть кілька різнокольорових камінців.

За тиждень після того, як я це написав, у Мінгрелії вбили Олексу Довгого. Осколки розірвали його живіт. Усе, що знайшли у нього перед тим, як поховати, — ілька обточених морем камінців та черепашок.

Коли йдеш прямою дорогою раціоналізму, коли простуєш позитивістським шляхом, то, зазвичай, не помічаєш, що скрізь по ньому розкидані містичні камінці для того, щоб ти спотикався і розбивав собі голову, аби ти Дробив товсту лобову кістку своєї зарозумілості.

Не можу собі вибачити, що не встряв у московський осінній конфлікт 1993 року. Захищати Білий дом з усієї матінки-Росії зібралось аж двісті чоловік. Не знайшлося нікого, хто б спромігся встановити серед них дисципліну і поставив бодай якісь конкретні задачі. Межа мрій вождів народу — вести переговори з Єльциним. Регулярно повторюється та сама помилка.

Ніколи не можна віддавати керівництво повстанням у руки легальної опозиції. Більше того, перші, кого треба знищити, — це свої легальні союзники. Бажано, аби вони мали вигляд жертв режиму. Їхні трупи краще прислужаться революції, аніж їхні розмови. Легальні завжди зраджують, бо відчують: як тільки автомат остаточно візьме ініціативу, їхня політична роль закінчиться. Так було в Парижі 1968 року. Той, хто намагається вступити в переговори з урядом на початковому етапі повстання, має бути застрілений. Єдине завдання повстання — це перемога війни. З перших же хвилин — якомога більше зброї, якомога більше насильства, якомога більше буд-яких воєнних дій.

У 1993 році, на здивування, найбільш буйним виявився Гайдар. Він розумів: потрібно якомога скоріше укомплектувати хоча б пару

танкових екіпажів і прямою наводкою вдарити по заколотниках. Цей товстун виявився єдиним революціонером на всю Москву. Не в останню чергу це було пов'язане з тим, що він був економісто-монетаристом, отже, сповідував цілком відірвану від життя ідеологію — різновид гностицизму. Треба бути трохи гностиком, аби бути спроможним на чисте, екзистенціальне насильство.

Необхідно мати заздалегідь випестуваний естетичний такт. Гарний тон категорично потрібен. Яке право залишитися живими мали Руцької і Хасбулатов? Вони повинні були померти зі зброєю в руках, тому що головне — не їхні безглузді тактичні розважання, а необхідність художньої довершеності. Їхнє боягузтво перетворило те, що мало стати трагедією абсурду, на непристойний анекдот. Коли революція не може бути адекватно описана в естетичних категоріях, це — не революція, а гімн.

—Я, звісно, був знайомий з положенням про необхідність перетворення політичної ситуації на воєнну, але тільки у чеченців навчився того, що це справді найефективніший, найраціональніший життєвий підхід до всіх прикордонних політичних ситуацій. Ніколи не можна розмірковувати — стріляти чи не стріляти. Стріляти треба при першій, навіть найменшій, можливості.

В 1993 році я все ще був дурний. Мені здавалося, що це не наша війна. І лише тепер, умившись сльозами і кров'ю (з розбитого носа), я розумію так ясно, як розуміють необхідність води в пустелі, що чужих війн не буває. Будь-яка війна — це твій унікальний, неповторний шанс на перемогу. Шанс здійснити стрибок прямо зараз, легко, моцартіанськи, приміряти на себе велич.

Мені привелося завітати до Москви у 1997 році, проїздом з Грозного. Це місто перекармлене грошима. Це не місто, це — озкішне пасовисько. Воювати там можна років п'ятдесят без перерви. Боже! З яким задоволенням я тут повоював би!

Полковник Боровець

Коли нагороджували захисників Білого дому, я сидив у президії між Тереховим і Ачаловим. На столі валялася ціла купа орденів. Я міг і себе нагородити, але погидував — оформлення не сподобалось. Сажі Умалатова, та досі нагороджує орденами Радянського Союзу, в тому числі й Червоної Зірки. Десять же їх виготовляють?

Терехов розповідав, як вони брали Генеральний штаб. Під'їхали на КПП — нікого немає, всі двері на замках, чергові розбіглися. Перелізли через огорожу, з-за кута з вереском вискочив якийсь тип, з'ясувалося, черговий офіцер, який почав стріляти з пістолета. Вогнем з автомата у відповідь його вбили. Терехов згарячу кинувся надавати допомогу, озирнувся, "бойовиків" — як корова язиком злизала, всі повтікали. Тут його міліція і пов'язала. Зацікавлений постовий підійшов на постріли узнати, що сталося. Терехову загрожувала "вишка" — на нього хотіли "повісити" вбивство. Політичне насильство було зведене до таких банальних карних категорій.

У тому ж слідчому ізоляторі перебував і міністр оборони в уряді заколотників Ачалов. До речі, татарин за національністю. Десантник, фізично дуже сильний. Якимось наглядач його штовхнув. Та Ачалов його посунув так, що того чотири години відливали. До камери увірвалося кілька охоронців з кийками. Він якимось примудрився виламати дужку з бильця ліжка — в ізоляторах КДБ умеблювання дещо краще — і відбився. Тоді вдалися до хитрощів: підключили в душовій до крана фазу, сподіваючись, що мокрого його вдарить струмом, і все спишеться на нещасний випадок. На вході Ачалов випадково послизнувся на підлозі, схопився за косяк, відчув удар струмом і далі не пішов. Сидів місяців шість.

Пригадую, як у кабінеті Руцького в Білому домі знаходилося два мішки доларів, пачками, запаяними в пластик. З них спочатку збиралися сплатити по сто баксів усім захисникам, потім передумали, нікому не роздали. Надійшов наказ: виносити через каналізацію. Ми поб-чили, що там ОМОН, — не пройти. Заховали мішки в колекторі та відійшли хвилин на двадцять пошукати іншої дороги. Коли повернулися, ані ОМОНу, ані мішків, ані слідів. Плюнули ми на це

повстання, відкрили люк і пішли. Чому в кишені не набрали? Думали, все нашим буде.

Коли спецназ брав Білий дім, захисники виносили все, що могли. Комп'ютери, килими, відрізали навіть телефонні трубки і розпихували по кишенях. Штурмували з одного боку, а ззаду ходили всі, кому не ліньки. З нашого боку були тупі, а з того — ще тупіші. Беня нічого кращого не придумав, як посадити на Червоній площі гелікоптер. Руста зібралися з Німеччини викликати. Посли вже почали збиратися "на свал", думали, знову гряде Велика Жовтнева. На щастя для них, примчався Бурбуліс. Фігурально висловлюючись, побив ногами "малиша Плохіша" (так називали Гайдара), зібрав "бомонд":

— Країну хочете просрати за півгодини.

Офіцерам і прапорщикам дивізії імені Дзержинського під це діло здорово відломалося. Сплатили зарплату, а пізніше, крім неї, видавали ще і президентську надбавку. Після Чечні дивізію переформували. В новому складі вона налічує п'ять полків з новим озброєнням — у них забрали танковий батальйон, артилерійський дивізіон. Збираються воювати "у натовпі".

Дмитро Корчинський

Восени 1993 року Верховна Рада, майже без обговорення, значною більшістю голосів прийняла зміни до Кримінального кодексу. Законопроект був підготовлений одним із відділів СБУ і спрямовувався безпосередньо проти нас. Відчувалося, що цього разу ми таки дістали всіх. Пізніше Кравчук розповідав, що Єльцин був надзвичайно обурений нашими "художествами" в Абхазії і вимагав нас прищучити. Для цього вигадали статті, що кваліфікували найманство та незаконні воєнізовані формування як тяжкий злочин, отже, передбачали великі терміни ув'язнення. Таким чином, наша діяльність спричинилася до розвитку права в Україні.

Цікаво, що одними із перших правових актів нової Української держави були скасування кримінальної відповідальності за гомосексуалізм та введення такої за участь у воєнізованих формуваннях. Сучасне суспільство дозволяє безпрецедентну індивідуальну свободу, в тому числі й сексуальну — рахайтесь, хто з ким хоче, — проте воно цілком відчуває небезпеку спільнот. Будь-яка спільнота — це злочинна група."

Незабаром проти нас застосували ці нові статті. Почалася зимова виборча кампанія 1993-1994 років. Ми брали в ній доволі активну участь. Всю Україну заліпили плакатами: "Наші люди звикли жити у великій державі. Ми зробимо Україну великою, щоб народу непотрібно було міняти своїх звичок".

Виступаючи по телебаченню, я говорив:

— В усій цій процедурі виборів є дещо принизливе. Кандидати ніби виставляють себе в ларку, пропонуючи виборцям віддати те, чого у них немає, за те, що їм не потрібно. Купіть собі хазяїна — промовляємо ми, йдучи на вибори, — придбайте колективного вождя. Не хочете купити — одержите безкоштовно.

В ті часи київська команда УНСО регулярно проводила вишколи на Лисій горі. Один з них накрили переважаючі сили міліції. Провели численні арешти, обшуки на квартирах активістів. До мене ввалилася велика група міліціонерів з автоматами і в бронежилетах. Обшукували

без великого натхнення, вилучаючи якісь папірці. Наше трирічне чадодуже хотіло потриматись за автомат.

— Будеш добре себе поводити, — сказав я йому, — виростеш з такого автомата будеш стріляти отаких дядьків.

Обшук штабу УНСО тривав цілу добу. Перевернули все догори дном, проте нічого суттєвого не знайшли. Прибираючи після обшуку, ми знайшли серед складених в коморі газет пачку автоматних набоїв. Хтось з наших белбасів заховав й забув забрати. Ото було б гвалту, якби менти їх відшукали! З цього наїзду ми зробили розкішну рекламну кампанію, що допомогло на виборах. Проте вісім чоловік кинули до Лук'янівської тюрми, всі інші перебували під слідством. Кримінальну справу припинили після виборів, внаслідок яких троє наших стали депутатами Верховної Ради. На моє здивування, не так вже й багато наших людей "зламалося" під міліцейським тиском.

Страх не один. Страхів багато. Буває важко передбачити навіть власну реакцію. Є люди, які не бояться російського танка, проте дуже бояться міліцейського "бобика". Є люди сміливі в бійці, проте не можуть витримувати мінометного обстрілу. Один знайомий терпігорець розповідав, як йому привелося ще за радянських часів вибивати борг з тінювика. Він давив на нього психологічно, бив, вивозив до лісу, підвішував, застосовував електричний струм — нічого не допомагало. Чомусь йому спало на думку дістати з автомобільної аптечки шприц й показати клієнту. Той одразу вказав, де лежать гроші.

Вважається, що практично кожну людину можна тортурами змусити давати свідчення. Досвід підказує, що це далеко не так. Те ж засвідчує і кримінальна практика, і практика ЦРУ у В'єтнамі. Ймовірно, що на кожну людину можна знайти свій "шприц", проте це вимагає таланту, чуття і досвіду ката, відтак, вдається далеко не завжди.

У розпал нашої абхазької кампанії в Україні посадили трьох чоловік — керівництво Ватутінської команди УНСО. Вони до смерті забили одного негідника, котрий якось непорядно поставився до майна хлопця, що в цей час перебував на війні. Старшим був дід Микола. Він сидів уже кілька разів, брав участь у Придністровських подіях. В ув'язненні всі троє поводити себе дуже добре, навіть зухвало. Ніхто не дав ніяких показань. Міліція не мала жодних вартих уваги доказів. Проте сила карної системи полягає в тому, що там не поводять себе як

персонажі детективних романів, не вигадують ніяких версій, не переймаються пошуками доказів. Беруть першого, хто потрапляє в поле зору, і, зазвичай, не помиляються.

Для слідчих дій хлопців привозили до місцевого райвідділу. Пізньої осені з'явилася можливість втекти. Дід Микола загітував ще чотирьох в'язнів, які прямо в камері написали заяви до УНСО. Всімох вони роззброїли охорону, захопили транспорт і почали тікати. Від самого початку вони припустилися двох помилок. Перша — вони рушили в глиб Черкаської області, а не в сусідню — Кіровоградську, де ментів зуміли підняти по тривозі лише на третю добу; друга — вони не полишили на місці зброю. Зроби вони це — і заходи до їх розшуку далеко не мали б такого інтенсивного характеру. За тиждень їх усіх переловили, до того ж дід Микола ще й відстрілювався. Після цього їх три роки до суду тримали в Черкаському слідчому ізоляторі, де мені вдалося відвідати діда Миколу. Аби прорватися в СІЗО, я прихопив з собою в якості тарана одного з наших депутатів. Проте я пройшов, а його не пустили. Побачення відбувалося в присутності слідчого. Ми поговорили хвилин десять. Коли слідчий став нас переривати, дід Микола кинувся його бити, і це спричинило страшенний скандал. Я потім довго заспокоював начальника тюрми.

Згодом я був присутній на зачитанні судового вироку. Всі кримінальники — учасники втечі дали показання, зізналися в усьому, валили один на одного провину. Наші заперечували все, ніхто так і не дав ніяких показань. На кожному висіло по вісімнадцять статей. Зачитування вироку тривало близько семи годин. Найбільш імовірним вироком для діда Миколи була вища міра. Сім годин він очікував останніх слів судді щодо того, житиме він чи ні. Він був абсолютно спокійний і такий само зухвалий. Читав книгу, висловлював презирство до суду. Він нагадував християн перших століть: "І на вироки суддів відповідали брутальною лайкою".

Коли суддя вимовив "п'ятнадцять років", ми зітхнули з полегшенням. Дід Микола навіть не відірвався від книжки. Один з кримінальників відмовився тікати і залишився в камері. Його визнали співучасником і дали чи не більше за інших. На рідкість порядний виявився суддя.

Славко

Із злочинців найбільше запам'ятався "Сивий". Йому було років під п'ятдесят. Три "ходки". В УНСО прийшов з якихось своїх ідейних міркувань. Корчинський високо його цінував за відданість справі. В одній з "міжконфесійних" сутичок, коли УНСО захопила на 4 години Києв-Печерську лавру, Сивому сильно дісталось — тріснули ребра. В Абхазії він був старшиною "Арго". У Придністров'ї на мості в Рибниці він ніс охоронну службу разом з "Паулем", виконував оперативні завдання, був засуджений за зберігання зброї. Після звільнення спився і помер.

Феноменально закінчилася історія з Паулем. Цей колишній конвойщик з "вонючих військ" прибився до УНСО в Придністров'ї. Прибув з Росії, що само по собі вкрай підозріло. Його прийняли, і він неабияк проявив себе. Його підвищили до тілоохоронця великої персони в тодішньому керівництві ПМР. Проте він не витримав спокус великосвітського житт — озпустив язика. Його спіймали, кинули до "зиндану" (яма в землі). Після відповідної обробки, він зізнався:

— Я знаю, ви мене випробовували. Або ви мене вбили б, або направили б на підвищення.

Довелося справді відправляти його до Харкова "на підвищення". Пауль добре проявив себе в Абхазії, але його підвів потяг до самопостачання зброєю. Він один видобував у грузинів стільки зброї, скільки я брав зі складу за наказом. Причому одночасно зі мною, на тому ж складі. Одне слово, "сверхсрочник"! ("А вранці мамонта в ямі не було". Так з'явилися прапорщики). По причині безгрошів'я, Пауль почав приторговувати зброєю. Хотіли розстріляти, але він утік. З нагоди нагородження бойовиків чеченськими орденами в УНСО була проголошена чергова амністія. Пауль, дитя, тебе знов вибачили, ти хоча б зателефонував...

Дмитро Корчинський

Так, так, вибачив би я тебе палицею по горбу. Хоча я вже насправді не пам'ятаю, в чому він там провинився.

Славко

Окрему категорію в УНСО складали "дзенмени". Власне, поняття це склалося під впливом "Беркута". Родом з Лисичанська, до війни в Придністров'ї він був засуджений за якісь там гріхи. Залишив чудове есе про розстрільні дворики (часів війни) вільнюської в'язниці. Він, справді, цікавився буддизмом, виглядав "відморозком".

Пригадую, пізніше в Новочеркаську, коли відкривали пам'ятник отаманові Платову, а ми були в числі почесних гостей (із запрошенням на бенкет), козачки перепились, і на майдані перед отаманським палацом почався рейвах. Старшина кинулась полюсувати всіх нагайками. Посеред цього божевілля непорушно стояли і розмовляли три людини: лама з Калмикії, Беркут і я. Ми говорили про вічність. Ця "відмороженість" у Бендерах врятувала Беркуту життя. Після перемир'я в Бендерах він, проводжаючи знайому дівчину, забрів на контрольовану молдавськими "опонівцями" територію. Його зупинили. Він повідомив, що є українцем (тоді багато говорилося про міжнаціональні миротворчі сили, але в зону війни ввійшли тільки російські). Йому запропонували "пройти для з'ясування". Зброї у нього з собою не було, лише ніж. Він витягнув його і, наставивши до свого живота, сказав, що "не було наказу" (проходити). Німа сцена тривала хвилину. Його відпустили: "Скажи своїм, ми теж не звірі".

Розділ V ПОДОРОЖІ

Славко

Я побував у багатьох країнах Західної Європи і ніколи не переймався при цьому відсутністю віз або інших необхідних формальностей. Зі Сходу на Захід набиті такі стежки! Починаючи із стежок, у буквальному розумінні цього слова, і закінчуючи славнозвісними коридорами. Добре, що західні кордони України і Польщі в основному проходять по річках. Стікаючи з гір, вони щороку підвладні повеням, які змивають загородження.

Пам'ятаю, як Едік, заради цікавості, водив мене в Румунію. Навесні ріка розлилася, лінію стовпів з колючим дротом знесло намитим ґрунтом. Ми перейшли по каменях на румунський бік, полізли вгору. З незвички я упрів і спересердя нарік висоту по аналогії з севастопольською — "Єбун-горою". Нарешті ми зустріли місцевого мешканця: у брезентовому плащі, синіх штанах, кирзових чоботах — типовий гуцул. Я хотів було гукнути до нього, але Едік не дав:

— Тихше, вже година, як ми в Румунії.

— А вишки?

— Які вишки? Я тебе потім відведу.

Місцеві мешканці користувалися цією обставиною. У 1996 році, коли здавалося, що вся Польща попливе у Балтійське море, селяни в нашому селі кидали дохлих поросят у воду як "гуманітарну допомогу" панам.

З початком перебудови переходи набули масового характеру. Вже в 1994 році плата за перехід польського кордону становила не більше 10-30 доларів з "брата" чи "сестри". Возили мікроавтобусами або рефрижераторами, раз на три доби. Коли на КПП заступала "своя" людина, пропускали не оглядаючи. Ніякої романтики, все одно, що лісосмугу перейти. Китайців набивали в авто, як оселедців. До німецько-французького кордону проїзд коштував сто доларів з людини. Один фраєр зібрав з курдів по тисяча п'ятсот гривень, повозив їх якийсь час і висадив в Івано-Франківській області.

— Йдіть цією вулицею донизу.

Вони, напевно, й досі там живуть. Якось я зустрів на Андріївському узвозі "Крону" — чіплявся до митців, мовляв, нігті у

Богоматері на іконах непристойно довгі.

Вони з товаришем ходили в Ліон найматися до Іноземного легіону. Обох депортували з Італії. Збиралися знову, та грошей у них, звичайно ж, не було, як у тому анекдоті:

— Знову в Італію хочеться.

— Що, вже там був?

— Ні, раніше вже хотілося.

Але все це ніщо в порівнянні з розбійними рейдами румунів. Вперше я почув про них, перебуваючи в західнонімецькій в'язниці. Серед потенційних "економічних біженців" мені не раз доводилося чути патякання на тему, як у них добре сидіти. "Простирадла білі, булочками годують на сніданок..." Не знаю, не знаю. "Зона" — вона і є "зона". Принижує саме почуття неволі, а не побутові проблеми. Коли німецький охоронець замахнувся на мене кийком, я назвав його "фашистом". І він не наважився вдарити, сволота, — зайшовся роз'ясненнями про денацифікацію. Коротше, коли на моє привітання: "Аллах акбар! Нохче ву (я чечен, дорогі товариші)!" — ніхто не відгукнувся, я засумував. Але тут старший камери, а це був румун, підійшов і вказав місце поруч себе. У закутку ним був відміряний, так би мовити, умовний простір, розміром десь 2 на 3 метри, в який іншим мешканцям камери проникати було зась. А там сиділи самі цигани.

Мене завжди дивувала недоброзичливість, з якою ставляться один до одного ці два народи. Можливо, причини полягали у конфлікті двох пасіонарних начал. Якщо ви коли-небудь подорожували по Румунії поїздами місцевого сполучення, то не могли не звернути уваги на римські профілі тамтешніх мешканців та їхню манеру з'ясування стосунків.

— *Du tem* (забув як румунською "до начальника станції"). *Du tem pulo*.

В дев'яності країна потроху втрачала імідж, створений зусиллями "Генія Карпат" і "Дунаю Думки". Під кінець свого життя Николає Чаушеску перетворився для Заходу в "нецікавого сталініста". З чієї такої легкої руки, не знаю, але зневажлива характеристика румунів закріпилася в радянській воєнній історії. Обминаючи навіть взяття Плевни й успішну зміну фронту в Другій світовій війні, неабияке враження справляє сучасна оцінка румунської злочинності правоохоронними службами Заходу.

Румунські *Rollen-Kommandos*, чисельністю до 150-300 чоловік, щосезону малими групами прокочуються територією Австрії, ФРН, Швейцарії, взагалі в напрямку на Бельгію. Невідомо, чому саме на Бельгію, але, говорять, тамтешній діалект французької надто близький до румунської. При цьому румуни уникають автобанів, прокрадаючись лісами, обкрадають сільські крамниці, дрібні фірми, виносять сейфи. Засобами зламу служать вантажні автомобілі, ними ж, на буксирі, викрадені "ящики" транспортуються до лісу, де й розтrophуються примітивними інструментами. В погонях і при спробах затримання "наїзники" виявляють жорстокий опір. Не в останню чергу зважаючи на злочинність зі Сходу, навіть найглухіші та високогірні швейцарські кантони поспішають зміцнитися власним поліційним "спецназом", а спійманих правопорушників (СНД, Балкани) утримують у військовій в'язниці, єдиній на всю Швейцарію, де ще збереглися ґрати на вікнах.

Дмитро Корчинський

Навесні 1994 року Шухевич не захотів більше вважатися головою УНА. Я призначив на цю посаду одного з наших депутатів — Олега Вітовича. Він мав найбільш представницький вигляд.

Десь у цей же час до нас звернулися родичі льотчика Біляченка. Він був збитий над Нагірним Карабахом, потрапив у полон, і його засудили до страти. Біляченко служив в Азербайджані. Після розпаду Радянського Союзу він намагався повернутися в Україну, але відділ кадрів Міністерства оборони в цьому йому відмовив. Повернувшись до Азербайджану, він вступив до авіації і бомбардував карабаські села. Ми намагалися зацікавити його долею Міністерство закордонних справ України, але марно. Тоді я поїхав сам. Зі мною був дядя Толя та полковник Чечило. Йшла осінь 1994 року. Спочатку ми приїхали до Тбілісі і звернулися до "Мхедріоні", аби вони відвезли нас до Вірменії. Вони мали бази в кожному районі й конкурували з міліцією за контроль доріг. На одній з таких баз, що являла собою кілька обнесених парканом будинків, ми й заночували. Господарі продемонстрували невеличкий арсенал. Ми пили місцеве вино. Коли хтось із нас піднімав реваншистські тости, обличчя мхедріонівців одразу ж кислішали. Ніхто не вірив в успіх нової війни. І в Тбілісі, і тут у всіх на вустах була та сама пісня: проти Росії все одно не попереш.

Взагалі, після поразки країна являла собою жалюгідне видовище, а перед собою ми бачили озброєних людей, які змирилися з поразкою. Кортіло їх повбивати.

Рано-вранці нам дали чорну "Волгу", і ми поїхали в бік Вірменії. За кермом сидів молодий хлопець з місцевого "Мхедріоні". На кордоні, коли ми під'їхали до шлагбаума, стався огидний випадок: у нас спробували попросити документи. Від такого зухвальства у нашого водія відібрало мову. Він рвучко викрутив кермо, і машина, заревівши на підвищених обертах, помчала назад. За десять хвилин ми повернулися з підкріпленням. Мхедріонівці поклали прикордонників на підлогу прямо в їхній будці (при цьому і ті, й інші страшенно кричали), а ми рушили собі далі. З вірменської будки ніхто навіть не вийшов поглянути на нас.

Скільки ми не їздили по Вірменії, так і не зустріли жодного міліцейського поста. Вірмени були налаштовані на перемогу і не витрачали часу на дурниці. Військовий пост нам трапився вночі, на в'їзді в Карабах, де нас не пропускали до ранку і ми дістали добру нагоду наслухатись розповідей про війну. З них ми довідалися, що спочатку тут панував звичайний знайомий усім бардак, притаманний війні в натовпі. Але у 1992 році вони навели залізний порядок, встановили жорстку дисципліну й за якихось півтора року досягли повної перемоги. Тепер володіють територією, втричі більшою, аніж власне територія Карабаху, і мають кордон, який проходить по найбільш вигідній оборонній лінії. Вони також одержали 120 км кордону з Іраном.

За три години їзди гірською дорогою ми досягли Степанакерта. Було помітно, що порівняно недавно місто бомбардували: всюди зустрічалися зруйновані й згорілі будинки, але відчувалося, що про порядок тут дбають. Жодної озброєної людини на вулицях ми не зустріли. Центральну установу — Комітет оборони — охороняв один міліціонер з пістолетом. Він сидів, як вахтер, за склом і навіть не вийшов, коли ми проходили повз нього. Головою Комітету оборони був Роберт Качарян. У розмові відчувалося, що це — сильна особистість.

— Які у вас стосунки з метрополією? — поцікавились ми.

— Ми ще подивимся, хто з нас метрополія, — відповів він.

Через чотири роки він став президентом Вірменії. Ми повели мову про Біляченка. Качарян погодився замінити смертну кару на довічне ув'язнення. Він висунув умову повного помилування — офіційне звернення до нього з боку МЗС України. Ймовірно, для Карабаху йому були потрібні факти міждержавних стосунків.

Для супроводу нам дали офіцера зв'язку та два відділення автоматників (не стільки для охорони, як для понту). Сам Роберт Качарян, як ми мати можливість в цьому впевнитись, пересувався по Карабаху без усілякої охорони. Сідав у "Ниву" і їхав куди йому заманеться. Я згадував Київ, переповнений озброєною міліцією, охорону урядових будинків, ніби напередодні облоги, і думав, що це — столиця країни, яка готується програти будь-яку війну.

Ми відвідали Біляченка у в'язниці. Почувши, що його не розстріляють, він не виказав жодних емоцій. Далі поїхали в один з учбових підрозділів. У Карабасі введено військовий всеобуч. З усіх

чоловіків прийнятної для війни віку бронь мали лише вісімсот. Навчання позначалися інтенсивним характером і тривали півроку.

Частину, до якої ми під'їжджали, було обнесено парканом. Раніше тут було азербайджанське село. Зараз його забетонували під плац. Вражали порядок і чистота. Все до дрібниць повторювало радянські в/ч. Ми бачили солдатів, які білили бордюри. Тут практикувалися десять годин підготовки на день. Нас завели в щось на зразок "ленінської кімнати". На стінах висіли портрети вірменських історичних діячів та воєначальників.

У часи Другої світової війни 120-тисячне населення НКАО дало Радянській армії 25 генералів, чотирьох маршалів Радянського Союзу і одного адмірала флоту. Поки жив у Карабасі, воду цей адмірал міг бачити лише в кружці.

В певних природних та історичних умовах дивовижним чином складаються надзвичайно перспективні спільноти. Скажімо, станиця Зимовейська на Дону, з якої вийшли Разін, Хабаров та Пугачов (непогана продуктивність!). Або візьмемо Афіни V ст. до Р. Х. За кількістю населення це було село, в якому практично одночасно мешкали і спілкувалися між собою Сократ та його учні, серед яких Платон, крім того Аристотель, Арістофан, Софокл, Перікл та архітектори Парфенону, Фідій з учнями, окрім того майстри античної кераміки, що була великим явищем, та славетні ювеліри. Весь еллінський світ був насичений "матьорими чоловічцями", але в Афінах не можна було плюнути, аби не влучити в якого-небудь генія. Мабуть, це страшенно втомлювало.

Щоправда, наскільки я зрозумів, ПВО забезпечували росіяни. Якби карабахцям прийшла фантазія взяти Баку, вони його взяли б.

Ми виїжджали досить пізно ввечері. Вночі перетнули кордон Карабаху й заблукали в гірських дорогах. Довго кружляли в темряві, доки не натрапили на якийсь одинокий будинок. Коли ми під'їхали спитати дорогу, з'ясувалося, що там залишились самі жінки. Я уявляв собі, що могло б трапитись, якби п'ятеро неголених, підозрілого вигляду чоловіків на машині з грузинськими номерами під'їхали до подібного будинку в Україні. Нас, напевне, зустріли б пострілом з дробовика. А тут дві літні жінки вискочили до нас і почали умовляти залишитись переночувати. Довелося довго відмовлятися, а коли

від'їжджали, вони силоміць сунули у вікно торбинку з горілкою, хлібом і сиром.

Ми заїхали до Єревана і після зустрічі з віц-прем'єром вирушили назад. Вірменія дуже нагадує полотна Сар'яна — сіро-жовті безплідні гори. Ви минаєте кордон з Грузією, і вас одразу ж вражає буяння зелені, мальовничість скель та струмків.

У Тбілісі ми відвідали Джабу Іоселіані. Він був тоді другою людиною в Грузії. Його кабінет знаходився під кабінетом Шеварднадзе. Йому було за шістдесят і він мав втомлений вигляд. До "перестройки" був відомою в кримінальних колах людиною, багато сидів. Проте мав вищу освіту й, казали, навіть учений ступінь з мистецтвознавства. Наприкінці вісімдесятих він створив "Мхедріоні", а у 1992 році разом з Кетовані здійснив державний переворот, усунувши з президентського поста Звіада Гамсахурдію. Цей акт супроводжувався кількадедними боями в Тбілісі, сліди яких все ще лишалися на проспекті Шота Руставелі.

Після того, як Гамсахурдія втік до Чечні, Джаба з Кетовані поставили на голову держави Шеварднадзе, який мешкав у Москві і, здавалося, назавжди вийшов з політичного обігу. Але у 1994 році відчувалося, що він дедалі більше опановував ситуацією, чого не можна було сказати про старих бандитів, які його на це місце поставили. Про це й пішла розмова.

Я запропонував Джабі надати мені можливість створити значне українське угруповання де-небудь у Сванетії, спроможне як вести систематичну партизанку в Абхазії, так і на разі підтримати Джабу в майбутньому зіткненні з Едіком. Також я вважав, що необхідно вбити Абашідзе. Проте Джаба лише посміхався. Було видно, що він змучений страшною вагою життєвих подій і прагне спокою.

Ми вийшли з його кабінету в приймальню, де тусувалося багато озброєного люду, і я подумав: "Джаба зо два рази з'їздив на Генеральну асамблею ООН і вирішив, що з Едіком можна грати за цивілізованими правилами. А Едік зіграє з ним за бандитськими". Так воно і сталося.

Невдовзі "Мхедріоні" роззброїли і пересадили. Ув'язнили і Джабу. Ув'язнили Кетовані. Ув'язнили всіх. Якби, крім всіх цих бандитів, у "Мхедріоні" було хоча б з десяток революціонерів, все могло піти в інший спосіб. Не втомлююсь дивуватися тому, наскільки адекватними новій ситуації виявилися старі пердуни з Політбюро.

Якщо у вас є організація, якщо у вас є війна, ніколи не можна допускати перетворення воєнної ситуації на політичну.

Славко

ГОРИ І ЗБРОЯ

Контакти УНСО з курдами — окрема тема. Навіть серед "ображених" та незадоволених народів вони користуються поганою репутацією. Достатньо сказати, що тільки вірменський уряд Нагірного Карабаху наважився визнати курдські претензії на державність. Раніше бойовиків УНСО і Курдської робітничої партії об'єднували хіба що джерела, з яких вони скупю черпали зброю на Заході. До того, як Хорватія по закінченні бойових дій стала найбільшим постачальником зброї на чорний ринок, та й після цього, класичним джерелом залишалися угорські та чеські збройні заводи. Вони буквально тисячними партіями переправляли через Австрію неліцензовані пістолети CZ-75 і P9R, нібито нелегальної зборки із крадених комплектуючих, а також застарілі моделі, що не користувалися попитом на ринку: CZ-70, M29, M37. Явно з легальної торгівлі на Заході надходили і подібні "уцінені" моделі. Як тільки ціна зброї, наприклад, "астри" M4000 (чи "беретти" M35) падала нижче ста доларів США, можна було бути впевненим, що її незабаром повезуть на Схід, аби продати у 5-6 разів дорожче. Оптова ціна на китайські ТТ взагалі досягала 10- 20 доларів за одиницю зброї. Глушники до подібної зброї, більшого об'єму, з повстяними прокладками в якості поглинача, також вироблялися у підпільних майстернях десь на півдні Європи.

У дев'яності роки саме курди були порушниками спокою в країнах Західної Європи. За даними поліції, навіть у спокійній Швейцарії більшість стрілянини припадала на курдсько-турецькі з'ясування стосунків у всіх сферах, з торгівлею наркотиками включно. Місткість магазинів пістолетів CZ-75 і P9R давала змогу за лічені секунди утворювати вогневу завісу і розбігатися до прибуття поліції. Особисто я не знаю, як їм це вдавалося з угорською зброєю.

Якось мені трапився "трофейний" P9 — омерційна назва моделі "люгер" (не плутати зі справжнім "люгером"). На п'ять пострілів він робив три осічки. По-перше, курок надійно взводився самовзводом лише з півзводу, а, як відомо, при осічці курок знаходиться в

спущеному (крайньому передньому) положенні так, що самовзводом він лише трохи "поклацував". По-друге, гніздо у затворі було із забоїною, і якийсь умілець обточив досить масивний ударник до товщини голки. Сірий матеріал, далеко не берилієва бронза, як у коштовній зброї, — відразу ж деформувався, бойок ледве наколював капсуль.

Про силу бойової пружини, також, напевне, термічно необробленої, я навіть боявся і думати. А зброя була зіркою чорного ринку України сезону '96: за неї правили 800- 1000 доларів, вона пропонувалася навіть у калібрі .45. Відомий феномен "кримінальної зброї", убити з якої не можна, але посадити за неї можна. Може, воно і непогано, принаймні нікого не вб'ють.

Навесні 1998 року в одному з київських ресторанів у центрі міста відбулася характерна перестрілка з угорських пістолетів. Перший "люгер" відмовив після восьми пострілів і був викинутий власником, коли той ішов на свал, а другий, здається, відмовив одразу ж, як тільки з нього спробували відкрити вогонь у відповідь. У сезон відстрілів 1997 року бойовики УНСО п'ятьма пострілами з двох ПМ поклали чотирьох. Задіяний у цій події угорський пістолет осікся на другому пострілі. Дивним чином Р9R одержав високу оцінку українських зброярів "Спе-техніка" Міністерства внутрішніх справ. Мені як правопорушнику залишається сподіватися, що дуже схожий на його "молодшого брата" калібру .380ACP український "Форт-12" успадкує безвідмовність базової моделі.

З прибічниками Абдуллаха Аджаллана Корчинського звів Кетовані, коли він був командуючим гвардії. Перша зустріч відбулася в Зугдіді невдовзі після падіння Сухумі, якраз перед початком громадянської війни, що коштувала життя "законному" президенту Грузії Звіаду Гамсахурдіа. При зустрічі був присутній представник "звіадерастів". Мабуть, вже тоді "Кетуші" виношував наполеонівські плани, що зрештою завершилися спробою автобусного наїзду на Сухумі, його ув'язненням і смертним вироком, досі не приведеним у виконання. Навіщо Кетовані знадобився при цій зустрічі Корчинський? Певне, щоб додати собі ваги представництвом на його боці України. Адже в "напівофіційність" місії "Арго" тоді вірив навіть президент Росії Єльцин. "Спасибі Кравчуку!" — кричали грузинські діти, побачивши іноземних військовиків. Як відомо, в збройному конфлікті

сили УНСО виступили на стороні Шеварднадзе, проте стежки до Курдистану було прокладено.

Взимку 1994 року з цього приводу відбулася ще одна зустріч на вищому рівні із Джабою Іоселіані. Батоно Джаба якраз повернувся з Давоса, де брав участь у форумі фінансистів. Він справив на мене незабутнє враження. В кабінеті розміром у шкільний спортзал, за яким проглядалася кімната для відпочинку площеюдесь сто п'ятдесят квадратних метрів, завішаною зброєю минулих століть, він походжав у чорних м'яких чоботах, чорних галіфе, чорній сорочці і при білій краватці-"метелику", хоча зазвичай носив або дорогі "баризні" костюми, або американську камуфляжну форму. Я навіть не можу пригадати, про що ми тоді говорили. На пам'ять про цю зустріч мій супутник Сергій спромігся навіть сперти патрон з магазину "беретти" М92, особистої зброї патріарха грузинської державності, а я зайнявся "скорпіоном" одного з охоронців — раніше я не вірив, що він такий портативний.

Навесні того ж року прийшов час вирушати в дорогу. Моїм напарником тоді був уже згадуваний офіцер-десантник Сергій. Нині ця людина почала нове життя: після успішної соціальної реабілітації він займає певне місце в суспільстві — працює сторожем і має реальну перспективу підвищення до начальника зміни. Ця посада надає ряд відчутних переваг — можна спати вночі, а в цілодобових крамницях у нічну зміну заступають наймолодші продавщиці. З іншого боку, старші і, певно, більш досвідчені, гидують працювати вночі. Я не хочу псувати подальшої кар'єри свого старого бойового товариша і тому зміню деякі біографічні подробиці. В той час Сергій ще перебував у дзені. Йому добре вдавався відсторонений вираз обличчя. Принагідно він любив косити під дауна. Перед цією подорожжю Сергій заліз на дно, аби обірвати небажані зв'язки, підстригся, відпустив бороду закавказькою модою і навіть придбав тоновані контактні лінзи. Хотів взяти з собою ще і молитовний килимок, але це було б уже явним кощунством. Більшість курдів — вогнепоклонники.

Пиши я класичний авантюрний роман, я б замаскував своїх героїв при переході кордону жінками. Тоді натовпи "Наташок" направлялися шукати щастя до Туреччини. "Ой, дана, шикидим-шикидим", цікаво, чи зітреться цей фольклор з пам'яті покоління? По дорозі в Абхазію "Соловей" з його людьми, що летіли на зміну "Бобру", потрапили в

Батумі. Вірні колхідській традиції, відомої ще з часів золотого руна, розбиратися з прибульцями, аджарці кинули "аргонавтів" до в'язниці. В сусідній камері (в'язниця в Батумі маленька, та й порядки інші) утримувалися "Наташки", яким не пощастило дістатися до Туреччини. Від їхніх криків: "Хлопчики, ми вас хочемо!" — тремтіли тюремні стіни.

Хтось з другорядних російських письменників дев'ятнадцятого століття (ім'я його стерлося з моєї перевантаженої подіями пам'яті) розповів таку правдиву історію. Якось у період війни на Кавказі російський сторожовий корабель перехопив турецьку фелюгу, що йшла з вантажем живого товару з Сухум-Кале. На судні були призначені для гаремів дівчата-горянки. Їм запропонували свободу, від якої вони категорично відмовились. Кожна з них мріяла бути проданою, а ціна, тобто кількість золотих монет, була для них цілком об'єктивним критерієм краси і привабливості. В якій іншій царині жінка могла дочекатися такого до себе відношення?

Уявляєте, як обкладавали торговців живим товаром у сімнадцятому-вісімнадцятому сторіччях, якщо і донині від бажаючих поїхати проходу немає.

Існує ряд цікавих джерел, що повідомляють про життя гаремів на рубежі нашої епохи. Вони тим цінніші, що написані фахівцями. Француженка Клодін Файє працювала в Йемені в період правління імама Ахмаді. Її книга "Ель-Хакіма", доступна також в одноіменному польському перекладі, детально розповідає про таємниці душі арабської жінки. Як вже здогадався підготовлений читач, взірцем для письменниці стала інша, не менше відома книга про Схід "Ель-Хакірн,,. Її автор, швейцарець Дж. Кніттель, також зловживає лікарськими таємницями. В період між двома світовими війнами цей твір вважався світовим бестселером. Книга відома в німецькому оригіналі, а також в англійських і польських перекладах.

Слід пояснити, що медичні процедури залишалися бува чи не єдиною можливістю побачити східну жінку хоча б частково негліже. Коли французькі живописці, за часів окупації Алжиру, відчули поклик Сходу, їм довелося попомучитися в пошуках моделей. Навіть повії, безвідмовні в таких випадках у Франції, тут відмовлялися позувати оголеними. Про кризу жанру свідчить полотно Енгра "Турецькі бані".

Не бійся я звинувачень в антисемітизмі, сказав би і про те, що кризу натурниць в Алжирі врешті-решт вирішили єврейки. Розумію Гогена!

Про те, що гарем був високоморальним інститутом сім'ї, свідчить і сам вибір євнухів у якості його обслуговуючого персоналу. Проти використання служниць виступали дружини, котрих, як і всіх жінок у світі, переслідувала примара порушення чоловіком вірності. Проти слуг повставали, звичайно ж, ревності чоловіка. Шлюб — він завжди шлюб, навіть полігамний, менше за все в ньому сексу.

На жаль, спосіб і місце перетинання нами кордону Туреччини і досі все ще не можуть бути названі. Сказати, що зроблено це було за допомогою "Мхедріоні", означає полестити нашим грузинським друзям. Є на Кавказі ще один давній і висококультурний народ, який, як і греки, користується репутацією "євреїв Сходу". Якось в Баку я став свідком страху, який викликали вірмени у місцевої політичної еліти. Якийсь тат (гірський єврей) з близьких Ельчибея зробив круглі очі і прошепотів на вухо Дмитру:

— Пане Корчинський, бійтеся вірменів! Бійтеся вірменів, пане Корчинський, це такі люди...

В дні ГКЧП щойно народжена УНСО ввійшла в контакт з командиром окремого полку зв'язку полковником Віленом Арутюновичем Мартиросяном. Як справжній син вірменського народу, будучи патріотом України, він єдиний з командирів частин у Радянській армії відмовився виконувати накази заколотників. Пообіцяв відкрити сховища, роздати зброю бойовикам і рушити на Київ. Судячи з подальшої безкомпромісної кар'єри генера-майора Мартиросяна і мотивів його відставки, своєї обіцянки він дотримався б. Вірменин все-таки, з Азербайджану. В початковий період вірмено-азербайджанського конфлікту Вілен Арутюнович проявив себе об'єктивним і неупередженим арбітром. Нинішні добрі стосунки з президентом Вірменії Робертом Кочаряном — достатнє тому підтвердження.

Мали місце і різного роду інсинуації на предмет контактів Корчинського з тодішнім керівником української воєнної розвідки Скипальським. За всі роки незалежності жоден офіцер Збройних Сил України не відвідав за посередництва УНСО жодної зони локальних конфліктів. Декого із спеціалістів з проблематики Сходу справді було вивезено із Закавказзя якимось полковником за допомогою УНСО.

Навесні того ж 1994 року на квартирі А. Лупиноса в Києві навіть відбулась неформальна зустріч офіцерів. Пани офіцери мали щось проти тодішнього командування Збройних Сил і фантазували на теми військового перевороту. Я б посоромився назвати це "заколотом". Прийшовши під фінал зустрічі, я весь час, поки йшла нарада, читав німецький трактат "Die Masturbation". Це був занепад військового руху в Україні. Востаннє офіцери зібралися, аби виробити цілісну концепцію будівництва армії. Відчувалося, що присутнім це справді наболіло. Серед них був уже згадуваний генерал Лавриненко, в минулому військовий радник у В'єтнамі. Нині він демобілізувався, викладає в інституті Сухопутних військ.

Фактично, зустріч проводилась Корчинським для збору інформації про стан справ на Середньому Сході. Один з учасників, полковник Н., тривалий час працював у даному напрямку, перебував у Тегерані в період ісламської революції. Взагалі, було що згадати. Розмова точилася то навколо часів младотурецького тріумфірату, то торкалася засад формування АНА на території Вірменської РСР і Нагірного Карабаху і, взагалі, мала загальнокультурну цінність. На жаль, спеціаліст подібний до флюсу — життєві проблеми зводять його цінність до нуля. Проживаючи в гуртожитку для сімейних і маючи двох до рослих доньок (йдеться про полковника Н.), не можеш дозволити собі навіть мріяти про щось інше, крім квартири. Англійці мали рацію, коли довірили створення імперії аматорам.

Мої пізнання про курдів і стан справ у регіоні базувалися на романах Джеймса Олдріджа "Дипломат" і "Гори та зброя". Виявилось, що я не такий вже неправий. Повстання в Іранському Азербайджані в 1945-46 роках було інспіровано радянським урядом. Ще у 1942 році Радянський Союз і Туреччина перебували на грані війни. Вздовж лінії кордону щодня відбувалися перестрілки. Об'єктом радянських претензій, окрім зони чорноморських проток, була і турецька частина Вірменії. Перші радянські ракети базувалися в Криму і були наведені на Туреччину.

Взагалі, викликає подив, якими протореними шляхами в нікуди прямує державна політика. Початок повстання курдів під керівництвом Мустафи Барзані в гірському районі на кордоні Ірану, Іраку і Туреччини прийнято датувати 1961 роком, так, нібито до цього в

регіоні не йшла перманентна різня. Сирія вісімнадцять років, до 1998 року, підтримувала КРП, щоб дозволити Туреччині.

Зважаючи на ситуацію в Ірані й Іраку, Туреччина неминує повинна була отримати свободу рук у розв'язанні курдської проблеми в інтересах Заходу. Режим військової демократії, встановлений у країні з часів младотурків, знаходить розуміння в НАТО і ЄЕС саме в цьому своєму "військовому" аспекті. На поведінку Туреччини, як нещодавно і Греції, закривають очі, оскільки потрібно когось "тиснути". Озброєння колишньої НДР було передано Туреччині з метою його використання для придушення курдського руху. Цікаво, навіщо в цьому зв'язку було розпочато дестабілізацію Кіпру? Широко відомо, що через Кіпр греки підтримували палестинців від початку 70-х років, а у турків існували непогані стосунки з Ізраїлем.

У конфлікті на південних кордонах Туреччини була задіяна і Україна. Плату за прохід суден під українським прапором через протоки аж до 1994 року Анкара брала зброєю, яку Київ передавав Баку для ведення Азербайджаном бойових дій проти Нагірного Карабаху.

Самі вірмени, завдяки потужній діаспорі в Лівані, напевно, першими в колишньому Союзі отримали доступ до міжнародного чорного ринку зброї. Перші "скорпіони", пущені в хід бойовиками в Ростові, були доставлені в СНД з Близького Сходу.

За наявності таких жвавих народно-господарських зв'язків, для нас не становило особливих зусиль дістатися до турецької провінції Хакярі, що на кордоні з Іраком. Далі, у напрямку міст Заху і Дахун, простилається іракська частина Курдистану. За часів курдського повстання містечко Ербіль в горах вважалося столицею самопроголошеної державності. Внутрішньокурдський конфлікт в Іраку був викликаний протиріччями між Патріотичним союзом Курдистану на чолі з Джалалом Талабані та Курдською демократичною партією Массуда Барзані, що, здається, підтримується Іраном.

Зрозуміти всі ці тонкощі я навіть не намагався. Як у часи Ланкастерів і Йорків, достатньо було знати: "зелені" це ПСК, "жовті" — КДП. Сидячи в тилу, наприклад, у чеченському селі, зрозуміти, що відбувається на фронті в Грозному — практично неможливо. Що вони там "перетирали", я так і не збагнув. Вірменські і грузинські друзі

демонстрували нашу маленьку місію в якості своєрідного свідчення власних далекосяжних планів. "Україна нам допоможе" — тоді в це ще можна було повірити. Зброя і спорядження курдської міліції "Пешмерга" — радянського походження. Звідки саме були доставлені ті ж "песчанкі" або АКМ, можна лише здогадуватись. Думаю, з Вірменії.

На наше здивування, в рядах курдської міліції ми виявили двох старих знайомих — бойовиків "Арго", які пройшли той самий шлях, що і ми, але, користуючись ще більш неформальними зв'язками, зробили це набагато швидше. Після повернення з Абхазії восени 1993 року вступили в контакт з курдськими студентами, що навчалися в Україні. За допомогою їхніх зв'язків вийшли на курдських емісарів. До Туреччини вони в'їхали як "човники", сюди дісталися старим унсовським способом, видаючи себе за журналістів.

Взагалі, в кризових районах повно стрьомних особистостей, що видають себе за представників другої найдавнішої професії. Відрізнити їх від справжніх не вимагає зусиль, тільки руки у властей до цього, звичайно ж, не доходять. Турецька поліція і війська блокують доступ у гірські райони. Національне і політичне розшарування в регіоні відбувається по горизонталі.

Самі курди, що проживають нижче в містечках з неминучою кінною статуєю Ататюрка на площі, спокусились принадами турецьких базарів, подібно до наших "човників", і розкладені процвітанням. У більшості це саме вони рвуться, в тому числі і через Україну, на Захід у пошуках політичного притулку. У гірських курдів Ці "біженці" вважаються за "опущених".

Курдське керівництво відправляє на навчання за кордон молодих людей у примусовому порядку. Тих, хто перебував у загонах з 16-17-річного віку і до двадцяти встигнув проявити себе як більш-менш розумна людина. Основна маса бойовиків середнього віку — років 20-30-ти. Більшість з них воює професійно, але пастухів, що прийшли в загони на кілька місяців, також достатньо. Контакти з долинами хоча і необхідні, але підтримуються бойовиками обережно, через посередників. Одні села підтримують курдів, інші відразу "стукають" турецьким властям. За боєприпасами спускаються в поселення, або довірені особи виносять їх на місце перевантаження. На свої бази "лівих", у тому числі й нас, курди не пускають.

Ми жили в селищі, куди прибули і наші бойовики, аби перед зворотною дорогою пожити тут з місяць, від'їстися, поки не зійдуть сліди кочового життя і, головне, — рубці від спорядження. З їхніх слів, у той період у загонах було 13 чоловік з СНД. Троє українців складали найчисельнішу національну групу, були ще вірменин Алік і грузин Мамук. Кацапів — жодного. Новачки, які приходять у гори, приблизно водночас, турами проходять тримісячну обкатку. Курди вважають, що, незалежно від колишнього воєнного досвіду, своя підготовка необхідна. В основі навчання — техніка гірських переходів. Найвища точка в провінції сягає 4168 м. Вдень ганяють по каменях як мінімум кілометрів п'ятнадцять, що дуже багато, доки в це не втягнутися. Харч бідний: боби з пшоном, скорше смажені, аніж варені, й лаваш. Коли їжі не вистачало, пекли м'ясисті листя якоїсь рослини. Інше — як в "Останньому подвигу Камо".

— Вчення часто проводите? Штабні ігри?

— Слухай, які ігри, дорогий? Стріляти, слава Богу, не розучилися, верхи їздити теж.

Оскільки українці мали досвід бойових дій у горах — воювали в Афганістані, — "учебки" вони уникнули. Але товаришів розвели по окремих групах. У курдів це взагалі практикується, аби уникнути "групівщини". На думку їхнього командування, бойовики, якщо не мають "неформальних" зв'язків, краще виконують накази. "Наші" в загоні виділялися зовні тим, що носили автомати на грудях — "по-афганськи", курди носять на плечі, дулом вниз. Бойові дії складалися з переходів в Ірак і захисних боїв з турками. Відбивалися від армії та поліції. Турки — вони хоч і "турки", але малими силами в гори не потикались.

Дмитро Корчинський

Тим часом у Чечні стало цікаво, і нам закортіло відвідати Грозний. Погано уявляючи ситуацію на російських постах і в Осетії, ми вирішили дістатися в Чечню з Кахетії, через перевали. Крім того, ми хотіли випробувати шлях через грузино-чеченський кордон на випадок війни. Кахетія запаморочливо красива. Піднімаючись дедалі вище в гори, де вже була осінь, яка створювала неймовірні переливи гарячих кольорів на схилах, я зрозумів, чому росіяни весь час прагнули завоювати Кавказ. Я теж хотів би його завоювати. Їхали "рафіком". З нами був місцевий ватажок "Мхедріоні", який прихопив із собою РПК, і молодий хлопець кістинець. Кістинцями називають чеченців, які мешкають в Кахетії. Їх кілька тисяч, тож це приблизно два села.

Високо в горах старі села й будинки складено, як фортеці, з плаского каміння. Грузини взагалі мають хист до вписування архітектури в ландшафт. Нам траплялися окремі чотирикутні вежі. Місцеві цвинтарі — це низенькі будиночки, заповнені кістками, які можна бачити крізь вікна-бійниці в стінах. Поховання раніше відбувалося так: людина, яка відчувала, що вмирає, піднімалася до такого будиночка, протискалася всередину, зсувала з невеличких нароч кістяк попередника, лягала на його місце і помирала. Я розпитував місцевих мешканців, проте мені так і не вдалося з'ясувати, з чим пов'язаний цей обряд. Можливо, це — наслідок епідемії.

Дорога закінчилася. Далі можна було їхати лише верхи. Перед нами була одинока сакля, що приліпилася до схилу гори. Хазяїн тримав багато овець та корів. Корови, мов коти, жваво лазили вертикальними схилами. Я не очікував від них таких здібностей.

Тим часом мхедріонівці за якісь копійки купили у хазяїна барана. За дві з половиною хвилини він перетворився на дбайливо порізані шматки м'яса. Я довше нарізаю одну цибулину.

Ми розпитували можливу дорогу через перевали, намагалися домовитися за коней і, врешті-решт, повернули назад. Ані тоді, ані в часи війни нам так жодного разу і не вдалося пройти через перевали. Чи може бути щось вульгарніше, аніж їздити на війну автобусом? Ми сіли в набитий кістинцями та їхнім мотлохом автобус і поїхали до

Грозного. Ми сиділи ззаду, завалені речами. На кожному посту водій щось платив. За гроші ми проїхали без догляду і російську митницю, і прикордонників.

До Грозного ми прибули на другий день після першої спроби його взяття так званою опозицією. Біля Рескома (президентського палацу) вже кілька днів мітингувало кілька тисяч озброєного люду. Я розговорився з вартовим в передпокої Дудаєва. Він був втомлений і хотів спати, але його не було ким замінити. Видно було, що кожен дістав з серванту свій найліпший кулемет і вийшов сюди, як на сцену. Кожен ніби дивився на себе збоку й страшенно пишався собою. Вигляд, постава для них багато важили. Заради красивого жесту можна було і вмерти.

Чеченці сильно відрізняються від інших кавказців. Вони здебільшого флегматики, небагатослівні. Багато некавказької зовнішності, світловолосих. Видно, що тут чимало намішано. Чечня — це Швейцарія XIV століття. Та сама публіка. За п'ятсот років це буде фінансова столиця, якщо фінанси все ще будуть в моді. Тут, як і скрізь, на революції бажало погрітися багато тарганів. "Парламент — пятая нога в телеге чеченской революции", — сказав якимось Джохар Дудаєв і розігнав його. Як з'ясувалося пізніше, це був раціональний крок. Коли почалася війна, всіх народолобців та демократів мов вітром здуло. По закінченні вони об'явилися, щоб попроситися в уряд.

З 1991 року Чечня жила і воювала по Бакуніну. Там не існувало держави й дуже мало людей страждало від того (від наявності держави зазвичай страждає більше). Щоб успішно жити й перемагати, за Бакуніним, необхідно, щоб нація складалась з бакуністів — надзвичайно енергійних, свавільних, войовничих людей.

Джохар був сильний вождь, який нічим не керував. Він гідно проявляв себе і в часи нафтових спекуляцій, і в часи ракетних обстрілів. І загинув саме тоді, коли було необхідно, ані на день пізніше. Це робить його великим політиком.

Ми розмовляли в його просторому кабінеті. Невисокий на зріст, худорлявий і тонкокостий, на відміну від більшості чеченців, які відносяться до граціального типу.

— Якщо почнеться війна, — сказав він, — мільйон моджахедів з'явиться сюди, щоб захищати нашу свободу.

— Ніяких моджахедів не буває, — відповів я. — В Афганістані всі моджахеди (не афганці) були китайськими інструкторами, Ірак ніякі моджахеди не захищали. Радянський Союз більше допомагав палестинцям, аніж усі арабські країни разом узяті, за п'ять років вірмено-азербайджанського конфлікту ніхто там не побачив жодного моджахеда.

Наступна війна підтвердила ці слова.

Я намагався обговорити проблеми оборони та нашої участі в ній з віце-президентом Зелімханом Єндербієвим, проте тоді він не вірив, що почнеться війна. Втім, не думаю, що вони були спроможні здійснити якісь попередні оборонні приготування.

В Чечні та Карабасі я бачив два абсолютно відмінних підходи до організації життя. А проте обидва були ефективними. Це примусило мене серйозно замислитись.

Білий

ЧОМУ ВИ ТАКІ ВОЄННІ?

У грудні 1994 року, коли йшли бої за Грозний, дві групи добровольців з України попрямували до Чечні. Для безпеки і більшого успіху було обрано два маршрути. Один вів з Баку через Дагестан, інший — з Тбілісі через Абхазію, на предмет чого вже існували певні домовленості командування УНСО з лідерами місцевих політичних партій і членами урядів Грузії й Азербайджану.

В ході попередньої діяльності мені вдалося налагодити контакти з представниками силових відомств обох держав, проте з'являтися в місцях минулих боїв, навіть під "офіційні" гарантії, не випадало, і я спрямував свої стопи до берегів більш спокійного, безстічного басейну, яким є Каспійське море.

На час нашого прибуття в Баку там вже перебував дядя Толя. Теоретично він мав забезпечити коридор при проходженні паспортного контролю і митного догляду, але, як водиться, запізнився. Кмітливі азербайджанські прикордонники швидко зрозуміли, хто такі молодики у літаку, одягнені в чорні джинси, взуті в армійські чоботи і перепоясані під бушлатами ремнями від спорядження, які декларують себе "бізнесменами". Нас пов'язали, але тут, як янгол-рятівник, виник дядя Толя у супроводі людей з Народного Фронту. Нас звільнили, а міліціонери, як компенсацію за клопіт, отримали по пачці цигарок "Конгрес" неліцензійного виробництва, розташованого десь поблизу Баку.

Розмістили нас у готелі "Інтурист", що стояв на березі моря. Першої ж ночі ми випили таку кількість чаю, що цілком могли бути посвячені в "айзери". Потім перейшли на пиво, винищивши весь готельний запас. Азербайджанці до нього не дуже охочі, їх чомусь дивувала навіть наша звичка обходитися в даному випадку без склянок. Бракувало грошей, та, на щастя, в буфеті зі шведського стола безкоштовно пропонувалася всіляка зелень. Щоранку один з українців приходив туди з пакетом і набивав його так, ніби збирався годувати коня. Інше доводилося добувати на базарі. Кмітлива азербайджанська міліція виявила нас і там. Коли з кишень затриманих повитягали

унсовські шеврони і нарукавні пов'язки, зробили цілком природний висновок: певне, ці шпигуни прибули з Москви з метою організації чергового державного перевороту. Однак дві пляшки горілки допомогли вибратися з неприємної ситуації.

З "Інтуристу" ми перебралися в інший готель — "Південний". Раніше там зупинялися партійні функціонери. За нашої присутності його контролював найбільш "омоністий" з місцевих ОМОНів. Їхній штаб розташувався на четвертому поверсі, а на другому вони зберігали зброю. Нам визначили квартири на третьому. Коридорна, бабка з Харкова, весь час зверталася до нас — "хлопчики". Від неї ми дізнались безліч цікавих подробиць. Бабуся прибиралася в кімнатах і всюди мала доступ. З'ясувалося, в омонівців було і важке озброєння. Вони називали його водометом, але кмітлива бабуся їм не повірила. Був у них і заручник. Його тримали прикутим наручниками до батареї понад місяць, періодично "саджаючи на пляшку". Омонівці, всі як один, хверцювали в бушлатах і спортивних штанах, тому присутність одягнених у напіввоєнну форму, але по-іншому, викликала постійну зацікавленість постів. На вході стояло тр-чотири чоловіки, інші швендяли з автоматами по коридорах. Навіть без знання тюркської мови легко було зрозуміти, що вони говорять: "а-ла-ла, ботінкі, а-ла-ла, портупея. Скажі, а чому ти такой воєнний?"

Коли гроші закінчились, ми на чолі з дядечкою Толею "пішли по руках". Тоді Народний Фронт ще тримав у місті "свій" квартал, яким вештались люди з автоматами та радіостанціями. Але дні, коли з простої бесіди з Абульфазом Ельчибеєм можна було зняти кілька сотень доларів, остаточно минули. Отак ми опинилися в обіймах "сірих вовків", що підтримували доволі міцні зв'язки зі своїми турецькими братами. Згодом у Києві й Москві мені привелося відвідувати однокімнатні квартири, які орендуються довічними ефіопськими студентами і де проживає ще чоловік двадцять. Так от, наша бакинська квартира відрізнялася від московських лише тим, що знімав її азербайджанець, а ще й тим, що була вона двокімнатною і мешкало в ній чоловік сорок.

Крім нас, господаря, депутата чеченської Верховної Ради та осіб, що його супроводжували, там проживали дванадцятьоро студентів з Туреччини — всі за національністю чеченці, за віком зовсім ще діти — років по 18, з першого-другого курсу. Керував ними, не можу сказати

командував, двометровий велетень-борець "Руслан". Якось у турецькій газеті він побачив фото похорону його родини. На війну студентів проводжало все місто, жителі зібрали гроші, влаштували бенкет у найкращому ресторані. На жаль, мовний бар'єр не давав з'ясувати подробиці.

От у цій змішаній чеченсько-азербайджанськ-українській компанії ми і зустріли Новий рік. Взагалі, наше нудне існування затишком не балувало. Якось наш норвезький попередник Sverre Midtskau, резидент англійської розвідки в Осло у роки Другої світової війни, вдало порівняв перебування в сейнері зі станом стриптезерки в нічному клубі. Через день забивався туалет, і тоді всі мешканці один за одним, коли решта удавала, що спить міцним сном, бігали у ванну. Так і прожили ми 7-8 днів, а потім студенти несподівано зникли. На війні я з ними не зустрівся. Переказували, що в бою з десантниками вони майже всі загинули.

На колишній партійній базі відпочинку, куди нас перевезли перед переходом через кордон, ми зустріли ще одну групу турків. Ті мали солідніший вигляд: років двадцяти п'яти-тридцяти, одягнені на відміну від студентів не в джинси і ковбойські чоботи, а в напіввоєнні солідні черевики. Вранці днювальних по базі "айзерів" вразила така картина — група братви вискочила босими на сніг і почала бити чолом об лід на плацу, творячи намаз, а інша, тобто ми, також босі, влаштувала навколо них пробіжку. Кілька разів ми полишали базу, але перейти кордон провідники-чеченці так і не наважилися.

Після Нового року, коли впав Грозний, азербайджано-дагестанський кордон був перекритий п'ятьма кордонами федеральних військ. Від дороги в поле, неначе "лінія Кітчінера" в англо-бурську війну, через кожні п'ятсот метрів тягнулися бліндажі, закопані в землю БТР, дротяні загородження. Залишався тільки шлях через гірські ріки — вбхід, ризикуючи відморозити геніталії. Ми були готові ризикнути, але чеченці і турки "обломилися". Те, що для нас було лише черговою воєнною авантюрою та можливістю прославитися, для них становило сенс життя. Зрештою, це була їхня війна.

На базі до нас приєдналася і друга група, що намагалася пройти через Абхазію, власне, через контрольований грузинами анклав в абхазькій Сванетії. Спроба не вдалася — завадило непорозуміння з

норвезькими чи шведськими спостерігачами ООН. Довелося повертатися.

Групу, що намагалася дістатися через Грузію, пов'язали в аеропорту Тбілісі. Але поліцейські, колишні мхедріонівці, повірили орденським книжкам хлопців, які воювали в Абхазії, свиснули "свого" таксиста і наказали відвезти нас у парламент. Один з охоронців на вході виявився більш компетентним і, пригадавши командира "Дмитра з вусами", доповів вище. По причині пізнього часу Джаба (Іоселіані) гостей не прийняв, але надіслав своїх мордоворотів на іномарках відвезти хлопців на базу "Мхедріоні".

На той час у територіальному і соціальному відношенні Тбілісі поділявся на дві зони: "світлу", в якій була електрика, і "темну", в якій її не було. Штаб "Мхедріоні" — реквізований двоповерховий особняк за високим парканом — розмістився в "темній". Прибульці довго сигналізували, кричали, аж доки на балкон не виповзла якась фігура і не почала у відповідь погрожувати автоматом. Нарешті ми домовились. На честь гостей спішно накрили стіл. Чача, кабачкова ікра, риба в томатному соусі. На той час телефонний зв'язок у Тбілісі був ускладнений, і наші всю ніч видзвонювали знайомих баб.

Вранці поїхали до Джаби. Грузини були п'яні, але похмелитися не забули. Заповзли в машини, ті не заводилися, з'ясувалося — немає бензину. Вимахуючи автоматом, зупинили першого зустрічного, конфіскували піввідра бензину. З вікна машини Тбілісі виглядав як ніколи мальовничо. В парках — зрізані дерева, їх розтаскують на паливо. На подвір'ях палають багаття. На приїзді українців "Мхедріоні" неабияк піднялися. Зупиняючись біля кожного бензовозу, вони намагалися розмовляти українською мовою: показували на гостей — "українулі джарі" (українські військові. — Груз.). Збирали з усіх гроші та бензин.

Джаби в парламенті ще не було. Озброєний "сучкою" (АКС-74У) охоронець дивився телевизор. Наші заснули прямо на диванах. Хвилин через тридцять їх почали будити: "Джаба, Джаба іде! Хлопці, пройдіть до цієї кімнати".

Коли ми збиралися у зворотний шлях додому, нас знову розмістили в темній частині міста. Господар випив чачі, подобрішав і дозволив постріляти з балкона. Метрів за сто п'ятдесят, в освітленій частині міста, горіли ліхтарі. Унсовці розстріляли кілька магазинів, аж поки

хтось відповів вогнем у пільму. Господар зберігав удома досить звичну для грузина зброю: АКМ, карабін зразка 1938 року, малокаліберну гвинтівку. Пістолет-"іномарку" він чомусь не показав. За святковим столом мхедріонівець Іраклій виголосив тост:

— Хлопці, ми будемо чекати на вас. Як зійде сніг, підемо на Абхазію! — І подарував книгу "А зорі тут тихі".

Та сніг у горах, як відомо, лежить довго. Лише восени 1997 року ми опинилися в Абхазії, але вже без "Мхедр-оні". Зрештою, всі добиралися в Чечню через Росію. В блокаду це було значно легше, аніж після війни.

"Шлях воїна прямий, мов політ бумеранга".

Дмитро Корчинський

На початку червня 1995 року літній чоловік з короткою сивою бородою, що прикрашала шляхетне характерне обличчя, прогулювався алеєю старого Ботанічного саду при Київському університеті. Раптово зупинився і повільно опустився на землю. Його очі помутніли, обличчя зблідло. Це був серцевий напад. Перехожі поклали його на лаву. На ній він і помер. Це був патріарх Володимир (Василь Романюк). Я знав його дуже добре.

Якось, ще до того, як його обрали на патріарха, ми їздили з ним до Івано-Франківської області, у гірські райони. Там була його батьківщина. Він хотів надихнути місцевих православних на посилення боротьби з грек-католиками. За австрійських та польських часів відомі своєю впертістю гуцули зберігали вірність православ'ю. Греко-католикам вдалося досягти суттєвих успіхів уже в дев'яностих роках.

Я взяв два десятки хлопців, з якими ми почали об'їжджати села. В кожному з них збирали людей у клубах.

Єпископ Володимир виступав першим. Суть його промови завжди зводилась до одного: духовні центри українського народу не можуть бути ані в Москві, ані у Ватикані; необхідно скласти списки католиків, а ми вже будемо з них питати, чого це вони хочуть продати неньку-батьківщину. Крім того, всім необхідно вступати до УНСО.

Після нього виступав я і намагався трохи заспокоїти наляканих людей. Його проповіді в церквах одразу ж перетворювались на політичні промови. Як на загал, його не так цікавила віра, як боротьба за віру. Це була наша людина. Він терпіти не міг попівщини і всього, що з нею пов'язане, — содомії та сріблолюбства.

Після його смерті не залишилось нічого, що можна було б розділити, — ані майна, ані власності, ані грошей. На столику біля його ліжка завжди валялися книжки мадам Блаватської чи Гюрджієва. Біблії я там не помічав. Ще він вважав, що відправа занадто затягнута. Він багато сидів у тюрмі, спочатку за "бандпособніцтво", потім — за приналежність до автокефалії. Патріархом його обрали після смерті Мстислава.

І ось він теж мертвий, і його треба поховати. З огляду на престиж церкви, це потрібно було зробити в Лаврі чи У Св. Софії. Влада заперечувала і пропонувала місце на Байковому цвинтарі. Цим вона давала зрозуміти, що вважає Володимира мирянином і не визнає Київський патріархат за церкву.

На нарадах з приводу поховання я наполягав на самовільному захованні в Св. Софії. Мені здавалося недоцільним атакувати Лавру. Її нижня частина належала Московському патріархату. Поза сумнівом, мала виникнути сутичка, що дало б змогу ментам представити свої дії як запобіжні заходи проти виникнення міжконфесійного конфлікту. Софія ж не належала нікому, там був державний музей. Відтак, конфлікт являвся у всій чистоті як конфлікт між церквою та безбожною владою.

Центральною фігурою знову виявився Філарет. На останньому соборі його обрали на дивну посаду заступника патріарха. Київський патріархат встиг внести чимало нового в розвиток православ'я. Цим він мені й подобався. Я пропонував Філарету поекспериментувати з альбігойством, але він не погоджувався. Всі клерикали — страшенні консерватори.

Прийшов день поховання. Труна стояла у Володимирському соборі. Зранку почали збиратися люди. Під'їжджали священники та вірні з інших областей. Я зібрав своїх, чоловік двісті. У завітарній частині тусувалися якісь депутати, єпископи, прийшов колишній Президент України Кравчук. Всі пропонували різне. Філарету телефонували з адміністрації Президента, пропонували поховати саме тут, біля Володимирського собору.

Ані Президента, ані прем'єра в цей час в Києві не було. Можливо, вони не хотіли брати на себе зайвої відповідальності. На господарстві залишився віце-прем'єр з якихось, здається економічних, питань Роман Шпек. Я взяв когось з єпископів і поїхав до нього у великий темний будинок Кабінету Міністрів.

— Клер і вірні церкви налаштовані поховати Святійшого в Святій Софії, — сказав я. — Ви візьмете на себе відповідальність за наказ розігнати похоронну процесію?

— У Софії неможливе ніяке поховання, — відповів він. — Ми пропонуємо вам вибір: Байкове чи Володимирський собор.

— Ви берете на себе відповідальність за бійню? — наполягав я.

Він відповів щось невиразне. Виходячи з його кабінету, я зрозумів, чому під цю ситуацію підставили саме його. Він був такий ніякий, що якби щось відбулось, нікому в голову не прийшло б з нього щось питати. Він заздалегідь не здатен був прийняти жодного рішення.

Я повернувся до собору. Там усім цим завчасно переляканим вдалося намовити Філарета не йти на конфронтацію й погодитись на поховання таки тут. Лише для чогось винести тіло до пам'ятника Шевченку, де відслужити ще одну панахиду.

Втім, наполягати й на цьому рішенні ані Філарет, ані Синод не наважувались.

— Треба виносити тіло, — сказав я і наказав хлопцям утворити живий коридор.

Утворилася велика процесія. Коли ми дійшли до Володимирської вулиці, повернули до Софії, а не до Шевченка, і майже одразу ж зіткнулися з кордоном міліції. Вони були вдягнені в шоломи та бронежилети й прикривалися щитами. Унсовці перебігли в голову колони і кілька хвилин готувалися до прориву. Як таран були використані секції металевої огорожі, якою, дуже необачно, міліція намагалась зміцнити власний кордон. Міліціонери відбивалися гумовими кийками і рясно поливали наші голови "черьомухою". Нарешті кордон міліції було прорвано і натовп посунув Володимирською.

Під час сутички дуже сміливо виявили себе священики з західноукраїнських парафій. Ми вільно дійшли до майдану Богдана Хмельницького й розташувалися перед дзвіницею Св. Софії. Її браму було замкнено зсередини. За нею зосередилось кілька сот омонівців.

Почалася відправа. Заспівав хор. Я наказав хлопцям взяти кліриків і труну в кільце. Хтось ще їздив до Кабінету Міністрів домовлятися, хтось телефонував до адміністрації Президента — все було марним. Час від часу з-під брами натовп протравлювали газом, так що єпископам довелось здійснювати відправу, натягнувши на обличчя хусточки. Я попросив принести ломи та лопати, які напередодні сховали в кількох місцях неподалік від майдану. Прямо в асфальті, під стінами дзвіниці, ми почали довбати могилу. Години за дві її було видовбано.

Відправа все ще продовжувалась. Вечоріло. Помітивши пересування та суєту в міліцейських підрозділах, я протиснувся до

Філарета і сказав йому:

— Припиняйте. Треба негайно ховати.

Труну нашвидкуруч заколотили і, коли почали опускати в могилу, міліція почала наступ. Чули, як котрийсь з міліцейських начальників віддав наказ: "Натовп — бити. Унсовців — калічити".

Двері брами прочинились, і звідти посунули сотні омонівців. Це був основний напрям атаки, підтриманий вздовж стіни ще й з лівого флангу. Нас вистачило хвилини на півтори спротиву. В їхні голови полетіли шматки асфальту, каміння з могили. Відбивались лопатами. При цьому героїчно проявив себе дехто зі священиків. Кілька чоловік, у той час, коли їх били по спинах гумовими кийками, засипали могилу руками. Натовп в урізнобіч біг майданом. Міліціонери наздоганяли задніх, збивали з ніг на землю й довго топтали. Тих, кого їм вдавалося захопити, тягнули всередину брами і там били.

Нарешті весь майдан було очищено від натовпу і оточено міліцейським кільцем. Близько сотні чоловік зібралось збоку. Аби їх підбадьорити, я організував невеличкий мітинг.

Сутеніло. Ймовірно, міліцейське начальство не знало, що робити далі. Чи то витягати труну з могили, чи залишити все як було.

Цього дня вони весь час не встигали за змінами ситуації. Їм доносили, що Філарета Синод вагаються, отож тому вони не очікували, що натовп рішуче піде в прорив. Вони не могли уявити собі, що могилу почнуть видовбувати прямо під стінами дзвіниці, тому спочатку вважали своєю основною задачею не пускати процесію на подвір'я Софії. Доки вони узгоджували з Кабінетом Міністрів та адміністрацією, що робити в нових обставинах, могилу вже було вирито. Поки вони готувалися до атаки, труну опустили в могилу. Нарешті начальники прийняли те рішення, яке приймається завжди: залишити все, як є.

Міліцію забрали з майдану. В темряві ми підійшли до могили, досипали їй й прослухали останню цього дня коротку відправу. Філарет без посоха (його погнули в бійці), розкуйовджений, тримався молодцем.

Я сказав нашим основним на всяк випадок не ночувати вдома, позаяк зважав на можливість арештів. Кількох захоплених на майдані всю ніч катували в Шевченківському райвідділі. В знущаннях активну участь брала жінка-слідчий.

Через два дні я зустрівся з міністром внутрішніх справ. Він не захотів розмовляти сам на сам, і, увійшовши до кабінету, я побачив там когось із заступників, ще й Депутата, який почав першим: "Міністр у розпачі від того, що відбулось. Якби ви знали, яка це сумлінна людина! Перед вашим приходом ми умовляли його не подавати у відставку". Очима він запрошував мене приєднатися до цих умовлянь.

— На вашому місці, пане міністр, — мовив я у відповідь, — я негайно подав би у відставку.

— Будете на моєму місці, тоді й подавайте! — вибухнув він.

Ми кілька хвилин погарчали один на одного, і я вийшов, спробувавши грюкнути дверима (вони були важкі і це не дуже вдалося).

На тому справа в цілому й завершилась. Виступаючи згодом на великому мітингу над могилою патріарха, я говорив:

— Перші дні після побоїща на Софійському майдані влада очікувала, що всі, кому дісталось по голові — депутати, керівники партій, церква, — закликатимуть народ до громадянської непокори, до повстання. Але від всіх цих людей ми чули лише їхню стару мантру: "Зберігати спокій. Не піддаватись на провокації." Коли завтра на майдані гвалтуватимуть їхніх дружин, вони зберігатимуть спокій і ви почуєте від них те саме: "Не піддаватися на провокації". І все ж перемога можлива. Нам дали по голові, проте патріарха було поховано там, де вказав я, а не там, де хотів Президент. Влада вперше зіткнулася з організованим, завзятим волевиявленням народу. Я хочу, щоб згодом на цій могилі було написано: "Тут лежить патріарх Володимир. Він сидів у тюрмі, служив у церкві, а день його похорону став днем його тріумфу".

Ройовий Шкіпер

БАЛКАНСЬКІ ВУЗЛИ

Основний інструмент війни на Балканах — регулярні збройні сили, а не банди, як це має місце в багатьох інших локальних конфліктах. Що являють собою Югославська Народна Армія, Армія Республіки Сербської в Боснії і Герцеговині, Армія Республіки Сербської Країни, Армія Республіки Боснія і Герцеговина, Армія Республіки Хорватія? Дуже довгий список (майже як список кораблів з "Іліади" Гомера). Я обмежуюсь єдиною Армією Республіки Сербської в Боснії та Герцеговині, в якій мав честь служити в званні поручника на посаді "офіциррачурач" (обчислювач).

З визнанням міжнародним співтовариством Хорватії, Боснії та Герцеговини як незалежних держав, нова Югославія була змушена вивести свої війська з цих країн. Однак значну частину своїх матеріально-технічних запасів ЮНА (колишня НОАЮ) залишила місцевому сербському населенню. На основі контингенту сербських резервістів і цих запасів було створено бази місцевої оборони з метою опору хорватським урядовим військам та усташам — націоналістичному ополченню. Результат перевершив усі сподівання. Сербська Країна захопила майже третину Хорватії, а боснійські — понад сімдесят відсотків території, власне Боснію (без Герцеговини). Крім переданих ЮНА озброєнь, широко використовувалися мобілізаційні запаси зброї, обмундирування і важка техніка, сили місцевого самозахисту, які раніше призначалися для розгортання на випадок масової агресії з боку країн Варшавського Договору.

Офіцерські й унтер-офіцерські кадри склалися з місцевих мешканців, що служили після закінчення училищ і військових шкіл у рідних містах і селах. Інші приїхали сюди служити. Вони пристосувалися або просто не хочуть чи не можуть кудись поїхати. Ці люди за власним бажанням, майже автоматично, перейшли з ЮНА до ВРС. Після перших боїв нестачу керівних кадрів було ліквідовано за рахунок приурочених і визнаних підлеглими піхотних командирів. Офіцерські звання надавалися також випускникам офіцерських шкіл і військової академії Республіки Сербської в Баня-Луці (військові

випуски). Моральний стан офіцерського корпусу був справді високий: серби були готові померати за свої завоювання, а вбивати й поготів.

Організаційно ВРС складалося з Головного штабу і з корпусів. Кожний корпус складався з 4-8 бригад. Піхотна (легкопіхотна, гірська) бригада налічувала чотир-п'ять батальйонів. Механізована бригада, це майже той самий радянський мотострілецький полк, в задумі, але не у виконанні, — танковий батальйон і два мотострілецьких батальйони. В танковій бригаді — два танкових і один мотострілецький батальйони. Всі бригади мають свою артилерію: артилерійський дивізіон, зенітний дивізіон, протитанковий дивізіон або батарею. В корпусі додатково існує корпусна артилерія і протитанковий резерв, дивізіон або полк, залежно від ступеня важливості ділянки фронту. Існувала й армійська артилерія, також протитанковий резерв — бригада. Природно, були і армійські, корпусні, бригадні підрозділи зв'язку, саперні, МТО, ремонтні, тощо.

На озброєнні "пешадие" (піхоти) знаходились "Юго" варіанти автомата Калашникова і РПК, обидва калібру 7.62 x 39. Калібри 5.45 x 39 і 5.56 НАТО в Югославії не прижилися. Єдиний кулемет 7.62 x 54 RM 80 — копія ПК, але чомусь кожний укомплектований оптичним прицілом.

Протитанкові комплекси в самохідному варіанті включали "Малютку" на колесному шасі М-69 і на гусеничному шасі М-80. Системи дуже дієві й застосовували їх достатньо грамотно, чого не можна сказати про інші локальні конфлікти. Піхота має міномети калібрів 60 і 80 мм. Останній значно кращий за радянський М82 і має в півтора раза більшу дальність стрільби.

Для пересування на полі бою в механізованих бригадах і деяких ротах моторизованих бригад існували бронетранспортери М69, за зразком БРДМ-2, але довші й з десантними люками в бортах. Танкові частини і підрозділи сербів мали на озброєнні до 60 танків Т-34, які використовувалися в основному як САУ, майже 180 Т-54 і -55 власного виробництва, з вдосконаленим броньовим захистом, ліцензійні Т-72 — до 40 одиниць і нові Т-84 — максимально модернізовані Т-72 — до 20 одиниць. Ремонт і обслуговування танків, відновлення їх після бойових ушкоджень проводилися силами власної промисловості в Сараєво, Баня-Лука.

Величезну роль для сербів Боснії та Країни відігравала артилерія. Ще з Першої світової війни серби зарекомендували себе вмілими артилеристами. Аж до 1941 року 80 відсотків артилерійського парку становили французькі гармати та 20 відсотки — осійські, власне, добре відома нам з фільмів про громадянську війну "тридюймовка". У дев'яності роки "різноманітність" артилерійського парку, як самохідної, так і буксирної артилерії, значно зросла. Системи управління вогнем були як російського, так і західного походження, з якими серби за відсутності електроннообчислювального забезпечення, управлялися доволі професійно, я б навіть сказав — органічно. За довг-довгі роки вони просто добре пристосувалися до цього. І вся ця артилерія, в тому числі й зенітна, "мала роботу": все знаходилося в доброму технічному стані.

Серби навчилися використовувати зброю з усього світу, пристосовуючи її до своїх потреб і, частково, модернізуючи. Наведу приклад. На базі старого американського танка М4А2 "Шерман" серби створили самохідну гармату калібру 90 мм. "Шерман", як і Т-34, проти сучасних танків нічого вдіяти не може, однак навіщо добру пропадати. Поставили новий "топ" (гармату. — *Сербськ.*), новий дизельний двигун, нові гусениці з гумово-металевими шарнірами і гумовими подушками на траках, щоб асфальт не псувати. От тобі й "новітня" артилерійська самохідна система. Діють такі гармати поряд з СУ-100 і Т-34, досить вдало. Екіпажі добре підготовлені: кожен твердо знає свої обов'язки. Стріляють як із закритих вогневих позицій, так і прямою наводкою. Вискочать, знищать одну-дві цілі, використавши не більше чотирьох-п'яти снарядів, і переходять в "заклон" (укриття. — *Сербськ.*). Результат очевидний: мусульмани, яким нічим відповісти, або розбігаються, або припиняють вогонь, або біжать скаржитися французам. Ну і, звичайно ж, несуть інколи втрати.

Над усе, після Радянського Союзу й України, мене вразило те, що за стільки років зберігання техніку не розтягай — все зберіглося, навіть танкові акумулятори, аж до зразків часів Другої світової війни. І ще вражає, як грамотно використовували техніку сербські воїни запасу, адже ніякої військової освіти, крім місяця-даох військових зборів, вони не мали. Який разючий контраст з російськими "контрактниками", яких пізніше довелося спостерігати на Кавказі. П'яне бидло, і тільки.

Я відхилився від теми. Проте, за моїм балканським досвідом, ніяка вони не нація, як і більшість українців. А на що заслуговує гімн за логікою речей? Щоб ним угноювали землю. І не залишається пам'яті, нічого не залишається. Лише потім понаїжджають експерти міжнародного співтовариства й розпочнуть копатися у перегній "масових поховань жертв сербського терору"! Самі серби не звертають ніякої уваги на безліч власних "злочинів проти людяності" й тому є нацією і будуть існувати.

Надія і найсильніший аргумент сербів — їхня артилерія. У війну вона була численна, але різнотипна, однак серби органічно використовували цей різнобій калібрів і типів артилерійських систем. Також існування двох систем кутоміра — радянської (60-00) і англійської (64-00). Всі системи буксирної артилерії — власного виробництва, за винятком старих американських систем, які були продані Тіто після 1948 року за символічну ціну, коли американці виводили свої війська з Австрії та Італії, позаяк тягти ці гаубиці за океан було собі дорожче. Слід визнати, що ці "старенки" (бабусі. — *Сербськ.*) себе повністю виправдали.

Проте всі дії сербської артилерії — це дії в горах. Таблиці стріляння — гірські, "домет" снаряду дещо більший, ніж на рівнині. Вогневі позиції мінометних, гаубичних, а часами навіть і реактивних батарей добре переховані у складках місцевості й не можуть бути виявлені навіть при веденні вогню.

Слід сказати кілька слів і про реактивну артилерію. Вся вона сербського виробництва під реактивний снаряд калібру 128 мм, з дальністю польоту 12 км. Були розроблені 30-ствольні й самохідні на базі автомобіля ТАН-150 буксирної системи залпового вогню.

Тактична особливість застосування сербської артилерії — її децентралізованість у розумінні розміщення вогневих позицій. Найшире в управлінні вогнем і для організації взаємодії застосовуються підрозділи: "обслуга", взвод, батарея. Вогонь масово зосереджується дуже рідко, лише у виключних випадках. Зважаючи на дефіцит палива для маршів, вироблялася і своєрідна дислокація. Розміщення артилерії — позиційне, а не кочівне, як це припускається за наявності сильної контрбатарейної боротьби. За батареєю, вогневим взводом, навіть окремою "обслугою" закріплювали певне число цілей на передньому краї та в глибині ворожої оборони.

Позитивним фактором було те, що серби могли дозволити собі мати по дві, а то і три зміни. Поки одна, приблизно 10 днів, перебуває на передовій, інші готуються до бойових дій, відпочивають, займаються бойовою підготовкою. Але навіть на передовій сербські артилеристи не дуже обтяжують себе польовими умовами життя: квартирують у хатах на околицях сіл, окремих "вікендницях" (дачах) та інших комфортабельних місцях. Зрозуміло, у піхоті й в артилерійських підрозділах, що стоять на прямій наводці, інженерне забезпечення виконане в повному обсязі й "обслуги" мешкають у бліндажах. *A la guerre comme a la guerre*. Навіть "посада" (екіпажі. — Сербськ.) танків або самоходок, за винятком чергових наводчиків і командирів, перебуває в бліндажах. До речі, місцеві сербські "батюшки" в місцях дислокації артилерії охоче приходять на вогневі позиції благословляти воїнів. Улюбленою розвагою для них є смикнути за пусковий важіль — вистрелити по "турку". Мусульмани в захоплених сербських селах зазвичай вішали священиків на хрестах дзвіниць. Мотузку прив'язували за хрест.

Щодо стрільби із закритих позицій, то вона дієва тільки в тому випадку, коли вогонь коригує свій командир батареї (взводу). Інакше серби часто-густо луплять по населених пунктах, взявши з карти якусь певну крапку, по перехрестях доріг або командних висотах.

Тактика зенітників від в'єтнамської або радянської особливо не відрізнялася. Хіба що позначалася сильно перетята місцевість. Засоби ППО, особливо ПУ зенітних ракет, тому практично незнищимі, якщо, звісно, не ставити їх зумисне на відкритому місці. В ППО, як і в артилерії, сербам бракувало засобів виявлення і добре підготованих фахівців. Однак прості задачі вони були здатні вирішувати й тому являли собою, як і у В'єтнамі, певну загрозу. Збиті над Горажде "Харієри" і "Міражи" — остатнє тому підтвердження.

Насамкінець визнаю, що за весь час спілкування із сербами я не відчув до "братушків" гарячої любові, скоріше — навпаки.

Дмитро Корчинський

Подальша доля Шкіпера виявилась сумною. Повернувшись до рідного Закарпаття, він вирішив навіщось підірвати якогось місцевого кримінального авторитета саморобною бомбою з дистанційним управлінням. Бомба вибухнула в машині, коли він разом з товаришами віз підкладати її під цього авторитета. Ймовірно, з'єднаний із детонатором радіопристрій спрацював від блукаючих струмів, як це інколи трапляється з саморобками. Водій машини загинув на місці, а Шкіпер утік. Він приїхав до мене і попросив схову. Я влаштував його у знайомих кримінальників у Херсонській області на березі Азовського моря. На сонечку у цього негідника розв'язався язик. Усім знайомим дівкам він розповів, який він визначний бойовик. І при цьому вихвалявся технічними подробицями. Вони особливо збудливо діють на незайманий розум дилетантів (дилетанток).

У той час менти перебували в напрузі. Шукали, хто підклав бомбу під прем'єр-міністра. Шкіпера брала київська група, прямо на пляжі. Чоловік п'ятдесят з автоматами. Блокували навіть з боку моря. Водолази ластами хлюпали по берегу. Це виявилось найвидатнішою подією в історії міста (вже не пам'ятаю, як воно там зветься).

— На адвоката не дам ані копійки, — сказав я. — Він сам хотів сісти і все зробив для цього.

Славко

Балканські походи дали УНСО цілий ряд здібних розвідників-нелегалів. Першим у їхньому ряду слід назвати Кольбаха. Людина феноменально боягузлива, він навіть до Київради спромігся бути обраний двічі. Філологічні, а частково і мнемонічні здібності цього блондина дозволяли йому виглядати своїм серед представників динарської раси. Балканці мають власні уявлення про те, як повинна виглядати людина тієї чи іншої національності. Воно і зрозуміло, якщо бути смаглявішим за чорногорця. До того ж вони досі носять фески (або щось на зразок фесок). Тому у них кожний рудий "праві турок".

Розділ VI МІЖ ЧЕЧНЕЮ І БЄЛАРУССЮ

Владислав Дош

МИ ПОКИДАЄМО БАМУТ

Вся залага "безсмертної фортеці Бамут" (так це називалося офіційною мовою дудаївців) на чолі з комендантом гордо йменувалася батальйоном і складалася (напередодні падіння "фортеці") з 78 чоловік. Інженерн-будівельні роботи виконували полонені солдати строкової служби, останній склад за списком — 89 чоловік. До мого прибуття систему оборони було вже створено, і її постійно вдосконалювали. Основу її становили не якісь шахтні ПУ, а звичайні ходи сполучення, що простягнулися між Верхнім і Нижнім Бамутом. Довжина їх сягала кількох кілометрів, а перекритих ділянок (у 3-4 накати) — багато сотень метрів.

Погодитись з твердженням пропаганди, нібито Бамут був знищений на 80 відсотків, можна лише з урахуванням підвалів, які і становитимуть оті горезвісні 20 відсотків споруд, що збереглися. Підвали були капітальні, одн-і двоповерхові: вони служили нам при бомбардуваннях кращим захистом, аніж хисткі "бліндажі", в яких ми мешкали.

До весни 1996 року Бамут був порожній. Його населення, крім нас, складалося з диких котів, які збилися в зграю на чолі... з песиком Джеком, про якого ще буде сказано.

На час штурму на озброєнні гарнізону знаходились 2 ПУ ПТУРС "Фагот", 2 АГС, 1 протитанкова гармата калібру 85 мм, 1 міномет калібру 82 мм, 1 автоматична гармата, знята з БМП-2 і перероблена в переносну однозарядну. Парк танкових засобів складався з двох "Нив" і двох УАЗів. Перлина "колекції" — персональна "Нива" коменданта. Біла машина була поцяцькована написами "Police". На даху красувалися дві мигавки і мегафон. Під ними щит з написом "Військова Police". Був ще танк, але під час стрільби у нього розірвало гармату.

Гарнізон іменувався батальйоном, але із загальної маси бойовиків з його складу я можу виділити хіба що "комендантський взвод" — 22 чоловіки з числа оточення командира, з якими він і їв, і спав окремо від інших. Командир любляв вести з ними інтелектуальні бесіди, бо

говорити з іншими буквально не мав про що. У рядового підлітка список вимог до навколишнього світу складався приблизно з таких позицій: придбати "шестисотий мере" і "поіметь" Наташу Корольову (користуючись нагодою, хотілося б попередити співачку про існування подібних намірів).

Книг вони не читали. Мене за знання вибухових речовин охрестили "фізиком", напарника (невідомо чому)— "хіміком". Можливості "військово-навчального" впливу на чеченців надто обмежені. Трималася вся ця "групень" завдячуючи природженим якостям командира. Є такі цілком мирні за виглядом люди, які, потрапляючи на війну, іноді випадково, з'ясовують, що народилися саме задля цього.

Раніше наш командир воював в Абхазії. Я теж. Але він порадив про це не базікати, аби не створювати проблем з "кровниками", бо декого з чеченців в Абхазії знайшла-таки "влучна унсовська куля". Мені хотілося б висловити вдячність нашому командиру. Свій обов'язок він виконав і нас, майже всіх, звідти вивів. Та не будемо забігати наперед.

В пресі прийнято багато говорити про "тейпи", але жодного чіткого родового членування у бойовиків я не помітив. Люди ділилися скорше на "групи за інтересами". Більша частина бойовиків — це підлітки з гірських поселень. Вигляд вони мали вельми екзотичний: американські камуфляжі, білі гольфи, солом'яні капелюхи з рекламою "Jurі"...

Озброєні автоматами АК-74. У всіх пістолети. Особливою популярністю користувалися АПС (до 3500 доларів США), меншою — ПМ, ТТ і револьвери "наган". За весь час я бачив лише один кавказький кинджал, та й то у старця. Всі інші носять ножі "Рембо". Кількість боєприпасів на кожному бойовику різна: від двох до 30 (!) запасних магазинів. Набоями (просто так) не діляться. З іншої зброї відзначу дві "особистих" СВД командира: одну він завжди носив сам, іншу довіряв тільки нам, українцям. Ми з нею нікуди б не втекли, на відміну від місцевих.

Підрозділ не був дружний. Між підлітками з щонайменших непорозумінь виникали сварки, і всі часто пересмикували затворами. Систематична бойова підготовка не велася, але, зважаючи на тривалу

практику, чеченці добре трималися під вогнем і в складі підрозділу були цілком здатні здійснювати найпростіші тактичні маневри.

Незважаючи на обмежений вплив цивілізації, а може, і завдячуючи цьому, чеченські бойовики трималися дуже "гонорово". Ставлення до росіян — традиційно презирливе. Переговори ні з ким нижче генерала наш комендант не вів. Наведу приклад:

— Хто говорить?

— Генерал... Яковлев.

— А по імені-по-батькові вас як? (Чеченці завжди дуже ввічливі у зверненні).

— Григорій Семенович (умовно).

— Педераст ви, Григорію Семеновичу.

Дивина, та й годі: росіяни таке терпіли і вели "переговори" далі.

Слід віддати належне і відданості чеченців обрядам ісламу. Намаз, навіть в окопах під вогнем, вони вчиняли п'ятикратно. Коли я вперше побачив, як вони знімають куртки, взуття, спорядження, відкладаючи навіть ножі, я подумав, що вони збираються йти в рукопашну (бо такий намір висловлювався неодноразово). Тоді я теж став творити єдину відому мені молитву "Отче наш", щоб Господь відвернув їх від цього наміру.

Знайомство з важкою піхотною зброєю у чеченців було вельми поверхове. Ударна міць "фортеці" трималася на рідкісній здібності командира точно наводити "Фагот". Ще з часів незабутньої строкової служби в "залізній" дивізії я зустрічав дуже мало людей, що володіють цією здібністю.

Відтоді, як під час обстрілу Бамута "Градом" вдалося підбити одну з установок в момент її перезаряджання, нас тривожила тільки авіація. Певне, росіяни "по дротиках" здогадалися, що ми володіємо керованою зброєю.

Як і скрізь, головним засобом по притискуванню противника був РПГ-7. У чеченців, так само як і в Абхазії, склалося дивне переконання, що кумулятивні гранати великого калібру є осколковими. У комендантському взводі ми, українці, склали обслугу РПР. Всього за час моєї присутності федерали втратили під Бамутом два танки і три БПМ. Боротьбу з бронетехнікою противника полегшувало те, що на нас кинули "безактивки" — анки Т-80 без активної броні. Танки з

активною бронею, як водиться, боронили штаби. Чисто випадково з ДШК вдалося збити один СУ-24, який надто вже низько летів.

Як я згадував, набридали нам лише авіанапади. Чеченці побоювались їх, але спершу ставилися до бомб з чисто східним стоїцизмом: "Почуєш — відкотись туди, під дувал, влучить — не влучить..." Та невдовзі нальоти набрали куди більшого значення.

Засобом ПСОЗ (повітряного спостереження, оповіщення, зв'язку) служив все той же пес Джек. Безліч разів поранений під час попередніх нальотів, він навчився визначати небезпеку на слух. Доки Джек, піднявши вухо, лежить, всі спокійні, варто ж йому побігти до сховища (звичайний підвал) — усі мерщій біжать за ним. При цьому виштовхують бідного пса назовні, аби; стежив за обстановкою.

Намагалися ми вести вогонь і з єдиного міномета. Як і всі спроби обслуговувати групову зброю, це набирало мальовничого вигляду.

— Аллах акбар! — міну кидають у ствол. Я вже збираюся додати сакраментальне: "Воїстину акбар", коли на слух з'ясовую, що "не зовсім акбар": наколу немає. Поки міну витрушують зі ствола, я на всяк випадок відходжу якомога далі.

— Кидай сильніше!

Міну шпурляють у ствол. Хлопок. Довге очікування розриву.

— На Москву пішла, — зауважую я з приводу ймовірної причини.
— А ви ковпачок знімали? — й одразу ж прикусую язика. А раптом вони будуть витрушувати зі ствола і другу міну?

Гранатами чеченці глушили в річці рибу. Мінами та вибухівкою не користувалися зовсім. Тому спершу мої нерішучі спроби провести заняття зустріли без розуміння. Та згодом все змінилося. Якось я помітив, що один джигіт обмотує заряд тротилу детонуючим шнуром і приєднує до нього МУВ (натяжний детонатор миттєвої дії), і втрутився.

Чеченець сприйняв новину про ДШ філософськи:

— За чотири секунди я вже буду далеко.

По суті, я був з ним згодний (дуже далеко!), але все ж наполіг на тому, щоб смикнути за дріт з укриття.

Мін у чеченців не бракувало. Будь-яких. Серед них багато МОН. Зазвичай задля перевірки їхньої дії вони скидали на них гирю. Я замінував єдиний, який ще зберігся, місток через річку (до цього міни не ставили майже рік). Дехто висловив своє невдоволення: тепер їм

доводилося переходити річку вброд. Ставлення змінилося, коли на міні підірвався якийсь "кацапчук".

Основним розвідувальним засобом для нас був телевізор на акумуляторах. З "Новин" ОРТ ми дізнавалися про себе чимало нового, як, наприклад, про місце нашого базування і про те, що нас 800-1000 чоловік. Воєнна розвідка з обох сторін зводилася до того, що ми, за взаємною домовленістю, спускалися до ріки, обмінювалися новинами, купалися і розминалися.

Пропаганда багато твердила про іноземних найманців. Крім нас двох (не найманців!) п'ятеро наших були ще у Басаєва, який їх дуже цінував. За весь час я бачив лише одного "інтернаціоналіста" — кабардинця. З ним трапилася сумна історія. Він задумав "дезертирувати" (що означає дезертирувати з такого збіговиська, я не знаю). Його спіймали, "опустили" і поставили готувати їжу для полонених. Мешкав він біля Джека. Коли його змушували щось подавати, вимагали, щоб він вимив руки.

Побутова гидливість і охайність чеченців у воєнному побуті похвальні, звісно, в тих випадках, коли це не доходить до абсурду. Так, група втратила трьох вже тоді, коли "канали" з Бамута: вони зупинилися на річці обмити геніталії. Ми вчасно почули літак і сховалися в кущі. Після чого повага до нас, як знавців воєнної справи, з боку чеченців тільки зросла, але було вже пізно.

Ставлення "інших" чеченців до бойовиків краще за все ілюструє той факт, що навіть хліб вони продавали їм за гроші.

Дочекалися ми й "гуманітарної допомоги" від короля Саудовської Аравії. Його Величність розщедрився на казахстанський рис і вермішель аналогічного походження. Хто і скільки на цьому заробив, відомо лише Аллаху. Отже, на зміну знаменитій грузинській солодкій вермішелі без масла у нас був солодкий рис.

У цьому зв'язку згадується побачена мною в Казані сценка. Як відомо, вночі ціна на горілку в кіосках (у Казані, принаймні) піднімається. І от незадоволений покупець кидається на продавця з криком: "Свиня, ми ж з тобою Обидва мусульмани!"

Відвідав нас і "моджахед". Заїжджа проміненція була вбрана в американський камуфляж з короткими рукавами. З причини незнання чеченської мови, розмовляла російською. Пограла три години в нарди і відправилася туди, звідки з'явилася. Переймаючи зарубіжний досвід,

комендант закупив для близьких чималу кількість таких же *battle dress* і окремо для свого водія — пілотський *combidress*.

Основною базою постачання для нас служили розташовані по сусідству з Бамутом "погранці", які продавали боєприпаси і зброю. Щоправда, драли безбожно. Популярний серед чеченців АК-74 з повним "джентльменським набором" (підствольник, глушник, оптичний приціл) коштував, не багато не мало, 1600 доларів США. Мене дивувала така точність калькуляції: певне, сотня йшла посереднику.

Ніякого зв'язку з жодним вищестоящим командуванням не існувало. Зв'язок із сусідніми населеними пунктами підтримували кінні посильні. В батальйоні були дві радіостанції "Кобра", захоплені в ході успішного бою з "Витязем". Цей елітний підрозділ вразив цілком "кіношною" тактикою: йшли, як каппелевці, в психічну атаку на повний зріст, клином, з бронетехнікою на флангах. Потім на полі бою я нарахував до двадцяти вбитих і тяжкопоранених.

Фурор у чеченців викликав офіцерський бронежилет "Маркіз". Чеченський юнак почав палити чергами з АПС в пораненого, що лежав на землі. Той поповз. Юнак за ним (мала пробивна дія і дуже велике розсіювання при стрілянині з АПС в автоматичному режимі добре відомі). Потім чеченці стріляли по бронежилету з АК, СВД, ПК, ДШК і, нарешті, облишили.

Звичаєво бойові порядки федеральних військ у наступі будувалися наступним чином. Перша лінія — "піврічні" солдати строкової служби, друга — "однорічні", за ними — "контрактники", слідом — офіцери. "Кон-рактники" зовні вирізняються чорними хустками і оголеними торсами.

Вони виконують функцію "заградотряда" і косять з ПК ліворуч і праворуч. "Контрактників" ненавидять, і чеченці беруть їх в полон неохоче. До звичайних строковиків ставлення зовсім інше. При мені в полон деякі потрапляли двічі, і я не бачив, щоб полонених били або знущалися з них іншим чином. У полонених одразу перевіряють канал ствола автомата. Якщо чистий:

— Йди, "Колян", бери свою лопату.

В бою федерали тримаються по-різному. Кожному, хто воював, відомі "непоясними" (для цивільних) перепади в боєздатності. Чечня —

не Абхазія, не дуже окопаєшся. Я бачив навіть бруствер з тіл загиблих, споруджений живими.

При відступі федерали кидають убитих, буває поранених, завжди можна знайти на полі бою "Осу", "Джмеля", але тільки не автомат. Певно, існує наказ про відпов-дальність за втрату особистої зброї, і він діє.

Я вже згадував про бесіду з генералом Яковлевим. Вона відбулася після того ж бою з "Витязем" — чеченці "торгували" двадцять убитих. Зв'язок здійснювався по коду 27-64.

Єдиною наступальною операцією чеченців при мені був напад на позиції росіян. "Розвідка" тривала тиждень. Чисельність противника оцінювали як роту. Коли наїхали, виявилось, що не менше батальйону. Ми втратили менше десяти чоловік, втрати федералів тоді оцінили, як водиться, в сто.

Брак муштри призводить до того, що чеченці погано адаптуються до швидкої зміни обстановки. Пам'ятаю, як вони запанікували вночі, побачивши "точкові" вогні на автоматах "Витязей". Атож, видно, як багато ворогів і як вони тебе "оточують"!

Я тоді сказав коменданту:

— Розумію, що "лампочка Ілліча" сюди не дійшла. Але ми з вами цивілізовані люди, знаємо, що таке електрика.

Хотілося б віддати належне простому російському солдату. Звичайний "Колян" підтримав репутацію православного вояцтва своїм стратотерпінням. Власне, "шестимісячники" взяли Ачхой-Мартан. Взяли за півгодини. Перед цим вони півночі продиралися до центру села від будинку до будинку. Там, під мечеттю, спали чеченці і всі вшилися.

Зміну атмосфери навколо Бамута ми відчули вже ввечері у бліндажі. Помиляються ті, що думають, ніби чеченці розмовляють саме чеченською. Зазвичай, пресловуте генеральське "по радіо чути чиста російська мова" перебільшення, але кількості російських слів цілком достатньо, аби вловити зміст розмови. Отже, ми "спали", а чеченці зійшлися на тому, що час "качати повітря".

Вранці ми побігли... Біла "Нива" і два УАЗи були вже під горою біля річки, а в Бамуті все ще тривав бій. Кого з ким? Ми зійшлися на думці, що "контрактники" перестрілюються зі строковиками. Розповідають, що таке траплялося не одноразово.

Ми зупинилися в печерах і там "демобілізувалися". Здали зброю, командир виплатив нам гроші. Чого-чого, а грошей вистачало. Навіть "опущеному" кабардинцю, коли того поранило при авіанальоті й потерпілого верхи поволокли в гори, в шпиталі передали з кур'єром певну суму грошей. Кабардинець, щоправда, запропонував всі гроші кур'єру. Натомість попросив лише, аби той нікому не розповідав про його місцеперебування.

Комендант, за моїми розрахунками, мав у Бамуті готівкою мільярди два російськими карбованцями. Роздача Єльциним 100 мільйонів карбованців росіянам його анітрохи не здивувала:

— Я можу десять таких допомог надати.

Після Бамута сам командир і група непримиренних, разом з якою він "звалив", вирішили пробиратися... в Крим. Кілометрах в сорока від печер на мосту через річку наші провідники зупинилися — "почуяли засідку".

— Давайте повернемося, а завтра на конях переїдемо.

Ми відмовились. Троє чеченців і нас двоє перейшли міст. В селі за рікою, як водиться, у когось знайшлися родичі, і нас звели з гір.

В аеропорту Мінеральні Води, в розірваних вище коліна спортивних штанах, я виглядав більш ніж підозріло. Тому навіть не здивувався, коли на нас "наїхала" міліція. Виявляється, в них за перебування на цій території без дозволу введено покарання — 10 діб арешту або 10 мінімальних зарплат. Добре, що в сучасній Росії, як колись у державі хетів, майже від усього можна відкупитися. Міліція попестилась на мої чотириста доларів. Мене відвезли на вокзал, купили плацкартний квиток до Києва і відпустили.

Всього в боях за Бамут чеченці втратили шість чоловік, включно з тими трьома у річці. Які втрати понесли УНСО в Чечні? Мені відомі лише два випадки. Басаєвці вбили якогось видатного "контрактника" з неймовірним татуюванням. Наш, теж любитель цього діла, пішов подивитися. В руїнах його накрило авіабомбою, не змогли відкопати.

Другим, уже влітку, як я дізнався, коли знаходився в Україні, пропав безвісти Віталік Шевченко. Тоді в надрах політичного керівництва народився цілком авантюрний план — обміняти сімох ув'язнених у Беларусі унсовців на групу російських полонених. Віталік, людина неймовірно, майже "книжково", порядна, дуже

страждав від свого безсилля і неможливості допомогти товаришам і тому, без жодних вагань, пішов на запропоновану авантюру.

До кінця війни полювання на людей набуло масових масштабів. Будь-який нікчемний викуп давав змогу "мисливцям" з числа російських "силових структур" не почувати себе остаточно пошитими в дурні. Вже потім цю практику викрадень вжили чеченці. Зараз на Північному Кавказі ніхто не відмовляється від подібного приробітку, тим більше, коли він сам пливе в руки. Забігаючи наперед, скажу, коли в листопаді 1997 року мої товариші, котрим менше поталанило, опинилися в ізоляторі місцевого УВС у Нальчику (Кабардино-Балкарія), його начальник, якийсь Сулейман, прямо заявляв:

— Ви знаєте, скільки мені коштує їхнє утримання?

Добре, що начальник споруджував собі будинок і був готовий задовольнитися скромною сумою в три тисячі доларів США (за 11 чоловік). У протилежному випадку він обіцяв "уступити" затриманих федералам. За моєю підозрою, знижка ця також повинна була надаватися не безкоштовно, а, наприклад, в обмін на затриманих російською стороною місцевих.

Взагалі, на Північному Кавказі досить гостро стоїть проблема ідентифікації противника. Іноді життєво важливо знати, чи є дана "особа кавказької національності" співробітником правоохоронних органів і чиїх саме. Ані камуфляжі, ані кокарди радянської міліції не допомагають відрізнити чеченських міліціонерів від інгуських або дагестанських. У Дагестані, до речі, відроджено феодальну концепцію продажу "патентів". Щоб стати міліціонером, треба сплатити не менше трьох мільйонів старих російських карбованців: по 400 тисяч обійдуться медкомісія або форма, посвідчення і зброя — значно дорожче. Природно, що вкладені кошти поспішають відшкодувати, тому на дорогах і розігруються класичні сцени.

Вдруге пробираючись у Чечню через Дагестан пасажиром великовантажного КАМАЗа, я розважав водія анекдотами, аби той не заснув. Коли в сутінках на дорозі виникли якісь озброєні люди, на моє здивування, водій навіть не пригальмував, лише кілька разів показав у вітрове скло хрест-навхрест складені руки.

У відповідь на моє тривожне: "А якщо пальнуть?", — дагестанець лише посміхнувся:

— Це міліція. Я їм показав, що їду порожній, і на хабаря вони можуть не розраховувати.

— А якщо вони захочуть перевірити?

— Вони на ресори дивляться. Якщо машина сидить низько, значить, навантажена.

Благословенне XVI сторіччя, "що з воза впало.

Про самий Бамут залишається додати лише кілька слів. Песика Джека вбили після штурму, його шкуру в якості воєнного трофея повіз додому, чи то в Рязань, чи у Воронеж, якийсь "контрактник". Після захоплення Бамута росіянами на інженерному фугасі чималої потужності підірвалася КШМ (командно-штабна машина) командира батальйону. Перед втечею з Бамута всі запаси мін та вибухівки були перетворені мною у фугаси великої потужності. Щоб добро не пропало. Якщо когось розриває бомба, то це його проблеми, а не того, хто її ставив. До слова, безжалісно вбитий переможцями Джек перед цим відбив у саперів їхню вчену вівчарку. Кажуть, у неї був виводок прекрасних цуциків. Життя триває!

Дмитро Корчинський

Ми спробували розпропагувати військовослужбовців Федеральних Сил. Вирішили впливати на їхню генетичну пам'ять альянсами власовської армії. Як і Дудаєв, Власов теж був генералом і патріотом євразійства. Ми розповсюджували такі листівки.

СОЛДАТЫ!

Вы холодны, голодны, раздеты, но в пределах Садового Кольца лежат самые тучные пастбища в мире. Родина изнывает под гнетом жидов, комиссаров и дистрибьюторов. Пятьдесят лет назад доблестная германская армия показала вам путь к освобождению. Вступайте в Русскую Освободительную Армию (РОА). Вы будете обеспечены довольствием. Обмундирование и паек в соответствии с нормами Вермахта. В РОА нет неуставных отношений и межнациональной розни. В ваших солдатских книжках будет скромно записано "Ausländer" (иностранец). Каждый, кто явится на вербовочный пункт в Хасавюрте, ул. Ленина 4, со штатным оружием или доставит офицера, получит должности в тылу и заградительных отрядах наряду с калмыками и прочими казаками.

Вступайте в Русскую Освободительную Армию бригадного генерала Салмана Радуева!

Що є предметом філософії? В часи марксистськ-ленінської ґрунтовності та визначеності — це була наука про найзагальніші закони розвитку природи та суспільства. І це було добре, спокійно. Але не довго.

Чи буде законним поставити питання так: чи існує щось крім природи, а в сфері людського — крім суспільства? Дві природи, наприклад. Чи в розвиткові є тільки закони? Можливо, є місце для фундаментальної випадковості, для беззаконня? І як тільки ми так ставимо питання, ми виходимо за межі визначення, залишаючись в межах філософії. І що маємо в результаті? Розважання про на-загальніше з точки зору найбільш загального. Це дуже вірно. Філософія займається прикметниками, на відміну від натурфілософії, яка займається іменниками та дієсловами.

З нас сміються. Людині кидають дрібниці, залишаючи її в невизначеності щодо найважливіших питань. Я хочу знати свій діагноз щодо раку, а мені весь час говорять за бородавки. І я починаю підозрювати найгірше.

Одразу, як тільки людина відходить від предметн-конкретного, від дрібниць, вона потрапляє на холод. Абстракції агресивні.

Існує вульгарний образ філософа. Благосний дідусь, який десь там сидить і філософствує у спокої, поки трудящі тачки тягають. Насправді ніякого спокою там немає. Філософія — це екстремальні розумові стани.

Розповідають, ніби Лютера запитали: "Що робив Господь перед тим, як сотворив світ?" Той відповів: "Сидів у лісі та різав різки для тих, хто цікавиться цим питанням".

Ставлячи останні питання, людина відчуває біль.

У Києві є Інститут філософії. Мене завжди це страшенно смішило. Я уявляв собі групи старших та молодших наукових співробітників, котрі сидять у бочках, мов Діоген, медитують і одержують різки за заборонені питання.

Філософія — не наука. Наука передбачає можливість екстраполяції. Якщо додержуватися умови А і Б, то результат буде В. Скажімо, астрономія може вичисляти місцезнаходження Юпітера на орбіті на кожну хвилину наперед.

Наприклад, економіка — це вже не наука. Вона не може екстраполювати, виходячи з власного категоріального апарату. Що може екстраполювати філософія? Навряд чи екстремальні буттєві стани взагалі піддаються систематизації. Філософія перебуває між системами — це розумове прикордоння. Історія філософії більше цікава історії, ніж філософії. Я міг би уявити доцільність Інституту філософії хіба що в якості редакційного органу, який дбає про гігієну слововживання. Безумовно, "субстанція" у Миколи Кузанського та вона ж у Гегеля — це дві зовсім різні невизначеності щодо своїх функцій у метафорах.

Проте обидва зобов'язані відрізнити субстанцію від субстрату.

Один раз на епоху можна побачити вогненні слова на стіні, але робити своєю професією експертизу стін на наявність пророцтв — це стати професійним священиком (професійним шахраєм).

У Лук'янівській тюрмі філософії втричі більше, ніж в Інституті філософії.

В цей час міністром юстиції був Василь Онопенко. Я терпіти не можу юриспруденцію та чиновників і тому досі не розумію, як він опинився в цій компанії. Його попросили підійти на Раду національної безпеки й повідомили, що вважають необхідним зняти з реєстрації УНА в зв'язку з подіями на Софійському майдані. Онопенко відповів, що така дивна форма стосунків між державою та громадським об'єднанням, як "зняття з реєстрації", йому невідома. Крім того, він не хотів би бути знаряддям політичної розправи. Розмова продовжувалась у Президента, і Онопенко заявив, що йому це набридло і він подає у відставку. Після того, як він це вчинив, УНА було делегалізовано рішенням якогось заступника міністра.

Це одразу зробило всіх нас кримінальними злочинцями. За українськими законами, керівництво та участь у нелегалізованому громадському об'єднанні загрожує позбавленням волі терміном до 12 років з конфіскацією майна.

Я зібрав своїх депутатів (трьох Верховної Ради та кількох місцевих Рад) й послав їх на голодовку протесту біля адміністрації Президента на Банківській вулиці.

Через два дні до Києва мав прибути ізраїльський прем'єр Іцхак Рабін. Перед його приїздом Президент спустився до голодуючих і попросив їх піти, пообіцявши розібратися та відновити справедливість.

Мені довелося погодитись, позаяк мої депутати вже давно скиглили й мріяли повернутись в тепло, до їжі. Я відчував, що мені доведеться пресувати їх, а в цій ситуації не хотілось ставити під загрозу єдність рядів. Я зібрав прес-конференцію і заявив, що через тиждень протести буде відновлено.

Анонім

Будь-яка адміністрація має свій шарм. Я півроку домагався прийому у Руденка — Генерального прокурора СРСР — в останні роки його життя. Нарешті добився, увійшов. У кабінеті за столом сиділа мавпоподібна істота в кителі. Я почав плутано викладати суть справи, але десь на половині розмови пересвідчився, що "воно" мене не слухає. Істота підвелася, відійшла в кут кабінету, справила малу потребу, повернулася, звернулася до мене:

— Добре, синку, яка на вулиці погода?

Я перелякався в усмерть. Секретар у приймальні єхидно поцікавився:

— Ну як, вирішили своє питання?

Це Карамзін почав вбачати сенс правління, адміністративної діяльності взагалі: "Князь такий-то, збирач російських земель". Маячня собача! Іван Грізний лише наприкінці життя дізнався, що Сибірське ханство тепер його. Кучум більше не приходив із-за Каменя, доноси "про пограбування" не надходили, чим Цар і Великий князь спершу був неабияк здивований.

Дмитро Корчинський

Через тиждень депутати та ще десяток добровольців з областей, взявши матраци та ковдри, знову пішли на Банківську вулицю, де їх зустрів кордон міліції. Нам заявили, що до адміністрації нікого не буде пропущено. Тоді я вирішив розташувати голодуючих на Майдані Незалежності. Це найбільш людне в Києві місце, отже — найвигідніше для політичних акцій.

Вони розташувалися по-циганськи мальовничою групою, обставившись плакатами з гаслами. Їх одразу ж оточила міліція, яка лишалася навколо них цілодобово впродовж трьох тижнів. Наступного дня всіх, окрім депутатів Верховної Ради, було заарештовано й оперативно засуджено до різних термінів адміністративного ув'язнення. Їхнє місце одразу зайняла наступна група добровольців. І так пішло далі. Раз на день відбувався арешт. Місце заарештованих займали нові люди. Невеличка жива хвиля. Всього через Дарницький спецприймальник перейшло близько двохсот чоловік.

Я розумів, що для підтримки духу наших людей мені, як керівнику, необхідно розділити долю інших. В один із днів я пішов на майдан, зайшов у кільце міліції й сів на матрац перед одним з наших депутатів. Через кілька годин підігнали автозаки, міліція накинулася на голодуючих, які пасивно опирались, зчепившись один з одним руками. Останнім взяли мене і відвезли до Старокиївського РВВС.

Там я спочатку поспілкувався з начальником Управління громадського порядку міста, потім мене відвели до кабінету начальника РВВС. Незабаром туди зайшла жінка-суддя. Я попросив аркуш паперу, щоб скласти належні клопотання. Вона посміхнулася і сказала, що засуджує мене на п'ятнадцять діб. Я знову опинився в клопівні на Ремонтній вулиці. Сусідні камери були набиті нашими хлопцями, проте мені не давали з ними контактувати. Вони продовжували голодування в тюрмі. Мені теж довелося відмовитись від їжі. Тюремне начальство було вже вкрай втомлене щоденним впливом нашої буйної публіки. Хоча всі камери були переповнені, зі мною сиділо тільки двоє вщент опущених суб'єктів. Я розважався читанням газет. Один з моїх сокамерників, зі страхом взявши одну з

них, довго крутив її в руках, а потім зізнався, що окремі літери взагалі-то розбирає, проте читати в нього не виходить. Знудьгувавшись, я почав вимагати, аби мене перевели до якоїсь іншої камери з веселішою компанією. Перевели навпроти. Там сидів якийсь рекетир і взятий на гарячому домушник. Їх вражало, що на першу вимогу мені приносили чайник з окропом. Один з них вже вісім дів просив собі йоду. Я сказав, щоб принесли, і за п'ять хвилин у нас був йод. Мої сокамерники дивились на мене з осторогою. Я організував їх на прибирання камери, після чого домушник зробив з папірців карти, і ми стали грати й розповідати один одному різні історії.

Іноді до мене приходили поговорити міліціонери. Крім усього іншого, вони розповідали про те, як поводило себе в цих самих камерах "Біле братство". Вони були по-справжньому буйні. Відмовлялися приймати будь-що від охорони. Забарикадували двері камер зсередини, вживали тільки власну сечу. Жодного кроку ніхто з них не зробив самотійно, в інші камери та на допити їх доводилося носити. Я був у захваті.

В цей час лікарі однієї з найбільших київських лікарень взяли шефство над ув'язненими унсовцями. Декого їм вдалося висмикнути в лікарню. Почувши, що заарештували мене, вони почали вимагати мого обстеження. Вигадали мені якийсь діагноз і відвезли до лікарні. Начальство з полегшенням мене відпустило.

Наступного дня я вже був вдома. Акція тривала ще трохи, але під кінець третього тижня вона перестала викликати зацікавлення преси, тому я вирішив припинити її. Надалі ми існували в напівлегальному стані.

Надійшов час систематизувати пропаганду. Я вважав за можливе замінити програму на стиль, але книжники і фарисеї весь час закидали мені невизначеність економічної доктрини УНСО. Необхідно було заткнути їм пельку. За розробку економічної програми взяли Володимир Солопенко, який нещодавно повернувся з Далекого Сходу, і доволі колоритна особистість — удольф Машура. Невдовзі після опублікування їхнього твору обидва трагічно загинули. Це був знак долі. Якщо ми хочемо перемогти, спочатку потрібно домогтися перемоги нашої термінології, наших понять, нашого світогляду. Ситуація ніколи не повинна описуватися економічними категоріями.

Революція починається з революції назв. Якщо хочеш зламати явище, мусиш назвати його по-іншому. Не можна сформулювати задачу революції, користуючись контрреволюційними категоріями. Хочеш грабувати, не користуйся ментовськими "поняттями". Хочеш впровадити вегетаріанство, не користуйся поняттями віденської кухні. Не "обідати шніцелем", а поїдати "расчленъонніє трупи животних".

Солопенко розбився на машині. Рудольфа Машуру розстріляли з пістолета-кулемета. У його тілі знайшли 19 куль, помер ще до того, як впав. Він був найкращим в Україні фахівцем з питань, що стосувалися цінних паперів, утримуючи в голові тисячі законів, постанов, директив, правил, прецедентів, і оперував усім цим як митець.

Він взяв в оренду землю в районі Микільської слобідки і під сумнівні будівельні проекти випустив якісь хитрі акції на 170 мільйонів доларів. Крутив цими акціями, як циган сонцем, заповнював ними статутні фонди банків, міняв на векселі, давав під заставу, сплачував борги. Коротше кажучи, людина надрукувала собі 170 мільйонів грошей. Він готував другу емісію на 250 мільйонів доларів, коли його вбили. Він підтримував стосунки з усіма київськими бандитами. По-моєму, багатьох обдурював, хоча трьом з них платив по 5000 доларів на місяць. Всі воші кинулися ділити його спадщину, але нічого не знайшли. Багатство — це не кілограми, це ситуація, яку багатій особливим чином створює навколо себе.

Машура був схожий на Світовий банк. Його операції мали таку ж природу. Найбільші у світі прибутки беруться з повітря. Банки заощаджують і обертають порожнечу. Виробництво порожнечі не менш необхідне світовому господарству, аніж виробництво енергоносіїв.

Тим часом в Україні нас брала за горло гнітюча стабільність. Ми відчували себе, немов німці після Вестфальського миру. Десять буяло життя, десять вожді і герої творили історію, десять зброя звикала до людей, а у нас була стабільність — ертовеччина. Натомість більш сприятлива ситуація складалась в Білорусі. Там Лукашенко потроху впроваджував диктатуру. А де є диктатура, там актуалізується революція.

На десяту річницю чорнобильського вибуху опозиція в Мінську готувала масові заходи. Я вирішив, що ми могли б їх радикалізувати.

Беларуси були готові страждати за ідею, необхідно було їх навчити вбивати за ідею.

Я відправив до Мінська кілька груп (кілька десятків чоловік). Вони добиралися різними шляхами, єдині слова, які я казав їм на прощання, — "провокація, репресія, революція". Одну з груп зупинили в невеличкому беларуському містечку й, протримавши півтори доби, депортували. Всі інші добралися до місця призначення, де організували сутички з ОМОНом, перевернули дві міліцейські машини, зуміли перетворити сіромашну демонстрацію на передмову громадянської війни. На жаль, продовження не відбулося. Життя переповнене передмовами й предтечами. Нема до чого писати післямови, нема кому воскресати.

Більшості наших пощастило вислизнути з Мінська, проте сімох вмовили і звинуватили в організації масових беспорядків.

Ми намагалися підняти хвилю обурення в Україні, активізувати пресу та уряд. Все невдало. Даючи в ті дні прес-конференцію, я говорив: "Нація не визначається кордонами, не визначається мовою, не визначається політичними інститутами, вона визначається лише національною солідарністю. Нація — як людина, котра може бути якою завгодно розумною і розвиненою, проте якщо вона позбавлена простих інстинктів задовольняти голод, тамувати спрагу, реагувати на крик "Наших б'ють!" — вона загине".

Ми продовжували провокації в Беларусі. Нашим завданням було вселити в головах молоді ідею про необхідність терору. З цією метою масово засилали до Мінська й інших міст інструктивні та пропагандистські матеріали.

Ми знайшли у Львові комерційну радіостанцію, яка виходила на середніх хвилях і від безгрошів'я дихала на ладан. За кілька сот доларів домовились про трансляцію щоденної годинної передачі для Беларусі. В радіопередачах широко використовувалися культурологічні асоціації.

ПРО РОЗГОРТАННЯ НАРОДНОЇ ВІЙНИ

1) Завдання окупаційних властей Беларусі є не припустити перетворення політичної ситуації на воєнну. Ми ставимо перед собою протилежну задачу. Через повстання, до перемоги війни! Ніякої стратегії, жодної тактики, жодних балачок щодо програмних питань. Слова роз'єднують — дія об'єднує. Ворог наступає — ми

відступаємо, ворог завагався — ми бенетежимо, ворог зупинився — ми б'ємо, ворог наступає — ми наступаємо!

2) Бойові дії в Чечні виявили непридатність найманих формувань, всіляких ОМОНів, СОБРів, Титанів, Вітязів, Беркутів (та інших "півнів"), які зіштовхнувшись з опором, біжать, кидаючи навіть своїх поранених. Як німецькі кати і поліцаї, нові окупанти воюють тільки з цивільним населенням. Тому, загрози ОМОНОм нехай заб'ють собі в гузниці!

Цитувати цю відозву далі — заважає можливий конфлікт з Карним кодексом.

Ми встигли вийти в ефір кілька разів, після чого на радіостанцію наїхало СБУ і всіх досмерті залякало. На цьому наша радіовійна завершилась. Наша діяльність таки дратувала беларуський апарат гноблення. Одній зв'язаній з нами дівчині Мінська прокуратура висунула звинувачення: "шпіонаж на користь УНСО". Це тішило нашу пиху. Я заважаю, значить, я існую.

На жаль, всі наші зусилля не увінчалися успіхом. Якоюсь мірою з вини легальної опозиції. Коли беларуську молодь навідувала фантазія взяти штурмом адміністрацію президента, на її шляху ставав не ОМОН, а дяді з Народного Фронту, які говорили: "Давайте ми не будемо сьогодні воювати, а проведемо рішучий мітинг, на якому приймемо безкомпромісну резолюцію. А через тиждень зберемо ще один мітинг". І на кожний черговий мітинг приходило все менше людей. Складність здійснення революції в Беларусі полягає в тому, що там є лише один революціонер — Лукашенко.

Олександр Поліщук

ЯК Я БУВ СИНОМ ПРЕЗИДЕНТА ЛУКАШЕНКА.
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ІСТОРІЯ КОХАННЯ.

Ми познайомились у Мінську в п'ятницю, 26 квітня. Організатори демонстрації від БНФ очікували на підхід волгоградського "Витязя", тому початок демонстрації затримався до п'ятої години вечора.

На весняній прохолоді багатотисячний натовп, розбившись на гуртки, задумливо перебирав ногами. В такій обстановці мимоволі зважаєш на жінок. Звернув увагу і я. Як тоді, так і зараз, питання вибору не стояло. "Третім декретом Української держави буде визначено, Що жінки зобов'язані мати ноги не коротше 110 см". Це одностайне переконання склалося ще в Придністров'ї, коли чарівні студентки Тираспольського педінституту вражали нас своїми формами.

Тут така була одна. Понад натовпом підносилася її русава голова на гордовитій шиї. Беларуські жінки вз-галі за своїм розвитком значно перевершують місцевих чоловіків. Я ледь не написав "у зовнішності", але вчасно зупинився (можуть невірно зрозуміти). До того ж, вони відрізняються і похвальною схильністю до конспірації. Жодна з наших супутниць в електричці так і не зізналася в меті свого візиту до Мінська, хоча після цього деякі особи сновигали у мітинговому натовпі.

Спалах політичної активності серед беларуської молоді цілком зрозумілий. Відрізані від бізнесу і злочинності молоді люди жіночої і чоловічої статі мимоволі присвячують своє дозвілля різноманітним ідеям. Загальна культурна й історична, не хочу сказати — відсталість, скорше консервативність Беларусі сприяє відродженню таких екзотичних для Росії явищ, як анархісти чи есери. Дійсно, коли на одній з вулочок старого Гродно або на ринкових площах ловиш себе на якійсь думці, то це, як правило, думка про польське повстання 1863-64 рр. чи революції 1905-07 рр. у Королівстві Польському.

Я пабитий, парезаний Я пашитий, пастреляний А коханни сваим недаречним Як зможу, так буду спяваць.

Це містечкове танго — гімн нашого кохання. Та це було пізніше. А поки що я обережно наблизився і завів розмову на споконвічну тему

"Жінка та соціалізм" (Август Бебель), особливо наголошуючи на "національному питанні в Австро-Угорщині".

Тут пролунала команда, і УНСО рушило вперед, спрямовуючи маси сябрів на щити і кийки ОМОНу. "Любити народ — це водити його (за ніс) під картеч". Обов'язки командира вмить вибили з голови і образ милої мінчанки, і мої грішні думки.

На мосту над автомобільною розв'язкою ми повалили першу барикаду. Нічого особливо страшного — три-чотири міліцейських легковики, за ними рідкий кордон ППС (патрульно-постової служби). Мобілізовані нашвидкуруч. Навіть без шоломів.

В одну мить машини були перевернуті, людське море залило оборонців. Ошалілі від крамольної думки, що от, виявляється, так просто можна побити ментів, мирні громадяни поспішали вилити свої накопичені роками образи на блюстителів порядку. Виникла давка.

Це цілком зрозуміле почуття ненависті — "наша міліція нас береже, спочатку спіймає, потім стереже" — завадило нашим тактичним планам. Попереду виднілися шоломи смоленського ОМОНу. Потрібно було кинути на стіну щитів клин соплемінників. Але для цього їх належало відірвати від останніх міліціонерів, що мляво відбивалися.

Я сміливо вклинився у натовп. Попереду, лише в кількох кроках на висоті моїх очей замайоріла знайома спідниця. Випроставшись на весь зріст, нависаючи над головами передніх, дама мого серця люто колотила тим, що залишилося від парасольки, по головах "ецилопів"... Я мимоволі ухопився за те, що бачив, і відчув сталь напружених м'язів: дама, ймовірно, займалася веслуванням. Вона обернулася:

— Так що ви там казали за національну революцію?

Клянусь, я завагався. Згадався Париж, літо 1968 року, прекрасний фільм з П'єром Рішаром, одна з героїнь — "Біла Ластівка".

Невже і зі мною трапиться це диво — знайти серед ВСЬОГО цього божевілля когось, хто зможе бути тобі більше, ніж другом (я маю на увазі жінок).

... І поїзд тліє догораючи,
І ти, висока до зірок,
Крізь замінований місток

Ідеш, страх смерті попираючи.

... Атака не вдалася, і ми програли кампанію. У 1410 році смоленським полкам вдалося змінити навіть перебіг Грюнвальдської битви. На оточеному зі всіх боків міліцейськими кордонами п'ятачку ще кипіли митингові пристрасті, коли я прийняв рішення відступати. "Ми відступаємо, й тих, що відстануть, нехай заберуть дябли". Але ще слід було це якось організувати. На моїх очах міліцейський "бобик" різко загальмував біля групки пішоходів. Зі швидкістю зайця "Сірій" кинувся під колеса машин. На удачу, "зіб'ють — не зіб'ють", він перетинав одну за одною смуги зі жвавим рухом. Менти не відставали.

На мить я забув про найперший обов'язок: порятунку священного стягу (власної шкіри). Так хотілося, аби "Сірій" втік. Погоня переховалася в якомусь підворітті. "Господи, якщо Ти єси..." І тут, утретє, як у казці, мене гукнули. Моя знайома з подругою, наче нічого не було, покидала майдан. Я підхопив обох дам попід руки і, трохи голосніше звичайного розповідаючи грузинські анекдоти (Грізлі? Нет, руками задавілі!), ми проминули кільце оточення. В гуртожитку на нас чекав чай — "ге-бата", як говорять на захід від "лінії Сталіна".

В обіймах цієї дами я і прокинувся в суботу 17 жовтня 1996 року. Вдивляючись у сині сутінки світанку за вікном, якийсь час я лежав непорушно, зважуючи всі "за" і "проти". З одного боку, їсти в хаті було вже нічого, традиційна опівнічна "гербата" у вигляді ріденького чаю починала пригнічувати. З іншого боку, характер справи, що очікувала на мене, і день, на який вона припадала, не залишали ніяких сумнівів щодо її закінчення. "По суботах ми більше не воюємо", — промовляє один із завітів Провідника. Саме на цей день припадають найбільші втрати в усіх операціях УНСО. "Ну його до біса, може, не йти?" Але "йти" було треба. Положення зобов'язувало.

На куту Володарського (біля в'язниці) мої сумніви підтвердилися. Ряди міліції перекривали тротуари, перевіряли документи у перехожих, шмонали молодь, а найбільш підозрілих завантажували до автозаків. Саме це в роки німецької окупації іменувалося облавою. У натовпі я мимоволі уповільнив кроки, лихоманливо обмацуючи кишені. Посвідчення "Євразії" — оно з двоголовим орлом,

знадобиться, посвідчення "Преса" теж покатають, посвідчення референта депутата Верховної Ради України. На жаль, всі на різні прізвища. І ще два паспорта. За один з них — грузинський — мені надавали по пиці на вінницькому вокзалі. Нелегальщину, яку я завбачливо перевантажив на свою супутницю, тепер належало скинути, доки тиск задніх не виштовхнув нас на ментів. Відчайдушний крик: "Олександрє Григоровичу!" — римусив мене обернутися. Якийсь "мужичонка" в орденських колодках із розгону кинувся мені на шию. В ніс ударив запах немитого тіла та цибулі.

— Олександрє Григоровичу, — тепер обернулися й інші перехожі. Рятівне рішення, як водиться, прийшло миттєво. Я ледь відсторонив ошалілого від щастя відставника.

— Спасибі, спасибі, що перемогли.

Поки я знов притаскав старця до грудей, крізь натовп проштовхався полковник "Діаманта".

— Власне, я його син (Чорт! Слід було б сказати "племінник").

— Ми тут елементи фільтруємо. Можемо машину. Олександрє...

— Олександр Олександрович. Спасибі, не треба. Ми до кафе збиралися, перекусити.

Я хапаю за руку ошалілу веслярку, і за секунду ми вже попереду, в доволі поріділому, але ще рятівному оточенні пішоходів. Після того, що трапилося, питання про те, щоб "іти", відпало саме собою. Двічі на граблі не наступають, навіть з ідейних міркувань.

МІНСЬК. ЗИМА

Перше враження є найбільш вірним, бо не тверезий розрахунок, а емоції штовхають людей на вулиці. Що б там не торочили аналітики, жодні закулісні махинації неспроможні ані викликати, ані підмінити те хмільне відчуття волі, що однаково присутнє і на вулицях Мінська, і на вулицях Москви, Києва, Грозного, Тирасполя, Вільнюса, Тбілісі. Демократія, якщо і здатна існувати в "чистому вигляді", то лише перед лицем тиранії. "Вулиця належить народу. Не віддавайте вулицю ворогу" (Фідель).

Я приїхав до Мінська за "запахом крові". Хемінгуей якось спробував описати запах смерті. Олександр Суворов (не генералісімус) — запах танка. Для мене свобода — це передусім холод, змішане відчуття безсоння і втоми, збудження, що змушує забути про їжу, сон,

страх, власні вигоди. Якщо все це я відчую в Мінську, можна бути впевненим — там "проллється кров".

Потрібно лише злегка піднапружитись і перетерпіти ніч у плацкартному вагоні. Є щось спільне в поїздах, які йдуть на війну. В основному це електрички, в кращому випадку — обшарпані плацкартні і загальні вагони. За наявності дешиці щастя і лінгвістичних здібностей ними можна дістатися, скажімо, до Югославії, без будь-яких віз і не звертаючись до послуг таємних перевізників. Підпільні шляхи, що з'єднують Європу, існують, їх буденність — найкращий тому доказ. Але сьогодні мене більше цікавлять пасажери, а не маршрути.

Що дивує вже при першому знайомстві з беларусами, так це те, що вони знають УНСО. Президентські засоби масової інформації явно перестаралися. На зупинці в Чернігові, коли у вагон завантажуються партія українських "торбешників", мимоволі виникає напружена пауза. Нарешті хтось з беларусів наважується:

— Ви з УНСО?

— Ні, ми з базару.

Подих обопільного полегшення. Але в ході застольної бесіди з'ясовується, що УНСО в Калуші (Івано-Франківська область) все-таки є. "Навіть міліцію б'ють".

При наближенні до кордону "човники" завмирають. Українська митниця із звичним крохоборством лізе в усі дірки, не гидуючи навіть помийним відром біля туалету. Однак беларуська щось запізнюється. Нарешті, з'явилася. Вигляд вкрай опущений.

— Ви тут спите, а у Мінську палять...

Якийсь єврейчик підстрибує зі свого місця і починає гарячково будити сусіда, що прикриває торби власним тілом.

— Де палять? Кого? Погром?

— Вогні на майдані.

— А чого ви документи не перевіряєте?

— А на хрена.

Так і пішли, пасажери не змогли заснути до самого Мінська, вдивлялися в мокру пітьму за вікном.

У мінській "трубі" — підземному переході від метро під Майданом Незалежності до залізничного вокзалу — якийсь художник

пропонує бажаючим портрети їхніх астральних тіл. На самому майдані натовп, чоловік двадцять з національними прапорами.

— Живе Беларусь! — вітаю про всяк випадок.

— Горілку будеш? Зачекай, шчас подвезуць...

Виявляється, кожну годину мікроавтобус з ресторану підвозить їжу: канапки з шинкою і горілку в стаканчиках з-під "кока-коли". На цей час натовп збільшується в два-три рази за рахунок співчуваючих з найближчих підворіть.

Попиваючи через соломинку горілку з цілком придністровською назвою "Два бусли", намагаюсь набрати НЗ з канапок, але не дають. Нарешті надкусую дві останніх, кладу одну на одну і відходжу. Ну, випили, закусили, згодом на холоді стає сумно.

— Коли ще привезуть?

На жаль, до вечора харч більше не світить. Беру ініціативу на себе:

— У нас у Грозному з прапорами бігають.

Беларуси слухняно шикуються по два. Думаєте, побігли? Пішли. Ходили до третьої години дня. Так і народився відомий репортаж у "Новинах".

Тим часом зайшло сонце. Я купив пляшку шампанського і поїхав в університетський гуртожиток розвідати настрої студентства. Мої дівчата мирно сплять в одній постелі, немов двоє кошенят (опалення ще не включене).

— Як навчання?

Сиплються скарги. Майже третину студентів університету набрали з села без вступних іспитів.

— Такі жлоби, саме сало та самогонка.

Підходить час показу серіалу "Санта-Барбара". На екрані замість Сісі Кетвела президент Лукашенко. В домашньому светрі, сорочці без краватки сидить у простому кріслі, дивиться в камеру не кліпаючи прокурорським поглядом.

— Трудящі скаржаться, що з прилавків зникло яйце. Я з'ясував. Виявляється, бізнесмени вивозять його в Москву. Так от, я поверну беларуське яйце на його історичну батьківщину.

І так двічі на день. По годині по всіх каналах: ОРТ, НТВ, РТР, БТ і Telewizja Polska.

Цілком зрозуміла палка любов рядового беларуського виборця до свого президента. В крамницях Мінська найдорожчий торт "Неміга" (зі смаженими горішками і шоколадною глазур'ю) коштує всього 2,5 долара, кілограм червоної риби — 1,8 долара. На мітингу в Гомелі натовп з 200-300 бабусь прорвав символічну охорону і оточив президента.

— Олександрє Григоровичу, чому ви так швидко від'їжджаєте, залишайтеся з нами...

Авторитет президента в Беларусі непорушний. З цього приводу розповідають навіть байку. Якась групень з "Білого легіону" з'явилася на військовий полігон неподалік від Мінська і подала листа від адміністрації президента з проханням "посприяти". Молодим людям дозволили постріляти з автоматів, кулеметів, навіть РПГ. Через кілька днів все розкрилося — був страшенний скандал. "Легіонерів" оголосили у всеесенговському розшуку, що не завадило їм пізніше пити зі мною пиво у Києві. Керівництво полігону мордували у військовій прокуратурі.

Неминучий політичний відступ. Увесь сир-бор з опозицією в Беларусі почався з "національного питання". Дуже часто форма підмінює зміст. Демагог Лукашенко, по суті, перший після Дудаєва революціонер, який прийшов до влади в окремо взятій країні, "якої не шкода" (Бісмарк). Його прийоми — звичайна пропаганда, що до нього вдавалася багатьом. Лихо в тому, що серед "демократичних" політиків революціонери будуть відсутні зовсім.

Акредитація давала мені змогу бути присутнім у Верховній Раді якраз у момент очікування імпічменту. Голова ВР С. Шарецький, у смердючій чорній шкіряній куртці турецької вичинки, лінивим помахом руки вітає крізь зачинене вікно рідкий натовп прибічників Верховної Ради.

Багато людей, гарні люди. Шкода тільки, прапор у них фашистський. (Заради справедливості слід зазначити, що в початковий період окупації біло-червоно-білий прапор використовувався як атрибут "національного відродження").

Впалі груди, похилі плечі. Ні, тут явно немає. Виходжу на вулицю. Вечоріє. На стоянці BMW, "п'ятірка". Чомусь у країнах — спадкоємницях СРСР ці машини дуже популярні в управліннях державної охорони. Шестисотий "мере" президента Лукашенко — з

прапорцем на капоті, часто з'являється в супроводі однієї такої машини, інколи двох — друга "вольво".

Ще влітку на "Слов'янському базарі" у Вітебську унсовців здивувала легкість доступу до августійшої особи. Але зухвальство бентежить: закласти навіть невелику бомбу не вистачило духу. В подібних справах найскладніше — наважитися.

Поблизу БМВ тусується кілька чоловік, але не охоронців, а баркашовців. Один з них впізнає в мені старого знайомого з Білого дому (жовтень 1993 р.)

Зав'язується бесіда на предмет листівок УНСО з рецептами виготовлення вибухових речовин і саморобних вибухових пристроїв. Виявляється, і в Білому домі напалм варили за унсовськими рецептами, сліди чого збереглися навіть у кримінальних справах на "захисників". Баркашовець скаржиться:

— От, один з ваших у мене АКСУ викрав.

— Так що, ти його тут шукаєш?

— Взагалі-то ми тут за гроші.

Вигляд баркашовського вояцтва значно змінився. Після того, як частина керівництва дорвалася до грошей, постала потреба в бойовиках для представництва: з арійським профілем і вмінням картинно триматися за ремінь. Було проведено тестування на "детекторі брехні", і всіх більш-менш екзальтованих відсіяли.

Всього у Мінську баркашовців чоловік двадцять. При особі беларуського президента вони виконують цілком офіційні обов'язки чи то радників, чи інформаторів.

На майдані з'являються ті, кого я шукаю. Звучить українська мова. Але — осічка. Прибулі роздають новенькі візитки "інформаційної референтури ОУН". Якої саме, мені не ясно. Сама спадкоємниця Степана Бандери "пані" Ярослава Стецько давно перебралася з Мюнхена до Києва й клопочеться про своє обрання до Верховної Ради. Схоже, беларуси теж розчаровані. Підбігають двоє захеканих:

— Де ці, з УНСО?

— А ви хто?

— Ми воєнні кореспонденти.

— Я сам воєнний кореспондент. Вони туди пішли.

Відходжу в протилежний бік. У натовпі прибічників Мою увагу привертає прапорonoсець з незвичним стягом: червоний кінь на білому

тлі. Запитую:

— Це хто, прибічники Петрова-Водкіна чи апологети "кентавристики"?

Ні, прибічники соціал-демократичної партії. Вони пропагують ненасильство, тому зняли лицаря і сідло.

УНСО досі була відсутня. Нарешті є час зробити паузу і пояснити, чого власне шукала ця організація в Беларусі.

Найбільш небезпечний момент для політичного радикалізму — це стабілізація суспільства, нехай навіть у його падінні. Україна так довго падає у фінансову прірву, найглибшу, за словами Остапа Бендера, що це вже стало звичним. Таким чином, експорт революції стає неминучим. Радикалам, як і лібералам та консерваторам, бракує відповідей на нагальні питання суспільства. Залишається насильство як універсальний засіб заявити про себе.

26 квітня 1996 року під час цілком рутинного чорнобильського мітингу Мінськ відвідали кілька десятків бійців УНСО на чолі з "курінним" Солов'єм, відставним майором Радянської армії, ветераном Афганістану, Чорнобиля, Придністров'я, Абхазії, Чечні. Унсовці очолили натовп, перевернули кілька міліцейських машин, але були зупинені стіною щитів смоленського ОМОНу. По закінченні мітингу Соловей і ще шестеро були заарештовані, звинувачені в "перекритті транспортних шляхів" (перший у СРСР і СНД випадок засудження по цій статті). У в'язниці у Солов'я загострилась астма, і під час слідства він перебував у напівсвідомому стані. Задokumentовано по два виклики невідкладної медичної допомоги на день. Інгалятор забрали при арешті співробітники правоохоронних органів, проте навіть мінській міліції, чи не найкращій у колишньому Союзі, не вдалося "розколоти" у-совців. У свою чергу Київ відповів масованою пропагандою спротиву. "Мученики" з УНСО стали кумирами певної частини місцевої молоді.

Допоки розігруються більш звичні карти. Розповідають про польський сепаратизм у західних областях Беларусі. Така, власне, одна — Гродненська, сусідня — Брестська — значною мірою населена українцями й ятвягами (поліщуками). Від часів Горбачова католицька церква цілком відкрито діє у західних областях колишнього СРСР, що свідчить скоріше про безсилля Ватикану. Костьоли, як в Африці місії, стали осередком гуманітарної допомоги і розсадником паразитарних

настроїв. У сусідньому з Мінськом Ракові, до речі, бувшому ще в XVII ст. Меккою аріанства, костюлу належать чотири мікроавтобуси, які курсують містечком. Проїзд для католиків безкоштовний. Природно, що вмістити всіх вони нездатні, тому при посадці з'ясування стосунків доходять до смішного.

Католицизм — це ще й квиток до Польщі, раніше на базар, тепер на сезонні роботи. Навіть сусіди, нащадки непримиренних бандерівців, зараз вважають за честь рити картоплю на лядських плантаціях. Для мешканців Польщі-б Польща-а навік залишиться метрополією. Топимий (визначення Пілсудського) польський імперіалізм справді існує — у свідомості колоніальних народів. Недарма папа Римський закликав молитися за засуджених У Мінську бійців УНСО.

На схід від старого кордону пріоритети прямо протилежні. Продавщиця з супермаркету, в компанії якої я проводжу наступну ніч, вітає і Лукашенка, і інтеграцію — ревізії не дістають, чоловік на заробітках у Росії. Схоже, заробляє добре. Я легко уживаюся з речами, які не стосуються мене: дається взнаки довголітня навичка. Житло, в яке ти прийшов і з якого підеш, подальша доля речей, яка тебе не цікавить, є справді твоїм, хоча тобі в цьому нічого не належить, крім торбини.

Це не можливо передати, це потрібно відчувати, як і все, про що тут йдеться. Відчуття спокою, коли в цілому світі нікому не відомо, де ти, це і є абсолютна свобода. Цього просто не зрозуміє той, хто жодного разу не відчиняв двері, не знаючи, хто стоїть за ними, — сусідка чи опергрупа.

Вранці все стає зрозумілим. За ніч на майдані зведено загорожі. Всередині сиротливо, "як зубрики в загоні", мокнуть прибічники опозиції. Все-таки вдале визначення. Пам'ятаю, як в Абхазії грузинський злодій зажадав поміняти свій парабелум без патронів на ПМ (з набоями) одного з наших. Наш, природно, відмовився, тубілець образився.

— Я ж злодій (у законі).

— Який ти злодій, ти бик у загоні.

І той стерпів. Справді, в Грузії останнім часом стали "коронувати" навіть двадцятип'ятирічних і не відсидівших. "А що? Була б людина гарна".

Глава опозиційної Верховної Ради Сьома Шарецький скаржиться:
— Щось багато людей зібралося на майдані. Піду розгону.

З натовпу відповідають нестройним співом "Марша УНСО", починають розходитись. Усе скінчено.

Підбігає знайомий. Якісь типи призначають зустріч на предмет "вироблення подальших планів". Минулого разу на подібній "наradі" пов'язали двох наших, прибулих з України.

Сходку призначено на 18.00, поїзд на Київ рушає о 21.00. В цей час я вже їду поїздами місцевого сполучення в бік Гомеля...

Прокинувся я вранці на дерев'яній лаві електрички від того, що крізь розбите вікно мені в обличчя совали зеленого тигра (продаж м'якої іграшки — одне з основних занять місцевого населення). Кордон був на замку і мав порожній вигляд. Самотній міняйло в Щорсі, справжній самаритянин, пригрів мене на ніч. Я мав такий жалюгідний вигляд, що навіть український прикордонник пожалів мене і пригостив сигаретою "Марлборо". Батьківщина зустрічала свого героя.

Дмитро Корчинський

Людина потребує сенсу, якою б брутальною тварюкою вона не була. Інстинкт бути для, потреба перебувати всередині сенсу — один з основних інстинктів на рівні зі статевим і з інстинктом голоду. Гадаю навіть, що почуття самозбереження — окремий випадок сенсорного інстинкту.

Сашко Поліщук на деякий час вимушено виявився за межами організації, що продукувала для нього надсвідоме — сенс. Випробування виявилось нестерпним. Він став пити, підсів на анашу. З пістолетом без бойової пружини він пішов на ювелірку, був схоплений і засуджений на сім років. Його життя знов набуло сенсу. Сенсу очікування виходу на волю. У в'язниці він парадоксальним чином відчуває себе психологічно більш комфортно, на відміну від останніх місяців на свободі.

Доводилося спостерігати (і читати), що людина, яка вимушено тривалий час перебуває на нелегальному становищі, в момент, коли її, нарешті, беруть, відчуває полегшення. Бо, будучи в бездіяльності підпілля, вона не тільки пригнічується страхом, а й часто втрачає визначеність у сенсі.

Судоплатов описує перше покоління радянської розвідки. У 1937 році усі ці люди були репресовані. У 1941-му році тих, хто вижив, повернули з таборів і після нетривалої перепідготовки закинули у вороже запілля. У 1945-му тих, хто вижив, знову повернули до таборів. Чому ці люди, озлоблені на режим, маючи знання мов і досвід західного життя, не повтікали, опинившись за межами радянської юрисдикції? Тому що мати сенс життя необхідно, а жити не так необхідно.

Сурогатом сенсу є вузька спеціалізація. В душі кожної людини живе бажання визначеності, тобто вузької спеціалізації. Бажання відчувати спокій знання, що, зробивши дію "А", матимеш результат "Б". Лише вожді, бомжі та великі вчителі здатні обходитись без сурогату. Основною функцією вождя є продукування сенсу, і лише в другу чергу — керівництво конкретними тактичними операціями і розподіл здобичі.

Наприкінці літа від командира 44-го російського прикордонного загону (Владикавказ) складним шляхом до нас надійшла пропозиція щодо обміну 14 захоплених чеченцями прикордонників на наших, ув'язнених у Мінську. Ми вхопилися за неї.

Контактом були двоє харківських журналістів (чоловік і жінка), які від початку чеченської війни крутилися на Північному Кавказі, підробляючи на московських агентствах. Парочка була авантюрна, та виходу в нас не було. Я відправив з ними у Владикавказ одного з найздібніших і найближчих до мене хлопців — Віталія Шевченка. Ще двоє поїхали до Москви зустрітися з командуванням прикордонних військ та з урядом. Згодом вони мали з'єднатися з першою групою у Назрані, аби разом поїхати до Чечні, знайти, в кого перебувають прикордонники, і домовитись про обмін.

Спочатку все йшло непогано. Вдалося зацікавити начальство прикордонників. Вони зверталися з цього приводу до Лукашенка і з його боку не одержали відмови. Все загальмувалося в Назрані. В цей час почався останній чеченський наступ на Грозний, в результаті чого все змішалось і вийти на звичні зв'язки стало проблематичним. Просидівши кілька днів у Назрані, Віталік разом з харківським журналістом вирішили просуватися навмання. Вже потім вдалося з'ясувати, що чеченця, який їх супроводжував, знайшли застреленим у лісосмузі на узбіччі. Вони ж зникли безслідно. Через деякий час на їх пошуки відправилася жінка — другий журналіст, яка теж зникла. Ми витратили багато зусиль і коштів на пошуки, але марно. Такі брудні жарти долі. За час війни купа наших людей перебувала в Чечні і ніхто не зник. Треба було поїхати Віталику на самий кінець, аби не повернутися.

Існує така штука, як оперативний інстинкт. Є люди, яких притягує тюрма, а є люди, які ніколи не попадаються, які уходять з хати за п'ятнадцять хвилин до приходу ментів. Як і будь-який інший талант, оперативний інстинкт ніяк не корелює з розумом, загальним розвитком тощо. Віталік був його начисто позбавлений. За рік до свого зникнення він попався під час поїздки на Донбас. Там у нас склалася неприємна ситуація, породжена зрадою. Були арешти, вилучення зброї, вибухових речовин. Віталік був ще з одним хлопцем. Їдучі електричкою з Луганська в Торез, вони відчули за собою зовнішнє

спостереження. У спробі відірватися вони роз'єдналися. Другий хлопець благополучно злиняв, а Віталіка взяли.

Йому підкинули пачку набоїв, яку використали як привід для арешту. Десь за тиждень ми його витягли, але це був знак долі, який сповіщав про необхідність зайнятися своїми інстинктами. Перед тим як вбити, доля подає знак.

Ройовий Явір

"ПІДУ ВТОПЛЮСЯ У РІЧЦІ КОДОРІ"

Цю пісеньку на відомий бравий мотивчик у 1944 році виспівували партизани по всій Волині, незалежно від їхніх політичних переконань і національності. Восени 1997 року здавалося, що всі федеральні та місцеві силові структури на Північному Кавказі поінформовані про переміщення великої кількості українських громадян малими групами в загальному напрямі на Грузію.

Дискусії з правоохоронцями в поїздах далекого та місцевого сполучення протікали вельми стандартно:

- А, хохол. Куди їдеш?
- В Грузію, сестра заміж виходить.
- Запрошення є?
- Яке запрошення, по телефону подзвонили.
- Щось багато вас тут їздить, що, у всіх сестри? Гроші є?
- Є.
- Тоді давай.
- А як же я далі поїду?
- А як сюди доїхав, ніжками.

Слід відзначити, що дизель-поїзд (тепловоз з вагонами, які вже давно відслужили своє) можна зупинити в чистому полі між Мінводами та Хасавюртом і викинути пасажиря прямо в руки чеченського пастушка-підлітка з автоматом на плечі. Скільки-небудь безпечно по території Північного Кавказу вдається пересуватися хіба що на таксі, довіряючи водію оплату всілякого дорожнього здирства. Вже на наступній за Мінводами станції повно приватних таксі, водії яких, грузини й осетини, всього за 20 доларів "з вітерцем" відвозили до Тбілісі. Прикордонні та митні пости, очевидно підкуплені, пропускали їх без будь-яких формальностей, ледь обмінявшись привітаннями.

Але "Папая" виставили з поїзду в Мінводах, відібрали 20 "баксів". Пішим порядком і на перекладних він дістався до грузинського кордону, де, нарешті, почув рідне:

- Ромелі ха? (Хто іде? — Груз.)

Довідавшись, що йде "українулі", прикордонник зрадів і все допитувався:

— Снайпер, так?

Всі завіряння "Папая", що він скромний збирач лісових горіхів, той навіть і слухати не хотів. Погранець зупинив дальнобійника, записав номер і наказав водієві довести "Папая" до Тбілісі. Щоправда, при цьому водночас і повідомив куди слід. У Казбегі начальник місцевого УВС уже чекав на гостя. Він накрив стіл і почав допитуватись:

— Снайпер, так?

Певне, за оперативною інформацією чекали на снайпера. Конспірація в грузинському виконанні має зворушливий вигляд. Коли на складі МВС у Тбілісі ми одержували зброю, хтось з чинів поділився змістом телеграми, надісланої з Києва. МВС України просило виявити, розшукати, затримати і етапувати цілу групу наших товаришів. Схоже, автори реляції поняття не мали про ступінь законності всього заходу. Згодом, уже в абхазькій Сванетії, майор Вассо заборонив нам вести радіопереговори українською мовою. Відразу ж постала проблема позивних, ми — "Тахві-1", він — "Тахві-2". Запитуємо одного свана, жим буде його позивний. Він відповідає:

— Я, взагалі-то, мисливець. А як буде "мисливець" українською мовою?

— Мисливець.

— Слухай, гарне слово, а.

Виходимо в ефір і з вуст самого "Тахві-2" чуємо:

— Пане курінний.

Тут належить зробити відступ і пояснити причину і мету нашої появи в Грузії. Влітку 1997 року наше командування одержало пропозицію від грузинських друзів сформувати окрему бригаду для проведення лісових робіт в Абхазії. Поняття "бригада" серед інших значень цього слова здавна означало й воєнізоване формування. Від часів Першої світової відома "ірландська бригада" у складі німецької армії — 82 чоловіки. Нас набралось ненабагато більше. На переговорах представники Грузії висловлювали бажання мати чоловік п'ятсот. Певне, для пропагандистського впливу на Росію, про що нижче. В плані тактичному вони і нами не знали, як розпорядитися.

На територію Абхазії ми потрапили через Ходжальський перевал, висота самої гори Ходжалі — 3313 м. Дорогу для автотранспорту було прокладено тут під час будівництва високовольтної ЛЕП. Потім про неї благополучно забули. Всі користувались дорогою, що вела від моря межигір'ям уздовж р. Кодорі. У ході бойових дій 1993 року навколо Ткварчелі утворився абхазький анклав. До весни у них закінчилися харчі та боєприпаси, доводилося рубати цвяхи і споряджати ними набої. У відповідь на всі наполегливі пропозиції Корчинського й "Устима" ліквідувати анклав у Ткварчелі, занадто розумний командир грузинської бригади, що діяла на цьому напрямку, лише відмахувався:

— А, людей із-за них гробить. Самі подохнут.

Проте влітку в районі Очамчирі з трьох десантних кораблів був висаджений десант чисельністю до 600 морських піхотинців. Десантники пройшли в район Ткварчелі, якимось чином доставили туди боєприпаси та харчі. Пізніше їх, розділених на менші групи, повинні були зняти з плато гелікоптери. В цій, другій фазі операції, грузини зуміли немовби організувати протидію і до 200 чоловік десанту знищити.

Деякі обставини цієї історії вже тоді для мене набирали цілком легендарного вигляду — чорна форма, "підствольник" у кожного десантника, з яких вони стріляли так густо, як ми з автоматів. Зараз, чотири роки по тому, в справжності цієї історії ніхто не сумнівається. Розкрилися навіть нові подробиці: з трьох десантно-висадочних засобів грузинській артилерії вдалося один потопити, а інший відігнати вогнем.

Що б там не трапилось, але при здачі Сухумі й поголовній втечі значна частина грузинських військ і населення не зуміли пройти уздовж моря в напрямку Очамчирі-Гала і, будучи відрізані, попрямували вздовж р. Кодорі в Сванетію.

Раніше мої знання про сванів обмежувалися фільмом Говорухіна "Вертикаль", де останні були зображені шляхетними тубільцями, гірським різновидом куперовських Делаварів.

Виявилося, що Сванетій три: гірська, грузинська, абхазька. Нічого поганого не можу сказати про жителів грузинської. В Хаїши, вже після рейду, нам заборонили виходити з розташування частини в місто у форменому одязі з українськими відзнаками національної

приналежності. Природно, наказ ігнорувався. В лавці ми купили пляшку горілки і сіли під деревом. Підійшли свани:

— Українці, так, мегабари (брати. — *Груз.*)? Що ви так сидите, йдіть до нашого столу. Чого ви цю гидоту жерете? Зараз він принесе.

А про мешканців абхазької Сванетії мої бойові товариші, які пережили вихід з Сухумі, просили сказати, що вони таки педерасті. Біженці з дітьми, часто в літньому одязі (на перевалі сніг лежав глибиною в три метри), рухалися вздовж лівого берега скельної стіни висотою до 1500 м, дорога проходить метрах у п'ятистах понад рікою. І сьогодні ущелина завалена сотнями одиниць техніки — від легковиків до танків. На околицях Чхалті, Аджарі, Ацгарі, Момариш стоять розкурочені машини. Місцеві селяни нещадно грабували відступаючих.

Війна справді розпалює низькі інстинкти, однак деякі подробиці, що передавалися з уст в уста, відомі вже з міфів про варварські навали. Жінки, яких гвалтують на очах чоловіків і дітей. Дружини гвалтівників, що з цікавістю дивляться на це видовище...

Спочатку абхазькі сили повторили помилку грузинів у Ткварчелі, не увірвалися в Сванетію на плечах утікачів. З часом було сформовано колону. Коли "Ікаруси" — незмінний засіб перевезення живої сили в Абхазії — рушили по дорозі, свани їх зустріли вогнем з протилежного берега ріки.

Майор Вассо, чудовий артилерійський наводчик, коригував мінометний вогонь. Двоє унсовців, які відбилися від своїх при відступі, брали участь у бойні. їхню оптимістичну оцінку втрат противника в 700 чоловік слід сприймати зі звичайним коефіцієнтом 0,1.

Оволодівши перевалом, абхази змогли б його надійно замкнути, а відтак у глибині Абхазії утворився досить просторий грузинський анклав, що жив своїм дивним життям. До війни чисельність населення Абхазії грузини оцінювали в 600 тисяч чоловік, з них: 320 тисяч грузинів, 50 тисяч абхазів, 70 тисяч українців (я серйозно). Зараз там мешкає не більше 120 тисяч.

Населення абхазької Сванетії не перевищує двох тисяч чоловік. За чотири роки війни люди повністю розклалися і повернулися до первісних інстинктів, таких чарівних у літературних переказах. Позначається відсутність влади. Грузинський апарат насильства

спочатку був представлений загоном у 45 міліціонерів, що дислокувалися в Чхалті. Після зіткнень зі сванами їх перевели до перевалу. Зараз основне їхнє заняття — збирання агентурних відомостей про наявність зброї у місцевого населення. Роззброєння всієї цієї публіки, у випадку благополучного для Грузії закінчення конфлікту, буде пов'язане зі значними труднощами.

За два місяці нашого перебування в Сванетії одинадцять місцевих мешканців було вбито в п'яних сутичках. Нас попереджали:

— Будуть стріляти — лягайте на підлогу. Не треба відповідати (на вогонь. — *Ред.*). П'яні, розумієш.

Так і сталося. Майор, що відповідав за нашу доставку, не придумав нічого кращого, як замаскувати нас під поліцію. Коли з вантажівок полізли люди в незрозумілих, майже "німецьких" шапках і стали розселятися на другому поверсі школи, в ту ж ніч, вдосвіта, хтось дав по вікнах автоматну чергу. В караулі стояв "Ірпінь". Він одразу ж вибив прикладом скло і відкрив вогонь по сванах, які зібралися внизу. Що вони там робили, не знаю. Не виглядати ж у вікно із запитанням: "Хто стріляв?" і "Що ви тут робите?" Чачу, напевно, пили. На Кавказі прийнято збиратися перед будинками. Поки свани розбігалися, ми через чорний хід винесли ПК, встановили його на горі. Коли село було оточене і знаходилося під прицілом, почалися чемні з'ясування подробиць інциденту. "Хто, що, навіщо?"

Нас стали поважати.

Поки що грузинські власті діють винятково пряником. Раз на два місяці з черговою зміною солдат прибуває вантаж гуманітарної допомоги: грузинської, від ОБСЄ, та від ООН. Норми постачання вражають. Наприклад, в місяць на одного свана видають безкоштовно 8 кг цукру. Українські "талонні" норми часів перебудови не перевищували 2 кг за гроші. Дають гас, борошно, одяг. Населення красувалося в стильних американських парках.

За необмежену свободу — полювати, рубати ліс, не сплачувати податки, грабувати, гвалтувати, убивати, виробляти наркотики — свани заплатили лише відсутністю електрики, що складає різкий контраст з Абхазією або тією ж Чечнею. Однак у горах повно прекрасних генераторів тайванського виробництва. Машинка масою в 3 кг, з видатком 3 л палива здатна впродовж 4-5 годин давати енергію,

достатню для роботи двох стоватних лампочок і одного телевізора. Машинка побільше забезпечує потреби цілого села або воєнної бази.

Основним заняттям сванів восени 1997 року була крадіжка. У нас крали все, що можна винести цілком, розібрати або відкрутити: патрони, гранати, ремені, запальнички Zippo, сигарети "Марлборо". Доходило до смішного. Закидують вантаж в'ючними тваринами, після доставки з'ясовується, що приблизно однієї третини не вистачає. Звертаємося з претензією до старшого, той висловлює готовність розібратися:

— Зараз піду дізнаюсь.

Невдовзі повертається.

— Вони кажуть, що не брали.

Група місцевих і наших сидить у кімнаті на бетонній підлозі, палять і п'ють. Поки "Сем" виходить подивитися, як там чайник, зникає його запальничка Zippo. Свани приязно допомагають порадами в пошуках:

— Слухай, може, в щілину закотилася, а (підлога бетонна)?

Через десять днів один з тубільців з'явився до нас з цією ж запальничкою заправитися бензином.

Уже тут, у Києві, "Устим" виявив відсутність поясного ремня. Спросоння, я "автоматом" відвів від себе всі можливі підозри:

В щілину закотився.

Бажаючим повторити наш досвід можу порадити прийом, який неодноразово і з успіхом застосовувався "Нориком" у Чечні. Перед кожною подорожжю він викладав з кишеней все більш-менш цінне.

Як іноземці, ми принципово не втручалися в подробиці місцевих товарно-грошових стосунків. Війна сама по собі є достатньо витратним заходом. Часом, спостерігаючи за тим, як для перевезення вантажів купують коней за 350 ларі, хоча їх можна було б найняти значно дешевше, я згадував повчальні історії часів російсько-японської війни.

— Мерин Яшка!

— Убитий у перестрілці...

— Веди на лівий фланг.

Навіть за найбільш щедрими розрахунками, ми насилу витратили десяту частину виділеного на операцію майна і грошей. Навіть я, при всьому моєму пієтеті до "казенних" грошей, спромігся заощадити

тисячі півтори доларів. На лихо, гроші дісталися іншим розбійникам. Тесть, на якого я вирішив оформити машину для запобігання можливій конфіскації майна, примудрився купити "Ладу" на штрафмайданчику в міліції. При реєстрації в ДАІ виявилось, що номери на кузові та двигуні перебиті так, що за попередні півроку виявити підробку ніяк не вдавалося. Отож-бо, плакали мої грошики. "Якщо вас грабують, не галасуйте — ви ризикуєте привернути увагу поліції".

З відомих мені середньоазіатських і кавказьких племен лише свани володіють щасливою здатністю водночас курити коноплю і пити спиртне. З причини відсутності винограду місцеві жителі змушені виготовляти брагу з яблук і виділяти з неї спирт карбідом. Але про смаки хазяїв не сперечаються. Чудасія, та й годі, адже конопля перебиває дію спиртного. Навіть чеченці змушені вибирати щось одне.

Прибувши на виділену нам квартиру в Чхалті, я, скидаючи з плечей багатопудовий вантаж, звернув увагу на скам'янілого від здивування "Сову". Очікуючи побачити щось здатне вразити мого бравого товариша, я повернув голову і теж отетерів. Під вікном ріс кущ коноплі, під вікнами сусіднього будинку — ще два. "Сова" таки спробував обидва сорти, і якщо дія першого виявилася цілком ординарною, другий "пробивав" з небезпечним уповільненням. Коли все вже було позаду і за тросами, перекинутими через Кодорі, на нас чекали вантажівки, які йдуть до перевалу, "Сова" зненацька "обламався" учиняти чергову ходку за вантажем.

— Ви хочете моєї смерті. (Він був цілком серйозний).

Не знаю, що там кажуть лікарі та етнографи про користь помірнього вживання стимулюючих головний мозок засобів в умовах високогір'я, але, на мій недосвідчений погляд, слідів комерційного виробництва "плану" я не виявив. Уже в Тбілісі, в аптеці, хтось з наших задля сміху запитав:

— Морфін є?

— Зараз немає,—цілком серйозно відповів провізор, — але якщо вам потрібно, приходьте завтра.

За віросповіданням свани номінально християни, а фактично погани. Церков немає, будують одну. Для відправи всіх релігійних церемоній один-два рази на рік приїжджають священики.

Бойові дії в горах взагалі-то не ведуться. Сили сторін надто обмежені. Грузинський блокпост трохи нижче по течії Кодорі

складають 40 солдатів строкової служби військ МВС (малинові берети). Тримують їх у горах вахтами по два місяці. Хлопці тужать і не становлять серйозної бойової сили. Кількість грузинських партизанських загонів в Абхазії сягає п'яти-шести, чисельність кожного чоловік п'ятдесят — вісімдесят. Водночас у Сванетії базуються два-три, якісь в рейді, інші на відпочинку в Грузії. В ході переговорів з Ардзінбою сам Шеварднадзе категорично заперечував участь у бойових діях в Абхазії грузинських військовослужбовців.

— Слухай, що партизани, а? Це обурене населення, розумієш.

Чисельність миротворчих сил Росії в Абхазії взимку 1997-98 рр. сягала 1500 чоловік. До їхнього складу входили один повітрянодесантний і два мотострілецьких батальйони. Контингент в основному складався з солда-"контрактників". Від інших військовослужбовців федеральних сил "миротворці" відрізнялися нашивками "МС" на правій стороні грудей. Командуючий — генерал-майор Сергій Корябко. В оперативному відношенні територія, яка знаходилася під їхнім контролем, була поділена на дві зони безпеки: північну (абхазьку) — командуючий полковник Володимир Оголотков, і південну (грузинську)—командуючий Володимир Дорофеев. Черговий мандат на перебування російських сил закінчувався 21.01.98 р. і міг бути продовжений тільки на самміті голів держав СНД, що планувався 19.03.98 р.

Присутність і діяльність російських військ стала до того часу об'єктом двосторонніх претензій. Грузинська сторона вважала їх винними у тому, що вони затримують повернення в Абхазію 300 тисяч грузинських біженців, як прямо перешкоджаючи цьому, так і не забезпечуючи належної безпеки. Абхази ж взагалі обурювались російською політикою в регіоні, передусім митною.

Вже після нашого повернення між Росією та Грузією вибухнув прикордонний конфлікт. На контрольн-пропускному пункті в Дар'яльській ущелині російська сторона перенесла на грузинську територію свій оглядовий майданчик. Це викликало енергійний демарш грузинської сторони, в ущелину були послані навіть мітингуючі студенти, що разюче нагадало мені знамениту серію протестів іспанської молоді проти британської окупації Гібралтара. Коли стурбований міністр внутрішніх справ Іспанії зателефонував

британському послу і запропонував надіслати більше поліції, то почув у відповідь: "Краще посилайте менше студентів".

На переговорах грузинський міністр оборони в черговий раз пригрозив своєму російському колезі, що Грузія усуне зі своєї території військові бази Росії і відкриє кордон з Туреччиною. Також грузинська сторона зажадала повернення озброєння, вивезеного з території республіки 1992-93 рр. в Росію та в Україну. Операція ця проводилася кваліфіковано, літаками військово-транспортної авіації. У великому попиті в евакуйованих покупців були "Волги" та "уазики". При розподілі пирога не обійшлося без жертв. Доньці тодішнього командуючого округом Патрикеева плеснули у Харкові кислотою в обличчя, аби не базікала зайвого.

Формально Росія пішла на деякі поступки. Начальник федеральної прикордонної служби Николаєв навіть подав на знак протесту у відставку. Держдума спалахнула скандалом. "Незаконний" український експорт через Грузію був визначений у 80 000 тонн спирту на рік, а ціна кожної тонни становила лише половину вартості місцевого, російського. Після розгрому нелегальних горілчаних заводів у Підмосков'ї погляди податкового відомства звернулися в Північну Осетію.

Зустріч Черномирдіна з президентом цієї республіки Галазовим принесла результати. В лютому 1998 року ввезення акцизних товарів у Росію з боку Закавказзя було дозволено тільки через пропускні пункти в Сочі та Махачкалі. Це, фактично, підірвало не тільки торгівлю українським спиртом, але також і абхазьку контрабанду.

Основний об'єкт вивозу з Абхазії — деревина цінних порід. У горах ведеться інтенсивне суцільне вирубування лісу. В порту Сухумі повно турецьких лісовозів. Російські прикордонники постійно подавали претензії судам під іноземним прапором, що приходили в цей самозваний *porto franco*.

Абхази були незадоволені діями "грузинських партизанів" у північній зоні безпеки. Командуючий Володимир Оголотков дипломатично заявляв, що не знає, хто саме чинить руйнування на дорогах. Певне, на його позицію вплинула скромна ціна, призначена за голову російського полковника, — 500 доларів. "Батоно Тахві" (Устим), який випадково придбав у "воєнторзі" повний набір полковничих регалій, постійно пестив план — переодягнути якого-небудь небіжчика

"на слов'янський кшталт" і пред'явити його фото для одержання обіцяної винагороди. "Якщо ти можеш заробити десять центів убивши індіанця, убий десять — і ти отримаєш долар!" Добре, що російських полковників в Абхазії було як собак нерізаних. У регіоні збереглася інфраструктура баз відпочинку Міністерства оборони.

Зі свого боку, абхази погрожували розпочати відповідні акції в південній зоні безпеки. Уряд Шеварднадзе з 1994 року висловлював намір замінити російські миротворчі сили в регіоні на багатонаціональні, з українською участю. Під цим прозоро припускалося, що українці не перешкоджатимуть грузинському проникненню на абхазьку територію, а у випадку війни обмежаться формальними протестами в стилі військ ООН. Майор Вассо неодноразово піднімав тост за те, "щоб у наступному році миротворчі сили стояли у Воронежі й за бабки пропускали чеченців грабувати Москву".

Проведенню будь-якої узгодженої воєнної політики заважала політична відокремленість грузинського командування. Тодішнього міністра оборони Нодіабайдзе звинувачували в проросійських уподобаннях. Ніби він навіть грузинською погано розумівся, про що, звичайно, судити не мені. Хоча з іншого боку, один із засновників армії Нагірного Карабаху, начальник штабу оборони НКР генерал-майор "Іванов", насамперед заборонив вживання у військах у службових цілях вірменської мови та інших місцевих говірок. Як відомо, вірмени — мешканці цієї *de jure* азербайджанської колонії — вивчали у школах російську мову.

Командуючий сухопутними військами Важа Хурашвілі та командуючий ПрикВО, зі свого боку, були втягнуті у ведення приватної війни в Абхазії й конспірували з цього приводу. Я вже згадував, що у мене склалося враження, ніби грузини використовували присутність українських найманців у тому числі й для тиску на російське командування. Наприклад, мене охоче фотографували з різними представниками грузинського командування.

"Регулярні" війська абхазького режиму досягають чисельності в 2-2,5 тис. чоловік. Солдати строкової служби постійно дезертирують. Основну загрозу становлять бойовики — місцеві мешканці, часто іногородці (адигейці, вірмени — живого абхазця я так і не бачив), які мають зброю і проживають у селі. В минулу війну всі вони

заплямували себе злочинами, тому розуміють, що пощади не буде. Їхній досвід бойових дій у складі бандформувань Цілком достатній.

На нашому напрямку нижче блокпостів в ущелині розташувались 5-6 вірменських сіл. Бойовики з них, чисельністю в 60-70 чоловік при двох БТР, складали резерв піхоти для російського блокпоста, і за сигналом тривоги повинні були нестися в "Ікарусах" на допомогу.

Абхазькі ВПС мали у своєму складі два реактивних навчально-бойових літаки L-39 Albatros, які використовувалися в якості винищувачів, бомбардувальників і штурмовиків. Також два спортивних літаки — Як, що служили розвідниками, і два транспортних гелікоптери Мі-8. Вогневій підтримці миротворчих сил служили два російських "Крокодили" — Мі-24.

У ході бойових дій 1993-94 рр. грузинська сторона втратила кілька штурмовиків СУ-25, виробництва заводу ім. Димитрова в Тбілісі. Один з них "стрілою" збили російські десантники, прямо над нашими позиціями. Власне, абхази зенітних ракет не мали. Льотчик викинувся з парашутом. До мене підбіг радісний "Рута":

— Пане курінний! Давайте, я його зніму!

Я справедливо розсудив, що льотчик все одно летить на нас і нікуди вже не дінеться. Грузини вислали моторний човен і підібрали пілота з води. Після здачі Сухумі та відступу в абхазьку Сванетію нальоти на місто здійснював ще один бравий грузинський вертольотчик, поки і його не збили. Він завантажував на борт ручні гранати, вставлені в склянки, бомбардир висмикував кільця і скидав вантаж вниз. Склянки розбивалися, гранати детонували.

Російська сторона втратила над Абхазією два Мі-8 і один Мі-24. Грузинське командування виплачувало за збитий гелікоптер премію в п'ять тисяч доларів, без різниці — російський він чи абхазький. За доказ правила фотографія свіжих уламків машини. Зважаючи на відсутність зенітних ракет, гелікоптер можна було підстерегти з ДШК, на перевалі, але, скорше за все, — грузинський.

В наше друге перебування в Абхазії у розпорядженні МВС Грузії перебував лише один придатний до польотів Мі-8, який здійснював перевозки, здебільшого в тилкових районах. За відсутності повітряного транспорту доводилося долати південну зону безпеки на автомашинах разом з грузинськими міліціонерами. Якось нашу машину у районі Зугдіді зупинили "миротворці". Солдатик одразу поліз до кузова

сшибати сигарети. Йому запропонували "Приму". Кацапчук залишився незадоволений:

— А з фільтром немає?

— А відсосеш? — Того як вітром здуло.

Навіть територією самої Абхазії грузинські партизани пересувались досить вільно. Заходять і за ріку Бзиб. На заході від Марукського перевалу знаходиться місцевість, поійменована "аеродром", — крайня точка просування німецько-фашистських військ на даному напрямі. Повсюди в горах здійснювалася розвідка посадочних майданчиків для гелікоптерів, готувалися криївки для вантажів.

У той же час російські війська переймалися хіба що обороною власних блокпостів. Командир одного грузинського загону розповів характерну історію. Його група діяла в районі ріки Кодорі. Вони захопили вантажівку "Урал" і вночі виїхали на околицю Сухумі. У командира були в місті справи: його дружина, за національністю абхазка, зійшлася з іншим, і він мав намір з цим покінчити. Десь на півшляху до нього дійшло, що він вже не встигне повернутися до світанку, і довелося завертати машину. На блокпосту "Урал" зупинили. "Миротворець" відгорнув запону, заглянув до кузова. Там сиділо чоловік п'ятнадцять брудних, неголених чоловіків — група перебувала в рейді понад два тижні, на головах хустки, всі зі зброєю.

— Хто такі?

— МВС, — малось на увазі абхазьке, — виловлюємо Дезертирів.

Солдатик мовчки опустив запону, зістрибнув з кузова. Думаєте, він їм повірив? Звичайно ж, ні. Але своя шкіра дорожче.

На нашому напрямку російські миротворці — 12 солдатів і 2 офіцери — відокремлювали грузинів від абхазів. Деморалізація зачепила й федеральні сили. Симптоми ті самі: горілка, наркотики. В Гальському районі, населеному здебільшого грузинами, "миротворців" ненавидять. По всій Грузії ставлення до росіян прохолодне. Спекуюючи поняттям "українулі", вдавалося уникати непорозумінь на мовному ґрунті та оплати за дрібні покупки.

— Що, наша вода подобається (боржомі)? Навіщо гроші, бери так.

У тому ж Ханші навіть міліціонери вважали за свій обов'язок підійти привітатися, вказати на кращу крамницю, харчевню. В Тбілісі ми отаборилися в одному барі. В місті нам приписувалося перебувати

в цивільному і розмовляти між собою російською мовою, проте над стійкою висіла велика емблема УНСО. Грузинські військові охоче розбирали українські кокарди з тризубом.

Дороги в Абхазії і без нашої участі були в жалюгідному стані. Наша колона долала Ходжальський перевал таким похідним порядком: бульдозер (розгрібає завали), "Урал", за ним ще один бульдозер (підштовхує його), ще "Урал" і пара ГАЗ-66, за ними ми в пішому строю. Переправа через р. Кодорі відбувалася по двох сталевих канатах. По них ми перенесли на собі кожний не менше 350 кг вантажу. На зворотному шляху, в паводок, рівень води піднявся на 6 метрів, і от тоді я зрозумів, що таке справжнє стихійне лихо. В Києві таким вважали підйом води в Дніпрі на 80 см. Коли йдеш по канатах, навіть крізь шум води чуєш, як по дну з більярдним стуком перекочуються величезні валуни.

В горах більше за все виснажували переходи. За 10- 11 годин ми переборювали понад силу 3-5 км. Крутизна серпантинних стежок була такою, що ноги попереднього знаходилися на рівні очей наступного. Бракувало спорядження. У нас були десантні ранці, бушлати (все радянське, навіть патрони 7.62x39 1982-84 рр. випуску, калібру 5.45x39 до 1982 р.), також американські черевики та спальники. Спальники і бушлати нещадно всмоктували вологу. На щастя, не докучав надлишок важкої зброї: 1- СВД, 1-ПК, 1-РПГ-7 на групу. Але все ж таки на маршруті панувала одна-єдина думка: "Якщо впаду, не встану".

У відповідь на пропозицію майора Вассо, нашого офіцера зв'язку і представника грузинського командування, виконати той або інший обсяг робіт, скажімо, за 4 дні, свани, зазвичай, висували альтернативну пропозицію — 8 днів. Ми, бувало, вкладалися і в один день.

Говорити про власне бойові дії не потрібно. Негода, сніг і дощ допікали нас більше за противника, якщо б такий раптом об'явився. Інструкції, які діставали грузинські партизани, перебували в явному протиріччі з наміром відновити грузинське панування в Абхазії. Згадую, як мене інструктував один високий міліцейський чин.

— За Інгурі друзів немає. Побачив череду — пастуха вбий, череду пережени сюди. Не можеш перегнати — заріж.

Наказували руйнувати все: дороги, мости, підпорні стіни, будинки, лінії електропередач, трансформатори. Аби вивести з ладу

останній, доводилося вночі вибиратися на околицю села і протикати місткість з трансформаторним маслом багнет-ножем. Позначався і брак вибухових засобів. Приводилось задовольнятися кустарними "дистанціонками" й уповільнювачами з будильників. З вибухових речовин використовувався пластит і тротил.

Ефективність диверсій в Абхазії знижується легкістю відповіді. Лінія електропередач від Інгури ГЕС у напрямі на Грузію спочатку йде територією Гальського району і лише звідти — на Тбілісі. Після кожного особливо дошкульного вибуху абхази на день-два відключали електропостачання.

Про природу Сванетії залишилося лише кілька споминів. Перший з них — ненависть до олеандрів. Адже це підступна рослина. Пролізти через них не можна, а варто лише стати ногою на серпантині, і поїдеш вниз, як по рейках. А вдома, у Києві, їх саджають у горщики, поливають водою "наполовину з кров'ю". Ще докучали ліани — суцільні тенета, крізь які треба продиратися з усіх сил. Виявивши найтовщу з ліан, Обух одразу ж склав її "стремінцем" і спробував влізти нагору — потягнуло до предків. Одразу, звичайно ж, впав. Але і без нього мавп у горах Абхазії вистачало.

Відомий розплідник розгромили ще в 1993 році. Хтось пустив чутку, ніби мавп у наукових цілях заражали найстрашнішими хворобами, щось на зразок СНІДу або віруса Ебола. Коротше, в ході бойових дій їх відстрілювали всі конфліктуючі сторони. Та за оповідями сванських мисливців, гамадрили все ж вижили. Якщо їх не чіпати, вони немовби не проявляють жорстокості. Радили: побачиш цю мавпу, обминай стороною.

Я був знайомий з цими нахабними тваринами по Африці й без будь-яких вагань приготувався прикінчити першу ж з них. Ще за часів Давнього Єгипту павіани практично поголовно перейшли на харчування плодами рук людських, нещадно плюндруючи плантації та пасовиська цариці Савської. Про "людей з песячими головами", що мешкають у "країні голомозих", згадував у своєму "Ходінні за три моря" й Афанасій Нікітін. Через бурів, які звинувачували мавп поряд з тубільцями в тому, що вони розривали ягнятам животи лише задля того, аби спробувати добре перевареного овечого молочка, ненависть до павіанів передалася і іншим білим колонізаторам. Пам'ятаєте у Лівінгстона: "Зустріли негра й павіана. Обох пристрелили".

В даному випадку відсутність расових і міжвидових забобонів погано прислужилася радянському суспільству. Гамадрилів використовували для медичних експериментів, не думаючи про наслідки. Дорослий гамадрил досягає розмірів німецької вівчарки, а його зуби та сідничі мозолі залякують одним своїм виглядом. Мій колега, полковник Крот, який довгий час був військовим радником у Мозамбіку, стверджував, ніби солдати деяких африканських племен у Заїрі жили з самками мавп, внаслідок чого, крім потомства, стало і розповсюдження того ж СНІДу та Еболи на рід людський. Особисто я цьому ніскільки не вірю. Самки мавп сварливі, зрадливі й від них йде страшенний сморід. Самці всіх різновидів павіанів також відрізняються завидною потенцією.

Взимку 1994 року військові спостерігачі ООН якоїсь скандинавської національності підібрали в горах знесиленого гамадрила. Той швидко від'ївся на гуманітарних харчах. Якось у сфері досяжності його лап опинилася курка. Гамадрил вмить затяг її в клітку та нічтоже сумняшеся "спетушив". Збочення прийшлося до душі розбещеній сутності скандинавів. Вони почали підкидати своєму полоненому куплених у населення курей. Коли про цей атракціон пронюхали місцеві "звіадисти" (прибічники покійного президента Звіада Гамсахурдіа), вони одразу ж умикнули мавпу разом з кліткою. На лихо, першим птахом, який трапився під руки, виявився півень.

Гамадрил ретельно вискубав пір'я з копчика і вчинив акт скотоложства, обтяжений гомосексуалізмом. В Абхазії розповідали, що деякі самці обзавелися сім'ями, влаштували поселення, видобули зброю і тепер вимагають автономії в складі Грузії.

Незважаючи на правову незахищеність, у багатьох випадках, завдяки відсутності туризму і різкому скороченню господарської діяльності, дика природа в горах ще збереглася. Велику шкуру ведмедя тубільці віддавали за цинк набоїв, вироблену шкурку куниці — за 20 ларі. Наймовірно, але в Кодорі заходив лосось, полювали на нього місцеві за допомогою автоматів калібру 7.62, бо кулі 5.45 від води рикошетили. Один коригує вогонь, а другий стріляє. Якось хлопці пішли по рибу. Я вибрався слідом, але їх вже не наздогнав — вони повернулися іншою дорогою. Раптом бачу: на дереві висить автомат АК-74 з дерев'яним прикладом. Воістину благословенна земля Грузії, коли на ній виростають такі плоди. Але смутний неспокій поволі

затмарював мої радощі. І справді, на вечірній перекличці виявилось, що автомат належав Обуху. Той повернувся з риболовлі, виявив пропажу, ще встиг сказати:

— Напевне, автомат забув. Треба піти забрати.

І "відрубився" (заснув).

Але вдруге я свого шансу не упустив. Обідали ми на подвір'ї, там стояв стіл і лавки по обидва боки столу. Обух, єдиний з усієї групи, тягав за собою пістолет ПМ, абсолютно непотрібний у горах. Пообідавши, він залишив зброю на лавці, й навіть раніше ніж, свани встигли збагнути, що до чого, — вона зникла. Взагалі, контроль за зброєю, у порівнянні з 1993 роком, значно посилювався.

По тому, як сван ховав зброю, я зрозумів, що шмон-ти починають предметно. Посеред подвір'я на найпомітнішому місці знаходилася бочка з водою, і ніхто не звертав на неї жодної уваги. У бочці він і ховав автомат, наглухо запаяний у целофан. Після повернення на батьківщину мені самому довелося перевірити дієвість такого трюка. Виникли певні ускладнення, потерпілий викликав міліцію, і я був змушений терміново "скинути" пістолет у рукомийник. Пронесло. І мене теж. Автомат свану сподобався, складний приклад давав змогу носити зброю під верхнім одягом, навіть сидячи верхи, а за 200 кроків він влучав з нього в пляшку. Щоправда, пляшка, як правило, не розбивалася.

Нас також намагалися роззброювати. Підстаркуватий грузинський майор, за його твердженням, командир партизанського загону, хоча з усього загону я бачив лише водія та його машину, зажадав, аби ми здали зброю. Це треба було собі уявити: посеред "Дикого Заходу", на окупованій території... "Устим" пояснив, що здасть зброю там, де її отримував, — на складі МВС у Тбілісі і, чемно поцікавившись, які будуть наслідки, не виконав вимоги майора. Той заволав:

— Я вас заарештую!

Цікаво, як би йому це вдалося — заарештувати 62 чоловіки, що спустилися з гір, покусані блошицями й озлоблені не дуже вдалим наслідками рейду. Ми так і не встигли розгорнутися — завадила негода, в горах починалася зима. Знаючи підступність тубільців, "Устим" одразу ж зв'язався по супутниковому телефону з Тбілісі. Міністр схвалив його дії. Проблема нашої безпеки постала на зворотному шляху. Після виконаних робіт нас елементарно могли

здати російським "миротворцям" і, таким чином, спровокувати міжнародний скандал.

"Устим" запропонував їхати звичайним шляхом під виглядом грузинських міліціонерів, а зброю сховати під сидінням.

— А куди морди свої хохляцькі заховаєте? — поцікавився міністр.

Після повернення, коли номери зброї не співпали, я був глибоко обурений. Господарі клятвено обіцяли, що не матимуть жодних претензій, аби тільки кількість стволів зійшлася. От автомат, от дуло, які ще розмови?

— А, послухай, нехай твій хлопець напише, що автомат йому вранці підмінили. Якийсь незнайомий загін.

На тому і зійшлися. Ввечері, за пляшкою чачі, Вассо пояснив, що у свана, скажи я правду, будуть неприємності. Запитання: "Де взяв (автомат)?" — звучить по-ідіотськи на тлі картин 1993 року, коли зброю носив кожний, хто хотів, але така вже природа правоохоронних органів. Декотрі з бойових трофеїв, звісно, накопичились і у нас. Пара автоматів, з десяток ріжків, кілограмів тридцять вибухівки. В найкращих піратських традиціях все це було зарите в землю. Навіщо? Не викидати ж. Свани з пожадливістю спостерігали за нашим походом. Після повернення половина Сванетії чекала на нас у Чхалті з надією вивідати якісь ознаки скарбу. Щоб відвернути широкомасштабні пошуки, ми розпустили чутку, ніби схованку заміновано з усіх сторін. Свани обурилися.

— Слухай, навіщо міни? А якщо хтось кіз буде пасти?

Ми тільки посміювались.

— Кому там на думку спаде кіз пасти?

Тільки на батьківщині я зрозумів, що краще було обміняти наш скарб на шкуру ведмедя. У нас така шкура "затягала" в комісіонці доларів триста-триста п'ятдесят. Придбати її можна було, крім цинка набоїв, в обмін на змінне дуло до ПК, яке я завбачливо списав у стилі "Кавказької полонянки" (ствол кулеметний один — впав в ущелину) відразу ж по прибутті в Сванетію. Самі ми віддавали перевагу полюванню на здичавілих свиней. Жоден сван не знає, скільки у нього в господарстві цих тварин. Свиноматка уводить приплід у ліс, і до зими вони там годуються каштанами й жолудями. Лише одна з видобутих нами хрюшек мала на собі бодай якийсь шар сала. На ринку в Тхібулі я на власні очі бачив, як така тварюка вкусила собаку.

Виникла навіть думка створити атракціон "Грузинські бійцівські свині" та кочувати з ним українською провінцією під засудливий поголос селян: "До чого худобу довели".

Відтягнутися по-справжньому від наслідків бойового стресу нам вдалося вже в Тхібулі, куди з Ханті нас перекинули гелікоптером. Отримавши обіцяні нам 350 доларів США, ми відчули себе господарями життя. Судіть самі: вартість однокімнатної квартири в цьому обітованому місці — 100-150 доларів, барана — 20 ларі (1 долар 1,28 ларі), вечеря на двадцятьох з горілкою та вином 30 ларі, обслуговування, навіть жінки — все в борг, по розписках.

Вже у перші дні, в ході інтенсивних передпохідних тренувань, ми звернули увагу, що грузинський солдат тепер не той. Війська одноманітно екіпіровані, солдати в касках (що в 1993 році спостерігалось тільки в "Арго"), чистять черевики, білять бордюри (вірна ознака дисциплінарних відносин). Батальйони цілими днями пропадають на заняттях (один на базі в Хаїмі, другий в Тхібулі). Після програної війни Шеварднадзе впровадив широкомасштабне побиття командних кадрів, також рядових "комбатантів" (з якими зазвичай розбиралася міліція).

Відтак, тепер мамлеї (лейтенанти) і капітани зустрічаються куди частіше, ніж полковники та віце-полковники. А я вже не боюся залишитися єдиним старшим ма-леєм на всю грузинську армію, як це майже сталося в 1993 році.

"Устим" благополучно уникнув чистки, перебуваючи за межами Грузії, і в такий спосіб зберіг свої зірки віце-полковника. Чого не можна сказати про іншого "білого найманця" Обуха. Свого часу він взяв участь у невдалому путчі Кетовані (колишній міністр оборони, засуджений до розстрілу) і ледь уніс з країни ноги. Як він зажурено пояснював:

— Я б дослужився і до полковника, але батальйон, яким я командував, оголосили бандформуванням.

Щоправда, коли я майже півроку просив його показати або назвати хоча б одного свого підлеглого, він сором'язливо відмовлявся.

Звідки розорена Грузія бере гроші на армію, не ясно. Певне, кошти надходять за рахунок продажу корисних копалин. За довгі роки радянської влади у нас склалося враження про Грузію, як про сонячну курортну республіку, де вирощують мандарини і чай. Насправді країна

володіє багатьма видами стратегічної сировини. Той же чіатурський марганець ще з переддня сторіччя служив об'єктом бажань іноземних концесіонерів.

Середня місячна заробітна платня в країні — 12 ларі, жалування прапорщика — 76 ларі. Ясно, що всі тримаються за службу зубами. Багато зроблено і в галузі підготовки нового офіцерського корпусу. Значне число офіцерів, у званні від лейтенанта до капітана, стажувалося в США, Італії, Франції, Австрії. На нашій базі було п'ять інструкторів, які нібито пройшли курс навчання американських рейнджерів. Не знаю, як там усе інше, а фізо і техніка гірських сходжень викладалися нам навіть з шиком. Інструктор, раніше кандидат в майстри спорту з вільної боротьби, одним ударом ноги вибивав магазин з "калашникова" і пересмикував затвор (аби викинути досланий патрон). З чого я зробив висновок: "Живого я тебе, голубе, ближче трьох метрів до себе не підпущу".

Інструктори діяли в прибалтійському стилі, хіба що зображували не Європу, а всіляко підкреслювали американську якість своїх навчальних програм. Особливо дісталось невинному афоризму "сам загинь, а товарища порятуй". Зміст ідіоматичних виразів, як правило, зникає при першому перекладі, що тоді говорити про потрібний: з російської на англійську, потім на грузинську і в зворотному напрямі. "Скажіть, чим ви йому допоможете, якщо загинете?" Було видно, що сумний досвід Кореї та В'єтнаму в'ївся американцям у печінки. До пораненого, для запобігання пасток, слід підкрадатися з осторогою, як до потопаючого. Краще було залишити його прикривати відхід та ще й обкласти довкола мінами. Тільки скажіть про це пораненому. Робити все не так, як у Радянській армії, — це потроху задовбувало.

Сама війна в Абхазії внесла щось нове в розвиток мистецтва полювання на людей. Уважне вивчення навіть Цієї праці дає змогу здобути деякий досвід, що має практичну цінність. Однак справжніх польових офіцерів — грузинів мало. Як вони самі пояснюють, менталітет такий. Ми вже розуміємо, що треба копати шанці, але подолати себе несила.

Як у будь-якій великій справі, не обходиться і без "панам" на воєнних замовленнях. Увесь танковий парк Грузії — а це танки Т-55 і Т-72, причому перші, за досвідом бойових дій, цінуються, зважаючи на свою простоту, вище, — отримав нові мотори. Однак, нібито через

використання отриманого з Росії непридатного масла, багато дизелів знову заporоли. Про особливості американського спорядження я вже згадував. Схоже, що за відповідну мзду або через прагнення вибрати щось дешевше, грузинська сторона придбала "неліквіди", які залишалися від часів "Бурі в пустелі". Який сенс робити спальники водовідpornими, коли вода в пустелі майже не конденсується.

У порівнянні з іншими конфліктами, грузини трохи просунулися в області радіозв'язку. У нас були американські радіостанції "Томсон", які працювали в КВ діапазоні. Вони добре зарекомендували себе в горах. Чого не можна сказати про УКВ станції "Кюмах", здається, австралійського виробництва, певне, призначені для рівнинної місцевості. У грузинських солдатів в ходу були навіть мініатюрні "уокі-токі", що дає змогу радіофікувати кожного піхотинця.

Накопиченого Грузією ударного потенціалу, зважаючи на внутрішню й міжнародну ситуацію, вистачить для ведення лише переможного "бліцкригу" тривалістю в 30-45 днів, що, в разі зав'язаності Росії в "миротворчих" операціях десь у Дагестані, цілком здійснено. У такому політичному розкладі роль Чечні значно зростає. Приблизно третина нашого особового складу не брала участі в бойових діях в Абхазії, а забезпечувала коридор з Чечнею через Казбегі. В тих місцях чеські будівельники пробивали в горах "стратегічну" дорогу між Грузією та Чечнею, оминаючи Росію. Цим же коридором припускалося виводити з Чечні наших людей на випадок неблагополучного повороту справ у дагестанському проекті або навпаки, самим відступати ним за будь-яких непередбачуваних подій у Грузії. Невдалий замах на Шеварднадзе та події в Мінгрелії підтвердили логіку такої завбачливості. На державному рівні стосунки Грузії та Чечні, можливо, і вдасться поліпшити. Але на побутовому рівні примирення неможливе. Взагалі, коли починаєш входити в подробиці міжнаціональних стосунків на Кавказі, від них віє чимось старозавітним.

При виселенні чеченців поголів'я їхніх домашніх тварин і пасовиська дісталися сусіднім народам. З них тільки грузини повернули господарям після їхнього повернення із заслання приблизно таку ж кількість худоби. Але треба знати світогляд чеченця. В його уяві одразу ж виник образ тієї череди, що могла дати його корова та її приплід за ці п'ятнадцять років. Тому починаєш розуміти приховане

значення слів того ж майора Вассо, який бачить в госпіталі чеченця, що бере з рук медсестри якісь ліки:

— Ти що, чеченець (сволота). Що, нирки болять (добре). Лікувати приїхав (щоб ти сдох).

Наше перебування на базі в Тхібулі завершилося воістину гомеричною суперечкою. Між "Устимом" і Вассо незгода виникла з двох питань: чи проб'є куля ТТ носову хустку, що лежить на піску ("Устим" — так, Вассо — ні), та чи проб'є куля ПМ каску зразка 1943 року ("Устим" — так, Вассо — ні). Дослідні стріляння завершилися внічию, жодна з куль набоїв болгарського виробництва (зі свинцевою серцевиною) не пробила каски. Але куля ТТ прострілила білосніжну носову хустку "Устима". "Рута" підняв її і, тримаючи обіруч, як простиню чеченської молодії, показав дірку Вассо. Це було вже занадто і, збуджені суперечкою пани офіцери, які до того ж були напідпитку, відкрили по хустці вогонь так, що від надульного полум'я почала тліти тканина. Якщо в вас будь-коли стріляли спереду, ви повинні знати, як у цьому положенні звучить звук пострілу. "Рута" стояв незворушно до останнього, п'ятнадцятого пострілу.

— Які нерви! — у захваті вимовив Вассо.

— Пішли ви! Я боявся поворухнутися.

Мої пригоди увінчалися історією, яка ніби зійшла зі сторінок колоніальних хронік. У 1601 році англійська Ост-Індська компанія відправила в плавання свою першу експедицію. В 1603 році три з чотирьох кораблів Ланкастера повернулися навантажені перцем. Перцю було стільки, що ціни катастрофічно впали, і пайщики благали більше його не привозити.

Я зігнував цей урок історії і вклав кровно зароблені мною гроші в 500 кг лаврового листа, ціни на яке в Грузії були значно нижчі, ніж в Україні. Оборудка обіцяла прибуток і мала бути надійнішою за аферу з машиною, але виявилося, що середня річна потреба, наприклад, консервного заводу або м'ясокомбінату насилу досягає 150 кг цього продукту. Навіть за найбільш смілишими підрахунками моя "лаврушка" покривала потребу Іван-Франківської області років на три.

Дмитро Корчинський

У масовій свідомості ми ніколи не були присутні в якості політичної партії. Нас сприймали як щось середнє між циганами та чеченцями. Мене завжди звинувачували в недостатній українськості. Яке б обличчя я не одягав, професійні українці почували запах сірки при моєму наближенні. Книжників і фарисеїв колись відвідували серйозні сумніви щодо праведності Ісуса. Він і дійсно не був такий вже праведник, Він просто був Син Божий.

Я завжди вважав шкідливим існуючий у головах націоналістів образ вітчизни. Вітчизна — це не територія, це сума подвигів. Націоналізм — це не програми, націоналізм — це постріли. У народу слід відібрати милиці.

Вони все ще отруюють нашу душу, книжники і фарисеї. їхні книги застаріли, а фарисейство полягає в тому, що їхніми схемами, їхніми поняттями вже не можна нічого описати. Говорили, що ми вбивці. Але насправді солдати, що йдуть у бій, терористи, навіть злочинці, які йдуть на пограбування, мають психологію і відчуття жертви. Вони жертвують собою.

Вбивцями з психологією вбивць є міліціонер, прокурор, суддя. Вони не ризикують. Воші убивають, заносючи свої вбивства до протоколу. Немає нічого більш мерзотного, ніж державне насильство. Коли говорять про бюрократичну диктатуру, уявляють залізні колони, диктатора перед мільйонними масами, Гітлера, Сталіна. Про таке можна лише мріяти, адже в дійсності це обтяжена побутом сорокорічна дамочка — суддя в районному суді, що присуджує років до 12-ти по справах, які вона в принципі навіть фізіологічно не здатна зрозуміти.

Владислав Дош

МИ ПОВЕРТАЄМОСЬ В БАМУТ

Ще Хемінгуей стверджував, що під час війни не слід писати про неї всю правду. Зараз, по закінченні бойових Дій, мир у Чечні уявляється доволі колоритним, аби написати і про нього. Зізнаюсь, мене покликала до Джохар Гали цікавість: "Ну, як там вони без нас?"

Навіть зовні натовп на вулицях Грозного відрізняється від московського або київського. Апатія, безініціативність абсолютної більшості співвітчизників пригнічують. Стає тяжко бачити ці особи, чути уривки їхніх розмов. Я вже не згадую про політику. Чеченські лідери вродливі не тільки в поведінці, але й зовні, що складає різкий контраст з російськими під час переговорів. Звичайно, говорячи про чеченців, я маю на увазі "превалювання естетичного над етичним". У їхніх візаві, за усієї правоти їхніх намірів, атрофовано не тільки м'язи тіла, а й обличчя. З російських лише Березовському вдавалося вести діла з керівництвом. До речі, з приводу "національного питання", Аятолла Хомейні якось сказав: "Весь російський народ, як мусульмани, так і не мусульмани..."

Моя перша поява в Чечні була куди більш авантюрою. Я перейшов російсько-азербайджанський кордон в Дагестані по паспорту чеченця, який знаходився у розшуці. Про це мене радісно повідомив його власник у ста метрах від КПП.

В ході бойових дій зусиллями українських ЗМІ було створено цілком романтичний образ Чечні. Ця заочна симпатія доходила до маразму. Один діяч в Івано-Франківську впав перед "вічним вогнем" на коліна і поклявся не вставати, допоки "москалі" не виведуть свої війська з Грозного. Ледве увели його попід руки. Окремі екзальтовані особи були готові їхати туди, щоб "розділити труднощі з цим героїчним народом". Роз'яснення того, що подібна подорож завершиться, скоріше за все, в горах, на будівництві чи на пасовиську, залишалися гласом волаючого в пустелі. Особливе враження на працьовитих співвітчизників справляли телепейзажі зруйнованого Грозного. Навіть середньої руки будівельні ділки з провінції не могли втриматись від того, щоб не перерахувати руїни в кубометри кладки та

умовні одиниці. Цих вже гріх було не розкрутити. Розмови про воєнні подвиги плавно перетікали в проблему заручників і наші контакти з нинішніми господарями країни. Ми торгували "дахом" на експорт.

Міліція ризикує зупиняти лише машини з номерами. Якщо такі будуть відсутні та ще й видно пояснювальний напис: "номерів і документів немає" — значить, транспортний засіб належить поважаній людині, а в багажникові, скорше за все, лежить ПК. Стріляють у місті п-давньому охоче, особливо вечорами, але на слух і вигляд це вже не перестрілка.

З Гилаєвим ми заочно познайомились в Абхазії, про що належало дипломатично мовчати для запобігання претензій "кровників". Тоді він водив бригаду чоловік з 30-50. Раніше торговець бензином, людина суто цивільна, він першим розпочав готувати цих же півсотні чоловік свого "спецназу" до війни. В ході бойових дій, ще до падіння Грозного, він був єдиний, хто намагався вести регулярну війну, тримати фронт. І ніс при цьому значні втрати. Незважаючи на це, під його рукою збиралося найбільше число людей.

Сфера впливу Гилаєва простягалася на район Шатоя. Він і його люди належать до тейпу джохва. Тейпи не слід абсолютизувати як форму спільноти, але треба у них орієнтуватися для розуміння внутрішніх взаємин.

З командирів Гилаєва я більше знав "Лося" і "Щелепу". Кожний з них контролює по ущелині, це два-три села. Місця гористі, життя важке, люди незаможні. Будинки вражають спартанською обстановкою: стіл, стільці, лежанка, відеомагнітофон.

У війну кожний з командирів міг зібрати до 300 чоловік, звичайно, дуже ненадовго. Зараз на них лежить турбота про прожиток "їхніх" людей — потрібно шукати роботу (працювати "по боргах"). Перед нашим прибуттям в середовищі чеченського керівництва спалахнув конфлікт. Славетна чеченська нафта в реальності має куди більш комічний вигляд, безпосередньо, в стилі тих, хто її "видобуває".

"Щелепа" тримав Наурський район, захопив певне число нафтових свердловин. Переробка видобутої нафти велася кустарним способом, хіба що не самогонними апаратами. Низькокиплячі фракції грозненської нафти відокремлюються вже при температурі розгонки, близько 150 градусів, і утворюють чудовий бензин, який "Щелепа" накопичував у трофейних автоцистернах. Масхадов наказав посунути

проти нього урядові частини — свою рідню, статусом дещо вище "загарбників". Горці виставили чотири танки і "Град". "Щелепа" увірвався в резиденцію Масхадова, при цьому одному з охоронців зламали щелепу. "Щелепа" пообіцяв відрізати президенту вуха.

Самого Гилаєва ми застали у відвойованій ним у Масхадова "урядовій резиденції" — колишньому профілакторії на околиці Грозного. Вже днів десять, як віц-прем'єр по відновленню Чечні знемагав: творив намаз, закинувши свій супутниковий телефон.

Слід пояснити міру його відлюдництва. Як і в війну, зв'язок залишається в республіці проблемою. Супутникові телефони багатьох знайомих командирів застаріли і з'єднують неохоче. На переговорній станції одна хвилина розмови з Києвом коштує три долари. Монополію на супутниковий зв'язок в Чечні має фірма, контрольована Березовським. Сам Гилаєв є ледве чи не найбільш обов'язковою "особою кавказької національності" в середовищі чеченського керівництва. І якщо його доконала важка робота по відновленню республіки, то для цього були вагомі причини.

Як і всюди, так і тут, йшлося про модну зараз проблему взаєморозрахунків. Дехто в російському керівництві запропонував чеченцям самим вилучати засоби "на відновлення" з суб'єктів СНД, в сумі їхньої заборгованості Росії. Чеченського міністра будівництва, який з'явився з цим до Києва, у Раді Міністрів відразу ж "послали". Звичайно, дізнавшись про будь-яке фінансове підприємство, чеченці йдуть туди з питанням:

— Куди ми можемо прийти за нашою часткою?

Якщо їх відразу ж "послати", вони зазвичай і йдуть. В даному випадку, не торкаючись суті секретних досі переговорів, можна сказати, що чеченській стороні довелося задовольнитися боргами фізичних та юридичних осіб меншого масштабу. Сама техніка розбійного промислу, навіть у виконанні чеченців, не така й цікава.

Дмитро Корчинський

Якось у середовищі московської кримінальної громадськості мені розповіли анекдот, який не стільки характеризує чеченців, скільки той забобонний страх, що виникає в одновимірної людини, коли в її життя агресивно втручаються прояви іншої, вищої духовності. Щоправда, оповідач був упевнений: все це справді мало місце в році десь дев'яносто третьому.

Почалося з того, що молодий чеченець убив когось з московських авторитетів. Він втік до Чечні, а в Москві мали місце розборки, тьорки, стрілки. Коротше, з'ясування стосунків закінчилися, так би мовити, генеральною стрілкою, на яку зібралися всі зацікавлені особи. Чеченці також викликали з Чечні героя дня, під певні гарантії безпеки. Розмова тривала години чотири. Нарешті "винуватець торжества" не витримав і говорить:

— Всі ці ваші поняття мені глибоко чужі. Суду вашого над собою я не визнаю. Я мусульманин, і судити мене може тільки Аллах, що він зараз і зробить.

Чеченець попросив револьвер, залишив у барабані один набій і зіграв у "російську рулетку". Пролунав постріл, і він упав з простріленою головою. Коли його уносили, чеченський папа сказав російським колегам:

— От бачите, як ми вміємо платити за свої помилки. А тепер давайте подивимось, як умієте платити ви.

У Києві політикою на підтримку воюючої Чечні займалися двоє чеченців — Како Махаурі та Руслан Бадаєв. Через них проходило багато контактів. Обидва, на жаль, загинули. Како був застрілений у дев'яносто сьомому році. Трохи раніше Руслан Бадаєв був убитий ударом ножа в серце. Як потім з'ясувалося, бив мій знайомий по інших справах. Руслан був борець. Взагалі потрібно мати мужність і кваліфікацію, аби добре діяти ножом. Більшість убивств за допомогою ножа — це десять-п'ятнадцять ран на тілі жертви. І б'ють не з люті, просто добити важко. Людина з перерізаною трахеєю живе ще хвилин двадцять. І, ви не повірите, бували випадки, коли ще встигали давати свідчення.

Деякий час у нас були доволі тісні стосунки з незалежними профспілками гірників об'єднання "Первомайсквугілля". Одного з профспілкових лідерів намагалися зарізати, очевидно на прохання когось з керівників об'єднання.

Він повертався ввечері додому. Його назвали по імені (аби пересвідчитися, що це справді він) і відразу ж ударили. Ніж одного з нападників увійшов у селезінку та вийшов під печінкою, другий бив під лопатку, намагаючись дістати серце, але ніж просто проштрикнув легені. Вони втекли, як тільки профспілковець упав на коліна. А він встав, добіг до будинку, де мешкав (близько кілометра), піднявся на другий поверх, подзвонив у двері своєї квартири і лише після цього впав. Через два дні я провідав його в лікарні. Він міг вставати та робити по палаті кілька кроків.

Я глибоко поважаю людей, які можуть вбити одним ударом ножа, не фіксуючи жертву другою рукою. В цьому є істинний дзен.

Владислав Дош

ВИКРАДЕННЯ

Суспільство і місто, здавалося, зійшли з екрана "Кавказької полонянки". Можна серйозно говорити про втілення ідей товариша Саахова. Викрадають справді часто. Мотив тривіальний — гроші. За наявності бажаючих, викрадання часто-густо здійснюються зненацька. Відомості про жертву з'ясовують у ході дії. Побачивши мене в сорочці "Bugatti", темних окулярах і з "барсеткою", знайомі чеченці звернули на це увагу:

— Ти схожий на єврея. Дивись, викрадуть.

Так сталося, що, засумувавши в товаристві людей Басаєва, я відійшов від них буквально на хвилину. Дурна звичка європейця прогулюватися, а не сидіти, перебираючи вервицю. Закортіло поглянути на меню найближчого кафе. Відновлення Грозного характерне похвальною приватною ініціативою в будівельних роботах. Кожен огороджує простір, що в стані утримати й використовувати. В основному це базарчики: лотки, кіоски і маленькі кафе популярної в СНД архітектури. Вечорами там збирається колоритна публіка: в камуфляжах, з гранатометами і кулеметами. Так званий "весняний призов". Ніякі вони не бойовики, а так, дешеві фраєра — мародери. Їхня зброя виконує роль декорації: всі задовольняються пістолетом при собі й чимось автоматичним у машині. Кінець війни завжди виплескує на поверхню чимало бруду.

Не пройшов я і сотню кроків, як біля мене різко загальмував "бобик".

— Хто такий? Чого тут ходиш? Не удавай рибину. Ну, сідай... Поїдемо розбиратися.

Тим часом машина поїхала не до центру міста, а на околицю. Названі мною прізвища чеченського керівництва не справили на викрадачів ніякого враження: мої супутники лише хитали головами. Анархізм притаманний чеченцям, вони природжені бакуністи.

Так, Масхадов. Так, Гилаєв. Так, Радуєв (мовляв, є такі).

Порятунок прийшов несподівано, як в авантюрних романах.

— УНСО? Так, вези назад. Що ж ви, така людина і без охорони (ознака низького соціального статусу). Ми будемо вашою охороною. А гроші у вас є?

Мене повернули на те саме місце, пригостили обідом сумнівної якості, розплатилися за нього (я прийняв ці знаки уваги як вибачення) і зникли. Я найретельнішим чином переказав своїм супутникам те, що трапилося, і отримав підтвердження:

— Отак у більшості випадків і викрадають.

Щодо журналістів чеченці добре розуміють, що тим насрати на "визвольну боротьбу", що вони лише полюють за сенсаціями. Чому б не заробити на тих, хто і сам заробляє на крові. Розмови з приводу того, чи потрібні їм (чеченцям) журналісти в Грозному, чи ні, слід віднести на рахунок манії величчя самих журналістів. За них платять більше (аніж за будівельників) саме тоді, коли вони не працюють, а сидять у підвалі.

Легкість мого визволення випадкова. Ніколи не знаєш, на що зреагує противник. Коли 245-й танковий полк (тодішній командир Сергій Чибісов) "взяв" Веден і Шатой (фактично їх йому здали, аби уникнути руйнувань), ми потрапили в безглузду ситуацію. Зброю продано, залишалося або бігти в гори і там годуватися зіллям, або стрілятися (з чого?), щоб не потрапити до "федер-лів", або повертатися додому, що ми і мали намір зробити. На шляху до Кизляра та з Кизляра до Мінвод нас "гальмували" чотири рази. Більш за все я перелякався першого разу, позаяк чеченці, які їхали з нами, знали, хто ми такі. Після перевірки вони навіть підходили й тихенько намагалися потиснути руку. Від такої "підтримки" було якось не по собі.

Наша легенда мало переконувала: ми, кур'єри з України, їздили до Махачкали домовлятися про купівлю риби. Треба було бачити наші скоцюрблені від довгої бездіяльності черевики, які ми пожертвували дружнім чеченцям. Штани, підпоясані ремнями від спорядження, "тільники" в багажі. Мій супутник додумався вклеїти в обкладинку книги навіть свої фотографії зі зброєю. Взагалі, поглянувши на його "візитну картку" — тричі зламаний ніс, я б йому і так не повірив. Тільки б зиркнув і одразу б не повірив.

У Мінводах перевіряли більш "професійно": брали навіть мазки з пальців на сліди від пороху і зброярського масла, шукали на тілі укуси вошей, сліди від ременів. Добре, що ми тиждень "відкисали" у

сірчаних ваннах. Та все одно нас би пов'язали, якщо б не мій день народження. Я рвався до свята на батьківщину, тицяв в очі свій паспорт у поїзді, намагався всіх пригостити горілкою. Отож майор, який проводив перевірку, повертався двічі, аби застукати нас зненацька, але щоразу "застукував" на цілком зрозумілому розслабленні. Загальмована реакція мого супутника, його обличчя, що виказувало ненависть, були поганою допомогою. Психологічне розвантаження далось тяжко й мені самому. Довелося навіть зачинитися в готелі в Кизлярі та викурити по "косяку".

Росіяни ставляться до своїх обов'язків на війні як до програної справи. Звідси їхнє прагнення мати щось і для себе — і наша можливість порятунку. День народження викликав у перевіряючих цілком певну асоціацію.

Почувши новий титул Салмана Радусєва — "бригадний генерал", хтось із наших супутників поцікавився:

— Це як? Вище за генерал-полковника?

— Одразу за підбригадним.

Кар'єра Радусєва дивувала. Майже одноліток Басаєва і Гиляєва, він і в свої тридцять років не сприймався серйозно. Коли Басаєв готував свій наїзд, людей, що висловили принципову згоду на участь, одразу ж закривали в підвалі, аби запобігти витоку інформації. Навіть ціль — Будьоннівськ — було обрано випадково. Про планування наїзду Радусєва на Кизляр говорили на всіх грозненських і московських базарах. У серйозність його намірів ніхто не вірив. Після Первомайського Радусєв став об'єктом замахів ФСБ номер один. Навіть його зовнішній вигляд латиноамериканського революціонера — борода, темні окуляри, "фіделівка" — багато в чому пояснюється бажанням приховати своє нове обличчя і шрами на ньому. Він був дуже тяжко поранений. У жовтні, при черговому замасі, його поранили ще раз.

З усіх угруповань в Грозному "групень" Радусєва більше за інших нагадує УНСО. Такі ж голимі, хіба що з кулеметами й автоматами, приходять-уходять, цілий день вештаються по кімнатах і на підвір'ї. Сидять під деревами, про щось говорять, грають у нарди — останнє обов'язкове для кожного, хто бажає стати своїм у подібній компанії.

В місцевому розкладі сил Радусєв відіграє роль "буйного" і "неврівноваженого". В політичному відношенні "командуючий армією

Дудаєва" залишається найбільшим ідеалістом серед польових командирів свого рангу. З чеченськими воєначальниками можна розмовляти на дві теми: про гроші і "за жінь". В останньому випадку це надає рідкісної можливості отримувати естетичну насолоду від спостереження цілком літературних персонажів. Тому "чеченським Робін Гудом" я б скоріше назвав Радуюєва.

В 1993-94 роках російська пропаганда, насамперед "товариш Невзоров", посилено ліпили подібний персонаж з Руслана Лабазанова.

Вже після його "політичної смерті" на нього все ще намагалися звалити ряд вибухів на Північному Кавказі. Причому вся романтична атрибутика, в тому числі й з обов'язковими "жінками-терористками", недвозначно вказувала на російське походження цього "пригодницького роману". Взагалі, населення Надтеречного і Ачхо-Мартановського районів користується у горців репутацією "очечнілих", тобто асимільованих. У війну навіть лунали заклики їх різати, та перемоги списали минулі протиріччя. Постали нові — ті ж ваххабіти.

На зеленій печатці, якою Радуюєв прикрашає свої автографи ("виконано власноручно"), красується генерал Дудаєв у костюмі "товариша Саахова" — в цивільному й при капелюсі. Малинове факсиміле сповіщає: *"Brigadny General Salman Raduev"*. Як не згадати старий анекдот щодо портретів на фальшивих десятках:

— А чому Ленін у кепці?

— А у нас всі в кепках!

З Радуюєвим і його "армією" зв'язують надії на нову загальнокавказьку війну. Коли Масхадов підписував з Лебедем мир, цим були незадоволені майже всі польові командири. Прагнення добити угруповання федеральних військ було одностайним. Під кінець бойових дій війська зазнавали небачений дефіцит постачання. Нове подібне угруповання Росія змогла б виставити бува через рік, а то й більше. На цей час чеченці стали б господарями Кавказу. Тож Лебідь на той час виявився справжнім рятівником Росії, як і всі "пораженці", починаючи з Кримської війни.

Нині намітився ще один напрямок внутрішнь-чеченської конфронтації. Радуюєв, як і більшість, — націоналіст. Увесь чеченський народ належить у плані релігійному до двох течій в ісламі. Перша —

вирдів (звідси суфійські танці на майданах). Улюблену колись тему TV — панісламістську доктрин — епрезентують менш численні ваххабіти.

За їхньою спиною режим Саудівської Аравії. В сенсі політичному з керівництва Чечні до них можна віднести Удугова. В останнього — гарні стосунки з Березовським. Подейкують, нібито Березовському належить цементний завод, що постачає будівництво в Грозному, — справді золота жила. Ваххабіти не визнають інших націй, окрім єдиної ісламської, також культу святих, суфійських орденів, всієї місцевої культури. Після перших зіткнень у Дагестані можна очікувати, що чеченський народ скоротиться на деяку свою частину, чи то ваххабітів, чи їхніх супротивників.

У Басаєва я зустрів і відомого "Монгола". Свого часу ця людина оголосила полювання на "Япончика", після чого той був змушений бігти в Америку, прямісінько в лапи ФБР. "Монгол" — єдиний із знайомих мені чеченців — вирізняється явно кримінальними звичками: моторика, жести, славетне "шевеління перстами" ("спочатку згори вниз, а потім так, як хрестяться" — так мене колись вчили). Мати вигляд злодія серед чеченців не престижно. У них свої особливості поведінки.

Практично всі бойовики УНСО в Чечні влітку 1997 року були сконцентровані навколо Радусьва. Мета перебування — надія роздмухати ще один конфлікт на Кавказі, в Дагестані або Азербайджані. Великі надії покладалися на зміну чеченської позиції в абхазькому питанні. Основною ударною силою режиму Ардзінби, крім федеральних військ і, тоді ще спільного, Чорноморського флоту, були чеченці, вірмени і адигейці. Проте восени 1997 року прибічників покійного грузинського президента Гамсахурдія, якщо такі взагалі існують, підгримував хіба Що Салман Радусьв. Становище останнього, у порівнянні з літом, погіршилося, що призвело і до ерозії стратегічних планів Корчинського. Припускалося, що, базуючись водночас у Грузії й Чечні і маючи для комунікації неконтрольовану Росією дорогу, унсовці спроможуться зберегти свободу маневру на випадок зміни політичної ситуації в одній із країн. Потреба утримувати якусь частину організації зі зброєю у "звільненій (від закону) зоні" викликана як прагненням мати збройний кулак, так і переслідуваннями з боку режиму в Україні. Потрібно ж десь переховувати осіб, які знаходяться у розшуці.

Анонім

В Чечні я впритул зіштовхнувся з подвійною роллю жінки в ісламі. При всій зовнішній підпорядкованості чеченок (наприклад, коли входить чоловік, вони підводяться і просять дозволу продовжувати роботу), без їхньої активної підтримки в сім'ях війна була б неможлива. Жінка взагалі за своєю природою контрреволюційна, але чеченки, на відміну від інших, розуміють мету війни і несуть на собі її тягар, створюючи чоловікам цілком надійний тил, а також необхідний на початковому етапі дестабілізації натовп, як от при блокадах і проривах, коли від звичайного насильства тільки переходять до збройного.

Те ж саме, стараннями Андрєєвої, спостерігалось в Придністров'ї. На жаль, серед руїн Грозного наші співвітчизниці проявили себе зовсім іншим чином. Максимум, що "з-під них" можна було витягти, це ненадійна роль посередниць у контактах з російськими військовослужбовцями задля продажу викраденого військового майна. В телевізійних програмах "душкі" Невзорова я не раз чув обурені голоси "бочкарьовок" ("афганське" поняття, жінка-військовослужбовець або та, що перебуває в постійному спілкуванні з військовими).

Чеченці всіх російських жінок вважають проститутками! Вибачайте, милі дами, але сексуальна революція в цій країні ще не прийшла, а ви свої чарівні послуги пропонуєте далеко не безкоштовно. В принципі, я прибічник якщо не суворої, то послідовної моралі. Аят Корану (24; 33) говорить: "... Не примушуйте ваших сестер до розпусти, якщо вони прагнуть цнотливості..." Обмежені в засобах публічного виразу своїх почуттів, позбавлені законного права першими знайомитися з сторонніми чоловіками, жінки Чечні дадуть волю рукам, власне, стегнам, при кожному зручному випадку. Наприклад, в громадському транспорті. Про ці феномени шаріатського суспільства мені розповідали колеги, які відвідали Іран.

Заборона — надійний засіб у боротьбі з переситом. Юні ічкерійки у віці наших старшокласниць все ще свято вірять, що діти народжуються від поцілунків. З віком обсяги жіночої свободи ростуть,

ідесь в клімактеричному віці темперамент бере своє. З цього віку ви цілком можете насолоджуватися товариством привабливих горянок. До речі, щодо анекдоту про волохаті ноги і волохаті груди. На Кавказі це не така вже рідкість, коли ваша обраниця, як ні в чому не бувало, голить рослинність навколо сосків, як і під пахвами. Говорять, що під впливом профілактичних оглядів за радянських часів звичай голити волосся внизу поступився місцем короткій стрижці. Може, в містах воно і так, але в горах свято бережуть звичаї предків. Кожний статевозрілий член сім'ї має свій кумган для інтимних омовінь. Якщо родина велика, біля нужника їх висить штук п'ятнадцять-двадцять.

Владислав Дош

"БІРЖА"

Місце на базарі, де в Грозному продається зброя, називається біржею. У місцевих воно користується не найкращою репутацією. Вважається, що в Шалі чи в г-рах купувати зброю дешевше. Жити ж якось треба, а тут орудують перекупники.

В той день асортимент на ринку був звичайний — тільки зброя російського виробництва. Інколи трапляється й іноземна, але рідко. У одного з чеченців я помітив навіть пістолет-кулемет латвійського виробництва під макарівські набої. За відгуками власника, зброя, яка дещо нагадує "клин", у його руках стріляла безвідмовно. Що вражає, так це ціни — свідчення стабільного попиту. Говорять, ніби їх рівень утримується завдяки тому, що за зброєю приїжджають з Росії.

Специфіку пропозиції диктують і уподобання чеченців. За пістолет АПС просили не багато не мало — 4500 доларів, більше, ніж за гвинтівку СВД. Подібна зброя, незважаючи на її очевидну безневинність, хіба що по вітрині стріляти, користувалася у чеченців популярністю й у війну. Доходило і до непорозумінь. Брат коменданта в Шалі мав "стечкін", котрим дуже пишався. При відвіданні відхожого місця запасні магазини впали в "очко". Негайно був викликаний полонений майор ФСБ, якому і довелося виконувати функцію золотаря. У відповідь на його слабку спробу протесту я не втримався, щоб не вставити між загрозами два шекелі й від себе:

— Згідно нормам Женевської конвенції, офіцерів у званні майора, поряд з молодшими офіцерами, дозволяється залучати до фізичної праці. Забув, що майор є нижчий чин вищого командного складу? Чистка сортирів також не пов'язана з оборонними роботами.

Потім довелося пояснювати коменданту, що таке Женевська конвенція. Він так і не зрозумів.

Популярні серед чеченців ТТ пропонувалися по 800- 1200 доларів. "Наган", щоправда, новий і з бойовими набоями, що у нас рідкість, можна було придбати, як і в Києві, за 600 доларів. ПМ і "калашникови", що нас цікавило найбільше, коштували недорого — 550-600 доларів. Набій до ПМ — дин долар, не розгуляєшся. Може,

воно і непогано, поряд з базаром можна випробувати зброю, постріляти, як колись у дтсаафовському тирі. В горах ми придбали цинк набоїв 5.45 рівно за 14 доларів. У ході бойових дій один такий набій коштував 500 карбованців.

З раритетів я виявив пістолет "маузер". Зроблену до Першої світової війни зброю було ввезено на Кавказ і вже тут прикрашено сріблом тонкої роботи. В переддень сторіччя зброя німецького та австрійського виробництва, як холодна, так і вогнепальна, панувала на місцевому ринку. Ще в цю війну зустрічалися трофейні карабін-"маузери", що цінувалися, як і англійські "лі-енфільди" в Афганістані, за пробивну дію. Зважаючи на дефіцит набоїв, деякі власники намагалися пристосувати цю зброю під вітчизняний патрон від "трюхлінійки". Оскільки боєприпаси їм були дуже потрібні, ніякі аргументи "проти" не доходили.

До речі, імпорт кошовної зброї здійснюється з суміжної Грузії, де придбання та зберігання її громадянами країни не вимагає спеціального дозволу. Інше діло — носіння. Грузинська міліція застосовує цю статтю КК з великою заповзятістю, в тому числі для переслідування всіляких "комбатантів" (ветеранів війни в Абхазії) та противників Шеварднадзе. Постачає зброю на Кавказ, як і в Канди, сторіччями відома німецька фірма, тільки тепер замість "маузерів" великим попитом користуються "беретти". Ціни вражають. Якщо вартість описаного вище "маузера" хоч якось корелює зі світовою — 2500 доларів, проти 1000 фунтів стерлінгів на аукціоні в "Сотбіс", то модель *Brigadir* M92 "*Lukus*" при мені придбали за 10 тисяч ларі. Але це ще не межа, зовсім вже "наворочений" пістолет, за посередництвом Корчинського, намагалися сплавити Шамілю Басаєву за... 40 тисяч доларів. Корчинський ввічливо ухилився, хоча психологічно "гешефт" був вивірений дуже точно. Нинішній прем'єр-міністр у такому суспільстві, як чеченське, не може обійтися без дуже кошовної, бажано унікальної, зброї, як "мерседес" або супутниковий телефо — ля нього це питання престижу. Контрабанда подібної зброї західного виробництва досить поширена серед дрібних грузинських бізнесменів. У дивовижний спосіб важку зброю піхоти, наприклад, ті ж "джмелі", для потреб війни в Абхазії купують в Чечні.

Чи беруть участь у цьому бізнесі російські фірми, не знаю. Однак на тій же "біржі" масово і задешево — всього за 400 доларів —

пропонуються сучасні пістолети "іж" російського виробництва. Зброю "цивільного зразка" виконано на базі газових версій пістолета Макарова, вона має дивний калібр 7.6 і оснащена глушником. Не так давно партію таких пістолетів отримала українська сторона для потреб банківських охоронних структур. Подібним пістолетом був озброєний і терорист, який нещодавно захопив у Москві шведського дипломата. Продавець вороже сприйняв мою спробу з'ясувати, звідки прийшла партія такої зброї. Обійшлося без конфлікту, але нам довелось тікати.

Дмитро Корчинський

Ідея живе у своїх крайніх проявах. Вона вмирає, коли її сприймають усі. "Віра, надія, любов" — колись було не менш революційним гаслом, ніж "Свобода, рівність, братерство", "Вся влада — Радам", "Хайль Гітлер!". Ідея живе, допоки лякає. Як тільки історичні ревізіоністи доведуть, що нацисти не спалювали євреїв у печах, з магією свастики буде покінчено.

Владислав Дош

"КУДИ МИ МОЖЕМО ПРИЙТИ ЗА СВОЄЮ ЧАСТКОЮ?"

Узагальнювати досвід війни в Чечні — заняття невдячне. Якщо я сунусь із тим, що зібрав, у поважні військові установи, мене вважатимуть ідіотом. Людей, які там сидять, та їхню систему воєнної освіти рятує лише те, що воювати їм самим не доводиться.

Аби мати бодай слабку надію бути почутим, залишається зосередитися на негативному досвіді самих чеченців.

Найбільш "контрреволюційна" частина населення в Чечні це ті, кому 35-45 років. Саме вони служили опертям Загаєву, Гантемирову, Лабазанову. Зараз вони є середовищем, на якому зароджується нова бюрократія. Її особливість — це відсутність силових повноважень. Навіть у міліції служать ті самі, в ній майже немає молоді. Виконують, як і вирішують, авторитети. Якщо хочеш чогось досягти, до чеченських лідерів не можна підходити з вітчизняно-номенклатурними уявленнями про "начальників".

У Чечні не треба бути посадовою особою. Коли у війну Масхадова називали "Начальником штабу", всі розуміли, що це титул, а не посада. На другий день після його обрання президентом чеченці одностайно зненавиділи свого обранця. З'явилося навіть нове прізвисько — "вухастий". Розповідають анекдот, немовби Дудаєв зібрав усіх своїх в горах і сказав:

— Ну, все, будемо канать. Я-то свої вуса поголю, а от що ти з вухами зробиш?

Почали рахувати президентські "мерседеси" вартістю в сто п'ятдесят тисяч. Спочатку один, після нього другий, щоправда, говорять, ніби це все той самий, тільки з іншого боку.

Журналісти багато розмірковували і з приводу мотивів відставки Басаєва. Так от, він пішов, щоб посилитись. Його близькі розповідають історію про те, як сиділи в кафе і побачили в'їзд свого вождя в новому вигляді... Спереду міліцейська машина з мигавкою. Пішли пересудити... "Зазнався, продав нас, з лягавими роз'їжджає". Звичайно, це міф, але він тільки персоніфікує існуючу тенденцію. А нещодавнє повернення Басаєва, але вже на пост прем'єр-міністра, його цілком підтверджує.

В чеченському суспільстві існує прошарок тисяч в п'ятнадцять чоловік, який я охарактеризув би, як "пр-тоаристократію". Кожен, хто належить до неї, постійно перебуває у ситуації, коли змушений виявляти повагу до свого оточення та вимагати того ж для себе. Ця система відносин — єдина форма субординації.

Влада польових командирів тримається на повазі, тому "кадровий" склад бригад не перевищує трьох-п'яти десятків чоловік. Тільки на короткий час чисельний склад зростає за рахунок "індіанців". Басаєв у пікові моменти своєї популярності збирав до 500 чоловік. Всі вони сприймали війну як свою особисту справу. Тобто змушені були самі дбати про зброю, спорядження, харчі. Коли нас привезли до Грозного ставити на позиції, ми два дні вештались у пошуках штабу. Реакція бойовиків була в стилі: "тобі треба, ти і воюй, сам знайдеш як". Для того, щоб отримати автомат, потрібно було "терти" з польовим командиром: він його тобі або дарує, або дає на якийсь час в оренду. Вже потім надавалася можливість "розкрутити трупик".

Надто скоро почулися судження, що українець, як і чеченець, нізащо не розлучиться з автоматом, якщо за нього можна отримати хоча б один долар. Наголошувалося, що в ході останніх боїв за Грозний російські солдати не одержували хліба по три тижні. Але й самим чеченцям доводилося купувати його у торговців. Зважаючи на відсутність тилу, мобілізаційні можливості чеченського суспільства обмежені "трьома-шістьма тисячами бойовиків". Самі чеченці, попри все, вважають це становище нормальним. Пошук власної вигоди становить основу їхнього інтересу до будь-якого починання. В стосунках з федеральними військами це було особливо очевидно. Тут не гребували жодною можливістю.

Наприклад, для перевезення делегації до місця переговорів виділяють бронетранспортер. Чеченці сідають на нього, чіпляють зелений прапор і цілий день роз'їжджають Грозним перед об'єктивами відеокамер, заодно спалюючи і бензин супротивника. Під час скандалу, який коштував командирі 245-го танкового полку Сергію Ч-бісову посади, коли бригада в 12 чоловік спалила в ущелині 60 одиниць бронетехніки, ніхто так і не спромігся підрахувати, скільки в дійсності згоріло і було скинуто в безодню, а скільки віддано чеченцям, — списали на бойові втрати.

Не секрет, що при танкових наїздах на Грозний більшість машин було спочатку покинуто екіпажами, а вже потім пограбовано і спалено для приховування слідів.

Ще один недолік чеченців — деяка обмеженість кругозору, породжена, як не дивно, тією ж практичністю. Коли при обороні Грозного люди Гиляєва рили окопи, то робили це тільки з поваги до свого начальника, а не з розуміння, навіщо це потрібно. Зрештою це їм втовкмачили артобстріли й авіанапади.

Коло технічних знань чеченця обмежене: зброя, відеомагнітофон, кнопочний телефон, ще автомобіль. Отримавши до рук, наприклад, пістолет, вони відразу ж сідають його розбирати. З вибухівкою складніше. В Шалі довгий час виставляли протитанкові міни, забувши поставити їх у бойове положення. Підричники, артилерісти, водії бронетехніки — майже завжди "інтернаціоналісти" або навіть полонені. Я знав одного хлопця з Ленінграда, який зі своїм другом чеченцем потрапив на війну дивним чином. Вони попрямували до Грозного і вирішили так: якщо більше лютують російські, приєднуються до бойовиків, якщо чеченці, повертаються в Пітер і починають їх там "мочити". Хлопець був танкіст. За зиму горів двічі: вперше — в МТЛБ, вдруге — в Т-72. Обидва рази стріляли з гранатометів свої ж. Добре, що люки були відкритими і надлишок тиску від кумулятивного потоку скидався через них. У відповідь на його мат і нагадування про зелений прапор на антені чулися схожі роз'яснення такого роду:

— Танк, розумієш. Туди їздить, назад. Я думаю, стріляти — не стріляти. Вирішив стріляти, тому що танк.

Рефлекс, як бачимо, безумовний. У чеченців немає тактики, узгодженість дій бойових груп ґрунтується все на тих самих взаєминах у колективі. Можливість залучати для подальшого навчання "воєнспеців" обмежується відсутністю можливостей. Хто і навіщо буде за це платити, і хто та яким чином буде цьому навчатися?

Грудневий "наїзд" на танковий батальйон федеральних військ у Дагестані знову воскресив на ОРТ кампанію пошуку закордонних "воєнспеців". Впливло ім'я йорданця Хаттаба, мифічні учні якого буцімто здавали таким чином випускний іспит.

Якось на Балканах мої сербські друзі-філологи дивувалися, чому в українців слово "яничар" має таке негативне значення. З давніх-давен

"потурнаки", той же Мехмед-паша Соколович, користувалися повагою у своїх менш процвітаючих соплеменників.

Дійсно, обстановка в Чечні така, що на кожному кроці змушує або розправляти плечі, а потім крила, або опускатися все нижче. Як свідчить відома закономірність — "орел теж птах, як і півень". Чеченці справді вражають. Кожен, хто хоче виглядати, як вони, вести і відчувати себе подібним чином, але не має свого за душою, вже підпадає під їхній вплив.

У чеченцях їхні шанувальники знаходять те, що зовсім відсутнє в них самих. У тому числі і таланність. Кілька перестрілок, декілька замахів, коли тобі ще немає тридцяти років, переконують, що і ти, взагалі-то, крутий. А уникнення давно заслуженої "відповідальності" свідчить про деяку частку талану. Але твої однолітки в Чечні водять за собою, і водять у відкрити, не п'ять-шість, а тридцять-п'ятдесят чоловік. Це вражає і спокутує.

"Очеченілий" щасливий своєю приналежністю до світу "надлюдей". Дивишся на такого, уявляєш, як виглядали яничари і постачальники "козачого м'яса" на ринки Стамбула. Вони, дійсно, були осяяні світлом "істинної" віри.

На іншому полюсі — аби. В ході бойових дій багато говорили як про "лицарство" так і про "варварство" чеченців. Полон, арешт самі по собі є приниження та нещастя, але зарікатися від них навіть твердим наміром "не датися живим" нерозумно. Тепер я розумію шляхетні помисли творців сталінського статуту: "Ніщо, навіть загроза смерті..." Хотіли як краще, а сталося як завжди.

Я спостерігав різне ставлення до полонених. Найбільш неконструктивною, європейсько-лицарською, була поведінка Масхадова. В підвалі урядового будинку він зібрав десь п'ятдесят солдатів і офіцерів, дозволив їм підтримувати військову дисципліну й субординацію. Солдати чистили начальству чоботи, мили у них підлогу. На дзеркалі у офіцерів був свій куточок, де вони вішали фотографії близьких. Дивним чином ця доброта обернулася для полонених смертю. При відступі в районі "Хвилинки" вони майже всі загинули під обстрілом федеральних військ.

Гиляєв одразу ж відправляв полонених у гори будувати чи пасти вівці. Майже всі залишилися живі. Ми, європейці, перший час губилися, коли бачили "білих рабів". Давалися ознаки недовіки

гуманістичного виховання. Коли бачив полонених, спочатку виникала думка: "Хліба їм дати, чи що?" Потім виявилось, що достатньо й однієї сигарети на трьох.

Основна маса рядових практично одразу ж опускалася, чеченці, надто гидливі у побуті, пропонували полоненим піти помитися, випрати одяг. Ті відмовлялися. Як в усіх війнах і в усіх арміях, ініціаторами будь-яких знущань були тиловики. Хлопчаки десяти-дванадцяти років, але вже з гранатою і "борсом" (чеченським автоматом), насолоджувалися своєю владою над десантниками зростом у два метри.

Солдати добірних військ охоче виконували гімнастичні вправи, танцювали "калинку-малинку". Ніяково зізнатися, але це спочатку забавляло — за аналогією з народною сценкою з "російським ведмедем", який тримає в лапах молоток і балалайку — показники працьовитості і незакомплексованості тварюки. Менш безневинними були сексуальні пантоміми в стилі "мама миє раму, а тато прилаштовується ззаду". Дітей вибачає хіба що період статевого визрівання.

Били рідко. При побутових звичках чеченців їм було достатньо для приниження й звичайних у нашому розумінні госпробіт. Мене завжди вражала пасивність жертв, навіть зважаючи на неминучу й очевидну смерть. Людині впритул ціляться поміж очей з автомата, а вона спокійно стоїть. Коли розправлялися з "контрактниками", ті виконували всі команди катів: "Лягай!", "Підбери руки!", "Підігни ноги!". Жертвам досить глибоко перерізали шию, піддівали трахею і пересікали її, як при забої худоби. Видовище не з приємних: людина харчить, смикається хвилин п'ятнадцять. Перед тим, як кинути в спільну могилу, все одно доводилося дострілювати.

Є щось незмінне у звичаях війни. Один старий солдат так пояснював, чому не брали в полон іспанців з "блакитної дивізії":

— Я солдат, і німець — солдат. Нас погнали на війну під страхом смерті. А цей — доброволець.

Від часів громадянської війни в Іспанії бере свій початок і правило розправлятися з авіанавідниками. Я був свідком того, як у Масхадова в підвалі виявили такого серед полонених. Все сталося, як у шаблонному кінофільмі про війну. Знайшовся доброхот з числа українців, оскільки чеченці спочатку не знали, як це робиться. Гена

Ключников (до речі, воєнний журналіст), по старій "грушній" звичці зачепив цього офіцера:

— Як стоїш? Яке училище закінчував? Саратовське... А чому на тобі черевики льотні? Яке училище? Правду кажи!

І хлопець лоханувся, визнав, що його надіслали у розпорядження командира наземної бригади в якості авіанавідника. Прізвище його було Брянцев, звання — старший лейтенант, родом з Маріуполя. Якби він не злякався й себе при реєстрації записав українцем, ми б його витягнули. Масхадов нам вже подарував, чисто як жест "поваги", одного єврейчика, котрий ризикнув зізнатися, що він "українець". Ми його потім привезли за собою до Києва і водили по прес-конференціях, де він всіх запевняв, що "як російський офіцер... засуджує все це неподобство". А тягнути обох через два кордони, з посадкою в Росії, та ще й за свій рахунок... Ми повідомили батькам. Його мати написала Дудаєву, але хлопець до того часу загинув від своїх же бомб на "Хвилинці"... Жернова Господні мелють повільно, але вірно.

Славко

Ніщо так не шкодить воєнному мистецтву, як неправдиві уявлення про його можливості. "Ніякої стратегії, ніякої тактики, ніякого базікання з програмних питань" (Маригелла). "Війна є продовженням політики", — чить нас Клаузевіц вустами Леніна. "Хто багато читає, той дурнішає. Бо: ворог наступає — ми відступаємо; ворог зволікає — ми бентежимо; ворог зупинився — ми б'ємо; ворог відступає — ми наступаємо", — Голова Мао.

Нагадаю: рішучі цілі війни полягають у розгромі збройних сил противника і захопленні його території. В сучасних умовах подібні цілі неможливо навіть задекларувати. Держава не припинила бути формою, що організує насильство, змінилися форми насильства, які організовуються державою.

"Римський світ тримався на легіонах, цей — на цінних паперах, а з розвитком електронних носіїв інформації "папери" втрачають навіть свою фізичну сутність паперу. Свою ідеальну сутність вони втратили ще раніше. Вони позначали фізичний капітал так давно, що це вже стало неправдою".

"Панування відчужених форм визначає сьогодення. Форми, які не потрібно розуміти, в них слід орієнтуватися. Юрист — жалюгідна істота, жрець порожнечі, людина, яка "орієнтується", сьогодні стоїть над князями, над вождями і судить життя. Відтак, лише серед голимих злочинців шукаєш майбутнє, в картинках їх безглузвих татуювань, одкровень в їхніх зрадливих очицях (ех, бритвою би) — зорю нового дня" (Дмитро Корчинський).

Озброєне повстання, партизанська війна, терористичний акт залишаються пасинками військового мистецтва. Сьогодні видається правомірним говорити про деяку субкультуру, що живить ці явища і лежить в основі, в тому числі і власне воєнних їх проявів.

"Професіоналам" з армії, служби безпеки, поліції ідеологічне навантаження чуже, а претензії новоявлених месій на істинність своїх учень дратують. Найкращим рецептом сприймання залишаються рекомендації отці-єзуїтів: пасивно піддаватися основам чужого вчення. Тоді за невідповідністю термінології, що особливо заважає

сприйманню "професіоналами" аматорських воєнних праць, можна побачити поле бою очима "нових військових".

З неспроможністю утримання масових армій і застосування зброї масового ураження перевага будь-якої армії на театрі воєнних дій (ТВД) відносна й подоланна. Це і є предмет воєнного мистецтва з точки зору інсурекції. В принципі, позитивистські настанови щодо спромоги досягнення у війні будь-яких цілей — позбавлені сенсу. Вони є джерелом дикунських поглядів щодо "правильного" чи "неправильного" ведення бойових дій. Як наслідок, її, реально існуючу війну, проголошують "неправильною" (останній приклад — Чечня) тільки тому, що вона не відповідає чиймсь уявленням про неї.

Що насторожує в офіцерах, з якими доводиться мати справу? У них маса проблем і без війни. Вислуга років, квартира... Абсолютна більшість командирів підміняє дію розмовами про те, чого їм не вистачає для досягнення перемоги. І це військові! Коли перед початком Першої світової війни нового британського воєнного міністра Річарда Холдейна запитали, яку армію він хотів би створити, той відповів: "Младогегельянську". Після цього розмова припинилася.

Полковник Боровець

Восени 1997 року мені довелося відвідати Махачкалу з метою визволення з місцевої в'язниці десятка наших бійців. Їх схопили на блокпосту під час виходу з Чечні. Пустир на околиці міста, цементний завод, колишні промзони, де маса складів, на театрі конфлікту використовувались за призначенням. Добре, що паркани у нас будувати вміли: зверху натягнули колючий дріт, поділили всередині ґратами і сітками. Мені подобається цей талант народу: будинок, палац, ватерклозет — це складно, а от узилище вміть складуть у чистому полі. Я сам у часи мого перебування комендантом цим грішив — за літо відбудував капітальну "губу".

Сулейман, начальник приймальника-розподільника, глибоко східна людина, з порога заявив:

— Я їм те саме, що й вони. Пішли спробуємо.

Коли ми покуштували баранини з картоплею, я подумав, що від такого їдла ніхто в Україну не поїде. Але виявилось, що страждальців, з їхніх слів, взагалі не годували, що саме по собі мало підозрілий вигляд, бо на час мого приїзду вони десь місяць перебували в ув'язненні. Видавали себе за будівельників. Сулейман спитав про марку цементу. Розколювали їх елементарно, але ФСБ ними не займалося.

За бюрократичною процедурою, відбір кандидатів у "терористи" ведеться за принципом: є він в комп'ютері чи його там немає. Їх навіть у ізолятор ФСБ не взяли, спихнули до Сулеймана, тому що більше було нікуди. Це як в армії — амера тимчасового утримання. З точки зору Сулеймана вони були нахлібниками, бо на будівництво їх не поженеш.

Я був розчарований російським ФСБ: у деяких ідіотів знайшли інструкції зі стрілецької підготовки й підривної справи, та їх при цьому не розглядали як терористів. Навіть не били. Проте в'язні, в кедах і солдатських ватяних штанах, з лихоманливо блискучими очима на змарнілих обличчях, чесалися, як блохасті собаки, так, що не видно було рук, чорних, як у граків. Під час медогляду троє навіть виявилися обрізаними. У Сулеймана вони нічого, крім глибокої, чисто людської відрази, не викликали.

— Слюхай, чого ти їх підеш дивитися? Вони так тхнуть.

Мені самому тяжко було розігравати з себе правоохоронця. Ми з Сулейманом були однієї крові — побачивши ґрати, я відчув, що в мені прокинулися старі інстинкти. Сулейман сказав по секрету:

— Якби у них були гроші, я б навіть відпустив їх під конвоем на базар купувати сало.

Гроші були йому потрібні, щоб добудувати заміський будинок. Зійшлися на трьох тисячах доларів. Сулейман обідрав нас як липки, залишилося тисяч сто російськими. Там же я познайомився з чеченською розвідкою. Один чеченець, пацан з УБОЗу, сам на мене вийшов, запропонувавши свої послуги. Ми напували цей гробаний УБОЗ дві ночі. Всі вони мусульмани, а як п'ють! Мій напарник тільки бігав міняти стільники. Після цієї подорожі він зарікся будь-куди їздити. Коли Сулейман зрозумів, що в'язні більше нікому не потрібні й ніхто ними вже не поцікавиться, він їх виставив зі свого закладу.

АБХАЗІЯ З ІНШОГО БОКУ ФРОНТУ

В ході нашого співробітництва з грузинськими друзями активно розроблялися різноманітні плани, в тому числі й терористичних актів в Сухумі. Зважаючи на відсутність у грузинів будь-якої агентурної мережі, наше первинне планування носило суто розумовий характер. Гроші на "проникнення" до країни МВС Грузії так і не виділило. Тепер, перебуваючи в Сухумі, я спромігся мимоволі оцінити ефективність нашого тодішнього планування. "Найпростіший" задум мого авторства — зробити вибух бінарного заряду і розпорошити в замкненому приміщенні вокзалу деяку кількість ОР — инильної кислоти — виявився мертвонародженням, зважаючи на відсутність в країні регулярного транспортного сполучення. Наші подорожі на зворотному шляху здійснювались в основному приватними таксі. Вартість проїзду від Сухумі до кордон — сього 100 карбованців.

Проти цього плану тоді виступив і Корчинський. Він визнав його за такий, що не матиме пропагандистського ефекту. Його власні плани актів, спрямованих проти президента Ардзінби та інших вищих службових посадових осіб абхазького режиму, при всьому їхньому зовнішньому авантюризмі, виявилися на диво легкоздійсненними.

Приймальня місцевого МВС практично не охоронялася, черговий — молодий пацан, озброєний лише пістолетом, рамка металошукача була відсутня, в приймальні вешталось повно відвідувачів, охоронці з кийками. Міністр прийняв нас одразу ж після дзвінка чергового. Кабінет знаходився на другому поверсі двоповерхової казарменої будівлі. Клоїч Іванович у радянській міліції дослужився до звання старшого лейтенанта. Тепер у свої 35 років він — генерал-майор абхазької міліції. В Москві йому навіть подарували справжню генеральську форму радянського міліцейського зразка.

Розмова точилася навколо останніх подій. У зону конфлікту були введені мобільні сили місцевого МВС, До 300 чоловік. Це практично всі "підрозділи готовності". Інша частина "збройних сил" комплектується, у випадку потреби, призовниками віком 16-55 років. Взагалі, на дорогах Абхазії та вулицях Сухумі напрочуд мало

озброєних ментів, тільки пости ДАІ мають по одному автомату. Ще перед банком, де ми міняли долари, стояла озброєна охорона. Старий з двома румунськими АК-47 на плечах їв банан.

Запитав я і про "людей з песячими головами". Міністр був категоричний: усіх мавп, після того, як вони почали накидатися на корів, відстріляли. Найбільшу загрозу мирному життю в республіці становить страх перед мінами. Населення боїться переходити по мостах навіть прикордонну мілководну річку Псоу. З цієї ж причини я не відвідав і пам'ятну дачу Сталіна — місце дислокації "Арго". Кажуть, там значні руйнування і "все заміновано". Перевіряти ми не стали, повірили на слово.

Мене цікавила доля російських добровольців, які воювали в Абхазії. Після перемоги їм обіцяли будинки і землі переможених. Деякі мали дурість наполягати на отриманні обіцяного до закінчення трьох років після остаточної перемоги. Якийсь російський патріот виявився достатньо буйним для того, аби організувати ціле поселення новоявлених емігрантів. Абхази здали всіх ФСБ.

На приймальні президента немає вивіски, рамка, щоправда, є. Охорона — хлопці, на вигляд років 15-16-ти. Президент також прийняв нас без зволікань, хвилин через п'ятнадцять. Кабінет більш ніж скромний. Ардзінба чимось нагадав мені Кочаряна, але вигляд мав якийсь згаслий. Його можна зрозуміти: "незалежність" народу набридла, кожна війна — спалах агонії, що надає режиму можливість продовжити своє існування. Ардзінба поставився до абхазької ескапади "Арго" скорше поблажливо — знайшли на чиєму боці воювати! — бо добре знав наших союзників.

Що б там не говорили про грузино-абхазькі взаємини, явної ворожнечі в запіллі не спостерігається. В Сухумі нас підвозив до вокзалу водій-грузин. Він розповідав, що ті, хто не піддалися паніці й не побігли, не трапилися переможцю під гарячу руку, в масі своїй вижили. Міжміський зв'язок в Абхазії досі здійснюється через Тбілісі. На Інгурі-ГЕС, де разом працюють мешканці Грузії й Абхазії, зарплата сплачується в ларі. "Абхази", в масі своїй російські спеціалісти, сильно обурюються. Близько 50% абхазців, за віровизнанням мусульмани, — певно, єдині на Землі, котрі їдять свинину і п'ють вино.

Російський диктат у регіоні відчутний. Курс карбованця до долара США такий самий, як і в Росії. На рейді Сухум — ва воєнних кораблі

під російськими прапорами.

Ми оселилися в санаторії РВСН. Величезні генеральські котеджі на сто кімнат стоять порожні. Перерозподіл готельного бізнесу є, напевне, найбільшою із закулісних махинацій у республіці. Падіння цін, конкуренція з боку сусідніх російських "здравниць". Подейкують, ніби місцеві об'єкти практично задарма скуповуються іноземцями. Представнику ОБСЄ приписують фразу: "Що довше триватиме війна, то нижче впадуть ціни на нерухомість".

Всі іноземці, яких я відвідав у Сухумі, належали до різноплемінної орди "миротворців". За офіційними даними місія ООН у Грузії й Абхазії налічує всього 90 військовослужбовців. Не сказав би. Всі іноземці якісь "палені": з Лівану, Албанії, Анголи, в основному — "чорні". В Сухумі та Піцунді "миротворці" зайняли найкращі будинки, в них подають навіть гарячу воду. В Піцунді швейцарціз Міжнародного Червоного Хреста "відірвали" котеджі, де жили радянські вожді. На флагштоках — прапори країн-учасниць екзотичних кольорів. Між ними на мотузках майорять жіночі труси "совкової" кольорової гама, навіть рожеві. Чимало "миротворців" з Африки попривозили з собою дружин і дітей, добре, що клімат дозволяє. Начальник санаторію скаржився:

— Почувають себе як вдома: все засрали під пальмами.

"Миροтворцям" живеться непогано. Після вибуху, що коштував життя трьом з них, інші відмовилися їздити на патрулювання, хвещують на білих автомобілях у своїх справах. Користуючись власною недоторканністю, ввозять масу товарів, цілі рефрижератори. Привозять пиво, цигарки, жуйку. Вивозять, в першу чергу, лісові горіхи, які їм продає місцеве населення. Наштовхнувшись на штабелі ящиків у їхньому офісі, я подумав: гуманітарна допомога, виявляється, це горіхи. Продають урожай туркам, ті додають їх у свій "чоколад".

Спочатку в Боснії мене дивувала неприязнь місцевих сербів до іноземних "миротворців" різного роду, що "стояли" від ООН або від НАТО. Перші ж спостереження виявили причину: "миротворці" були заклопотані лише тим, аби по дорожчє продати власну недоторканність. Ламіновані картки-посвідчення особи, що забезпечують безкоштовний і безконтрольний проїзд, місця в конвоях, дефіцитні товари "першої необхідності".

На шляху з Хорватії до Сараєво мішок кави в зернах, переходячи з рук до рук від хорватів до французів, від французів до співвітчизників і далі до мусульман, дорожчав від 150-200 до 800-1000 доларів США. В обложеному Сараєво, як відомо, ніхто не уявляв собі життя без ранкового горнятка цього ароматного напою. З легкої руки "миротворців" трофеї балканської війни розповзалися на Захід і на Схід. В тому числі й такі небезпечні іграшки, як стріляючі ручки або міні-ловушки, що маскувалися, наприклад, під сталеві магазини до АК-47. При спорядженні шостого патрона спрацьовував заряд ВР масою в 35 г, що відривав кисть руки. Те ж саме відбувалося і при спробі розібрати магазин для чистки. Магазини дісталися навіть до Бельгії. "Бійтеся галльських возниць, привозять данайські дари!" З тих же причин пояснюється і загальна ненависть до "миротворців" ООН у Сомалі.

Вибір товарів на місцевому ринку обмежений. Буд-хто з українських бізнесменів міг би з чималою вигодою продати там, скажімо, пароплав борошна.

Сухопутний шлях до Абхазії лежить через Сочі й Адлер. Про перипетії місцевих відносин, в основному економічних, там навряд чи щось дізнаєшся. Не люблять цікавих. Більше за всіх блокує Абхазію сама Росія. З боку Росії кордон має імпозантний вигляд: КПП з арками, увінчаними двоглавим золотим орлом. На абхазькому боці будка — напівзгорілий автобус — і линялий значок національного прапора.

З боку Абхазії на територію Росії чоловіків у віці до 60 років не допускають — бояться диверсантів. З цієї причини всі вантажі, в основному фрукти й овочі на продаж оптовикам, підвозять тачками жінці. Підвозити на тваринах також заборонено, напевне, тому, що в коні чи ішаку можна сховати більше контрабанди, аніж у жінку. Мішки з укропом, цибулею, помідорами з тачок на транспортер затаскують баби. Перевірка затягується, накопичується черга, створено всі умови для знущань. Юрба біля ланцюга огорожі, мордаті митники, посередники — неголені особи кавказької національності.

Подивившись на цей кордон і мимоволі спадає на думку: "А Карацупа, дурень, японців з собаками ловив". Недалеко пішли від нього в розумінні пріоритетів і українські прикордонники. Переглядають документи на машину, на кого записана, якого року

випуску, звіряють номери, взагалі, правильне оформлення, в тому числі й паспортів.

Росіяни в паспорт не заглядають, їх цікавлять здирства.

Такса за возика 500 карбованців (з багатими розмова окрема). Сума понад п'ятсот доларів декларується (в Україні — понад тисячу доларів. — Ред.).

— А де ваша декларація? А ви її в російському банку зареєстрували?

Де той банк шукати та як реєструвати, я так і не зрозумів.

— А у вас є дозвіл на в'їзд? З іноземців по 20 доларів.

Заборонено ввезення багатьох типів радіотелефонів, залежно від робочих частот. Примушують залишати на митниці в камері схову. Тому, подаючи речі до огляду, слід класти гроші. Багатьом здирствам надано видимість законності. У вагончику сидить дівчина, приймає гроші, видає якісь папірці. На виїзді їх забирають.

Недавно, що і всередині країни виникають всілякого роду рогатки. Найбільш розповсюджений вид здирництва — "на екологію". В наскрізь просмаленому Новомактинську стоїть обірваний "еколог", видає квитанції підозрілого вигляду, дійсні лише на території району. "Мають обіг нарівні з туалетним папером" — напис на агітаційних грошах періоду "гетьманщини" Скоропадського.

Дмитро Корчинський

ЕПІЛОГ

У 1997 році я відчув, що УНСО втрачає внутрішню єдність і що цей процес є об'єктивним. Усі ці роки УНСО була для нас актуалізованою спільнотою, вона була для нас церквою, родиною, ідальнею, школою. Неодноразово спостерігав я цікаві явища тонких душевних зв'язків між членами спільноти: однакові стани, психози, що охоплювали людей, роз'єднаних сотнями кілометрів, однакові передчуття, містичні закономірності (семеро вбитих в Абхазії, семеро ув'язнених у Мінську, суботні катастрофи тощо). Як і будь-яка актуалізована спільнота, УНСО витворила надсвідомість в головах усіх її членів. І ось ця інтегрована особистість вмирала, не в бою, як мріяв я, а від старості. І починало трохи тхнути.

Спільноту було утворено в 1990-1991 роках. Ймовірно, сім років — середній природний термін життя спільноти. Якось мені на очі трапились мемуари агента Комінтерну Володимирова, якого в 1942-1943 роках відрядили до Особливого району Китаю. Китайська народна армія перебувала в жалюгідному стані і була чи не найслабшою серед усіх діючих сил, затиснута між Гомінданом, окремими мілітаристами та японцями. І в цей останній, як тоді здавалося, час у партії та армії розгортається дискусія про виправлення стилів у літературі. Щодня в партійних організаціях та військових підрозділах влаштовуються багатого динні виснажливі збори, де той чи інший керівник обговорюється на предмет відповідності стилю. Влаштовуються сеанси самокритики. За результатами обговорень здійснюється "чистка". Володимирова вразило те, Що Мао до виправлення стилю ставився серйозніше, аніж до воєнних задач. Я теж не розумів цього, але сьогодні з власного досвіду можу стверджувати: якби Мао не провів "чжен фину" (виправлення стилю), Китай ніколи не був би комуністичний; якби Сталін не здійснив "чистку" 1937 року, він не виграв би війну; якби не "ніч довгих ножів", Гітлер війни не почав би. Вони розуміли, що в нову ситуацію не можна входити зі старими людьми і під старими аббревіатурами. Вони створювали нові спільноти.

Актив організації втратив здатність до фанатизму. Це було вікове. Мало хто здатен лишатись революціонером після тридцяти. Це була криза жанру. У 1991 році всім було ясно все. Нам потрібна була держава, і тоді здавалося беззаперечним, що буде війна або революція. Потрібно було створити організацію, яка переможе у війні або осідлає революцію. Всі ці розрахунки виявилися невірними. Ми будували корабель для бурхливого моря, а виявилось, що опинилися посеред смердючого болота і щогли треба переробляти на мокроступи.

Ну, добре, у нас є напівлегальна бойова організація, від людей вимагається самопожертва, декого вбито, дехто сидить. Виникає питання: за що? Україна вже є, а війни немає. Не подобається влада? Є опозиція на всі смаки. Де символ, за який можна вмерти? Ми стояли перед катастрофою — перед вичерпанням сенсу. Необхідно було або міняти стиль, або міняти мету. Вони вже не відповідали одне одному. Більшість схилилася до того, що необхідно міняти стиль. Я вирішив, що треба змінити мету, що треба виткати новий прапор простих і яскравих кольорів.

Основу будь-якої організації становить середня ланка керівництва, те, що стоїть між вождем і народом, між князем і дружиною. Вона ж є найвразливішою частиною організації. Сталін це розумів, Наполеон — і. Після російської кампанії він мав би розстріляти маршалів, міністрів і родичів і замінити їх капітанами. Він виграв би.

Середня ланка в УНСО була непоганою. Проте більшість людей має коротке дихання. Вони вже не здатні були брати участь у моїх авантюрах, втрачали здатність підкорятися, втрачали віру. Ніби передчуваючи це, я довгий час намагався готувати для перших ролей молодь, але вони дуже повільно вчилися. Все ж таки ветерани були здібніші. Крім того, серед молоді був пристойний відсоток втрат.

Численні арешти відбулися наприкінці 1996 року. Запахло повним розгромом організації. Влада — міцна, в суспільстві — стабільність, попереду — безпросвітність. За наступний рік рядом політичних кроків та інтриг нам вдалося стабілізувати атмосферу навколо організації.

Наближалися вибори. Вони мали відбуватися за частково пропорційною системою, отже принциповим ставало питання про нашу реєстрацію в Міністерстві юстиції в якості політичної партії.

Цього вдалося домогтися восени. Це стало політичною сенсацією. Для висунення нашого партійного списку я зібрав партійний з'їзд.

На з'їзді я, як завжди, робив центральну доповідь. Браття і сестри! Ми думали перемогти у війні, а треба перемагати в мирі. У війні перемагають хоробріші, у мирі — підліші. Ми думали розстріляти підлість з гранатомета РПГ-7В, а довелося сидіти з нею в одних кабінетах. Ми скотилися до конституційності. Далі вже нема куди падати. Нічого не зробиш, треба вести правильну політичну діяльність. Нам важче, ніж іншим, бо всі партії створені чиновниками з людей, які хочуть бути чиновниками, а ми ж хотіли бути вождями.

Що б там не було далі, я вірю, що історію України останніх семи років будуть писати саме по нас. Сьогодні вже ніхто не пам'ятає, як звали голову Уманської районної державної адміністрації в третій чверті вісімнадцятого століття, а Гонта і Залізняка залишилися світлими історичними постатями не лише в пам'яті українського народу, але і в пам'яті братніх йому польського та єврейського народів.

Відмінність західних країн в тому, що їхні гайдамаки взяли владу. Американського Гонту звали Джорж Вашингтон, а Залізняка — Томас Джефферсон.

Зараз ви підете займатися виборами, виголошувати промови, розмовляти розмови. Півроку дріб'язковості. І все-таки десь у глибині серця пам'ятайте, що маленька сепаратистська благополучна Україна, яку так хочуть виборці, неможлива і непотрібна. Україна можлива лише як дракон з хвостом на Далекому Сході, серцем на Кавказі, а головою на Балканах. І тінь його скрізь.

Величезні простори СНД кличуть чисісь об'єднавчої волі. Ресурси хочуть, аби хтось прийшов і взяв їх.

Я говорив і дивився в зал, але бачив приреченість. Ці дуже симпатичні і рідні мені люди вже не були здатні на надзусилля. Біблія переповнена жорстокими істинами, взятими із практики боротьби. Одна з них звучала в моїй голові: не наливають молоде вино в старі міхи. Я давив ногами виноград на вино, і сльози стояли ув моїх очах. Стара епоха завершилась, і більшість залишилася в ній.

Хто сів, сім'ї хто здався,
Хто уряду служив. Хто зрадив,
Хто продався, лиш кормчий під кормою жив

Допоки корабель стояв,
А потім розламався.
Розчавив голову шматок,
Лиш в пам'яті сплигло
Нікому не потрібне
Те золоте руно.

Наступного дня я сказав панам командирам: "Ви не витягнете вибори. Я міг би це зробити, але для цього мав би здійснити чистку і попрощатися з більшістю з вас. Безумовно, виникне боротьба і знову ж таки буде не до виборів. Партія, яка не подолає чотирьохвідсотковий бар'єр, ніким у цій країні не буде сприйматися як політична сила. Я вас всіх дуже люблю, але займатися разом з вами політикою більше не хочу. Я трохи розбещений перемогами і не хочу програвати там, де цілком міг виграти. З ряду причин не хочу боротися за аббревіатуру, я залишаю її вам. Деякий час вона вас прогодує. Лишайтеся з нею, а я пішов далі".

В газетах було опубліковано такий текст.

ЗРЕЧЕННЯ

Останні сім років я керував спільнотою, широковідомою під назвою УНА-УНСО. Я пишаюсь цими роками.

Зараз я складаю з себе всі керівні функції, полишаю формальні посади. Я полишаю керівництво організацією в пікові її популярності та сили.

Я роблю це із небажання займатись політикою. Я був ватажком феодалної дружини, але не можу і не хочу бути директором політичної партії.

Я дав умовити себе стати на чолі партійного списку УНА, але ліпше, ніж будь-хто, розумію, що моя присутність у партійному списку позбавляє партію можливості маневру, необхідної на виборах компромісності. Заява про вихід з партійного списку вже направлена мною до виконкому УНА.

За роки боротьби організацією було накопичено неоцінний естетичний досвід, який нагально потребує адекватного вираження у віршах, трактатах, есе. Цим я плакую зайнятись з метою зробити в мистецтві те, що мені вдалося зробити в політиці. Крім того, з

групою офіцерів я працюю над створенням Українського інституту Кавказу. Я глибоко вдячний всім, хто був зі мною.

Д. Корчинський, літератор.

Я пішов далі. Я був не сам. Екземпляри, подібні до мене, завжди ведуть за собою свиту. Попереду були нові організації, нові авантюри, нові війни, попереду були грандіозні проекти на Кавказі, попереду була Африка (я завжди мріяв побути командиром роти лучників при дворі якоїсь імператорської людодської величності), попереду були поеми та книги. Я вірив, що життя ще полюбить мене, а тоді я не роздратую смерть страхом.

Якось чеченці написали листа голові Укрсоцбанку (він прибіг до мене за захистом). Вони просили пожертвувати п'ятсот тисяч доларів на чеченську революцію. Лист закінчувався словами, якими хотів би закінчити і я: "В милицію обращаться не надо. Будем работать — будем жить".

Дмитро Корчинський та його друзі. Війна у натовпі.

К.: "Амадей", 1999. 384 с.

Редактор В. М. Грузин

Художнє оформлення П. С. Починок

Фотозйомка В. О. Сердюков

Коректор А. О. Холоша

Комп'ютерна верстка В. П. Шило

Підписано до друку 07. 07. 99 р. Формат 70х100/32. Папір офсетний. Друк офсетний. Друк. арк. 12,7. Тираж 10 000. Замовлення 9-116

Видавничий дім "АМАДЕЙ", 254053, Київ, вул. Воровського, 8.

Реєстраційний № 09093 від 9 жовтня 1997 р.

АТ "КНИГА", 254655, МСП, м. Київ, вул. Артема,

Примечания

1

Ракетні війська стратегічного призначення.

2

Пускова установка.

3

Маршал Радянського Союзу. Міністр Оборони.

4

Не ваша справа (англ).

Королівський військово-морський флот.

Воєнно-Повітряні Сили США.